

NEMATERIJALNA KULTURNA BAŠTINA POSUŠKOGA KRAJA S POSEBNIM OBZIROM NA SUVREMENU ETNOGRAFIJU

Kelava, Josipa

Doctoral thesis / Disertacija

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Split, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Split / Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:172:546129>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-17**

Repository / Repozitorij:

[Repository of Faculty of humanities and social sciences](#)



SVEUČILIŠTE U SPLITU

FILOZOFSKI FAKULTET

JOSIPA KELAVA

**NEMATERIJALNA KULTURNA BAŠTINA POSUŠKOGA KRAJA S POSEBNIM
OBZIROM NA SUVREMENU ETNOGRAFIJU**

DOKTORSKI RAD

SPLIT, 2021.

SVEUČILIŠTE U SPLITU

FILOZOFSKI FAKULTET

JOSIPA KELAVA

**NEMATERIJALNA KULTURNA BAŠTINA POSUŠKOGA KRAJA S POSEBNIM
OBZIROM NA SUVREMENU ETNOGRAFIJU**

DOKTORSKI RAD

MENTOR

PROF. DR. SC. MARKO DRAGIĆ

SPLIT, 2021.

UNIVERSITY OF SPLIT

FACULTY OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

JOSIPA KELAVA

**INTANGIBLE CULTURAL HERITAGE OF POSUŠJE AREA WITH A SPECIAL
REGARD TO THE CONTEMPORARY ETNOGRAPHY**

DOCTORAL THESIS

DOCTORAL ADVISOR

FULL PROFESSOR MARKO DRAGIĆ, PhD

SPLIT, 2021

PODATCI O MENTORU

Marko Dragić filolog, redoviti sveučilišni profesor rođen je 10. srpnja 1957. godine u Gmićima kraj Prozora. U rodnom mjestu završio pučku školu, a 1976. godine maturirao na Gimnaziji Prozor-Rama. Na Filozofskom fakultetu u Zadru završio studij i diplomirao hrvatski i latinski jezik i književnost (1980.). Poslijediplomski doktorski studij završio je i doktorirao na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, temom *Hrvatske predaje i legende iz Bosne i Hercegovine* (2000.). Radio kao profesor hrvatskoga i latinskoga jezika u Srednjoškolskom centru u Prozoru (1980.-1988.). Obnašao više dužnosti u politici i izvršnoj vlasti: predsjednik Općinskog vijeća Saveza samostalnih sindikata Bosne i Hercegovine Prozor (1988.-1990.), načelnik PS Rama – Prozor, (1990.-1993.), pomoćnik te zamjenik ministra MUP-a HR HB (1993.-1995.), član predsjedništva HDZ-a BiH (1994.-1996.), član te predsjednik Upravnog odbora HPT-a (1994.-1998.), zastupnik u Skupštini Hercegovačko-neretvanske županije (1996.-1998.), član Predsjedništva Matice hrvatske Mostar (2000.-2002.), ravnatelj HABENE (1995. – 2002.), osnivač Federalne novinske agencije (FENE) te zamjenik generalnog direktora FENE. Pukovnik je.

Na Odjelu za humanističke znanosti Sveučilišta u Splitu 2004. godine biran je u znanstveno-nastavno zvanje docenta. U znanstveno-nastavno zvanje izvanrednoga profesora biran je na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Splitu 2007., u zvanje redovitoga profesora na istom je fakultetu biran 2011. godine, a u zvanje redovitoga profesora u trajnom zvanju biran je 2016. godine. Na Filozofskom fakultetu u Splitu, od 2005.-2007. bio je pročelnik Odsjeka za Hrvatski jezik i književnost, te predsjednik Etičkoga povjerenstva (2007.-2010.), a od 2015. predstojnik je Katedre za književnost i kulturu te voditelj Modula za književnost i kulturu na doktorskom studiju humanističkih znanosti.

Na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Splitu predaje kolegije: Hrvatska usmena književnost (Hrvatski jezik i književnost, preddiplomski studij), Hrvatska tradicijska kultura u europskom kontekstu (Hrvatski jezik i književnost, diplomski studij), Književnost i zbilja (Hrvatski jezik i književnost, diplomski studij) i Povijesne predaje (Hrvatski jezik i književnost, diplomski studij). Predavao je i kolegije: Teorija književnosti (Hrvatski jezik i književnost, preddiplomski studij), Svjetska književnost (Hrvatski jezik i književnost, stari program), Književni praktikum (Hrvatski jezik i književnost, stari program), Hrvatska književnost katoličke obnove i prvog prosvjetiteljstva, (Hrvatski jezik i književnost, preddiplomski studij), Hrvatska književnost predrealizma, realizma i moderne (Hrvatski jezik i književnost, preddiplomski studij).

Kao gostujući profesor na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Mostaru od 2007. do 2012. godine obnašao je dužnost prodekana za znanost. Profesor je i mentor na poslijediplomskim doktorskim studijima: *Hrvatska kultura i civilizacija*, te *Kroatistika* na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu; *Humanističke znanosti* na Filozofskom fakultetu u Splitu. Ekspert je pri Ministarstvu nauke Crne Gore. Pod njegovim mentorstvom napisano je i obranjeno 606 diplomskih i završnih radova te četiri doktorska rada na filozofskim fakultetima u Splitu i Mostaru.

Objavio je do lipnja 2020. godine 154 znanstvena rada te 196 prikaza, književnih kritika, intervjua, ekspertiza i popularnih radova, autor je 11 znanstvenih knjiga te po jednog fakultetskog udžbenika i priručnika; urednik je u ediciji Hrvatska književnost Bosne i Hercegovine u sto knjiga te u časopisima *Croatica et Slavica Iadertina* i *Suvremena pitanja*. O njegovim je djelima objavljeno nekoliko znanstvenih i stručnih radova, eseja, te preko stotinu prikaza. Uspio je snimiti i sačuvati velik dio kulturne baštine i motivirati studente da snime golem broj primjera nematerijalne kulturne baštine.

Član je Hrvatskog filološkog društva, Matice hrvatske, Književnog kruga Split. Redoviti je član Hrvatskog društva za znanost i umjetnost Bosne i Hercegovine. Od 2017. član je Matičnoga obora za područje humanističkih znanosti, polje filologija pri AZVO RH.

Predsjednik Republike Hrvatske odlikovao ga je *Redom hrvatskoga trolista*, *Spomenicom domovinske zahvalnosti* i *Spomenicom Domovinskoga rata*.

Dobitnik je priznanja *Top 20 profesora na fakultetima u akademskoj godini 2013/2014 - po izboru studenata -*.

Uvršten je u leksikone i enciklopedije: Hrvatsku enciklopediju Bosne i Hercegovine; Biografsku enciklopediju vodećih ličnosti Hrvatske. Marko Dragić, uvršten je među 3000 izvanredno uspješnih ljudi u ekonomiji, politici, znanosti, kulturi, umjetnosti i športu od međunarodne, nacionalne i regionalne važnosti u 1. izdanju Biografske enciklopedije vodećih žena i muškaraca Hrvatske, osnivača i izdavača Ralpa Hübnera, koja je 2011., u nakladi „Hübners Who is Who“, tiskana u Švicarskoj, a objavljena u 11 europskih država. Među više od 60000 uglednih i utjecajnih osoba iz svih područja ljudskog djelovanja u publikaciji *Who's Who in the World 2013.*, Marko Dragić je u dvije godine (2013. i 2014.) uvršten u ovu prestižnu publikaciju koja je od 1898. godine standard za pouzdanost i sveobuhvatnost biografskih podataka najznačajnijih osoba na svijetu.

Oženjen je i otac troje djece: supruga Kata (1960.), djeca: Josip, dipl. iur. (1981.), doc. dr. sc. Helena (1983.), Marija, mag. soc. rada (1988.).

Zahvale

Iznimnu zahvalnost dugujem mentoru, prof. dr. sc. Marku Dragiću koji je potaknuo i za vrijeme cijeloga studija usmjeravao moj istraživački rad što je dovelo do nastanka ove disertacije i uspješnog završetka doktorskog studija.

Svome mužu Ivici neizmjereno zahvaljujem na razumijevanju i stalnom poticanju na daljnje napredovanje te sinu Jozi čiji me dolazak na ovaj svijet potaknuo na još iscrpnije zalaganje.

Hvala mojoj obitelji, sestrama Ivanki i Marijani, bratu Jozi, osobito majci Ani i ocu Ivanu na bezuvjetnoj ljubavi, podršci i pomoći koji su mi svojim primjerom usadili ljubav prema vlastitim korijenima i tradicijskoj baštini. Nadalje, zahvale upućujem muževim dragim roditeljima, majci Ljubi i ocu Jozi te bratu Damiru.

Mojoj dragoj prijateljici i *sustručnjakinji* Ivani hvala na godinama zajedničkog prolaženja kroz izazove doktorskoga studija.

Svim svojim kazivačicama, kazivačima, kao i onima koji su mi pokazali i omogućili put do njih dugujem veliku zahvalnost na toplom primanju, kazivanju i strpljivom odgovaranju svih mojih pitanja.

Predgovor

Već od ranog djetinjstva svjedokinja sam bogate nematerijalne kulturne baštine posušškoga kraja. Sudjelovala sam u različitim običajima, obredima i ophodima, susretala se s motivski i tematski raznolikim svijetom usmenih predaja i legendi, slušala stihove molitvenih usmenih pjesama te gangi. Uvjerila sam se u didaktičnu moć poslovice, zabavnu moć zagonetki te nazočila izvrsnim rezultatima tradicijskih zanata i rukotvorina. Zanimanje za tradicijsku baštinu poprimilo je novu dimenziju za vrijeme studija prilikom istraživanja u sklopu kolegija povezanih s hrvatskom usmenom književnosti. Uvidjela sam kako se pojedini oblici hrvatske usmene književnosti posušškoga kraja pojavljuju rijetko u djelima različitih autora te da je ona iznimno slabo istražena. Nematerijalna kulturna baština ovoga kraja ne predstavlja svijet za sebe, već pripada cjelokupnom korpusu hrvatske nematerijalne kulturne baštine. Međutim, snažno je prisutna činjenica kako je njezin veliki dio nestao sa starijim generacijama. To upozorava na nužnost zapisivanja, čuvanja i pažnje kako bi se u što većoj mjeri mogla ostaviti u naslijeđe budućim naraštajima. Stoga se nadam kako će rad pridonijeti očuvanju tradicije na spomenutom prostoru.

Sadržaj

1.	Uvod.....	1
1.1.	Građa, metodologija i ciljevi istraživanja.....	2
1.2.	Hipoteze.....	5
2.	Osvrt na povijesni pregled posušškoga kraja.....	6
3.	Običaji kroz godinu.....	10
3.1.	Advent.....	10
3.1.1.	Mise zornice.....	11
3.1.2.	Adventski vijenac.....	12
3.2.	Sveta Barbara.....	13
3.3.	Sveti Nikola.....	14
3.4.	Bezgrješno začće Blažene Djevice Marije.....	15
3.5.	Sveta Lucija.....	16
3.6.	Materice.....	18
3.7.	Očići.....	18
3.8.	Sveti Toma.....	19
3.9.	Tušti dan.....	20
3.10.	Badnjica.....	20
3.10.1.	Drvo badnjak.....	21
3.10.2.	Škropljenje i zajednička molitva.....	23
3.10.3.	Post i priprema hrane za Božić.....	25
3.10.4.	Ukrašavanje kuće i okućnice, božićno drvce i jaslice.....	26
3.10.5.	Misa ponoćka.....	28
4.	Božić.....	30
4.1.	Blagdani i spomendani iza Božića.....	34
4.1.1.	Sveti Stjepan.....	34

4.1.2.	Sveti Ivan.....	36
4.1.3.	Mladenci.....	37
4.1.4.	Sveti Silvestar.....	38
4.1.5.	Nova godina	38
4.1.6.	Sveta tri kralja	40
5.	Svijećnica	42
6.	Poklade	44
7.	Korizma.....	46
7.1.	Čista srijeda	46
7.2.	Sveti Grgur	47
7.3.	Sveti Josip.....	48
7.4.	Blagovijest.....	49
7.5.	Korizmene molitvene pjesme	50
7.6.	Veliki tjedan	58
7.6.1.	Cvjetnica.....	58
7.6.2.	Veliki četvrtak	61
7.6.3.	Veliki petak	63
7.6.4.	Velika subota.....	67
8.	Uskrs.....	71
9.	Ostali godišnji običaji.....	72
9.1.	Sveti Jure	72
9.2.	Sveti Marko	74
9.3.	Spasovo.....	75
9.4.	Tijelovo.....	76
9.5.	Sveti Ante	77
9.6.	Sveti Ivan Krstitelj.....	77
9.7.	Sveti Ilija.....	82

9.8.	Velika Gospa	84
9.9.	Sveti Rok	85
9.10.	Svi sveti i Dušni dan	85
10.	Molitvene usmene pjesme	87
10.1.	Jutarnje molitve.....	87
10.2.	Općinske poslijepodnevne i večernje molitve	90
10.3.	Večernje (pred odlazak na spavanje) molitve	92
10.4.	Prigodne	101
10.4.1.	Molitve prilikom ulaska i izlaska iz crkve.....	101
10.4.2.	Molitve prilikom podizanja Tijela i Krvi Kristove.....	103
10.4.3.	Molitva prilikom izlaska iz kuće	104
10.4.4.	Molitva prilikom obilaska starih grobova	104
10.4.5.	Molitve (basmе) protiv Irudice i protiv grmljavinskoga nevremena.....	104
10.5.	Molitve posvećene Blaženoj Djevici Mariji.....	107
10.6.	Svetačke molitve	109
10.6.1.	Molitve svetom Anti	110
10.6.2.	Molitve svetom Vidu	113
10.6.3.	Molitve svetoj Maloj Tereziji od Djeteta Isusa	114
11.	Predaje.....	115
11.1.	Povijesne predaje	117
11.1.1.	Stećci	117
11.1.2.	Osmanska vladavina	121
11.1.2.1.	Nasilja nad Hrvatima za vrijeme osmanske okupacije	121
11.1.2.2.	Prelasci na islam	125
11.1.3.	Pojedinci koji su se istaknuli hrabrošću i domišljatošću	125
11.1.4.	Hajduci.....	129
11.1.4.1.	Mijat Tomić.....	129

11.1.4.2. Andrija Šimić	130
11.1.4.3. Šimica Karamatić	133
11.2. Etiološke predaje.....	134
11.2.1. Prapovijesne gomile i gradine	135
11.2.2. Osmanska okupacija	137
11.2.3. Lokaliteti vezani uz Andriju Šimića.....	137
11.2.4. Lokaliteti porušenih crkvi.....	139
11.2.5. Biskupov grob, grobovi mučenika i mučenica	139
11.2.6. Ostali lokaliteti vezani uz osmansku okupaciju	142
11.2.7. Kužni grobovi	144
11.2.8. Stara groblja i grobovi	147
11.2.9. Ekonimi	151
11.2.10. Vrela i bunari.....	153
11.2.11. Ostale etiološke predaje.....	158
11.3. Eshatološke predaje.....	162
11.3.1. Pojavljivanje djece	163
11.3.2. Pojavljivanje odraslih osoba.....	168
11.4. Mitske predaje	169
11.4.1. Postanak vila	170
11.4.2. Percepcija vila	172
11.4.3. Staništa vila, vile na Zavelimu	177
11.4.4. Prizivanje vila i vilinsko kolo.....	180
11.4.5. Motiv otmice konja, spletene grive	182
11.5. Demonološke predaje.....	184
11.5.1. Vještice.....	185
11.5.2. Otkrivanje vještica.....	186
11.5.3. Motiv letenja	189

11.5.4. Zaštita od vještica.....	191
11.5.5. More	192
11.5.6. Uroci.....	194
11.5.7. Vukodlaci.....	195
11.5.8. Đavao.....	196
11.5.9. Zloguke ptice	201
11.6. Pričanja iz života	202
12. Legenda	209
13. Svadbeni običaji	214
13.1. Upoznavanje mladih, <i>zamiračina</i> , <i>sijelo</i>	214
13.2. Ugovor	217
13.3. Zaruke	218
13.4. Ruho za udaju	220
13.5. Svadba.....	221
13.6. Odlazak svatova od mladoženjine kuće i dolazak do mladine kuće	222
13.7. Vjenčanje i odlazak mladenaca u zajednički dom	225
13.8. Darivanje mladenaca i uzdarje svatovima	227
13.9. Pohodi nakon svadbenoga slavlja	228
13.10. Neredovni način sklapanja braka, <i>umicanje</i> djevojke.....	229
13.11. Osvrt na suvremene svadbene običaje u posuškom kraju	230
13.12. Vjenčanje i svadbena proslava.....	232
14. Gange	237
14.1. O gangi i pjevanju.....	239
14.2. Gange ljubavne tematike.....	241
14.2.1. Djevojke (o) momcima.....	241
14.2.2. Momci (o) djevojkama	246
14.3. Ostale gange.....	248

14.3.1. Gange (o) majci	248
14.3.2. Gange (o) svekrvi, nevjesti i zaovi	248
14.3.3. Gange o odlasku u Njemačku	249
14.3.4. Gange o selima i seljanima	249
15. Mikrostrukture	251
15.1. Poslovice	251
15.2. Zagonetke	256
16. Privređivanje	261
16.1. Uzgoj i prodaja duhana	268
16.2. Tradicijski zanati i rukotvorine	269
16.3. Obrada drva (stolari, samardžije, bačvari)	270
16.4. Obrada željeza (kovači)	271
16.5. Obrada kamena (kamenoklesari, zidari)	272
16.6. Tekstilne rukotvorine	273
17. Zaključak	276
Izvori	280
Vlastiti terenski zapisi	280
Popis kazivača:	280
Literatura	282
Sažetak	297
Summary	300
Životopis	305

1. Uvod

Nematerijalnu kulturnu baštinu čine: običaji, obredi, tradicijska glazba, tradicijski plesovi (igre), sve usmenoknjiževne vrste, jezik, govori, toponimija, tradicijska umijeća i obrti te druge tradicionalne narodne vrednote. Prenosi se stoljećima i tisućljećima s generacije na generaciju. Prema UNESCO-voj Konvenciji iz 2003. godine nematerijalna kulturna baština ključan je segment prepoznavanja i definiranja kulturnih identiteta koji su osobito ugroženi.

Nematerijalna kulturna baština posuškoga kraja bogato je, ali nedovoljno istraženo područje. Rad donosi zapise nematerijalne kulturne baštine posuškoga kraja s posebnim obzirom na suvremenu etnografiju. Posuški kraj u radu odnosi se na Posušje te ostala mjesta posuške općine. Na samom početku rada pružen je osvrt na povijesni pregled istraživanog područja.

Prikaz godišnjih običaja prati tijek katoličkog kalendara te započinje razdobljem adventa koji obuhvaća nekoliko spomendana i blagdan Bezgrješnog začeca Blažene Djevice Marije, a koji se proslavljaju u duhu pripreme za Božić. Posebna pozornost u razdoblju pripreme za Božić poklanja se Badnjem jutru, danu i večeri koji obiluju folklornim elementima. Vrhunac božićnih običaja ogleda se u proslavi Božića nakon kojega slijedi *Božićna osmina* te naposljetku blagdan Sveta tri kralja kojim završava božićno razdoblje. Zatim se prikazuju obredi, običaji i vjerovanja vezana uz blagdan Svijećnice te poklade u čijem kontekstu se promatra folklorno kazalište. Sljedeći dio zauzimaju korizmeno uskršni običaji, a u ovom se dijelu također navode i interpretiraju korizmene molitvene pjesme. Na kraju cjeline običaja kroz godinu obrađuju se blagdani i spomendani koje Posušani na poseban način štiju, a proslavljaju se u proljeće, ljeto i jesen. Uz neke se običaje vežu razna proricanja, a mnogi od njih su apotropejskog i panspermijskog karaktera.

Svakodnevni život bio je popraćen molitvenim pjesmama koje su vjernici učili i pamtili. Mnoge su basme protiv Irudice kristijanizirane te se promatraju kao molitve. Brojni zapisi svjedoče o bogatoj, ali u današnje vrijeme sve manje prisutnoj, tradiciji prenošenja molitvi usmenim putem na istraživanom području.

Važan dio nematerijalne kulturne baštine posuškoga kraja čine usmene predaje koje su tematski i motivski raznolike. Polazeći od klasifikacije Marka Dragića, u radu su podijeljene na: povijesne, etiološke, eshatološke, mitske, demonološke i pričanja iz života. Informanti se najviše zadržavaju na predajama koje govore o osmanskoj vladavini, zatim na predajama mitskih i demonoloških tema. U kontekstu povijesnih predaja promatra se epska poezija.

Legende govore o likovima Isusa i svetoga Petra, zatim o pogodbi sa sv. Antom te o postanku Blidinjskog jezera u kojima se pojavljuje *starozavjetni motiv Sodome i Gomore*.

Usporedbom zabilježenih običaja koji su prethodili tradicijskom sklapanju braka tijekom prošlog stoljeća sa suvremenima, vidljivo je kako mnogi od tradicijskih običaja nisu više prisutni. Kada je riječ o samom tijeku današnjega svadbenoga jutra, dana i večeri, često dolazi do prepletanja tradicijskih i novije usvojenih svadbenih običaja. U dijelu svadbenih običaja navode se i interpretiraju lirske pjesme i govorničko-retorički oblici.

Vrijednost gange prepoznalo je Ministarstvo kulture Republike Hrvatske kada ju je 2009. godine proglasilo zaštićenom kulturnom baštinom. Taj način pjevanja karakterističan je za hercegovačko područje, a u posuškom su kraju često prisutne gange koje govore o gangi i pjevanju te gange ljubavne tematike.

Mikrostrukture se odnose na usmenoknjiževne oblike poslovice i zagonetke, a navode se abecednim redom.

Osim osnovnih grana privređivanja: stočarstva i poljoprivrede, Posušani su u prošlosti zarađivali za život uzgojem i prodajom duhana. Od tradicijskih zanata i rukotvorina ističu se: obrada drva (stolari, samardžije, bačvari); obrada željeza (kovači); obrada kamena (kamenoklesari, zidari) te tekstilne rukotvorine.

Zapisani oblici nematerijalne kulturne baštine uvelike odražavaju uvjerenja i način djelovanja stanovnika posuškoga kraja te predstavljaju bogatstvo pri razumijevanju tradicijske kulture istraživanog područja.

1.1. Građa, metodologija i ciljevi istraživanja

a) Građa

Građa je prikupljena terensko-istraživačkim radom na području Posušja u vremenskom razdoblju od 2010. do 2014. godine, zatim u travnju 2016., u kolovozu i prosincu 2017. te 2018., 2019. i 2020. godine. Kako bi se dao što cjelovitiji uvid u život i kulturu istraživanog područja, birani su informanti iz različitih mjesta posuške općine. Osim iz samog Posušja, kazivači su iz Batina, Broćanca, Cerovih Dolaca, Čitluka, Marića Dolaca, Rakitna, Rastovače, Tribistova, Vinjana, Vira i Zagorja. Informanti su različita spola i različitih životnih doba, a više od polovice rođeno je do pedesetih godina prošloga stoljeća. Neki od njih su nepismeni, dok su drugi visoko obrazovani. Neki od kazivača nisu više među živima. Veći broj zapisa snimljen

je. Pojedine zapise predaja i molitvi dostavili su poznanici u izvornom obliku kako su im kazali najčešće njihovi roditelji, bake i djedovi. Ukupno je intervjuirano pedeset kazivača. Sve snimke i rukopisni zapisi nalaze se kod autorice rada. Budući da su zapisi prikazani u izvornom obliku, u govoru informanata sačuvane su karakteristike govora istraživanog područja poput miješanja ikavštine i ijekavštine te miješanja završnog *m*, odnosno *n* (*nisam-nisan*). Za starije je kazivače karakteristična zamjena slova *v* slovom *f* pri izgovaranju imena Frano (*Vrano-Frano*) te uporaba riječi *vas* umjesto *sav*.

Pri istraživanju korištena je relevantna znanstvena literatura domaćih i stranih autora. Za razumijevanje crkvenih obreda važan je pregled i razmatranje rada Adolfa Adama kao i *Suvremene katoličke enciklopedije*. Važni podatci o običajima kroz godinu u hrvatskoj etnologiji nalaze se u literaturi autora kao što su Gavazzi, Bošković-Stulli, Rihtman-Auguštin, Vitez, Botica, Dragić i Čapo Žmegač. Od velikog je značaja *Hrvatska etnografija: svagdan i blagdan hrvatskog puka* skupine autora. Literatura o običajima također je pomogla pri istraživanju i klasifikaciji molitvenih usmenih zapisa. Neke od molitvi u literaturi Marka Dragića zabilježene su na području Posušja. Pregled mogućeg vremena i područja nastanka gange kao i velik broj tekstova gangi donosi Mijatović, a o gangi je uvelike pisano u osmom broju *Susreta*, časopisu Matice hrvatske. Kada je riječ o predajama na tlu Bosne i Hercegovine, ističe se posthumno objavljena *Historijska usmena predanja iz Bosne i Hercegovine* Vljaka Palavestre. Posebice su važne autorske knjige i radovi Marka Dragića u kojima se pojavljuju primjeri vrsta predaja zapisanih i na posuškom području. Neke predaje posuškoga kraja zapisane su u *Šematizmu* fra Petra Bakule, *Bekiji kroz vjekove* Marka Vege, *Kršnom zavičaju*, *Ljetopisu posuškome*, *Posuškom zborniku*, *Glasniku zemaljskog muzeja* iz 1892. godine u prilogu učitelja Nikole Barišića o Posušju te *Glasniku Zemaljskog muzeja* iz 1978. godine. Vljako Palavestra u prilogu *O porijeklu stanovništva Rakitna* koji je izišao u *Glasniku Zemaljskog muzeja* 1984. godine spominje postojanje nekoliko neobjavljenih narodnih predaja iz Rakitna koje su zabilježene u anketi Zemaljskog muzeja pokrenutoj 1897. godine te navodi motive dviju predaja. Korisna je literatura iz arheologije u smislu proučavanja ostataka porušениh crkvi na području Posušja (Oreč) te stećaka (Petričušić i Vučić). Za proučavanje poslovice i zagonetki uvelike je pomogla literatura Josipa Kekeza, a o spomenutim mikrostrukturama na tlu Bosne i Hercegovine najviše se podataka nalazi u Dragićevoj *Hrvatskoj usmenoj književnosti Bosne i Hercegovine: proza, drama i mikrostrukture*.

b) Metodologija

Građi se pristupilo sljedećim metodama:

1. terensko istraživanje (snimanje, transkripcija, zapisivanje)
2. analiza
3. induktivno-deduktivna metoda
4. klasifikacija
5. deskripcija
6. komparacija
7. sinteza

Analizom se pristupa prvenstveno vlastitoj rukopisnoj zbirci zapisa običaja, obreda, ophoda, molitvenih usmenih pjesama, predaja, legendi, gangi, mikrostruktura i privređivanja prikupljenih etnološkim radom (snimanje, transkripcija snimaka i zapisivanje) u posuškom kraju.¹ Analiza se nadopunila korištenjem relevantne znanstvene literature.

Na temelju dosadašnjih znanstvenih spoznaja, pomoću induktivno-deduktivne metode te klasifikacije prikupljeni se zapisi svrstavaju u određene kategorije te se uz pomoć deskripcije, a gdje je to moguće, utvrđuje pod kojim su utjecajem (teološkim, političkim, sociološkim, kulturnim) nastajali, modificirali se, počeli se gubiti ili nestali.

Komparativnim pristupom utvrđuju se sličnosti i razlike zapisa vlastite rukopisne zbirke s već objavljenom građom vezanom uz istraživano područje. Također, utvrđuje se pojavnost istih ili sličnih oblika kod Hrvata koji žive na drugim područjima Bosne i Hercegovine i Republike Hrvatske.

Nakon prikupljanja građe, pregleda relevantne znanstvene literature te multidisciplinarnog pristupa materijalu, uslijedila je sinteza pomoću koje je iznesen zaključak o ulozi nematerijalne kulturne baštine za zajednicu istraživnog područja i cjelokupni korpus hrvatske usmene književnosti.

¹ Pišući o *suvremenoj etnografiji kao integrativnom metodološkom pristupu*, Renata Relja ukazuje na važnost suvremenog pristupa etnografskim istraživanjima: *...koji sada sadrže podjednako kvalitativne i kvantitativne istraživačke metode. Odnosno, metodološko područje nadopunjava se onim teorijskim koja se tiču refleksivnosti i povezanih oblika osobnog znanja* (v. Relja, Renata: *Suvremena etnografija kao integrativni metodološki pristup: Teorijsko-metodološki doprinosi socio-kulturološkim istraživanjima*, Godišnjak Titius, 2 (2), Filozofski fakultet, Split, 2009., str. 119).

c) Ciljevi

Oblici usmene književnosti posušškoga kraja najviše žive u usmenom obliku. Cilj je rada zapisati ih, objediniti, objaviti na jednome mjestu kako bi se sačuvao važan segment hrvatske tradicijske kulture na spomenutom području. Pritom se želi prikazati suvremeni aspekt usmenoknjiževnih oblika, odnosno njihova postojanost, *prihvatanje i odbijanje* u današnje vrijeme.

Na temelju terenskog istraživanja, multidisciplinarnе analize prikupljene građe te korištenjem relevantne etnološke i antropološke, etnografske, povijesne i arheološke literature svrha je doktorske disertacije ukazati na važnost tematski i motivski bogate nematerijalne kulturne baštine istraživанog područja koja je sastavni dio hrvatske nematerijalne baštine.

1.2. Hipoteze

1. Usmena književnost posušškoga kraja tematski je i motivski bogato, ali nedostatno istraženo područje. Ona zrcali način razmišljanja i djelovanja, odnosno život i kulturu zajednice istraživанog kraja.

2. Nematerijalna kulturna baština posušškoga kraja sastavni je i važan dio cjelokupne hrvatske nematerijalne kulturne baštine.

Izvorni zapisi običaja, obreda, ophoda, molitvenih usmenih pjesama, predaja, legendi, gangi, mikrostruktura i privređivanja ukazuju na bogatu tradicijsku kulturu i usmenoknjiževnu baštinu na području Posušja. Neki od navedenih oblika nalaze se u djelima različitih autora, međutim, sustavnijeg bavljenja usmenom književnošću na istraživанom području nije bilo. Velik je dio nematerijalne kulturne baštine posušškoga kraja u današnje vrijeme prisutan tek u sjećanjima starijih osoba stoga ju je nužno zapisivati kako bi se u što većoj mjeri spriječio njezin nepovratan gubitak.

Usporedbom tema, motiva i simbola koji se pojavljuju u sklopu korpusa nematerijalne kulturne baštine Hrvata na različitim područjima Bosne i Hercegovine i Republike Hrvatske, a koristeći se relevantnom znanstvenom literaturom, utvrđuje se pojavnost istih na posušškom području. To pridonosi činjenici kako je nematerijalna kulturna baština posušškoga kraja sastavni i važan dio hrvatske nematerijalne kulturne baštine.

2. Osvrt na povijesni pregled posušškoga kraja

Zapisi koji se donose u radu nastali su na području općine Posušje. U kontekstu lakšeg razumijevanja uvjeta nastanka i postojanja nematerijalne kulturne baštine istraživanog područja u nastavku će se pružiti osvrt na povijesni pregled posušškoga kraja.

Tragovi postojanja života na području Posušja sežu u mlađe kameno doba (neolitik) u kojem se pojavljuje nekoliko lokaliteta, ali se zbog oskudnog arheološkog materijala ne može dati njihova analiza. Bakreno doba (eneolitik) nije posebno izraženo u Hercegovini, a u brončanom se dobu na hercegovačkom području pojavljuje novi tip naselja *gradina*.² Dodig navodi kako su Petar Oreč, N. Miletić, B. Čović, I. Marijanović, Đ. Basler i T. Glavaš na području posuške općine zabilježili 42 naselja iz pretpovijesnog razdoblja, 32 gradine, 38 lokaliteta s gomilama, četiri grobnice te dva lokaliteta s pojedinačnim nalazima.³ Gradine se pojavljuju i na mnogim drugim područjima, a svjedoci su ilirske materijalne baštine:

Iliri su indoeuropski narod koji su u prapovijesnom i antičkom dobu živjeli na zapadnom Balkanu. Prema rimskom povjesničaru Apijanju (2. st. pr. Kr.) nastanjivali su područje iznad Makedonije i Tracije do Dunava. Smatra se da Ilirima pripadaju: Taulanti, Enheleji, Labeati i dr. u Albaniji; Dokleati u Crnoj Gori, Ardidejci, Daorsi, Delmati, Liburni, Japodi, te vjerojatno Histri u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini; Peligni, Dauni, Japigi i dr. koji su s Balkana doselili u Italiju. Ilirska su plemena, također, Autarijanci, Dardanci, Mezeji, Breuci, Kolapijani. Zbog zemljopisne udaljenosti i vanjskih utjecaja ilirska su plemena razvila različite kulture. Vjerovali su u različite bogove. Govorili su sličnim jezicima. Najveći su utjecaj na Ilire imali Kelti i Grci. Iliri su bili razjedinjeni. Međusobno su ratovali. Ratovali su i s Grcima, Makedoncima i Rimljanima. Grci su u 8. st. prije Krista osnovali svoje kolonije na ilirskoj obali (Epidamnos), a u 4. st. prije Krista osnovali su kolonije na istočnoj Jadranskoj obali (Issa, Pharos). Enheleji su stvorili moćnu državu u Južnoj Iliriji koja je na vrhuncu moći bila u 8./7. st. prije Krista. Državu su stvorili i Taulanti i Dardanci. Nakon toga stvorena je moćna ilirska država koja se

² Dodig, Radoslav: *Posuški kraj u prapovijesti i u rimsko doba*, Ljetopis posuški, Matica hrvatska, Posušje, 1998., str. 29-30.

³ Više o ovome: Dodig, Radoslav: *Posuški kraj u prapovijesti i u rimsko doba*, Ljetopis posuški, Matica hrvatska, Posušje, 1998., str. 29-53.

*prostirala od srednjodalmatinskih otoka na sjeveru do Epira na jugu te Dardanije i Makedonije na istoku.*⁴

Osvrćući se na postojanje ilirskih plemena na području Posušja uključujući i razdoblje željeznog doba, Dodig navodi da na zemljovidima u kojima se donosi njihova rasprostranjenost na području Posušja obično postoji *bijela mrlja*. Pozivajući se na literaturu, dalje piše kako: *Marin Zaninović prostor posuške općine stavlja na razmeđu Delmata, Ardidejaca, Daorsa i Narensija, A. Stipčević ga umeće između Delmata i Ardidejaca, dok se W. Pajakowski odlučuje za trolist Delmata, Ardidejaca i Daorsa te zaključuje navodom B. Čovića da je, prema dokazima arheološkog materijala Imotsko polje, Posušje i Rakitno najvjerojatnije pripadalo Delmatima.*⁵ Mnogobrojni ratovi uzrokovali su kraj ilirske države 168. godine prije Krista, a Delminij je spaljen 156. godine prije Krista. Nakon toga Delmati su bili skoro u neprestanom ratu protiv Rimljana sve do konačne pobjede Rimljana koja se zbila od 6. do 9. godine.⁶

O posuškom kraju u antičko doba ne postoji puno podataka. *Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine* donosi popis nekoliko nalazišta: novčani nalazi, sporadični nalazi, rimska naselja, rimske utvrde i ranokršćanske crkve.⁷

Kada je riječ o nazivu *Posušje*, prvi put se u pisanom izvoru spominje 1378. godine u opisu *zbora* kojeg je sazvala Margareta, udovica hrvatskog feudalca Ivana Nelipića iz Sinja, u čijem se vlasništvu nalazilo i Posušje. U opisu se navodi kako je, između mnoštva ostalih, došao i veliki broj ljudi iz Posušja. Drugi spomen Posušja sačuvan je u jednom dubrovačkom dokumentu iz 1403. godine, a treći put se pojavljuje u povelji bosanskog kralja Ostoje 28. prosinca 1408. godine. U povelji se Posušje naziva Župom koju je kralj Ostoja, uz još neke druge krajeve u Hercegovini i Dalmaciji, darovao obitelji Radivojevićima.⁸

⁴ Dragić, Marko: *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 275-276.

⁵ Dodig, Radoslav: *Posuški kraj u prapovijesti i u rimsko doba*, Ljetopis posuški, Matica hrvatska, Posušje, 1998., str. 37-38.

⁶ Dragić, Marko: *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 275.

⁷ Popis antičkih nalaza na području Posušja prema *Arheološkom leksikonu Bosne i Hercegovine* donosi Radoslav Dodig u *Ljetopisu posuškom* (v. Dodig, Radoslav: *Posuški kraj u prapovijesti i u rimsko doba*, Ljetopis posuški, Matica hrvatska, Posušje, 1998., str. 41-42).

⁸ Izvorni latinski tekst glasi: (...) *Ist sunt qui erant in dicto sahodom (=shod): primo et principaliter Cetinenses in magna copia. Item de polle magna multitudine excepto dicto Johanne Dminoevich et Michael ac Humileno. Item de Cresesce plures. Item de Posuge multi. Item in maiori parte multitudo Vlachorum...*

U prijevodu na hrvatski.: (...) *Na spomenutom zboru bilo je nazočno (mnogo ljudi), i to ponajprije i poglavito velik broj Cetinjana, zatim brojno mnoštvo ljudi iz Polja, izuzev naprijed imenovanog Ivana Dminojevića, Mihajla i Čedomila, više Brečevljana, mnogo Ogorjana, puno Križičana, mnogo ljudi iz Posušja, te mnogo ostalih od kojih su većina bili Vlasi...* (Preuzeto iz: *Ljetopis posuški*, Matica hrvatska, Posušje, 1998., str. 9).

Fra Petar Bakula u svom *Šematizmu* dovodi ekonim Posušje u vezu s riječi *posuho*. Piše kako je Posušje vjerojatno nekada bilo izloženo poplavama sve dok se Živko Četvrti nije pobrinuo da rasiječe stijene iznad Vira kod Posušja.⁹ U prilogu o Posušju u *Glasniku Zemaljskog muzeja* iz 1892. godine, učitelj Nikola Barišić piše kako je Posušje nekada bilo pod vodom da bi, nakon što je kralj Tvrtko podijelio 15 000 dukata da se iskopa prokop, voda otekla, te da stanovništvo tvrdi kako je Posušje po tome dobilo naziv.¹⁰ Robert Jolić opovrgava Barišićev navod da je Posušje dobilo naziv po suši tek u vrijeme kralja Tvrtka te zaključuje kako je:

*Posušje ime hrvatskoga korijena i da označuje sušni kraj, područje siromašno vodom, što i jest kroz stoljeća bilo temeljno obilježje ovoga kraja.*¹¹

Današnji stanovnici Posušja također pripovijedaju kako je ime Posušje nastalo prema sušama koje su bile karakteristično za to područje:

*Posušje je bilo jedno malo sušno misto, a padne li kap kiše, ma to ti je veselje bilo. Po toj suši što je obilježila ovaj kraj dali su mu ime Posušje.*¹²

Dubok trag na život, a samim time i na usmenoknjiževnu baštinu posušškoga kraja ostavilo je višestoljetno razdoblje osmanske vladavine na posušskom području. To je posebice vidljivo u zapisima povijesnih predaja koje najvećim dijelom kazuju o spomenutom razdoblju. Također, brojni lokaliteti baštine ime iz razdoblja turske vladavine. Dragić navodi kako je za razumijevanje povijesnih i etioloških predaja važno napomenuti da su stalne pretenzije Ugarske i Turske na Bosnu i Hercegovinu zbog njezinoga bogatstva slabile moć domaćih vladara. Ugari su kod papa domaće vladare optuživali da u Bosni i Hercegovini kriju i šire krivovjerstvo što je dovelo do svađa između domaćih vladara pa čak i unutar samih obitelji što je bio slučaj s hercegom Vukčićem Kosačom i njegovim najstarijim sinom Vladislavom 1450. godine. Sve

⁹ *Hercegovina prije sto godina* ili topografsko-historijski šematizam Franjevačke kustodije i apostolskog vikarijata u Hercegovini za godinu Gospodnju 1867. (*Šematizam fra Petra Bakule*), preveo dr. Vencel Kosir, Mostar, 1970., str. 143.

¹⁰ Barišić, Nikola: *Posušje*, Glasnik Zemaljskog muzeja BiH u Sarajevu, knjiga 1-4, Zemaljski muzej BiH, Sarajevo, 1892., str. 276.

¹¹ Jolić, Robert: *Položaj, nazivlje i prvi spomen posušških naselja*, Ljetopis posuški, Matica hrvatska, Posušje, 1998., str. 9.

¹² Ivan Širić.

ovo dovelo je do pada nekoć moćnog Bosanskog kraljevstva. Osmanlije su tako krajem svibnja 1463. godine za tjedan dana pokorili Bosnu.¹³

Herceg Stipana je naslijedio njegov sin Vlatko koji je 14. prosinca 1481. godine sklopio sporazum sa Ajaz-begom i sa svojom obitelji otišao u Tursku.¹⁴ Tako su Osmanlije 15. prosinca 1481. godine zauzeli posljednji slobodni hercegovački teritorij, Herceg Novi.¹⁵

Važno je istaknuti kako su u ovom razdoblju pri očuvanju katoličke vjere važnu ulogu odigrali franjevci. Posuški kraj bio je *pastoriziran* iz župa Podbile i Gorice da bi 1735., odnosno najkasnije 1736. godine postao samostalnom župom. Kasnije su se pojedine župe odcijepile od matične župe Posušje. Uloga franjevac na istraživanom području očituje se također za vrijeme Austrougarske okupacije te u današnje vrijeme. Na posuškom području postoje župe: Posušje, Posuški Gradac, Vir, Zagorje, Vinjani, Rakitno i Sutina.¹⁶

Pišući o poljima zapadne Bosne i Hercegovine, Josip Roglić navodi kako je Posušje do Drugog svjetskog rata bilo: *nezatno cestovno raskršće i sekundarno središte neprirodno razvučenog Ljubuškog kotara koji se protezao od donje Neretve do planine Čvrsnice, posljedica historijski uvjetovane dalmatinsko-hercegovačke, odnosno venecijansko-turske granice.*¹⁷ Nakon rata, administrativnom reformom, Posušje je postalo centar novoosnovanog kotara što je pomoglo pri izgradnji *upravnih, školskih i stambenih zgrada.*¹⁸

Danas se posuška općina nalazi u sastavu Županije Zapadnohercegovačke u Bosni i Hercegovini te zauzima površinu od 461 km². Prema popisu stanovništva iz 2013. godine, Posušje ima 20.477 stanovnika. Preko 99 posto stanovništva čine Hrvati, što Posušje, uz susjednu općinu Grude, čini općinom s najvećim postotkom Hrvata u usporedbi s ostalim područjima Bosne i Hercegovine u kojima Hrvati stanuju.¹⁹

¹³ O tome više: Dragić, Marko: *Etiologija izreke „Šaptom Bosna poginu“*, Školski vjesnik, 60 (3), Filozofski fakultet, Split, 2011., str. 361-382.

¹⁴ V. Dragić, Marko: *Povijesne predaje o hercegu Stipanu Vukčiću Kosači*, Motrišta, 20, Mostar, 2001., str. 67-77.

¹⁵ Dragić, Marko: *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 334.

¹⁶ Detaljne podatke o crkvenim prilikama od razdoblja turske vladavine do kraja 20. stoljeća donosi Robert Jolić u svojim priložima u *Ljetopisu posuškom* (v. Jolić, Robert: *Crkvene prilike u Posušju kroz stoljeća turske vladavine*, Ljetopis posuški, Matica hrvatska, Posušje, 1998., 91-123.; Jolić, Robert: *Posuške župe u novije doba*, Ljetopis posuški, Matica hrvatska Posušje, Posušje, 1998., str. 167-270).

¹⁷ Roglić, Josip: *Polja zapadne Bosne i Hercegovine*, Zbornik radova III. kongresa geografa Jugoslavije, Geografsko društvo NR BiH, Sarajevo, 1954., str. 182.

¹⁸ Isto.

¹⁹ *Zemljopisi položaj i klima*. <https://www.opcina-posusje.ba/zemljopisni-položaj-klima/> (pristupljeno 30. travnja. 2020.).

3. Običaji kroz godinu

Pored svagdanjeg radnog života ljudi prisutan je blagdanski život sa svojim osobitostima. Zorica Vitez piše kako se običaji kroz godinu odnose na blagdane koji se ponavljaju svake godine, a kod Hrvata su u najvećoj mjeri povezani s blagdanima katoličkoga kalendara.²⁰ Nadalje, naglašava lokalnu razliku između blagdana katoličkoga kalendara kao i razliku u sadržajima pretkršćanskog postanja. S tim u vezi koristi termin *tradicijski kalendar*:

*Blagdani katoličkog kalendara isti su u svim katoličkim zajednicama, iako neki od njih imaju lokalnu veću ili manju važnost: npr. određeni svetac proslavlja se svečanije ako je zaštitnik nekog mjesta. Još su veće, etnološki i folkloristički relevantnije razlike u onim sadržajima koje tim blagdanima nije odredila vjera i crkva nego pretkršćanske predodžbe, vjerovanja, obredi i običaji. Zato i u tome smislu ovdje govorimo o tradicijskom kalendaru.*²¹

Godišnji običaji posuškoga kraja u radu prate tijek katoličkog kalendara. Uz neke se blagdane i spomendane vežu razne divinacije poput ljubavnih o budućem mužu ili ženi, nadalje proricanja o plodnosti zemlje ili nadolazećem vremenu. Pišući o obredima i običajima cerničkoga kraja, Snježana Zorić napominje kako: *čovjek želi cijeli svoj životni okoliš posvetiti: domaće životinje, kuću, gospodarske zgrade, vrt i polje.*²² Isto je prisutno u godišnjim običajima Posušana. Mnogi su običaji apotropejskog i panspermijskog karaktera.

3.1. Advent

Božićno vrijeme u crkveno-pučkoj kulturi započinje adventom. Kršćani ovo razdoblje od četiri nedjelje pred Božić doživljavaju kao vrijeme priprave za proslavu dana rođenja Isusa Krista, a obilježeno je odlaskom na mise, posebno na mise zornice te molitvom i postom.

U Posušju se uz dane svete Barbare, svetoga Nikole, svete Lucije, Bezgrješnog začeca Blažene Djevice Marije, Materice, Očiće i Tušti dan veže nekoliko narodnih običaja. U ovom vremenu nisu se održavale svadbe niti se veselilo. Izuzetak je bio blagdan Bezgrješnog začeca Blažene Djevice Marije kada bi se nakon mise u Posušju mladići i djevojke iz različitih sela

²⁰ Vitez, Zorica: *Iskorak iz svakidašnjice*, Etnografija: svagdan i blagdan hrvatskoga puka, Matica hrvatska, Zagreb, 1998., str. 151.

²¹ Isto, str. 191.

²² Zorić, Snježana: *Obred i običaj*, Zavod za istraživanje folkloru, Zagreb, 1996., str. 35.

sastajali i šetali. Na taj su se način mogli dogovoriti tko će kome doći na sijelo te vidjeti koji se mladić kojoj djevojci sviđa i obratno.²³

U novije vrijeme sve više je u posuškim domovima prisutan i adventski vijenac čije porijeklo potječe iz sjeverne Njemačke.

3.1.1. Mise zornice

Molitvom, postom i drugim pobožnostima nastoji se što skrušenije pripremiti za jedan od najvećih kršćanskih blagdana. U vrijeme adventa u posuškom kraju redovito se ide na mise zornice. Adolf Adam navodi kako su mise zornice izvorno nastale kao zavjetne mise u čast Majke Božje u subote došašća.²⁴ *Na zornicama se molilo i pjevalo u čast Majke Marije. Zora je simbol Kristova dolaska, a znakom je i Kristove prolivene krvi kojom je nadvladan grijeh i ostvaren vječni spas.*²⁵

U prošlosti se u posuškoj župi sveta misa zornica održavala samo na božićno jutro da bi se nakon 90-ih godina mise zornice počele održavati svakoga jutra u došašću. Mise zornice u svim župama posuške općine započinju u šest sati ujutro. Početkom misa zornica započinje i božićna sveta ispovijed. Kršćani se mogu ispovjediti svakog jutra prije i tijekom svete mise. Ispovjediti se može sve do na Badnjak, uključujući Badnji dan za one koji se nisu uspjeli ispovjediti za vrijeme ostalih dana u adventu. Međutim, svećenici bi uvijek upozoravali da se ispovijed ne ostavlja za zadnje dane pred Božić.²⁶ Koliko je važna duhovna priprava u razdoblju adventa za Posušane svjedoči i svako jutro popunjena crkva za vrijeme trajanja misa zornica.

Misna liturgija četiriju nedjelja određena je bitno njihovim evanđeljem pa se drugi tekstovi u većoj ili manjoj mjeri odnose na tu tematiku. Daje se prednost čitanjima iz Izaije te odlomcima o Ivanu Krstitelju.²⁷ Za vrijeme došašća svećenici nose ljubičaste misnice, a treću nedjelju se može upotrijebiti i ružičasta misnica. Time se još više naglašava tema pokore.²⁸

²³ Ana Širić (djev. Bešlić), rođ. 20.10.1956. u Rastovači, Posušje.

²⁴ Adam, Adolf: *Uvod u katoličku liturgiju*, hrvatsko izdanje uredio Benvin, Anton, (drugo izdanje), Hrvatski institut za liturgijski pastoral, Zadar, 1993., str. 305.

²⁵ Dragić, Marko: *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split 2008., str. 415.

²⁶ U novije vrijeme svećenici na zasebne dane ispovijedaju školsku djecu i mlade. Također, za starije i nemoćne bude zasebno ispovijed. Ukoliko netko od ukućana ne može zbog bolesti doći u crkvu na ispovijed, a želi se ispovjediti, netko iz obitelji ode do župnoga ureda te prijavi tu osobu za ispovijed. Zatim svećenici odlaze njihovim domovima te ih ispovijedaju. Ana Širić (djev. Bešlić), rođ. 20.10.1956., Rastovača, Posušje.

²⁷ Adam, Adolf: *Uvod u katoličku liturgiju*, hrvatsko izdanje uredio Benvin, Anton, (drugo izdanje), Hrvatski institut za liturgijski pastoral, Zadar, 1993., str. 304.

²⁸ Quinn, Joseph: *Došašće/Advent*, Suvremena katolička enciklopedija, A-E (priredili: Glazier, Michael; K. Hellwigg, Monika), 2005., str. 223.

3.1.2. Adventski vijenac

U novije vrijeme obilježje adventa je i adventski vijenac. Hermann Bausinger upućuje na to da porijeklo današnjeg adventskog vijenca potječe iz sjeverne Njemačke. Godine 1833. u Hamburgu je osnovana tzv. *Rauhe Haus* koja je pružala utočište nezbrinutoj djeci. Nedugo nakon osnivanja spomenute kuće, evangelički svećenik Johann Hinrich Wichern na poseban je način slavio adventsko razdoblje koje je započinjalo slavljem prvoga dana adventa u molitvenoj sali. Pri tom slavlju spominje se prvo adventsko svjetlo. Prvo su svijeće postavljene na orgulje te su paljene za vrijeme čitanja tekstova.²⁹ Vijenac se sastojao od 28 svijeća, i to od 24 male koje su se palile uzastopce svakoga dana u adventu, te od četiri velike svijeće koje su se palile nedjeljom.³⁰

Iako današnji adventski vijenac nije identičan gore navedenome, pretpostavlja se kako je upravo od ovoga vijenca širenjem došlo do adventskog vijenca današnjega oblika.

Bausinger navodi kako su *lazareti*³¹ tijekom prvog svjetskog rata bili ukrašeni adventskim vijencima te na taj način vijenac postaje kako kršćanskim, tako i nacionalnim simbolom. Zatim je adventski vijenac polako ulazio i u domove građana te se počeo širiti od sjevera prema jugu.³² Bieritz piše kako su, prema mišljenju nekih autora, ovaj običaj proširili krugovi evangeličkog *Pokreta mladih* između dva svjetska rata.³³

Četiri svijeće u adventskom vijencu simboliziraju četiri adventske nedjelje, četiri godišnja doba, odnosno *stvaranje, utjelovljenje, otkupljenje i svršetak*. Adventski vijenci nalaze se u crkvama i domovima te na taj način predstavljaju poziv na molitvu. Vijenac se plete od zimzelenoga lišća ili grančica tako da nema ni početka ni kraja, što simbolizira vječnoga Boga.³⁴

Može se utvrditi kako je adventski vijenac na području Posušja više prisutan u gradu nego na selu. Iako je običaj korištenja adventskoga vijenca u Posušju dosta mlad, on postaje sve više prisutan u domovima. Adventske vijence izrađuju također učenici u posuškim školama

²⁹ Bausinger, Hermann: *Der Adventskranz – ein uralter Brauch?*, Abschied von der Dorfidville?, Konrad Theiss Verlag, Stuttgart, 1982., str. 48.

³⁰ Bausinger, Hermann: *Der Adventskranz – ein methodisches Beispiel*, Württembergisches Jahrbuch für Volkskunde 1970., Kohlhammer, 1971., str. 13.

³¹ Ovdje se misli na vojničke bolnice tijekom prvog svjetskog rata. U Klaićevom rječniku riječ *lazaret* ima dvostruko značenje: 1. ustanova gdje se smještaju bolesnici od zaraznih bolesti: karantena, te 2. vojna bolnica (u blizini bojišta) (Klaić, Bratoljub: *Rječnik stranih riječi*, Školska knjiga, Zagreb, 2007., str. 791).

³² Bausinger, Hermann: *Der Adventskranz – ein uralter Brauch?*, Abschied von der Dorfidville?, Konrad Theiss Verlag, Stuttgart, 1982., str. 48.

³³ Bieritz, Karl-Heinrich: *Crkvena godina: svetkovine, blagdani i spomendani u povijesti i danas* (prijevod Robert Vukoja), Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2010., str. 99.

³⁴ Dragić, Marko: *Svijeća u kulturnoj baštini Hrvata*, Crkva u svijetu, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, 45 (4), Split, 2010., str. 468.

te se od novca dobivenoga njihovom prodajom pomaže potrebitima. Za vrijeme adventa posuški park od 2014. godine krasi veliki adventski vijenac.³⁵

3.2. Sveta Barbara

Barbara je rođena u 3. st. u Heliopolisu u Egiptu, ili u Nikoziji u Maloj Aziji. Njezin otac, poganin, jako ju je volio te se bojavao da će je netko oženiti i odvesti od njega. Sagradio je za nju kulu gdje su čuvari pazili da joj se nitko ne približi. Međutim, kada je Barbara saznala za kršćanstvo, pozvala je vjerskoga učitelja prurušenoga u liječnika, te tako zavoljela i prihvatila kršćanstvo. Zapovjedila je radnicima da na kuli probiju i treći prozor. Kada je propovijedala ocu o kršćanstvu i o tome kako: *duša prima svjetlo kroz tri prozora: Oca, Sina i Duha Svetoga*, on se razljutio, te joj je na kraju odrubio glavu.³⁶

Sveta Barbara je zaštitnica rudara, dobre smrti, protiv groma i vatre. Dan svete Barbare slavi se 4. prosinca: *Sv. Barbara kao zaštitnica rudara spominje se u srednjem vijeku, a njezin kult kao zaštitnice rudara u Hrvatsku je došao iz Austrije i Njemačke*.³⁷

U vrijeme kada se u posuškom kraju vršio iskop rude, uvijek bi se oko spomendana svete Barbare organizirao domjenak za radnike (rudare) tadašnjeg boksita na kojem bi se dijelila takozvana trinaesta plaća i drugi darovi.³⁸ Razlog zbog kojeg se nije moglo slaviti upravo na dan svete Barbare je bila tadašnja vlast. Iako je većina rudara u svojoj svijesti proslavljala dan svoje zaštitnice, zbog prirode tadašnje vlasti to nisu smjeli izgovarati naglas. Iako se ne može točno utvrditi kada su rudari počeli proslavljati dan svete Barbare na spomenutom prostoru, stanovnici toga mjesta tvrde da se spomendan svete Barbare proslavljao prije komunističke vlasti.³⁹

Crkva posvećena svetoj Barbari nalazi se u Cerovim Docima, mjestu koje pripada župi Posušskog Graca. Sagrađena je 1983. godine,⁴⁰ a u unutrašnjosti crkve nalazi se svetičin kip. Sveta misa u crkvi svete Barbare slavi se svake prve nedjelje u mjesecu. Mjesto je u svojoj

³⁵Za izradu vijenca zaslužni su pripravnici općine Posušje. Vijenac je ispleten zimzelenim lišćem i grančicama, a kao postolje za svijeće postavljeni su trupci drveta. Poštujući tradiciju, svake nedjelje se pali po jedna svijeća.

³⁶Dragić, Marko: *Advent u liturgiji i narodnoj kulturi Hrvata*, Crkva u svijetu, 43 (3), Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 417.

³⁷Dragić, Marko: *Kult sv. Barbare u kršćanskoj tradiciji Hrvata*, Nova prisutnost, 13 (2), Kršćanski akademski krug, Zagreb, 2015., str. 148.

³⁸Ivan Širić, rođ. 18.01.1951. u Cerovim Docima, živi u Posušju.

³⁹Matija Naletilić (djev. Širić), rođ. 1939. u Cerovim Docima u Posušju, udala se u Široki Brijeg, ali se nakon smrti supruga vratila živjeti u Cerove Doce.

⁴⁰Crkva je izgrađena u lipnju 1983. godine, iznutra i izvana je preuređena 1991. godine za vrijeme župnikovanja fra Ljube Čuture (v. Jolić, Robert: *Posuške župe u novije doba*, Ljetopis posuški, Matica hrvatska Posušje, Posušje, 1998., str. 196).

prošlosti bilo poznato po iskopu rude, rudnicima i rudarima. Međutim, većina mještana se iselila,⁴¹ rudnici su utihnuli tako da je i slavlje za svetu Barbaru na ovom području prisutno samo u sjećanjima ljudi.

3.3. Sveti Nikola

Sveti Nikola je rođen u 4. st. u Patari u Maloj Aziji. Nakon što su mu roditelji umrli, sveti Nikola je razdijelio svoj imetak siromašnima. Nakon smrti nasljednika njegova strica izabran je za biskupa u Miri. Postoji nekoliko predaja i legendi o djelima svetoga Nikole. Jedna od njih je kako je sveti Nikola pribavio miraz za kćeri nekoga plemića koji je ostao bez novaca, a kako bi sačuvao njegove kćeri od nevolje. Nadalje postoji legenda o tome kako je sveti Nikola smirio more, pa je tako postao zaštitnikom mornara i putnika. Sveti Nikola je i zaštitnik djece. Prema legendi otkrio je kako jedan gostioničar krade djecu, ubija ih i služi njihovo meso gostima, a kada je našao troje djece, prekrižio ih je i vratio u život.⁴²

Istraživači navode mnoštvo legendi i značajnih kultova vezanih uz svetoga Nikolu te ga *svi smještaju u područje svetosti*.⁴³

Milovan Gavazzi piše kako običaja za sv. Nikolu u seoskim sredinama nema već da su prisutni u gradskim sredinama. Nadalje, napominje kako su običaji darivanja zabilježeni dosta davno u srednjoj Europi pa su se tako širili i do nas.⁴⁴

Sveti Nikola slavi se 6. prosinca. Tada roditelji, njemu u spomen, darivaju djecu. U Posušju je za spomendan svetoga Nikole zabilježen običaj nošenja darova za djecu na konjima kroz selo:

Na dan svetoga Nikole prije bi ljudi upregnili konje i kroz selo. Prije svetoga Nikole skupilo bi se čega je tada imalo, orašaka, lišnjaka, a ako bi bio i digdi kakvog slatkiša i onda bi se to konjima kroz selo, di su mogla kola proć i to je ko posla sveti Nikola dici. A po kućan bi se večer prije reklo dici da sutra dolazi sveti Nikola i da će dobroj dici dat slatkiše, a poganoj

⁴¹ Ukupan broj stanovnika koji još uvijek stanuju u Cerovim Docima je devet.

⁴² Dragić, Marko: *Advent u liturgiji i narodnoj kulturi Hrvata*, Crkva u svijetu, 43 (3), Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 419.

⁴³ Rihtman-Auguštin, Dunja: *Knjiga o Božiću, Božić i božićni običaji u hrvatskoj narodnoj kulturi*, Golden marketing, Zagreb, 1995., str. 34.

⁴⁴ Gavazzi, Milovan: *Godinu dana hrvatskih narodnih običaja II. (oko Božića)*, Matica hrvatska, Zagreb, 1939., str. 5-6.

šibu. Međutim, nije nikad nijedno dite dobilo samo šibu, ako bi bilo malo i poganije dobilo bi i slatkiš i šibu, nikad samo šibu.⁴⁵

Na području Hercegovine zabilježeni su običaji darivanja u Crnim Lokvama, selu u zapadnome dijelu Širokoga Brijega.⁴⁶ Djeca su se veselila danu svetoga Nikole što potvrđuju i riječi: *Sveti Niko, dođi skoro, vrijeme nam prolazi sporo.*⁴⁷

Običaji darivanja za svetoga Nikolu sačuvali su se do danas. Djeca čiste svoje čizmice večer prije spomendana svetoga Nikole kako bi im dobri svetac ostavio dar. U pratnji svetoga Nikole dolazi Krampus koji zločestoj djeci daruje šibe. U novije vrijeme ovaj se svetac na poseban način proslavlja u školama i dječjim vrtićima. Održavaju se priredbe na kojima djeca recitiraju pjesme i različite tekstove te izvode igrokaze u njegovu čast, a na kraju slavlja obično dođe netko prerušen u svetoga Nikolu i djeci podijeli darove.

3.4. Bezgrješno začće Blažene Djevice Marije

Slaveći blagdan Bezgrješnog začća Blažene Djevice Marije Crkva izražava svoju vjeru da je Blažena Djevica Marija u trenutku svoga začća sačuvana od istočnoga grijeha. Budući da Blažena Djevica Marija uz Isusa ima glavnu ulogu u otajstvu Božića, u vrijeme došašća joj se posvećuje posebna pažnja, što se osobito očituje u misama zornicama. Ovaj blagdan narod u Zapadnoj Hercegovini naziva i *Neoskrvnjeno začće*.⁴⁸

Za razliku od ostalih dana u adventu na koja se nisu održavale svadbe niti se veselilo, na dan Bezgrješnog začća u posuškom bi se kraju nakon završetka svete mise momci i djevojke sastajali na dernećima i dogovarali se tko će kome doći na sijelo.

Također, na dan Bezgrješnoga začća zabilježen je običaj sijanja pšenice.⁴⁹

⁴⁵ Ispričao spomenuti Frano Širić (1933.-2016.).

⁴⁶ *Njegov lik prikazivali su mladići i djevojke koji su obilazili domove na dan Svetoga Nikole, donoseći djeci darove, najčešće voće: smokve, jabuke, orahe, a znali bi i plašiti nestašnu djecu. Poslije su tu ulogu, kao što je to danas, preuzeli sveti Nikola i njegov pomoćnik Krampus, pri čemu je Nikola donosio darove dobroj, poslušnoj djeci, a Krampus bi plašio neposlušnu djecu* (Preuzeto iz: Dragić, Marko: *Sveti Nikola – biskup u hagiografskoj baštini Hrvata*, *Ethnologica Dalmatica*, 22 (1), Etnografski muzej, Split, 2014., str. 17).

⁴⁷ Alilović, Ivan: *Hrvatski narodni običaji u Hercegovini*, Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, 1970., str. 87.

⁴⁸ Dragić, Marko: *Advent u liturgiji i narodnoj kulturi Hrvata*, Crkva u svijetu, 43 (3), Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 422.

⁴⁹ Iva Marić (djev. Galić) rođ. 1.6.1926. u Vinjanima, udala se i živjela u Marića Docima do smrti u lipnju 2016. godine.

3.5. Sveta Lucija

Dan svete Lucije slavi se 13. prosinca. Ime Lucija u prijevodu znači svjetlo pa se stoga može reći kako dan svete Lucije naviješta veliko svjetlo božićne noći.

Sveta Lucija je živjela u 3. st., a potječe iz Sirakuze na Siciliji. Zbog svoje vjere sveta Lucija je bila osuđena na mučeničku smrt. Prema legendi, kada su je vojnici pokušali odvesti, iako je bila upregnuta u jaram volova, nisu je mogli pomaknuti s mjesta. Pokušali su je spaliti, ali je ni vatra nije dotaknula. Na kraju ju je jedan vojnik ubio tako što joj je zabio bodež u vrat. Poznata je legenda o svetoj Luciji kako je sama sebi iskopala oči da ne bi navela mladića na zlo koji je bio zanesen ljepotom njezinih očiju.⁵⁰ Međutim, Marija je svetu Luciju obdarila još ljepšim očima. Zbog toga se sveta Lucija prikazuje kao *nebeska ozdraviteljica očiju*. Umjetnici je prikazuju s pliticom, očima i često nožem.⁵¹

Na dan svete Lucije može se zabilježiti nekoliko običaja u Posušju. Milovan Gavazzi navodi kao mogući razlog pojavljivanja više različitih običaja na dan svete Lucije taj što je trinaesti prosinac bio sve do uvođenja sadašnjega gregorijanskoga kalendara držan za najkraći dan godine, te je kao takav smatran kao prekretnica u novu astronomsku godinu, pa i folklorno nešto više zaokupljen.⁵² Prema povijesnim izvorima, štovanje svete Lucije najprije se proširilo po Siciliji pa zatim po cijeloj Italiji i Mediteranu.⁵³

Za spomendan svete Lucije karakteristične su divinacije⁵⁴ i običaji apotropejskog⁵⁵ i panspermijskog⁵⁶ karaktera. Po sadržaju su prekršćanskog podrijetla, a vezuju se uz kršćanske

⁵⁰ Dragić, Marko: *Advent u liturgiji i narodnoj kulturi Hrvata*, Crkva u svijetu, 43 (3), Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 425-426.

⁵¹ Rihtman-Auguštin, Dunja: *Knjiga o Božiću, Božić i božićni običaji u hrvatskoj narodnoj kulturi*, Golden marketing, Zagreb, 1995., str. 25.

⁵² Gavazzi, Milovan: *Godinu dana hrvatskih narodnih običaja II. (oko Božića)*, Matica hrvatska, Zagreb, 1939., str. 5-6.

⁵³ Šipić, Igor: *Kult svete Lucije u pomorski snažnim krajevima istočnoga Jadrana*, Senjski zbornik, 33 (1), Gradski muzej Senj i Senjsko muzejsko društvo, Senj, 2006., str. 107.

⁵⁴ *Divinacija je riječ nastala prema latinskoj riječi divinatio, onis, f. = proricanje, slutnja, pogađanje; gatanje, vraćanje, predviđanje, vidovitost* (Preuzeto iz: Dragić, Marko: *Hrvatski panspermijski običaji, ophodi, obredi i divinacije u europskom kontekstu*, Croatica et Slavica Iadertina, 11 (1), Odjel za kroatistiku i slavistiku Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2015., str. 150).

⁵⁵ *Magijski obredi i pjesme, vezani za kultove, imaju cilj: odvratanje demonskih sila od ljudi, domova; stoke, štala; doprinos zdravlju i ljepoti; povećanje rodnosti polja, livada, njiva, vrtova; liječenje bolesti. Neki apotropejski obredi imaju magijske poganske karakteristike, a neki su kristijanizirani* (Preuzeto iz: Dragić, Marko: *Apotropejski obredi, običaji i ophodi u hrvatskoj tradicijskoj kulturi*, Croatica et Slavica Iadertina, 3 (3), Odjel za kroatistiku i slavistiku Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2008., str. 370).

⁵⁶ *Naziv panspermijski nastao je od grčkih riječi: pan = sve, svako, sperma = sjeme. Taj naziv može se kroatizirati u naziv plodonosni, obiljenosni itd* (Preuzeto iz: Dragić, Marko: *Hrvatski panspermijski običaji, ophodi, obredi i divinacije u europskom kontekstu*, Croatica et Slavica Iadertina, 11 (1), Odjel za kroatistiku i slavistiku Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2015., str. 149).

blagdane.⁵⁷ Elementi pretkršćanskog podrijetla satkani su u gotovo svim glavnim znakovima božićnih narodnih običaja: u *zelenilu*, *darivanju*, *paljenju vatre i svijeća*. Kristijanizacija nije potpuno ugasila nekršćanske običaje, ali se ni nekršćanski elementi ne mogu dokazivati u nekom kontinuitetu.⁵⁸ Na taj način božićni, odnosno adventski običaji poprimaju novo značenje.

Dan svete Lucije slavi se točno 12 dana prije Božića, a ovi dani nazivaju se *Lucijini dani*, *Lucini dani*, *Brojanice*, *Vidioci*.⁵⁹ Svaki dan od svete Lucije do Božića predstavlja mjesec u sljedećoj godini. Kakav je prvi dan Lucijinih dana, takav bi vremenski trebao biti i prvi mjesec u godini, kakav je drugi dan, takav bi trebao biti i drugi mjesec pa sve tako do Božića.⁶⁰

Posušani se svetoj Luciji mole za zdravlje očiju: *Na svetu Luciju bi se bio običaj zavitovati kako bi Bog po njezinom zagovoru sačuva narod od očnih bolesti*.⁶¹ Dragić navodi kako se u ovome kraju katolici preporučuju sv. Luciji i Apoloniji: *Sveta Lucija i Apolonija, / divice i mučenice, / čuvajte me od sljepoće, / gluhoće, nemara i bedastoće. / Amen*.⁶²

Na svetu Luciju trebalo je ukasiti čarape i skupiti oraške za *cinu* koju bi djevojke trebale dati momcima kada dođu Materice.⁶³

Danas je najrašireniji običaj vezan za dan svete Lucije sijanje božićne pšenice. U prošlosti se pšenica ne bi sijala⁶⁴ već bi se samo žito stavilo u posudu i kada bi došao Badnjak, onda bi se u tu posudu sa žitom stavile tri svijeće,⁶⁵ ponegdje i jabuka između svijeća, zatim bi se posuda ukasila bršljanom.⁶⁶ Pšenica bi se obično sijala na dva načina: Prvi je takav da se u posudicu stavi malo kamenja kako ne bi bilo previše vlage, pa sloj zemlje, zatim sloj pšenice i na kraju ponovno tanki sloj zemlje. Drugi i rašireniji običaj sijanja pšenice je takav da se u malu posudu stavi vate koja se natopi vodom te se ona prekrije pšenicom. Pšenica se obavezno stavlja

⁵⁷ Dragić, Marko: *Hrvatski panspermijski običaji, ophodi, obredi i divinacije u europskom kontekstu*, Croatica et Slavica Iadertina, 11 (1), Odjel za kroatistiku i slavistiku Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2016., str. 159.

⁵⁸ Rihtman-Auguštin, Dunja: *Božićni običaji i pučka pobožnost*, Etnološka tribina, 21 (14), Hrvatsko etnološko društvo; Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskog Fakulteta u Zagrebu, Zagreb, 1991., str. 9.

⁵⁹ Dragić, Marko: *Sveta Lucija u katoličkoj sakralnoj i svjetovnoj baštini Hrvata*, Hercegovina, godišnjak za kulturno i povijesno naslijeđe, Filozofski fakultet Sveučilišta u Mostaru, 24, Mostar, 2010., str. 129-153.

⁶⁰ Kazao Ivan Širić, rođen 1951. u Cerovim Docima u Posušju.

⁶¹ Iva Penava (djev. Penava) rođ. 4.10.1922. u Batinu, Posušje.

⁶² Dragić, Marko: *Advent u liturgiji i narodnoj kulturi Hrvata*, Crkva u svijetu, 43 (3), Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 429-430.

⁶³ Matija Naletilić (djev. Širić), rođ. 1939. u Cerovim Docima.

⁶⁴ Kao mogući razlog tome navodi se tadašnje siromaštvo, ako bi se pšenica sijala, kasnije bi se morala baciti, a na ovakav način bi se mogla iskoristiti. Ispričala Iva Gavran (djev. Bešlić) rođ. 18.4.1954. čija je majka Kata Bešlić (djev. Martić) rodila trinaestero djece.

⁶⁵ Ana Širić (djev. Bešlić), rođ. 20.10.1956., Posušje.

⁶⁶ Spomenuta Iva Marić (1926.- 2016.).

na mjesto na kojem je toplo i koje je izloženo svjetlosti.⁶⁷ Vjeruje se, ukoliko pšenica izraste do Božića visoka i gusta, da će sljedeća godina biti uspješna i plodna.

3.6. Materice

Materice se slave uvijek dvije nedjelje pred Božić. Na ovaj dan običaj je da se djevojke i žene *cine* muškarcima, odnosno da ih daruju. Alilović navodi kako su se u selima Zapadne Hercegovine na materice sastajali oni momci i djevojke koji su se po Božiću odlučili vjenčati.⁶⁸

Tako je bilo i u posuškom kraju. Djevojke bi prije obično oplele čarape i *terluke* te bi ih na svetu Luciju ukrasile kako bi ih mogle dati momcima u *cinu* kada dođu na sijelo na Materice. Djevojke bi čarape i *terluke* darivale onim momcima s kojima su *mislile ozbiljno*, dok bi se ostalim muškarcima *cinile* šakom orašaka ili lješnjaka.⁶⁹

U Rakitnu se Materice zovu i Ženska cina: *Tada su majke, bake, strine, cure i susjede darivale djecu orasima, lješnjacima, rogačima i suhim smokvama, a muževe i ostale ukućane čarapama, pečenicom, sirom, uštipcima i kavom. Djevojke su darivale svoje momke ispletenim čarapama i terlucima. Momci bi pjevali: Idu, idu materice, / pleti mala čarapice. Iđe Božić, primiče se cina, / Pleti mala štogod čarapina.*⁷⁰

3.7. Očići

Četvrtu nedjelju u došašću obilježavaju se Očići. Na ovaj dan muškarci se *cine*, odnosno darivaju ženski svijet, ali i djecu. Ukoliko se znalo da je neko dijete siromašno onda bi se tome djetetu darovao i komad mesa, tako bi poneko dijete došlo kući s punom torbom mesa. Ipak, bilo je i onih koji nisu lako darivali druge:

Tako je bio jedan u nas i on bi moli i moli samo da dica odu, pa najposlije moli: „300 očenaša da se ne suši gora naša, pa 300 krunica za naših 300 rupica.“⁷¹ I onda dica odu kući, šta će, ne smiju okasnit na ručak, ako si doša kasnije nije ti bilo ručka, pojelo bi se.⁷²

⁶⁷ Spomenuta Ana Širić.

⁶⁸ Alilović, Ivan: *Hrvatski narodni običaji u Hercegovini*, Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, 1970., str. 88.

⁶⁹ Matija Naletilić (djev. Širić), rođ. 1939. u Cerovim Docima.

⁷⁰ Dragić, Marko: *Advent u liturgiji i narodnoj kulturi Hrvata*, Crkva u svijetu, 43 (3), Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 431-432.

⁷¹ Ovdje se misli na njive.

⁷² Ispričao spomenuti Frano Širić (1933.-2016.).

U Rakitnu se Očići zovu i Muška cina:

*Očevi, djedovi i stričevi darivali su djecu: šnalama, maramicama, češljčićima, napravljenim zviždalkama, zvrkovima, loptama krpenjačama, lješnjacima i orasima. Svi su se radovali poklonima. Djevojke su od mladića dobivale ljepše marame, kopče, ogledala, a bilo je i poljubaca. Svi odrasli ukućani u ovom vremenu bi se ispovjedili.*⁷³

Na ovaj dan su se sastajali momci i djevojke poslije mise kod crkve. Ako bi neka djevojka dobila *opanke* od momka to bi značilo da on ima ozbiljne namjere s njom.⁷⁴

Josip Milićević navodi da su običaji darivanja odjevnih predmeta za Materice i Očiće prisutni u cijeloj Dalmaciji. Također, s Očićima bi završavala sijela te se do Nove godine više ne bi održavala.⁷⁵

3.8. Sveti Toma

Spomendan svetoga Tome Apostola slavi se 21. prosinca. Sveti Toma često se naziva *nevjerni Toma* zbog nevjerice u Isusovo uskrsnuće dok se nije uvjerio vlastitim očima i dodirom Kristovih rana.⁷⁶ Tomina sumnjičavost je također zabilježena i na Posljednjoj večeri. Kad je Isus govorio svojim učenicima kako *već znaju put* kojim moraju ići, Toma je kazao kako oni ne znaju kamo Isus ide, stoga ne mogu znati put kojim moraju ići. Na to je Isus dao *upečatljiv i jasan* odgovor: *Ja sam put, istina i život.*⁷⁷ U narodu se za osobu koja sumnja ili kojoj je teško povjerovati u nešto što je očigledno, često kaže da je kao *nevjerni* ili *sumnjivi Toma*.

Sveti Toma se odlikovao hrabrošću: *Kada se Krist htio vratiti u Judeju, usprkos pogibeljnim prijetnjama Židova, Toma je pozvao ostale učenike da krenu i umru s Kristom.*⁷⁸

⁷³ Dragić, Marko: *Advent u liturgiji i narodnoj kulturi Hrvata*, Crkva u svijetu, 43 (3), Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 434.

⁷⁴ Kada bi djevojka dobila *opanke* od nekog momka to bi toj djevojci bio znak da on ima ozbiljne namjere s njom. O tome svjedoči i sljedeća životna priča: *Meni je pokojna (...) pričala kako je se imala namjere udati za jednoga momka i da joj je on i opanke kupio (...) to je je tada bio znak curi da se momku jako sviđa jer to je prije bio veliki dar.* Ispričala spomenuta Ana Širić.

⁷⁵ Milićević, Josip: *Narodni običaji i vjerovanja u Sinjskoj krajini*, Narodna umjetnost, 5-6 (1), Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb, 1967., str. 490.

⁷⁶ Dragić, Marko: *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split 2008., str. 136.

⁷⁷ *Sveti Toma Apostol.* <https://www.medjugorje-info.com/it/svetac-dana/sveti-toma-apostol> (pristupljeno 8. travnja 2020.).

⁷⁸ Dragić, Marko: *Advent u liturgiji i narodnoj kulturi Hrvata*, Crkva u svijetu, 43 (3), Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 435.

Dragić piše kako je u narodu običaj da se do svetoga Tome završe svi godišnji poslovi, o čemu svjedoči izreka: *Sveti Toma dotraj sve doma*. Također, za spomendan svetoga Tome vezuju se proricanja o budućem mužu.⁷⁹

3.9. Tušti dan

Dan prije Badnjeg dana naziva se Tušti dan, a u Posušju se još koristi i naziv *Turnji dan: Uturi u kuću sve što triba za Božić*.⁸⁰ Na ovaj dan je trebalo obaviti sve detaljnije pripreme za Božić. Trebalo je spremati meso za Božić i donijeti vino iz *donjih krajeva*.⁸¹ Posušani bi obično za Božić po vino išli u *donje krajeve* i Dalmaciju: *Po vino je se išlo konjima s mišinama, jedna mišina s jedne, a druga s druge strane, a mi čobani ih dočikaj, idu ljudi nose vino i pivaju*.⁸² Također, na ovaj dan je trebalo pripremiti drva i svijeće koje će se staviti na stol. Na Tušti dan bi se plelo i prelo: *od vune haljine, čerme, arari*.⁸³

U Posušju je postojalo vjerovanje, ako bi se djeca na Tušti dan tukla da će biti zločesta cijelu godinu.⁸⁴

3.10. Badnjica

Badnjica je zadnji dan pripreve za najradosniji kršćanski blagdan. Ispunjen je raznovrsnim obredima i običajima od samog Badnjeg jutra pa sve do ponoći. Postoje razne teorije⁸⁵ o nastanku riječi *badnjak*, a najbolje prihvaćena je Gavazzijeva koja utvrđuje kako je naziv *badnjak* nastao od korijena glagola *bdjeti* (*starocrkvenoslav. bъdeti*) ili pridjeva *badar* (*bodar*) i od toga izvedeno *razbadriti se*, što znači *razbuditi se* te navodi dalje riječi *budan, buditi*.⁸⁶

⁷⁹ V. isto, str. 436-437.

⁸⁰ Tomica Galić (djev. Topalušić) rođ. 4.1.1925., a umrla 27.1.2012., Vir, Posušje.

⁸¹ Donji krajevi odnose se na: Grude, Soviće, Ružice, Vitinu, Čitluk, Čaplinu, Ljubuški i ostale zaseoke oko tih mjesta.

⁸² Iva Penava (djev. Penava) rođ. 4.10.1922., Batin, Posušje.

⁸³ Bratoljub Klaić navodi da je *arar* tur. (*harar*) vreća od kostreti, polovina konjskog tovara (obično teret na živinčetu visi u dvije vreće, svaka s jedne strane sedla). Klaić, Bratoljub: *Rječnik stranih riječi*, Školska knjiga, Zagreb, 2007., str. 94.

⁸⁴ Ivan Bešlić, rođen 30.11.1938. u Zagorju, u Posušju.

⁸⁵ Više o ovome: Rihtman-Auguštin, Dunja: *Knjiga o Božiću, Božić i božićni običaji u hrvatskoj narodnoj kulturi*, Golden marketing, Zagreb, 1995., str. 53., i Belaj, Vitomir: *Hod kroz godinu*, Golden marketing, Zagreb, 2007., str. 401-408.

⁸⁶ Gavazzi, Milovan: *Godinu dana hrvatskih narodnih običaja II. (oko Božića)*, Matica hrvatska, Zagreb, 1939., str. 9.

Badnjak, odnosno Badnjica u radu se odnosi na jutro, dan i noć koji prethode danu Kristovoga rođenja, a u Posušju se badnjakom naziva još i drvo koje se unosi na Badnju večer u kuću te se loži. Za Badnje jutro i dan karakteristični su: priprema badnjaka, post, čišćenje i ukrašavanje kuće i okućnice, pravljenje kolača, priprema svijeća za Božić, ukrašavanje božićnoga drvca (bora ili jelke) i pravljenje jaslca. Badnju večer karakteriziraju: unošenje badnjaka, škropljenje, zajednička molitva, posna večera, pjevanje božićnih pjesama te bdijenje i odlazak na misu ponoćku.

3.10.1. Drvo badnjak

Na području Posušja zabilježeni su različiti običaji vezani uz sječu i vrste badnjaka, urezivanja križa na njih kao i uz sami običaj unošenja badnjaka u kuću i loženja istih.

U prošlosti bi na Badnje jutro muškarac, obično najstariji u kući, otišao u šumu usjeći badnjake, donio ih kući, urezao znak križa na njima te ih prslonio uza zid kuće gdje bi stali do obreda unošenja badnjaka u kuću. U današnje vrijeme badnjaci se obično sijeku dosta ranije. Od već pripremljenih drva za ogrjev na badnje jutro izabiru se badnjaci. Najčešće se koriste drvo cera⁸⁷ ili hrasta, a mogu biti također od bukvina ili grabova drveta.

Drvo badnjak palili su: *drevni Rimljani, južnoslavenski narodi, te Englezi, Francuzi, Nijemci, Portugalci, Letonci i dr.* Najstariji spomen paljenja badnjaka kod Hrvata nalazi se u *dubrovačkom Statutu Liber statutorum ciuitatis Ragussi iz 1272. godine, a spominje pomorce koji na Badnjak donose i u vatru polažu panj te bi za to bili nagrađeni.*⁸⁸ Kod gradišćanskih Hrvata badnjak se spominje u 16. stoljeću, a Walvasor u drugoj polovici 17. stoljeća spominje paljenje i darivanje hranom badnjaka u Istri.⁸⁹

Godine 1939. Gavazzi navodi kako se običaj paljenja badnjaka u Bosni i Hercegovini te u većem dijelu Dalmacije spominje kao živa tradicija dok je u nekim krajevima *sačuvan samo u zakržljanim tragovima.*⁹⁰

Do badnje večeri svi članovi obitelji su morali biti u kući. Svi bi se posjeli oko ognjišta na kojem je vatra već bila zapaljena i tada bi uslijedilo unošenje badnjaka. U Rastovači običaj

⁸⁷ *Cerovo drvo simbolizira drvo kojim se novorođeni Isus grijao u pećini (štalici), kao i drvo na kojemu je Isus razapet bio* (Preuzeto iz: Dragić, Marko: *Badnje jutro i dan u hrvatskoj tradicijskoj kulturi*, Croatica et Slavica Iadertina, 10 (2), Odjel za kroatistiku i slavistiku Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2014., str. 407).

⁸⁸ Dragić, Marko: *Drvo badnjak u kršćanskoj tradicijskoj kulturi*, Crkva u svijetu, 43 (1), Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 68.

⁸⁹ Dragić, Marko: *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split 2008., str. 139.

⁹⁰ Gavazzi, Milovan: *Godinu dana hrvatskih narodnih običaja II.* (oko Božića), Matica hrvatska, Zagreb, 1939., str. 14.

je usjeći tri drveta, na jednom drvetu ureže se znak križa, a na ostala dva ne. Dva badnjaka se nalože i puste neka izgore, dok se ovaj na kojemu je urezan križ čuva, pazi se da ne izgori u potpunosti kako bi se na Božić i Novu godinu mogle upaliti svijeće od vatre toga badnjaka.⁹¹ U mjestu Cerovi Doci zabilježen je običaj urezivanja znaka križa na sva tri drveta,⁹² a badnjake su u kuću unosili najstariji muški član obitelji i dvoje djece. Najstariji muški član obitelji kuca i pozdravlja: *Valjen Isus i Marija!* Na to ostali u kući odgovaraju: *Vazda Isus i Marija!* Zatim domaćin s badnjakom u ruci ulazi u kuću, a za njim dvoje djece noseći badnjake. Domaćin govori: *Na dobro vam došla Badnja večer i sutrašnje Sveto porođenje Isusovo!* Odgovaraju svi uglas: *I s tobom Bog da zajedno!* Domaćin stavlja prvo drvo badnjak na ognjište. Zatim na isti način pozdravljaju djeca iz pratnje te stavljaju na vatru ostale badnjake.⁹³ Od naloženih badnjaka na jednoga se pazi da ne izgori, posebno pazeći da ne izgori mjesto na kojem je križ urezan. Kao i u Rastovači od ovoga bi se badnjaka palile svijeće na Božić i Novu godinu.⁹⁴

Dragić navodi nekoliko varijacija unošenja badnjaka zabilježenih na području Posušja. U Rakitnu badnjake unose tri najmlađa člana obitelji, počevši od najmlađega. Kada su sva tri badnjaka unesena u kuću, oni se predaju majci i ona ih stavlja u vatru. U istom mjestu zabilježen je običaj gdje badnjake unosi najstariji član obitelji koji bi, unoseći badnjak u ruci, pozdravio ukućane, zatim se prekrstio, izmolio do pola Očenaš, a ostali bi ga dovršili. Domaćin bi stavljao drvo na ognjište ili u *šporet*, zatim bi na isti način unio i ostala dva drveta.⁹⁵ Dragić dalje navodi kako u Osoju, badnjak na kojem je urezan križ, unosi najmlađi sin: *Kaže se da je to tako da se mali nauči molit.* Nakon što je unio badnjak, ostali ukućani ga pospu pšenicom koja se posijala na sv. Luciju. Zatim se badnjak naloži i pusti neka izgori do križa, a ostatak se čuva do Nove godine kad: *od njega odgori vatra, te se od njega zapali žigica i pripale se svijeće u pšenici. Opet se ugasi i čuva do Sveta tri kralja, a tada se nosi na njivu gdje je posijana pšenica. Nosi se i pšenica što je posijana na sv. Luciju.*⁹⁶ *Ona se zakopa u njivu i tu se zabode to što je ostalo od badnjaka.*⁹⁷ U Batinu otac unosi badnjak na kojem je urezan križ, a dvoje djece ulaze s njim i nose manje *ciplje*. Ovdje se badnjak također posipa pšenicom, on gori dok se moli, a na Božić se od njega odloži vatra.⁹⁸

⁹¹ Ana Širić (djev. Bešlić), rođ. 20.10.1956., Posušje.

⁹² Ivan Širić rođen 1951. u Cerovim Docima i Frano Širić (1933.-2016.).

⁹³ Ivan Širić, rođ. 18.1.1951. u Cerovim Docima.

⁹⁴ O tradiciji iznošenja i *udaranja* badnjaka bit će riječi u dijelu o novogodišnjim običajima.

⁹⁵ Dragić, Marko: *Drvo badnjak u kršćanskoj tradicijskoj kulturi*, Crkva u svijetu, 43 (1), Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 77.

⁹⁶ Dragić navodi kako ovaj običaj nije zapisan nigdje drugdje (v. isto, str. 77).

⁹⁷ Isto.

⁹⁸ Isto.

U Vinjanima, naselju smještenom uz granicu s Republikom Hrvatskom, za badnjake su se unosila dva *trupa* koja bi se navečer položila na ognjište tako da čine znak križa te bi ih se polijevalo vinom.⁹⁹ Silvio Braica piše: *Namjenjivati na Badnjak značilo je, polijevajući vino po badnjacima, željeti dobar urod za pšenicu i slično.*¹⁰⁰

Na otoku Hvaru¹⁰¹ i otoku Visu palio bi se jedan badnjak na kojemu su urezana tri križa, a pored polijevanja vinom, badnjaku bi se davalo i hrane.¹⁰² Polijevanje badnjaka vinom zabilježeno je u Istri, u Čiovu kod Trogira i Dugopolju.¹⁰³ U Zadru (Arbanasima) najstariji bi član obitelji prskao cjepanice bijelim i crnim vinom te se tako vjerovalo da će vinogradi biti plodniji u nadolazećoj godini.¹⁰⁴

Stara ognjišta u kućama zamijenili su štednjaci na drva pa se tako umjesto velikih trupaca lože manje cjepanice, a običaj polijevanja badnjaka vinom i posipanja pšenicom iščeznuo je iz posuških kuća. Međutim, iako s modifikacijama, običaj paljenja badnjaka u domovima koji posjeduju štednjake na drva često je prisutan, a okupljanje oko njega podsjeća na stara vremena, predstavlja zajedništvo i poziva na zajedničku molitvu.

3.10.2. Škropljenje i zajednička molitva

Nakon unošenja badnjaka slijedi škropljenje¹⁰⁵ i zajednička molitva. Domaćica bi prvo poškopila po kući, zatim bi izišla iz kuće poškopiti štalu i dvorište, a za vrijeme škropljenja moli se Vjeronanje.

⁹⁹ Iva Marić (djev. Galić) rođ. 1. 6. 1926. u Vinjanima, udala se i živjela u Marića Docima do smrti u lipnju 2016. godine.

¹⁰⁰ Braica, Silvio: *Božićni običaji*, Ethnologica Dalmatica, 13 (1), Etnografski muzej, Split, 2004., str. 13.

¹⁰¹ Na Hvaru, u Gdinju, muškarac je postavljao tri maslinova badnjaka: jednoga su zvali otac, a druge sini. Kad panj badnjak nagori prekrstio bi ga s vinom riječima: „Koliko ja tebi kapi, toliko ti meni bačvi.“ Čuvao se do Vodokršća, tako da su ga svaki dan nagarali (Preuzeto iz: Braica, Silvio: *Božićni običaji*, Ethnologica Dalmatica, 13 (1), Etnografski muzej, Split, 2004., str. 12).

¹⁰² Isto, str. 5-26.

¹⁰³ Dragić, Marko: *Drvo badnjak u kršćanskoj tradicijskoj kulturi*, Crkva u svijetu, 43 (1), Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 77.

¹⁰⁴ Babić, Vanda: *Božićni običaji u Zadru. (Arbanasi i Puntamika)*, 48 (3), Crkva u svijetu, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2013., str. 334.

¹⁰⁵ U kršćanskoj tradicijskoj kulturi iznimno je važno škropljenje blagoslovljenom vodom, jer je blagoslovljena voda prvi sakramental kojemu se davala najveća zaštitna uloga protiv demonskih sila (Dragić, Marko: *Badnje jutro i dan u hrvatskoj tradicijskoj kulturi*, Croatica et Slavica Iadertina, 10 (2), Odjel za kroatistiku i slavistiku Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2015., str. 429). Škropljenje je obred kojim svećenik ili biskup škropilom, a domaćin, domaćica ili drugi tko od ukućana grančicom, na primjer, hrasta, bora ili jele prskaju blagoslovljenom vodom osobe, stvari, domovi, štale, dvorišta, vrtovi i sl. s namjerom da se očiste i da se od njih odagnaju demoni. Obred je drevnoga postanja i nalazi se u mnogim religijama (lustracija). U kršćanskoj civilizaciji obred škropljenja u sakramentu krsta postoji od samih početaka. Osim sakramenta krsta u Katoličku crkvu obred je uveden preko galikanske Crkve u 15. stoljeću (Preuzeto iz: Dragić, Marko: *Badnje jutro i dan u hrvatskoj tradicijskoj kulturi*, Croatica et Slavica Iadertina, 10 (2), Odjel za kroatistiku i slavistiku Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2014., str. 429).

Nakon škropljenja domaćica se vraća u kuću i onda započinje zajednička molitva. Prvo se moli Anđeo Gospodnji, zatim Preporuke pa Gospine Litanije te Djela: Djelo vjere, Djelo ufanja, Djelo ljubavi i Djelo skrušenja. Preporuke bi se molile na sljedeći način: *Izmolit ćemo jedan Očenaš i Zdravomariju i Slava Ocu na čast Presvetoga srca Isusova, srca Marijina da uliju ljubav u srca naša. Da ih to većma ljubimo, hvalimo i slavimo.* Poslije prve preporuke slijedi druga: *Izmolit ćemo jedan Očenaš i Zdravomariju i Slava Ocu imenu Isusovu, imenu Marijinu da svako naše molenje i svaka naša radnja sa njima početo i dovršeno bude.* Zatim treća: *Izmolit ćemo Očenaš i Zdravomariju i Slava Ocu svetom nerazdjeljenom Trojstvu, zahvalit ćemo Bogu Ocu na stvorenju, Sinu na otkupljenju, Duhu Svetomu na posvećenju.* Zatim slijedi preporuka sv. Anti: *Izmolit ćemo Očenaš i Zdravomariju i Slava Ocu svetome Anti da Bog i blažena Gospa sačuvaju nas i našega ajvana od svake štete i zijana.*¹⁰⁶ Preporuka se molio onoliko i onako kako je tko naučio u kući moliti. Na Badnju večer se uvijek moli Očenaš i Zdravomariju i Pokoj vječni za pokojne,¹⁰⁷ posebno za pokojne iz obitelji, rodbine i pokojne prijatelje. Također se moli Očenaš, Zdravomariju i Pokoj vječni za duše u čistilištu i za one kojih se nema tko spomenuti.

Nakon preporuka mole se tri Zdravomarije na čast Djevice Marije: *Kako je ona očistila srce svoje, da tako očisti i duše naše od svakog grijeha, a osobito onoga smrtnoga.* Prije prve Zdravomarije moli se: *Čista Djevice Marijo prije poroda, moli za nas na času smrti naše i pomози nas.* Nakon druge moli se: *Čista Djevice Marijo u porodu, moli za nas na času smrti naše i pomози nas.* Nakon treće moli se: *Čista Djevice Marijo poslije poroda, moli za nas, na času smrti naše i pomози nas.* Zatim slijedi Pozdrav Presvetomu Trojstvu. Večernja molitva se završava riječima: *Zahvaljujemo tebi svemogućí vjekovječni Bože na svin tvojín svetin darovin koji živiš i kraljuješ u sve vijeke vjekova. Amen.*¹⁰⁸

Slično moljenje zabilježeno je u Barbarićima, zaseoku Dragićine kod Čitluka.¹⁰⁹ U Rakitnu bi se molio Očenaš, Zdravomariju i Slava Ocu s nakanom koja glasi: *Da nam isprosi od svoga Sina milost koju će nam dati na času smrti naše i privesti u život vični.* Također bi se pjevale i božićne pjesme. Negdje bi se otpjevalo zajednički nekoliko božićnih pjesama: *U sve*

¹⁰⁶ Klaić navodi da je *zijan* šteta, škoda, kvar, gubitak (v. Klaić, Bratoljub: *Rječnik stranih riječi*, Školska knjiga, Zagreb, 2007., str. 1447).

¹⁰⁷ Uz badnju večer vezuje se *kult pokojnika* kada se *prolijevaju mnoge suze* zbog sjećanja na preminule članove obitelji. Tako se, pokojnima u spomen, pale svijeće te se moli za njihove duše (v. Dragić, Marko: *Svijeća u kulturnoj baštini Hrvata*, Crkva u svijetu, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, 45 (4), Split, 2010., str. 476-477).

¹⁰⁸ Ana Širić (djev. Bešlić), rođ. 20.10.1956., Posušje.

¹⁰⁹ V. Dragić, Marko: *Badnja noć u folkloristici Hrvata*, *Croatica et Slavica Iadertina*, 6 (6), Odjel za kroatistiku i slavistiku Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2010., str. 243-244.

vrimе godišta, Radujte se narodi, Kirije eleison i Padaj s neba, roso sveta dok bi se drugdje pjevalo sve od večere do polaska na misu ponoćku.

3.10.3. Post i priprema hrane za Božić

Na Badnji dan je post u posuškomе kraju za vjernike bila uvijek obavezna. Za ručak bi se obično kuhalo krumpira, posnoga graha, ono čega je bilo u kući, samo je bilo bitno da je posno. U novije vrijeme se na Badnjicu u Posušju jede riba. Mnogi bi iz pokore na ovaj dan *bili o kruhu i vodi*, a netko bi *zažinja*¹¹⁰ pa ne bi cijeli dan jeo ništa.¹¹¹ Običaj je bio pojesti nešto malo posno za ručak, a za večeru bi se pojela samo četvrtina ručka.¹¹²

Žene na Badnji dan pripremaju hranu, posnu za Badnji dan i večer te ostalu hranu za Božić. Posebno se ističe priprema božićnih kruhova i peciva. Domaćice spremaju kruh za nadolazeća tri blagdana. Za Božić bi se kruh pekao *pod najvećim sačem*.¹¹³ Većinom je u svakoj kući bio veći i manji *sač*, a za Božić bi se uzimao onaj najveći. Ako je obitelj bila brojnija peklo bi se više kruha, toliko da bude dosta za Božić i dva sveca (sv. Stjepan i sv. Ivan) iza Božića jer se na te dane nije zakuhavao niti pekao kruh. Običaj je bio pisati po kruhu, pisalo bi se čašama i *fldžanima*. Motivi ispisani po kruhu zvali bi se *pise*.¹¹⁴ Na Božić bi se odlomila jedna *pisa* i nakon božićnog ručka bi se umočila u vino i s njom bi se gasile svijeće. Kada se gasi prva svijeća izgovara se: *U ime Oca*, zatim druga uz riječi: *i Sina* te treća: *i Duha Svetoga*. Za onoga tko bi pojeo tu *pisu*, vjerovalo se da neće imati problema s grloboljom. Običaj pisanja kruha je bio prisutan i u ostalih Hrvata zapadne Hercegovine s tim da bi se negdje nazivao *časnica*. Osim kruha šara se i pogača koja se najčešće prekriži kunicom po sredini.¹¹⁵ Dragić navodi mnogobrojne druge nazive za božićni kruh kao i običaje vezane uz božićna peciva i kruhove.¹¹⁶

¹¹⁰ U literaturi se spominje izraz *žežinjati* (v. Dragić, Marko: *Badnja noć u folkloristici Hrvata*, Croatica et Slavica Iadertina, 6 (6), Odjel za kroatistiku i slavistiku Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2010., str. 247; Dragić, Marko: *Priprava hrane i post na Badnjak*, Motrišta, 75-76, Matica hrvatska, Mostar, 2014., str. 32; Braica, Silvio: *Božićni običaji*, Ethnologica Dalmatica, 13 (1), Etnografski muzej, Split, 2004., str. 19).

¹¹¹ Ispričala spomenuta pok. Iva Marić.

¹¹² Matija Naletilić (djev. Širić), rođ. 1939. u Cerovim Docima u Posušju, udala se u Široki Brijeg, ali se nakon smrti supruga vratila živjeti u Cerove Doce.

¹¹³ Sač (*tur.*)-metalni poklopac, plitak kovni sud pod kojim se peče kruh; pekva, peka, vršnik, žetka (Klaić, Bratoljub: *Rječnik stranih riječi*, Školska knjiga, Zagreb, 2007., str. 1183).

¹¹⁴ Spomenuta Matija Naletilić.

¹¹⁵ Alilović, Ivan: *Hrvatski narodni običaji u Hercegovini*, Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, 1970., str. 90.

¹¹⁶ *Višestruki su nazivi za božićni kruh: božićnjak, božićnica (Žumberak, Bosna), česnica/časnica (Bosna i Hercegovina), badnjak, badnjača (Vojvodina, Slavonija), koleda, koladek (Hrvatsko Zagorje), križnica, krsnica (Bosna), luk, ljetnica, litnjak (južna Dalmacija), čurek, kićenjak, šareni kolač, bogatica, žitnica, božićni somun, božićna pogača (Bosna i Hercegovina), bravarica (Dalmacija). U Bosni i Hercegovini domaće spremaju kovrtanj i srićicu za pastire i obrede s ovcama. U Žumberku i Slavoniji pripravlja se kruh za stoku i pčele, a zvao se: volarica, konjarica, ovčarica, čelarica, zdravlje itd.* (Preuzeto iz: Dragić, Marko: *Badnje jutro i dan u hrvatskoj*

Na badnjak se *navisi* lonac kiselog kupusa jer je to bila najbolja hrana u kući kako bi se za Božić moglo najbolje blagovati: *Ta nije džaba ona: Ruča sam ko na Božić.*¹¹⁷ U Rakitnu bi se zaklalo janje na Badnji dan kako bi bilo svježeg mesa za božićne dane.¹¹⁸

U prošlosti se na području Posušja na Badnjak nisu pravili kolači: *Niti je se imalo od čega niti je tome ko bio višt.*¹¹⁹ Pravili su se uštípici, pogače i kruh u koji bi se umijesilo malo groždica pa bi kruh bio sladak. U Rami su neke domaćice pravile slatki kruh i on je služio umjesto kolača.¹²⁰ Posuške domaćice tvrde da su se kolači, posebice šape, počeli praviti 70-ih godina prošloga stoljeća. Kako nisu sve domaćice imale kalupe za šape, u selu se znalo koja žena ih ima i onda bi se dogovorile tko će i kada praviti šape tako da svakoga mogu *zapasti* kalupi. Ponegdje se cijelo selo služilo istim kalupima za pravljenje šapa.¹²¹ Danas postoje razne vrste kolača koji se prave za Božić. Dunja Rihtman Auguštin napominje kako su recepti dolazili zajedno sa sličnim srednjoeuropskim kulturnim utjecajima kao što je to slučaj s božićnim drvcom.¹²²

Kada su se svi poslovi završili, kuća i okućnica se poškopila, unijeli se badnjaci te se zajednički izmolilo, svi ukućani sjedaju za stol i zajedno večeraju. Na Badnjak se kruh nije rezao već bi se lomio: *Na Badnji dan ispeci jednu pogaču, malo umišaj u nju groždica i štogod i starešina prilomi kruv na Badnju večer kad je se večeravalo i onda daji svakome da odlomi.*¹²³ Svakog drugog dana u godini bi se kruh, a i ostalo jelo, dijelilo po članovima obitelji, dok je na Badnjak bio običaj da svatko sam sebi odlomi kruha koliko želi.

3.10.4. Ukrašavanje kuće i okućnice, božićno drveće i jaslice

U prošlosti bi se oko kuća i staja u posuškom kraju ukrašavalo bršljanom. Ukrašavanje bršljanom zabilježeno je kod Hrvata i u drugim mjestima Bosne i Hercegovine i Republike

tradicijjskoj kulturi, Croatica et Slavica Iadertina, 10 (2), Odjel za kroatistiku i slavistiku Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2015., str. 411).

¹¹⁷ Ispričao Frano Širić, rođen 1933., Cerovim Docima, a umro u lipnju 2016. godine.

¹¹⁸ Dragić, Marko: *Badnje jutro i dan u hrvatskoj tradicijskoj kulturi*, Croatica et Slavica Iadertina, 10 (2), Odjel za kroatistiku i slavistiku Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2014., str. 410.

¹¹⁹ Ljubica Bakula (djev. Penava), rođ. 28.8.1928., Batin, Posušje.

¹²⁰ Dragić, Marko: *Badnje jutro i dan u hrvatskoj tradicijskoj kulturi*, Croatica et Slavica Iadertina, 10 (2), Odjel za kroatistiku i slavistiku Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2014., str. 414.

¹²¹ Spomenuta Ana Širić.

¹²² Rihtman-Auguštin, Dunja: *Knjiga o Božiću, Božić i božićni običaji u hrvatskoj narodnoj kulturi*, Golden marketing, Zagreb 1995., str. 102.

¹²³ Spomenuta Matija Naletilić (djev. Širić), rođ. 1939. u Cerovim Docima.

Hrvatske.¹²⁴ Dragić piše kako se bršljanom kitilo u ostalim dijelovima zapadne Hercegovine gdje bi žene i djevojke obilazile i kitile groblja.¹²⁵ Pišući o običajima u Sinjskoj krajini, Milićević spominje kako su se bršljanom u Košutama kitili i badnjaci.¹²⁶

Gavazzi navodi kako se oko Imotskoga bršljanom kitilo isključivo kao zaštita od vještica.¹²⁷ Isto spominje i Dunja Rihtman-Auguštin navodeći zapis I. Ujevića.¹²⁸ Običaj ukrašavanja bršljanom kuće i okućnice u Posušju više nije prisutan.

U današnje vrijeme nezaobilazno je ukrašavanje božićnog drvca, bora ili jelke. Bausinger piše kako se najstariji zapis sječe božićnoga drvca navodi u Njemačkoj 1521. godine kada se spominje zabrana sječe *majeva*¹²⁹ na dan svetoga Tome. Običaj ukrašavanja božićnog drvca na hrvatsko područje došao je pod utjecajem srednjoeuropskih naroda u drugoj polovici 19. stoljeća: *Najstariji podatci o kićenju božićnoga drvca kod Hrvata sežu u: 1881. u sjeverozapadnim krajevima, 1895. u Splitu, te Hlebinama 1896. godine.*¹³⁰

Jelke i borovi su se u prošlosti ukrašavali papirnatim ružama, orasima, lješnjacima. U Rakitnu su se jelke ukrašavale orasima i pamukom.¹³¹

Iako je kod nekih obitelji i dalje prisutan običaj ukrašavanja na Badnji dan, veći je broj domova ukrašen dosta ranije. Već početkom mjeseca prosinca, kako je zabilježila Dunja Rihtman-Auguštin: *Svjetluca to drvce (...) iz izloga svakog dućana stvarajući poseban ugođaj, ali i potičući božićnu potrošnju.*¹³² Za ukrase se danas koriste razni kupovni nakiti: kuglice u različitim bojama i s različitim božićnim i obiteljskim motivima, figure anđela, figure sv. Nikole i svjećice. Običaj je da svjećice na božićnom drvцу gore tijekom cijele Badnje večeri. Prirodne jelke i borove sve više zamjenjuju plastični.

Ispod božićnog drvca postavljaju se jaslice:

¹²⁴ O ovome više: Dragić, Marko: *Badnje gobinjanje i kićenje u kulturnoj baštini Hrvata*, Bosna Franciscana, 39, Franjevačka teologija, Sarajevo, 2013., str. 63-75.

¹²⁵ *Badnje jutro i dan u hrvatskoj tradicijskoj kulturi*, Croatica et Slavica Iadertina, 10 (2), Odjel za kroatistiku i slavistiku Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2015., str. 420.

¹²⁶ Milićević, Josip: *Narodni običaji i vjerovanja u Sinjskoj krajini*, Narodna umjetnost, 5-6 (1), Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb, 1967., str. 491.

¹²⁷ Gavazzi, Milovan: *Godinu dana hrvatskih narodnih običaja II. (oko Božića)*, Matica hrvatska, Zagreb, 1939., str. 26.

¹²⁸ Rihtman-Auguštin, Dunja: *Knjiga o Božiću, Božić i božićni običaji u hrvatskoj narodnoj kulturi*, Golden marketing, Zagreb, 1995., str. 67.

¹²⁹ U radu o nastanku i širenju običaja vezanim uz adventski vijenac, Bausinger dovodi u vezu zelenilo i svjetlo svijeća božićnog drvca s zelenilom i svjetlom što ga kasnije nalazimo na adventskom vijencu. Tom prilikom navodi i zabranu sječe *majeva* iz 16. stoljeća te spominje kako se prema tome božićne grane nazivaju majevima (Vidi: Bausinger, Hermann: *Der Adventskranz – ein methodisches Beispiel*, Württembergisches Jahrbuch für Volkskunde 1970., Kohlhammer, 1971., str. 11).

¹³⁰ Dragić, Marko: *Badnja noć u folkloristici Hrvata*, Croatica et Slavica Iadertina, 6 (6), Odjel za kroatistiku i slavistiku Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2010., str. 249.

¹³¹ Isto, str. 250.

¹³² Rihtman-Auguštin, Dunja: *Knjiga o Božiću, Božić i božićni običaji u hrvatskoj narodnoj kulturi*, Golden marketing, Zagreb 1995., str. 62.

Božićne jasllice predstavljaju pobožnu inscenaciju Kristova rođenja (...) Preteča je te inscenacije sv. Franjo Asiški koji je 1223. godine u jednoj spilji u Grecciu inscenirao betlehemsku štalu s volom i magarcem i djetetom Isusom. Od tada se taj običaj širio, a od Katoličke obnove (nakon Tridentskog sabora koji je djelovao s prekidima 1545. – 1548., 1551. – 1552., 1562., -1563., a sazvaio ga je papa Pavao III. s podrškom cara Karla V) postao je općom praksom.¹³³

Jasllice se u posuškom kraju najčešće prave tako da se napravi štalica od drveta na čiji se krov stavi mahovina. U štalicu se stavi slama na koju se polože figure Marije, Josipa i malog Isusa. Izvan štalice se, na prostoru koji je predviđen za jasllice, stavi mahovina, a često se i naprave puteljci od pijeska. Na mahovinu i pijesak postave se figure pastira i tri mudraca s darovima te figure životinja vola, magarca i ovaca. Na krov štalice stavi se zvijezda repatica, a običaj je postaviti dio svjećica tako da svjetlo obasjava Isusa, Mariju i Josipa.

3.10.5. Misa ponoćka

U pravilu su skoro svi ukućani bili budni na Badnju večer, bez obzira išli na misu ponoćku ili ne. Neki su iščekivali odlazak u crkvu pa su bdjeli, a drugi, iako su ujutro odlučili ići na misu, bdjeli su i iščekivali dolazak Božića. U samom se Posušju već odavno išlo na misu ponoćku, dok se u nekim mjestima posuške općine išlo na Božić na misu zornicu ili na pučku misu jer ponoćke nije bilo. Sam odlazak na svete mise: ponoćku i zornicu bio bi popraćen pjesmom i veseljem. Prije bi se išlo pješice, skupilo bi se iz svih sela i na putu prema crkvi *zapivaj putnički*. Netko iz sela, obično muškarac iz zadnje kuće u selu, započeo bi pjevati, i onda bi se znalo da je vrijeme poći na misu: *Kad Vinko putnički zapiva onda znaš da ti je vakat ić*. Putničke pjesme pjevali su isključivo muškarci, dok bi žene pjevale gangu i božićne pjesme. Putnički se pjevalo tako da bi jedan započeo stihovima poput: *ooo najstarije ime Isusovo...* zatim bi drugi nastavio pjevati.¹³⁴ Također: *ooo srce govorilo, dođi brate da ga zapivamo...* Kada bi se muškarac koji pjeva približio kraju, obraćao bi se drugome pozivajući ga da nastavi pjevati: *...de der Jozo, de der brate...* i onda bi taj drugi *preuzeo*.¹³⁵ Kada bi drugi nastavljaio pjevati rekao bi: *Hvala ti kume, Bog te poživio*. Budući da je bila noć kada se išlo na ponoćku i

¹³³ Dragić, Marko: *Badnja noć u folkloristici Hrvata*, Croatica et Slavica Iadertina, 6 (6), Odjel za kroatistiku i slavistiku Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2010., str. 251-252.

¹³⁴ Ivan Širić, rođ. 18.01.1951., Posušje.

¹³⁵ Ljubica Bakula (djev. Penava), rođ. 28.8.1928., Batin, Posušje.

zornicu, vjernici su sa sobom nosili *fenjere*¹³⁶ kako bi mogli osvijetliti put. Starije osobe, kojima je put do crkve bio dalek, jahale su na konjima. Kad bi se približavali crkvi čulo bi se kako pjevaju: *Broćančani s Broćanca, Batinjani s Batina, Gračani s Graca, Dočani iz Dolaca, uvek bi se pivalo, ide veselo.*¹³⁷ Posušani se rado sjećaju tih vremena jer ih podsjećaju na zajedništvo: *Molilo se, veselilo se i pivalo, lipo ti je bilo, a ova televizija danas sakrila i molenje i gangu, svi slušaju šta ti kutija govori, danas nema više pivanja. Kad bi i piva rekli bi ti da si lud.*¹³⁸ Nakon završene mise ponoćke ljudi bi se zadržali neko vrijeme ispred crkve te čestitali ostalima Božić. Budući da je nekima povratak kućama bio dalek, ponijeli bi nešto hrane sa sobom te bi ostali poslije mise pojesti i nazdravili rakijom. Zatim bi se uputili svojim domovima. Uz misu ponoćku u narodu je zabilježeno vjerovanje o mogućnosti otkrivanja identiteta vještica i vještaca. O tome će biti riječi u dijelu o demonološkim predajama.

¹³⁶ Svjetiljka.

¹³⁷ Spomenuta Ljubica Bakula iz Batina.

¹³⁸ Isto.

4. Božić

Božić je blagdan mira koji se slavi kao uspomena na rođenje Isusa Krista i početak novoga života. Doživljava se kao blagdan malih ljudi, ljubavi i pomirenja među svim ljudima. Božić je dan kada se zaboravljaju poteškoće zemaljskog života te se u društvu obitelji, rodbine, susjeda i prijatelja u igri i veselju slavi najradosniji kršćanski blagdan.

Rihtman-Auguštin piše kako korijeni sadašnjih božićnih blagdana potječu iz rimske antike. Dok je u drugom stoljeću nakon Kristova rođenja vladao sinkretizam mnogih božanstava, u trećem stoljeću su rimski carevi uspostavili jedinstveni kult *nepobjedivog sunca*. Tako je car Aurelijan (270-275) 25. prosinca odredio kao *dies natalis solis invicti*, odnosno dan rođenja nepobjedivog sunca. Međutim, u istom tom stoljeću sirijski mistik Ben Salibi se zalaže za to da slavljenje kršćanskoga Boga kao svjetlosti svijeta (*lux mundi*) potisne svečanost nepobjedivoga sunca. Milanskim ediktom 313. godine učvršćen je put kršćanstvu što je omogućilo da svjetlost svijeta zasjeni kult sunca.¹³⁹

Na samo božićno jutro Božić se čestita prvo članovima obitelji i to riječima: *Hvaljen Isus i Marija! Na dobro vam došao Božić i sveto Porodenje Isusovo!* Ostali odgovaraju: *I s tobom Bog da zajedno!*

Uz Božić se veže i nekoliko divinacija. Vjerovalo se, ukoliko je u kući trudna žena, a prvi božićni gost¹⁴⁰ bude žensko, trudnica će roditi žensko dijete, ukoliko prvi gost bude muškarac, to je značilo da će trudnica roditi muško dijete.¹⁴¹ U prošlosti je postojala tradicija o proricanju budućega ženika. Djevojke bi na dan svete Lucije ispisale na dvanaest papirića imena muškaraca koji su im bili dragi te bi papiriće stavile pod jastuk. Svako bi jutro bacile po jedan papirić, ali ne bi gledale koje je ime napisano na njemu: *Na Božić bi ostao samo jedan papirić i njega bi otvorile da vide ime. Smatralo se da će se udati za onog momka čije je ime ostalo na zadnjem papiriću.*¹⁴²

¹³⁹ Rihtman-Auguštin, Dunja: *Knjiga o Božiću, Božić i božićni običaji u hrvatskoj narodnoj kulturi*, Golden marketing, Zagreb, 1995., str. 15-16.

¹⁴⁰ O prvom gostu na božićno jutro, odnosno o *polazniku/položaju – srećonosnom gostu* v. Dragić, Marko: *Hrvatski tradicijski čestitarski ophodi, pohodi i običaji od Božića do Sveta tri kralja*, Croatica et Slavica Iadertina, 14 (1), Odjel za kroatistiku i slavistiku Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2018., str. 191-195.; Dragić, Marko: *Srećonosni gost u hrvatskoj kulturnoj baštini i europskom kontekstu*, Ethnologica Dalmatica, 26, Etnografski muzej, Split, 2019., str. 107-116.

¹⁴¹ Ana Širić (djev. Bešlić), rođ. 20.10.1956., Posušje.

¹⁴² Dragić, Marko: *Ljubavne divinacije u kulturnoj baštini Hrvata, Bošnjaka, Srba i Poljaka*, Ethnologica Dalmatica, 21 (1), Etnografski muzej, Split, 2014., str. 106.

Na Božić se nije smjelo svađati niti tući. Vjerovalo se kako bi u suprotnom tim osobama izrasli čirevi na stražnjici.¹⁴³

U prošlosti je u Posušju darivanje¹⁴⁴ na Božić bilo skromno ili nije postojalo. Djecu bi na božićno jutro dočekali najčešće orasi ili lješnjaci na stolu kao božićni poklon.¹⁴⁵ U novije vrijeme daruju se mladi i stari. Za najmlađe roditelji obično stave poklone ispod božićnoga drvca, a djeca ih na božićno jutro radosno otvaraju. Pod utjecajem američke kulture pojavljuje se darivatelj *Santa Claus* odnosno *Djed Mraz* ili *Djed Božićnjak*:¹⁴⁶ (...) *mitski ili polumitski lik viri iz svakoga izloga i navodi nas da trošimo*.¹⁴⁷ Orahe, lješnjake i jabuke zamijenile su razne igračke, odjeća i ostali kupovni pokloni.

Na božićno jutro prije odlaska u crkvu u Rastovači običaj je bio pojesti malo *tančadi*¹⁴⁸ i *divenice* ugrijane na tavi. Nakon što bi se to pojelo, spremilo bi se i išlo na misu.¹⁴⁹

Narod bi se zadržao neko vrijeme u veselju nakon rane jutarnje mise. Za Božić je bilo karakteristično druženje po zaseocima. Tako bi jednu grupu činili stanovnici jednoga sela, drugu grupu stanovnici drugoga sela i tako redom. Dijelili bi se orašci i *bacale jabuke*. Ako se jednome momku sviđa neka djevojka iz drugoga sela, onda bi on bacio jabuku prema toj skupini, ostali bi pitali za koga je i onda bi on izrekao ime djevojke koja mu se sviđa. Također, ovo je bio jedan od načina na koji su se momci i djevojke zabavljali i šalili, a svakoj djevojci je bilo drago dobiti jabuku.¹⁵⁰ Dragić navodi kako su darovane jabuke simbol ljubavi i poštovanja prema djevojci, a iz običaja darivanja jabuka djevojkama, razvio se u Starom Gradu na Hvaru

¹⁴³ Slična vjerovanja zapisana su kod Hrvata i u drugim krajevima Bosne i Hercegovine i Republike Hrvatske (v. Babić, Vanda: *Božićni običaji u Zadru. (Arbanasi i Puntamika)*, 48 (3), Crkva u svijetu, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2013., str. 249; Dragić, Marko: *Badnje jutro i dan u hrvatskoj tradicijskoj kulturi*, Croatica et Slavica Iadertina, 10 (2), Odjel za kroatistiku i slavistiku Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2014., str. 432; Rihtman-Auguštin, Dunja: *Knjiga o Božiću, Božić i božićni običaji u hrvatskoj narodnoj kulturi*, Golden marketing, Zagreb, 1995., str. 113).

¹⁴⁴ *Uzajamno darivanje za Božić potječe od darivanja djece i obitelji za sv. Nikolu (6. prosinca). Oko 1535. Martin Luther je poticao da se darivanje za sv. Nikolu prebaci na Božić. Darove više nije donosio sveti Nikola, nego Božić (kasnije ublaženo kao dijete Isus)* (Preuzeto iz: Bieritz, Karl-Heinrich: *Crkvena godina: svetkovine, blagdani i spomendani u povijesti i danas* (prijevod Robert Vukoja), Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2010., str. 95).

¹⁴⁵ Spomenuta Ana Širić.

¹⁴⁶ *Santa Claus, Djed Mraz, Djed Božić, Djed Božićnjak, mali Isus imaju mnogo zajedničkog sa Svetim Nikolom, naslanjaju se na njegove legende i njegov kult. U mnogim krajevima i to naročito u gradovima i urbanim sredinama Djed Mraz je preuzeo ulogu darivanja djece. Lik Djeda Mraza je obučen u crveni plašt, ima sijedu bradu, ali ne nosi mitru kao sv. Nikola već običnu kapu. Za razliku od Svetog Nikole, Djed Božić i mali Isus su protestantski simboli, Santa Claus simbol američke nacije, Djed Mraz komunistički i ateistički proizvod, a Djed Božićnjak najnoviji izum i svjetovna zamjena za Svetog Nikolu* (Preuzeto iz: Braica, Silvio: *Božićni običaji*, Ethnologica Dalmatica, 13 (1), Etnografski muzej, Split, 2004., str. 10).

¹⁴⁷ Rihtman-Auguštin, Dunja: *Knjiga o Božiću, Božić i božićni običaji u hrvatskoj narodnoj kulturi*, Golden marketing, Zagreb, 1995., str. 42.

¹⁴⁸ *Tančad* je meso izrezano na sitno, s rebara, pomiješano slanine i pečenicice.

¹⁴⁹ Iva Gavran (djev. Bešlić) rođ. 18.4.1954. u Rastovači u Posušju.

¹⁵⁰ Matija Naletilić (djev. Širić), rođ. 1939. u Cerovim Docima u Posušju, udala se u Široki Brijeg, ali se nakon smrti supruga vratila živjeti u Cerove Doce.

običaj bacanja jabuka djeci na dan svetoga Nikole.¹⁵¹ Kod Ramljaka u Čitluku zabilježen je običaj mjerenja veličine pečenice:

*Poslije mise pije se rakija kod crkve. Svako selo za se. Ramljaci posebno, Biške posebno, Mandurići posebno itd. Kod Ramljaka običaj je da mlada koja je te godine došla donosi kolače. Glave kuće se natječu čija je pečenica veća. Naime, imaju jedan posebni drveni metar na koji svake godine bilježe veličinu pečenice. Svake godine pečenicu donosi drugi, a da bi znali koga zapada – ovaj koji te godine riže pečenicu, kome dadne zadnju čošu, taj mora donit dogodine. I tako svake godine. Piva se ganga, pije vino iz bukare, a ako je neko slučajno umro iz tog sela tijekom godine onda se ne piva.*¹⁵²

Nakon što bi se čestitalo, nazdravilo i zabavilo, svi bi se uputili svojim kućama kako bi s obitelji blagovali božićni ručak.

Božićni je ručak bio najbogatiji u godini. Iako se teško živjelo, za Božić bi se uvijek dobro blagovalo. Dok se ostalim danima u godini hrana dijelila po članovima obitelji, za Božić bi sva hrana bila na stolu i svatko je mogao uzeti onoliko hrane koliko je htio.¹⁵³ Već je spomenuto kako je tradicionalno božićno jelo u posuškom kraju kiseli kupus i suho meso. Nakon postavljanja jela na stol, cijela obitelj se okupi oko stola. Na stol se stavljaju svijeće koje su na Badnji dan stavljene u žito. Često su božićne svijeće bile rezultat vlastite kućne radinosti: *Pravile su se tako da bi rastrali vosak i u sridinu bi stavili konac za fitilj, to bi onda savili i to bi bila svića.*¹⁵⁴

Danas se pšenica najčešće sije pa se kod nekih obitelji u posebnu posudu sije pšenica, a posebno se stavljaju svijeće na stol za vrijeme molitve i objeda. Svijeće su najčešće crveno-bijelo-plave boje.¹⁵⁵ Neki postavljaju svijeće u posudu s izraslom pšenicom.

Molitva počinje paljenjem svijeća: *U ime Oca* i pali se prva svijeća: *I Sina*, pali se druga svijeća: *I Duha Svetoga* i tada se upali treća svijeća. Zatim svi članovi obitelji kleknu oko stola, domaćin počne moliti i ostali odgovaraju na molitvu. Moli se pet Očenaša, pet Zdravomarija i

¹⁵¹ Dragić, Marko: *Sveti Nikola – biskup u hagiografskoj baštini Hrvata*, Ethnologica Dalmatica, 22 (1), Etnografski muzej, Split, 2014., str. 13.

¹⁵² Ivana Bašić (djev. Ramljak).

¹⁵³ Spomenuta Ana Širić.

¹⁵⁴ Kazala Kata Bešlić (djev. Martić), rođena 1931. u Posušju.

¹⁵⁵ Uloga svijeće je u kršćanskoj tradiciji višestruka: *Njihovom uporabom, izgledom i brojem tumači se Crkveno učenje. Jedna svijeća je simbol vjere u jednoga Boga i Spasitelja, dvije svijeće predstavljaju Boga i čovjeka, tri simboliziraju vjeru u Presveto Trojstvo* (Preuzeto iz Dragić, Marko: *Svijeća u kulturnoj baštini Hrvata*, Crkva u svijetu 45 (4), Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2010., str. 467–488). Više o ulozu i simbolici svijeće kod Hrvata vidjeti u navedenom radu Marka Dragića.

pet Slava Ocu na čast svetoga porođenja Isusova. Zatim se moli Očenaš, Zdravomariju i Slava Ocu: *Za sveti slavni beričet i blagoslov da nam Bog pošalje s nebesa u srca naša.* Bogu se zahvaljuje na hrani govoreći: *Zahvaljujemo tebi vjekovječni Bože na svim tvojim svetim darovim koje ćemo mi blagovati. Amen.*¹⁵⁶

Svijeće obavezno gore za vrijeme molitve i objeda. Poslije ručka slijedi molitva, a izmolio bi se jedan Očenaš, Zdravomarija i Pokoj vječni za pokojne. Nakon zajedničke molitve svijeće se gase kruhom koji se pekao i *pisao* na Badnjak. Odlomi se jedna *pisa*, umoči se u vino i njom se gase svijeće ponavljajući postupak kao kod paljenja svijeća: kada se gasi prva svijeća izgovara se: *U ime Oca*, zatim druga uz riječi: *I Sina* te treća: *I Duha Svetoga*. Za onoga tko bi pojeo tu *pisu*, vjerovalo se da neće imati problema s grloboljom.

Posuške domaćice se sjećaju običaja ostavljanja božićnoga vina do Velikoga petka. Vino u koji se umočila *pisa* kako bi se ugasile svijeće ostavilo bi se do Velikoga petka i onda bi ga zajedno s *murom*¹⁵⁷ stavili u staklenu posudu. Vino koje je odstajalo s *murom* služilo je domaćicama kao sirište.¹⁵⁸

U popodnevnom bi se satima išlo čestitati Božić susjedima, rodbini i prijateljima, a običaj je bio ponijeti bukaru vina te se sastati na *guvnu* gdje bi se slavio Božić u veselju i pjesmi. Pjevala bi se ganga, igralo svakakvih igara te plesalo kolo, tako je nastala pjesma za kolo: *Ej da pletemo, ej da vezemo, sitno, tajno, igray cilu noć...*¹⁵⁹ U sadašnje se vrijeme u nekim selima posuške općine održava običaj obilaska kuća u popodnevnom satima i čestitanja Božića, svi muškarci se sastanu kod prve kuće u selu i onda redom obilaze ostale kuće čestitajući svim ukućanima Božić i nazdravljajući rakijom.

Ako bi se išlo nekome u posjetu za vrijeme božićnih blagdana govorilo bi se da se ide u *pode*.¹⁶⁰

Uvečer bi svi išli svojim kućama *namirivati živo*, nakon čega bi slijedila molitva i zajednička večera. Večera bi započinjala kada domaćin kuće upali tri svijeće u znak Svetoga Trojstva:

¹⁵⁶ Ispričala spomenuta Ana Širić.

¹⁵⁷ Za vrijeme svinjokolje (uglavnom krajem mjeseca studenoga) odvojio bi se svinjski želudac, odnosno mura te se dobro očistio i osušio. Nakon što se osuši, mura se izreže na manje komade i ostavi u posudi do Velikoga petka kada se u nju ulijeva bijelo vino kojim su se gasile svijeće na Božić. (Svijeće su se negdje gasile crnim, a negdje bijelim vinom, međutim za sirište bi se koristilo samo bijelo vino) Ispričala Ana Širić.

¹⁵⁸ Ispričala Ana Širić.

¹⁵⁹ Ispričala Matija Naletilić.

¹⁶⁰ *Pohode*. Odlazak u pohode spominje i Josip Milićević koji navodi kako se na božićno jutro nije išlo nikome u pohode, tek poslijepodne (v. Milićević, Josip: *Narodni običaji i vjerovanja u Sinjskoj krajini*, Narodna umjetnost, 5-6 (1), Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb, 1967., str. 495).

Tijekom večere obično se spominju oni koji nisu među ukućanima, koji su umrli ili su negdje u tuđini. U čast njima obično se spominju zajednička slavlja za Božić. Večera završava gašenjem svijeća, domaćin kuće uzme koru kruha utopljenu u crno vino i, praveći znak križa, gasi svijeće, a zatim se prekriži i izmoli Očenaš. Narod je smatrao da svaka ugašena svijeća predstavlja jednog ukućanina i da se iz njih može čitati sudbina. Tako se gledalo koja je svijeća najviše izgorjela i kamo je okrenut plamen prilikom gašenja svijeće. Ako je neka svijeća više izgorjela i okrenuta je prema nekom od prisutnih, to je značilo da će ta osoba uskoro umrijeti.¹⁶¹

4.1. Blagdani i spomendani iza Božića

Najstariji svetački kalendari sadrže nekoliko svetačkih blagdana koji dolaze neposredno poslije Božića:

U ovim je svecima srednji vijek vidio počasnu pratnju djeteta Isusa nazivajući ih „comites Christi“ (Kristovi pratioci). U rimskoj liturgiji to su: prvomučenik Stjepan 26, apostol i evanđelist Ivan 27, te Nevina dječica, koju je u Betlehemu dao poubijati Herod, 28. prosinca. K tome, 29. prosinca pada neobvezatni spomen canterburyskoga biskupa i mučenika Tome Becketta i 31. prosinca neobvezatni spomendan pape Silvestra (...) Nedjeljom u Božićnoj osmini se također slavi blagdan svete Obitelji, a ako Božić i njegova osmina padnu u nedjelju, tada se ovaj blagdan slavi 30. prosinca.¹⁶²

U Posušju se na poseban način obilježavaju dani: sv. Stjepana, sv. Ivana, Mladenci, Silvestrovo, Nova godina te Sveta tri kralja.

4.1.1. Sveti Stjepan

Sveti Stjepan rođen je početkom 1. stoljeća. Prvi je koji je za Isusa Krista podnio mučeničku smrt.¹⁶³

Podaci o životu i smrti Stjepana Prvomučenika zabilježeni su u novozavjetnoj knjizi Djela apostolskih:

¹⁶¹ Dragić, Marko: *Svijeća u kulturnoj baštini Hrvata*, Crkva u svijetu, 45 (4), Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2010., str. 477.

¹⁶² Adam, Adolf: *Uvod u katoličku liturgiju*, hrvatsko izdanje uredio Benvin, Anton, (drugo izdanje), Hrvatski institut za liturgijski pastoral, Zadar, 1993., str. 300-301.

¹⁶³ Dragić, Marko: *Sveti Stjepan prvomučenik u hrvatskoj kulturnoj baštini*, Ethnologica Dalmatica, 27, Etnografski muzej, Split, 2020., str. 39.

Prema Djelima apostolskim (6,1-8,2) Stjepan je uvršten u grupu sedmorice đakona koja se trebala skrbiti za udovice u jeruzalemskoj zajednici koje su govorile grčki. Po svoj prilici su tome prethodile napetosti između aramejskog i grčkog jezičnog dijela grčke zajednice, a koje se nadalo ukloniti zasebnim poglavarstvom za heleniste. No, navedenu skupinu zajednice zadesio je progon, Stjepan je uhićen i u velikoj propovijedi pred Velikim vijećem javno se priznaje Kristovim te su ga njegovi tužitelji kamenovali. Blagdan sv. Stjepana na Istoku je posvjedočen već u 4. stoljeću, na Zapadu se proširio u 5. stoljeću. Pronalazak njegovih relikvija u Jeruzalemu datira se na godinu 415.; otad su mu na mnogim mjestima posvećene crkve i kapele. Na misnom slavlju se čita izvještaj o njegovu djelovanju i mučeništvu (Dj 6,8-10; 7,54-60; evangelici: [6,8-15] 7,55-60) te navještaj budućih progona (Mt 10,17-22; evangelici: Mt 10,16-22). U zbornoj molitvi Stjepan se pokazuje kao uzor ljubavi prema neprijateljima. Popričesna molitva uspostavlja vezu s Kristovim rođenjem i svetkovinom Božića. I predslovlje je uzeto od Božića.¹⁶⁴

Ikonografija prikazuje svetog Stjepana kao mladića odjevena u đakonsku dalmatiku, s palmom u ruci, a posebna su mu oznaka komadi kamenja koji ukazuju na njegovo mučenništvo.¹⁶⁵

Na drugi dan Božića ili *Stipanjdani* ide se u crkvu. Nakon mise ostajalo bi se ispred crkve čestitati dan svetoga Stjepana. Sveti Stjepan se čestita u puku govoreći: *Na dobro vam došao sveti Stjepan*, dok drugi odgovaraju: *I s tobom Bog da zajedno*.

U posuškom kraju na blagdan svetoga Stjepana išlo se na dernek. Derneci bi na sv. Stjepana bili u svakoj župi zasebno. Na dernek su išli stariji i mlađi, veselilo se, jelo i pilo. Svi bi se sastali, a nakon nekog vremena starije žene i muškarci bi ostali sjediti dok bi mladi momci i cure šetali.¹⁶⁶ Prilikom šetnje na dernećima mladići i djevojke bi se dogovarali tko će kome doći na sijelo. Ako se nekom mladiću sviđala jedna djevojka i obratno, njih dvoje bi se na derneku skupa prošetali i tu bi se znalo tko se s kime *zabavlja* pa bi se očekivala i ženidba tih dvoje uskoro.¹⁶⁷

¹⁶⁴ Bieritz, Karl-Heinrich: *Crkvena godina: svetkovine, blagdani i spomendani u povijesti i danas* (prijevod Robert Vukoja), Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2010., str. 101.

¹⁶⁵ Dragić, Marko: *Sveti Stjepan prvomučenik u hrvatskoj kulturnoj baštini*, *Ethnologica Dalmatica*, 27, Etnografski muzej, Split, 2020., str. 45.

¹⁶⁶ Ispričala Ana Širić.

¹⁶⁷ Ispričala Kata Bešlić.

Na dan sv. Stjepana i sv. Ivana poslije mise, kod crkve, često bi se popila rakija onih koji će se uskoro vjenčati. Ta se rakija zvala *mala*, dok bi se *velika rakija* nosila u mladinu kuću, a zvala se također *prstenska užina*.¹⁶⁸

Na dane sv. Stjepana i sv. Ivana odlazilo se u posjetu kod *prijatelja*.¹⁶⁹ Na dan sv. Stjepana je bio običaj ići u mladinu roditeljsku kuću: *Zetovi bi otišli kod punica di bi i¹⁷⁰ lipo dočekali i ugostili, dobrim ručkom, a i zet bi donio štogod poklona punici, obično nešto za obuće, najčešće meculet*.¹⁷¹ Dragić navodi običaj prema kojem su zetovi uvečer davili punčeve i susjedove kokoši: *Koliko će kokošiju ili pijetlova biti zadavljeno, ovisilo je o tome koliko zet želi istaknuti svoju hrabrost*.¹⁷²

Na Stipanjdane se pjevalo i veselilo do kasno u noć. Dok bi se mladići i djevojke zabavljali, stariji puk bi promatrao sa strane što se događa i tko se s kime *zabavlja*.

4.1.2. Sveti Ivan

Sveti Ivan, apostol i evanđelist, smatra se autorom *Ivanova evanđelja*, *Ivanovih poslanica* i *Otkrivenja*. Poistovjećuje ga se sa Zebedejevim sinom i Jakovljevim bratom koji je bio jedan od Isusovih učenika, a kasnije postao *stupovima* zajednice u Jeruzalemu. Ivan je *učenik kojega je Isus ljubio*, kojemu je Isus povjerio svoju Majku, te koji je bio svjedok probadanja kopljem. Prema predaji Ivan je djelovao u Efezu, dok je za vrijeme cara Domicijana bio prognan na otok Patmos gdje je napisao *Otkrivenje*. Pretpostavlja se da je napisao evanđelje i poslanice nakon povratka u Efez, te da je umro oko 100. godine poslije Krista. Već oko 200. godine se u Efezu častio njegov grob.¹⁷³

Blagdan svetoga Ivana zapovjedni je svetac, a običaji vezani za *Ivanjdan* su slični kao i za dan svetoga Stjepana: ide se na svetu misu, pije se rakija onih koji su već ranije dogovorili svoje vjenčanje, ide se u *pode*. Na sv. Ivana je bio običaj da mladini roditelji odlaze kod mladoženjinih roditelja u posjetu. Na dan svetoga Ivana je bio veliki dernek u Posušju, iz svih sela i zaseoka ljudi bi dolazili u Posušje. Tu bi bila *zamiračina*, mladići i djevojke bi se bolje upoznivali i družili te se dogovarali tko će kome doći na sijelo. Na dva blagdana iza Božića

¹⁶⁸ Spomenuta Iva Marić iz Marića Dolaca.

¹⁶⁹ Ovdje se riječ *prijatelji* odnosi na roditelje dvaju supružnika.

¹⁷⁰ Ih-njih.

¹⁷¹ Kazala Kata Bešlić.

¹⁷² Dragić, Marko: *Hrvatski tradicijski čestitarski ophodi, pohodi i običaji od Božića do Sveta tri kralja*, Croatica et Slavica Iadertina, 14 (1), Odjel za kroatistiku i slavistiku, Sveučilište u Zadru, Zadar, 2018., str. 207.

¹⁷³ Bieritz, Karl-Heinrich: *Crkvena godina: svetkovine, blagdani i spomendani u povijesti i danas* (prijevod Robert Vukoja), Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2010., str. 102.

djevojke bi nosile grotulje¹⁷⁴ sa sobom na derneke te ih darivale mladićima koji im se sviđaju.¹⁷⁵ Opisujući narodni život i običaje u Sinjskoj krajini, Milićević piše kako su grotulje darovali mladići curama koje im se sviđaju te da djevojke nisu nikada same sebi kupovali grotulje. Ponekad bi neka djevojka dobila toliko grotulja da ne može hodati od tereta.¹⁷⁶

Šetnja i veselje bi se odvikli daleko u noć. Kao i na Stipanjan, na Ivanjan bi se saznalo ako netko planira skorbu ženidbu.¹⁷⁷

4.1.3. Mladenci

Spomendan *Nevine dječice* slavi se u spomen pobijene novorođenčadi. Kralj Herod je, čuvši za rođenje novoga kralja, naslućivao prijetnju svome prijestolju te naredio da se pobiju sva muška djeca od dvije godine naniže. Ovaj spomendan se prvi put spominje u sjevernoafričkom kalendaru iz 505. godine.¹⁷⁸ Gavazzi za ovaj spomendan navodi nazive: *Mladenci*, *Mladinci* (Gradišćanski Hrvati, Bunjevci i Šokci, po Slavoniji, Hercegovini i Dalmaciji), *Herodešovo* ili *Šibarjevo* (uglavnom kajkavci).¹⁷⁹ Na području Posušja za ovaj spomendan najčešće se koristi naziv *Mladenci*.¹⁸⁰

Dragić piše kako bi majke: *na taj dan išibale svoju dječicu kako bi se prisjećala onoga dana kada je Herod poubijao svu djecu misleći da će među njima ubiti i Isusa*.¹⁸¹ Običaj je u Posušju, kad se djeca ustanu, malo ih s *prutom išibati* govoreći: *Resti u dužinu, u širinu, u dužinu, u širinu, malo ih ispucikat i onda im dat darove, obično je to bio orašak ili nešto tako malo. A jadna dica zbunjena, prvo ih šibaj pa onda darove*.¹⁸²

¹⁷⁴ Grotulje se prave tako da se nižu probušeni orasi, lješnjaci, bademi ili smokve (Iva Penava). Milićević navodi kako je grotulja niz probušenih oraha, nanizanih na špagu, iz kojih jezgra nije izvađena. Mogu biti veličine ogrlice, a mogu biti i toliko velike da prebačene preko vrata donjim dijelom dosežu do tla (Milićević, Josip: *Narodni običaji i vjerovanja u Sinjskoj krajini*, Narodna umjetnost, 5-6 (1), Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb, 1967., str. 487-488).

¹⁷⁵ Iva Penava (djev. Penava) rođ. 4.10.1922., Batin, Posušje.

¹⁷⁶ Milićević, Josip: *Narodni običaji i vjerovanja u Sinjskoj krajini*, Narodna umjetnost, 5-6 (1), Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb, 1967., str. 487-488.

¹⁷⁷ Ispričala Ana Širić.

¹⁷⁸ Bieritz, Karl-Heinrich: *Crkvena godina: svetkovine, blagdani i spomendani u povijesti i danas* (prijevod Robert Vukoja), Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2010., str. 102.

¹⁷⁹ Gavazzi, Milovan: *Godinu dana hrvatskih narodnih običaja II.* (oko Božića), Matica hrvatska, Zagreb, 1939., str. 59.

¹⁸⁰ Više o pučkim nazivima za blagdan Nevine dječice v. Vulić, Sanja: *O nekim pučkim imenima blagdana Nevine dječice*, Folia onomastica Croatica, 2, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1993., str. 99-107.

¹⁸¹ Dragić, Marko: *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split 2008., str. 147.

¹⁸² Ispričala Kata Bešlić.

U novije vrijeme svećenici darivaju malu djecu. Slavi se misa na koju roditelji dovode svoju djecu, a nakon mise na izlaznim vratima iz crkve nalaze se osobe koje dijele djeci darove, najčešće čokoladu ili bombone.

4.1.4. Sveti Silvestar

Na Staru godinu slavi se spomendan svetoga pape Silvestra: *Sveti Silvestar I. iznimno je značajan papa. Kao biskup proživio je mnogobrojna mučenja i pogubljenja kršćana. Godine 313. krstio je rimskoga cara Konstantina I. Velikog, a car je te godine kršćanstvo proglasio slobodnom religijom. Silvestar je papom postao 314. godine i njegov je pontifikat trajao 21 godinu, 11 mjeseci i jedan dan. Prvi je papa koji je umro prirodnom smrću.*¹⁸³

Spremalo se za Novu godinu, pripremala se hrana za sutrašnji ručak i slavile su se svete mise na kojima se zahvaljivalo Bogu na prethodnoj godini. Također je bio običaj škropiti kuće, staje i njive.

4.1.5. Nova godina

Osmog dana poslije Božića slavi se Nova godina. Običaji vezani za Novu godinu dovode se u usku vezu s božićnim.¹⁸⁴ Na području posuške općine bio je veliki dernek na Posuškom Gracu: *Dolazili bi ljudi odsvakle, Gruđana, Posušana, Rastovčana, Rakićana...* Kako je nekima put do Posuškoga Graca bio dalek, u vrijeme kad se išlo pješke i na konjima, kod pojedinih obitelji je bio običaj prije odlaska u crkvu zajedno objedovati jer bi se kasnije veselje odvuklo do kasno u noć.

Nova godina bi se čestitala govoreći: *Na dobro ti došla Nova godina!* A drugi bi odgovorio: *I s tobom Bog da zajedno!*

Jede se kao na Božić, kiseli kupus i suho meso. Vatra se naloži od badnjaka sačuvanoga na Badnju noć pa se od te vatre upale svijeće. Ukućani se na Novu godinu zahvaljuju Bogu na

¹⁸³ Dragić, Marko: *Silvestrovo u hrvatskoj tradicijskoj kulturi*, Crkva u svijetu, 50 (2), Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2015., str. 304.

¹⁸⁴ *Kako su pojedini zapadni i južni slavenski narodi počeli prihvaćati kršćanstvo, počeli su, barem službeno, računati početak godine s Božićem. Svjedoče o tome i ranije navedeni hrvatski izrazi letnica, litnica. Tek je gregorijanskom kalendarskom reformom krajem 16. stoljeća ponovno službeno uveden prvi siječnja kao početak godine* (Preuzeto iz: Belaj, Vitomir: *Hod kroz godinu*, Golden marketing, Zagreb, 2007., str. 166). Belaj dalje navodi: *kada imamo pred sobom neki božićni običaj za koji možemo pretpostaviti da potječe iz pretkršćanskoga vremena, moramo pomisliti na to da je prvobitno bila riječ o novogodišnjem običaju* (v. Belaj, Vitomir: *Hod kroz godinu*, Golden marketing, Zagreb, 2007., str. 166).

svemu što im je On dao protekle godine te se pomole da im sljedeća godina bude uspješna i plodna.

Nakon ručka, slijedi tradicija iznošenja badnjaka iz kuće: odabere se jedna osoba, a najčešće ona koja je unosila badnjak s urezanim križem na Badnju noć, da odnese badnjak na najveću njivu koju posjeduje. Kada dođe na njivu, nađe najveći kamen blizu njive, udari badnjakom u kamen i kaže: *Oj misusovo i Bože pomози! Koliko cvika iz ove vatre, toliko kvintala žita na ovoj njivi!* Zatim ode na drugu njivu i isti taj badnjak nosi, udari u drugi kamen i kaže: *Koliko cvika iz ove vatre, toliko krompira na ovoj njivi!* Tako nabraja što se god sije ili sadi na tim njivama. Na kraju ga odnese na jedno vidljivo mjesto na njivi i ostavi ga tu neka izgori.¹⁸⁵ Sličan običaj navodi Gavazzi pišući da već na Badnju večer domaćin udara nekim predmetom badnjak potičući tako vatru da vrcaju iskre. Gavazzi ovaj običaj pripisuje magijskoj naravi.¹⁸⁶ Na božićno jutro u Tolisi običaj je da *položaj* koji je tu noć bio gost u toj kući:

(...) *loži vatru i razgarajući žeravicu govori: „Koliko žišaka, toliko konja i ždrebadi; / koliko žišaka, toliko svinja i prasadi; / koliko žišaka, toliko kokoši i pilića; / koliko žišaka, toliko koza i jarića; / koliko žišaka, toliko krava i teladi; koliko žišaka, toliko zdrave čeljadi; / koliko žišaka, toliko zdravlja i veselja!”*¹⁸⁷

Obred udaranja badnjaka kako bi bilo što više iskrica je apotropejskog i panspermijskog karaktera.¹⁸⁸

Ostavljanje *ogorka* od badnjega drveta do Nove godine zabilježeno je i kod dalmatinskih i južnoličkih Bunjevaca, zatim u Vrgorskoj i Imotskoj krajini te Poljicima. Badnjak se na Novu godinu opet naloži, a ugljen što je od njega ostao, odnese se u njivu te zakopa kako bi *usjevi bolje rodili*.¹⁸⁹

Važno je ostaviti badnjak na mjestu na kojem se nešto sadilo ili sijalo. Vjerovalo se da ostavljanje badnjaka u *radno misto* donosi bolji urod.¹⁹⁰ Svijest o moći ostatka badnjaka (*luga*

¹⁸⁵ Kazao pok. Frano Širić.

¹⁸⁶ Gavazzi, Milovan: *Godinu dana hrvatskih narodnih običaja II.* (oko Božića), Matica hrvatska, Zagreb, 1939., str. 15.

¹⁸⁷ Dragić, Marko: *Hrvatski panspermijski običaji, ophodi, obredi i divinacije u europskom kontekstu*, Croatica et Slavica Iadertina, 11 (1), Odjel za kroatistiku i slavistiku, Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2015., str. 170.

¹⁸⁸ Isto, str. 159.

¹⁸⁹ Kajmaković, Radmila: *Božićni običaji*, Glasnik zemaljskog muzeja BiH u Sarajevu, Etnologija, 15-16, Sarajevo, 1961., str. 222.

¹⁹⁰ Ljubica Bakula (djev. Penava), rođ. 28. 8.1928., Batin, Posušje.

od badnjaka ili glavnje) je u Posušana bila velika. Na taj način bi zaštitili i osigurali bolje urode na njivama.¹⁹¹

4.1.6. Sveta tri kralja

Blagdan Sveta tri kralja u grčkim izvorima naziva se *epiphaneia* ili *theophaneia* što bi značilo *pojava*, *Božja pojava*. Kasnije je ovome nazivu dodana i verzija u genitivu *Epiphantias* (zapravo svetkovina, odnosno dan Bogojavljenja). Novi njemački misal uvodi ime Bogojavljenje, a često se koriste i nazivi Tri kralja ili Dan triju kraljeva.¹⁹² Ovaj blagdan se nekada zvao i Tri mudraca od istoka.¹⁹³

Blagdanom Bogojavljenja Crkva se spominje Isusovoga krštenja u rijeci Jordan pa se taj dan naziva i Vodokršće. Bez obzira kakvo je vrijeme bilo, sol i voda su se na ovaj dan nosili u crkvu na blagoslov: *Bila kiša ili snig, sol i voda su se nosili na blagoslov, ako je neko bio bolesan pa nije moga otić, unda bi podaj nekome drugome nek nosi za njega, ali nije smila kuća bit bez kršćene soli i vode.*¹⁹⁴

Na sam blagdan popodne ili navečer škropile bi se kuće, štale, njive, stoka, a ako nisu daleko bila groblja odlazilo bi se i na groblja. Također je u prošlosti bio običaj svake subote škropiti kuće i štale te tijekom nevremena kako bi Bog štitio od groma i krupe. Domaćica se prekrsti, počne moliti Vjeronanje, zatim izlazi iz kuće škropiti okućnicu, štale i njive, a kada se vrati u kuću započinje sa zajedničkom molitvom. Blagoslovljena sol i voda se čuvala tako da je ima za cijelu godinu.¹⁹⁵

U prošlosti su svećenici započinjali blagoslove kuća i obitelji na Sveta tri kralja dok u današnje vrijeme blagoslov kuća počinje prije tog blagdana. Svećenici nakon Božića navijeste preko oltara kojim danom će u kojem naselju biti blagoslov, a ukućani s radošću iščekuju svećenikov dolazak. Domaćice na stol stave bijeli stolnjak, križ, posvećenu vodu i sol te *škropaljicu*. Svećenici bi djeci dijelili svete sličice, a djeca bi pratila svećenika sve do zadnje kuće u naselju te bi dobili po još jednu svetu sličicu.

¹⁹¹ Pišući o običajima Hrvata u Bosni i Hercegovini Tomo Marković upozorava na vjeronanje u moć ostataka badnjaka, glavnje i pepela (Rihtman-Auguštin, Dunja: *Knjiga o Božiću, Božić i božićni običaji u hrvatskoj narodnoj kulturi*, Golden marketing, Zagreb, 1995., str. 48., prema Marković, Tomo: *Božićni običaji Hrvata u Bosni i Hercegovini*, Etnografska istraživanja i građa II, Zagreb, 1940., str. 53).

¹⁹² Bieritz, Karl-Heinrich: *Crkvena godina: svetkovine, blagdani i spomendani u povijesti i danas* (prijevod Robert Vukoja), Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2010., str. 105-106.

¹⁹³ Dragić, Marko: *Sveta tri kralja u hrvatskoj tradiciji*, Crkva u svijetu, 42 (1), Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2006., str. 98.

¹⁹⁴ Spomenuta Matija Naletilić.

¹⁹⁵ Ispričala Ana Širić.

Na blagdan Sveta tri kralja skidaju se božićni ukrasi i u kući završava obiteljski božićni ugođaj.

5. Svijećnica

Svijećnica je kršćanski blagdan koji se slavi 2. veljače u spomen *Prikazanja Gospodinovog* u Hramu u Jeruzalemu. Josip i Marija su četrdeset dana nakon Kristovog rođenja donijeli Isusa na obredno prikazanje Bogu. Tu su vidjeli Šimuna koji je za Isusa rekao da je *svjetlost na prosvjetljenje naroda*.¹⁹⁶ Na blagdan Svijećnice u crkvama se blagoslivljaju svijeće, a taj se blagdan u Posušju naziva i Kalandora. Blagoslovljene svijeće se pale uz umirućega i kada svećenik dolazi blagoslivljati domove.

Vjerovalo se kako je dolaskom Kalandore prošlo pola zime pa su tako u narodu nastali sljedeći stihovi:

*Kalandora ora
još je zime pola.
Kaže Blaž:
„To je laž
još je zima strag.”*¹⁹⁷

U Posušju se također kazuje:

*Kalandora,
zime pola.
Kaže Blaž
da je laž.
Kaže glistina
da je istina.*¹⁹⁸

Uz Kalandoru se vezuju razna proricanja. Ukoliko je na Kalandoru lijepo vrijeme, vjeruje se da je jaka zima prošla:

Kalandora lipa,

¹⁹⁶ Dragić, Marko: *Svijeća u kulturnoj baštini Hrvata*, Crkva u svijetu, 45 (4), Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2010., str. 478-479.

¹⁹⁷ Anđa Bakula.

¹⁹⁸ Ana Širić.

*za njon zima slipa.*¹⁹⁹

Kiša je na Kalandoru bila poželjna jer je naviještala plodnu godinu:

*Kalandora vodna,
godina rodna.*²⁰⁰

Vjerovalo se ako ne padne kiša na Svijećnicu da će *guvno biti vedro*, odnosno da će žito slabo roditi: *Ako je Kalandora vedra, vedro je i guvno.*²⁰¹

Slična su proricanja poznata i u drugim krajevima Bosne i Hercegovine i Republike Hrvatske.

¹⁹⁹ Anđa Bakula.

²⁰⁰ Ivan Širić.

²⁰¹ Isto.

6. Poklade

Razdoblje poklada ili karnevala traje od 7. siječnja do Čiste srijede. Posebice su običajima bogati nedjelja, ponedjeljak i utorak pred Čistu srijedu.²⁰² Na pokladne bi se dane u posuškom kraju jelo više mesa²⁰³ i ostale hrane budući da je uskoro nastupalo vrijeme korizme. U Vinjanima bi se pravili uštipci: *Ulja nabavi, pa bi se ušćipci pekli i mirluv bi se čuja daleko.*²⁰⁴

Neizostavan običaj tijekom zadnjih dana poklada bilo je prerušavanje, odnosno *mačkaranje*: *Namačkaraj se, prije obuci kakvi stari ruteljina, metni čorap na glavu.*²⁰⁵ Prerušene su se osobe u posuškom kraju nazivale *mačkarama* te bi uvijek dolazile u skupinama. Među maskiranim osobama obično su bili likovi *babe i dida*: *Moja sestra živila u Australiji i donila oni sitni bombona, obukla se ko stara baba i di god dođe izvadi te bombone pa govori ukućanin: „Dajte babi vode, popit će tablete.“*²⁰⁶ Gavazzi piše kako se u ovakvim prikazima ne radi tek o improvizaciji već da običaj upućuje na to da je riječ o *znatnijoj starini*.²⁰⁷ Prizori *dida i babe* česti su u *Istri, Dalmaciji, Lici, Hrvatskom primorju i Bosni i Hercegovini*, a susreću se i u *karpatskih Ukrajinaca, Bugara i Srba*.²⁰⁸

Osim *babe i dida* česti su bili likovi *mlade i mladoženje*. Navedeni prikazi sadrže elemente folklornog kazališta.²⁰⁹ Pišući o predstavljanju svadbe u hrvatskim pokladnim običajima, Nevena Škrbić Alempijević piše kako je ovaj običaj potvrđen u svim krajevima Hrvatske.²¹⁰ U pokladnim je običajima često dolazilo do *inverzije spolova*, muškarci su se prerušavali u žene, a žene u muškarce.

²⁰² Dragić, Marko: *Velike poklade u folkloristici Hrvata*, Croatica et Slavica Iadertina, 8/1 (8), Odjel za kroatistiku i slavistiku Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2012., str. 156.

²⁰³ Buconjić navodi kako su tri dana pred Čistu srijedu zadnji dani *mesojegje*, odnosno razdoblja od Božića do Čiste srijede za vrijeme kojeg je slobodno jesti meso (v. Buconjić, Nikola: *Život i običaji Hrvata katoličke vjere u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 1908., str. 40.; Dragić također navodi vrijeme *mesoije*. V. Dragić, Marko: *Velike poklade u folkloristici Hrvata*, Croatica et Slavica Iadertina, 8/1 (8), Odjel za kroatistiku i slavistiku Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2012., str. 156).

²⁰⁴ Ilić, Žarko: *Nekadašnji korizmeni običaji u Hercegovini*, Pasionaska baština, 3, Zagreb, 2003., str. 44.

²⁰⁵ Ana Širić.

²⁰⁶ Iva Jukić (djev. Martić).

²⁰⁷ Gavazzi, Milovan: *Godinu dana hrvatskih narodnih običaja I (od poklada do jeseni)*, Matica hrvatska, Zagreb, 1939., str. 15.

²⁰⁸ Dragić, Marko: *Velike poklade u folkloristici Hrvata*, Croatica et Slavica Iadertina, 8/1 (8), Odjel za kroatistiku i slavistiku Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2012., str. 164.

²⁰⁹ Dragić piše kako: *nema pouzdanih podataka o počecima svjetskog folklornog kazališta, a gotovo sa sigurnošću se može pretpostaviti da se ta vrsta umjetnosti razvijala kod najstarijih civilizacija* (v. Dragić, Marko: *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine, proza, drama i mikrostrukture*, MH u Sarajevu, HKD Napredak, Sarajevo, 2005., str. 269).

²¹⁰ Škrbić, Alempijević, Nevena: *Predstavljanje svadbe u hrvatskim pokladnim običajima*, Studia ethnologica Croatica, 19 (1), Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2007., str. 202.

Ophod mačkara apotropejskog je karaktera. Zastrašujućim maskama i drugim odjevnim predmetima, bukom, galamom, pjesmom i šalom htjelo se otjerati demone.²¹¹ Posuške su mačkare obilazeći kuće, igrale kolo, pjevale gangu i brojalice. Kada bi ušle u nečiju kuću zapjevale bi:

*Evo kuće i ožeka
dobre žene i čovjeka
koja će nas darovati
i jedno jaje dati
Ili dala ili ne dala
domaćice tebi hvala.*²¹²

Slično se pjevalo u Otoku kod Sinja²¹³ i Prološcu Donjem kod Imotskoga.²¹⁴

Darovi su se nosili u zobnicama i korpicama, a osim jaja, dijelile su se jabuke, orasi, duhan i oskоруše nanizane na špagi. Darovi su se nosili posebno razvrstani: *Ovi nosi jaja, ovi nosi jabuke, ovi oraške, da nan se ne porazbijaju.*²¹⁵

U novije se vrijeme u pokladne dane u Posušju prave krafne. Prizori *babe i dida, mlade i mladoženje* nisu više prisutni u posuškoj pokladnoj tradiciji. Danas se obično mala djeca prerusavaju u svoje omiljene junake, životinje, a djevojčice se također često prerusavaju u princeze. Preruseni tako obilaze kuće te za poklon dobivaju novce i slatkiše. U vrtićima i školama za djecu se organiziraju maskenbali.

²¹¹ Dragić, Marko: *Apotropejski obredi, običaji i ophodi u hrvatskoj tradicijskoj kulturi*, Croatica et Slavica Iadertina, 3 (3), Odjel za kroatistiku i slavistiku Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2008., str. 372.

²¹² Ana Širić.

²¹³ V. Vitez, Zorica: *Iskorak iz svakidašnjice*, Etnografija: svagdan i blagdan hrvatskoga puka, Matica hrvatska, Zagreb, 1998., str. 203.

²¹⁴ *Evo kuće i odžeka, / dobre žene i čovika, / koji će nas darovati / pleće mesa i pogače* (Dragić, Marko: *Velike poklade u folkloristici Hrvata*, Croatica et Slavica Iadertina, 8/1 (8), Odjel za kroatistiku i slavistiku Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2012., str. 158).

²¹⁵ Nada Jukić.

7. Korizma

Korizma je razdoblje od četrdeset dana prije Uskrsa koje kršćani doživljavaju kao vrijeme pripreve za proslavu dana uskrsnuća Isusa Krista. Od latinske riječi *quadragesima* koja znači vrijeme od četrdeset dana, odnosno grčke riječi *tessarakoste* izvode se danas u romanskim jezicima nazivi *quaresima*, *careme* i drugi.²¹⁶ Korizmeno je vrijeme obilježeno molitvom, postom, pokorom te činjenjem dobrih djela. Kao u adventu, u ovom se vremenu nisu održavale svadbe niti se veselilo. Vjernici se nisu posebno sređivali, kada su išli na svetu misu oblačili su se skromno te su često nosili crninu. Također nisu kratili kosu dok ne prođe korizmeno vrijeme.²¹⁷

Kako u prošlosti, tako i danas, za vrijeme korizme petkom navečer i nedjeljom prije pučke mise vjernici odlaze u crkvu na pobožnost Križnoga puta. U korizmeno se vrijeme odlazi u crkvu na svetu ispovijed. U prošlosti se u nekim hercegovačkim mjestima vršio ispit znanja prije ispovijedi te se primao *buletin* kao propusnica za svetu ispovijed.²¹⁸ Pišući o narodnim običajima u Hercegovini, Alilović piše kako je svaki vjernik morao znati *kolinca* kako bi mogao pristupiti ispovijedi i pričesti.²¹⁹ Dragić napominje kako je župnik prije ispovijedi vjernike ispitivao vjeronauk te da su jedan dan u Velikome tjednu dolazili župnici iz susjednih župa kako bi pomogli pri ispovijedanju.²²⁰ U korizmeno se vrijeme u Posušju u župi Bezgrješnog začeca Blažene Djevice Marije može ispovjediti svakoga dana na jutarnjoj svetoj misi u sedam sati ili večernjoj u osamnaest sati, jedino subotom nema večernje mise.

7.1. Čista srijeda

Korizma započinje Čistom srijedom, odnosno pepelnicom. Na ovaj dan vjernici odlaze u crkvu na pepeljanje, jedan po jedan idu prema oltaru, svećenik im pepelom na čelu napravi znak križa i kaže: *Sjeti se čovječe da si prah i da ćeš se u prah pretvoriti*. Simbolika pepela u Bibliji ima različita značenja:

²¹⁶ Bieritz, Karl-Heinrich: *Crkvena godina: svetkovine, blagdani i spomendani u povijesti i danas* (prijevod Robert Vukoja), Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2010., str. 50.

²¹⁷ Kazala Ana Širić (djev. Bešlić), rođ. 20.10.1956., napominjući kako joj je to ispričala njezina mama Kata Bešlić (1931.-2019.) u Rastovači u Posušju.

²¹⁸ Ilić, Žarko: *Nekadašnji korizmeni običaji u Hercegovini*, Pasionska baština, 3, Zagreb, 2003., str. 50.

²¹⁹ Alilović, Ivan: *Hrvatski narodni običaji u Hercegovini*, Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, 1970., str. 96.

²²⁰ Dragić, Marko: *Hrvatske pučke, molitvene pjesme, korizmene i uskrsne*, Mostariensia, 8, Sveučilište u Mostaru, Mostar, 1998., str. 171.

*U starom je zavjetu pepeo znak propadljivosti i znak je grešnika. Međutim, pepeo je znak i čovjekove smrtnosti. Osim nekoliko slučajeva gdje se pepeo spominje kao sredstvo za stvaranje čudesa, i više slučajeva gdje je pepeo važan u bogoslužju židovskih žrtava, pepeo je na poseban način znak pokore, gdje pepeo uz post pojačava molitvu, pogotovo u iznimno važnim trenucima.*²²¹

Na dan Čiste srijede propisan je post i nemrs. U Posušju je običaj pojesti nemrsne hrane jedanput do sitosti. Mnogi bi iz pokore na ovaj dan *bili o kruhu i vodi*, a netko bi *zažinja*.²²² Prema svjedočenju starijih osoba, u prošlosti se više držalo do posta i molitve. Zakoni o postu i nemrsu su se mijenjali tijekom stoljeća s obzirom na propisane dane kao i na količinu i kakvoću hrane. Također, bili su podložni i mjesnim zakonima i običajima.²²³ Nerijetko su se ljudi kroz cijelu korizmu suzdržavali od jedenja mesa: *Na pokladnu nedilju operi bronzin i nema mrsa do Uskrsa*.²²⁴ Tako je nastala priča o jednome Knezoviću koji je skuhao kiseli kupus s mesom na poklade te je ostatak ostavio u Konjovcu pa ga pojeo tek na Uskrs jer je opće poznato da se u korizmi ne jede meso.²²⁵ Osim od mesa, suzdržavalo se i od mliječnih proizvoda. U današnje vrijeme tijekom korizme posti kako tko odluči i kako tko može, netko odluči postiti petke, netko dva ili više dana u tjednu, dok se drugi pridržavaju posta tijekom cijele korizme. Običaj je odreći se nečega što je čovjeku drago. Međutim, odricanje ponekad može postati samo sebi svrhom, ljudi se odriču primjerice cigareta ili slatkiša kako bi učinili nešto dobro za svoje tijelo zaboravljajući pritom pravi smisao odricanja i posta.

Uz spomendan Čiste srijede veže se divinacija o vremenu u korizmi. Naime, vjeruje se kakvo vrijeme bude na Čistu srijedu da će takvo biti tijekom cijele korizme.²²⁶

7.2. Sveti Grgur

Sveti Grgur je rođen oko 213. godine u poganskoj obitelji u Neocezareiji u Maloj Aziji, odnosno današnjem Niksaru u Pontu. Preobratio se na kršćanstvo te je postao biskupom svoga

²²¹ Pažin, Zvonko: *Milostinja, molitva, post. Liturgijski sadržaji Pepelnice kao početka korizme*, Bogoslovna smotra, 75 (2), Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2001., str. 814.

²²² Iva Marić (djev. Galić) rođ. 1. 6. 1926. u Vinjanima, udala se i živjela u Marića Docima do smrti u lipnju 2016. godine.

²²³ Čapo Žmegač, Jasna: *Hrvatski uskrсни običaji*, Golden marketing, Zagreb, 1997., str. 41.

²²⁴ Anđa Bakula (djev. Bešlić) rođena 1951. u Rastovači u Posušju.

²²⁵ Spomenuta Ana Širić.

²²⁶ Spomenuta Anđa Bakula.

rodnoga grada. Sveti Grgur je dobio nadimak *Čudotvorac* jer je prema legendi učinio mnogobrojna čudesa. Njegovi su mnogobrojni spisi sačuvani među kojima je i prva kršćanska autobiografija.²²⁷

Budući da je spomendan svetoga Grgura uvijek u korizmi, u narodu je nastala izreka: *Kud će Grgur iz korizme* koja se kaže obično kada jedan upita drugoga nešto što se samo po sebi podrazumijeva. U Posušju se također može čuti izreka: *O Grguru ptice u gnjizduru, a o Matiji (14. svibnja) ptice zapivaju*.²²⁸

7.3. Sveti Josip

Dan svetoga Josipa, muža Marijinoga i zakonskoga oca Isusovoga, slavi se 19. ožujka. Sveti Josip je potomak kralja Davida, a evanđelja ne navode ni jednu njegovu riječ. Ono što se zna o njemu uglavnom je sadržano u prva dva poglavlja Matejeva i Lukina evanđelja. Sveti Josip je 1687. godine proglašen zaštitnikom Hrvatskoga kraljevstva, a 1870. godine ga je papa Pio IX proglasio zaštitnikom sveopće crkve. Višestruki je zaštitnik kojemu se vjernici mole zbog *velike snage njegova zagovora kod Boga*.²²⁹

U Posušju se sveti Josip na poseban način štuje u Vinjanima čije je župe zaštitnik. Župljani se duhovno pripremaju za proslavu dana svetoga Josipa devetnicama ili trodnevnica kao i ispovijedanjem. Na svetoga Josipa, prije samoga početka misnoga slavlja u jedanaest sati, vjernici sudjeluju u tradicionalnoj procesiji oko crkve u kojoj se uz molitvu nosi svečev kip. Na dan svetoga Josipa smjelo se mrsiti jer: *svetac i nedjelja ne daju posta na sebe*. Svetog Josipa nazivaju *kupimišinar*: *jer tada trava počinje rasti, stoka neće ugibati od gladi, a sveti Josip će „pokupiti sve mišine*.“²³⁰ Stariji Posušani svjedoče kako su zime prije bile hladnije te kako bi obično nestalo hrane pa bi životinje omršavjele, a nerijetko i uginule, stoga su također govorili kako *sveti Josip kupi mišine*. Osim ugibanja stoke, vjerovalo se kako se oko dana svetoga Josipa povećavala i smrtnost ljudi. Iako s danom svetoga Josipa uskoro stiže proljeće i dolaze topliji dani, moguće je da snijeg iznenadi ljude, stoga je nastala izreka: *Sveti Josip snigom posip*. Slična je izreka zabilježena u Poljicima.²³¹

²²⁷ Dragić, Marko: *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split 2008., str. 154.

²²⁸ Kazala Anđa Bakula.

²²⁹ Dragić, Marko: *Štovanje sv. Josipa u hrvatskoj crkveno-pučkoj baštini*, Nova prisutnost, 18 (1), Kršćanski akademski krug, Zagreb, 2020., str. 148-149.

²³⁰ Isto, str. 149.

²³¹ Dragić, Marko: *Štovanje sv. Josipa u hrvatskoj crkveno-pučkoj baštini*, Nova prisutnost, 18 (1), Kršćanski akademski krug, Zagreb, 2020., str. 149.

Uz ovaj se dan veže običaj *križićanja*, odnosno tetoviranja križa na rukama:

*U tursko doba, kad su age i turski gospodari bili strah i trepet katoličkom pučanstvu, posebno ženskom stanovništvu, žene su vjerovala da ih samo Bog može u tome sačuvati. Zato su još od rane mladosti crtale križeve po rukama.*²³²

Iako se u Posušju moglo *križićati* svakim danom, preporučivalo se to raditi upravo na spomendan svetoga Josipa.²³³ U Rami se vjeruje, ukoliko se *križića* na dan svetoga Josipa, *da se tada rana neće dati na zlo.*²³⁴ Nakon prestanka turske vladavine na ovom području, žene su nastavile s tim običajem pa se danas kod nekih baka u Posušju mogu primijetiti tetovirani križevi na rukama.

7.4. Blagovijest

Blagovijest ili Navještenje Gospodinovo svetkovina je koja se slavi 25. ožujka, a označava dan kada je anđeo Gabrijel navijestio Mariji da će začeti sina te da će mu nadjenuti ime Isus. Blagovijest se slavi devet mjeseci prije Kristova rođenja te označava začecće Isusa Krista po Duhu Svetomu. O tome događaju kazuje evanđelje po Luki.²³⁵

Vjernici su na Blagovijest tri puta na dan: ujutro, na podne i uvečer, molili molitvu Anđeo Gospodnji jer se upravo u toj molitvi govori kako je *Anđeo Gospodnji navijestio Mariji da će začeti Sina po Duhu Svetome*. Na ovaj dan Posušjani odlaze na zavjet na groblje Ričinu: *Odkad ja pamtim tamo se ide na zavjet i lize*²³⁶ *se.*²³⁷ Unutar groblja nalazi se staza po kojoj se može na koljenima obilaziti. Prilikom obilaska grobova moli se Isusova krunica ili 33 Vjeronanja za pokojne.²³⁸ Prema predaji je na ovome groblju u vrijeme turske vladavine ubijen narod za vrijeme slavljenja svete mise.²³⁹

²³² Dragić, Marko: *Sveto trodnevlje u duhovnoj baštini bosansko-hercegovačkih Hrvata*, Pasijska baština, 6, Zagreb, 2008., str. 212-249.

²³³ Kazala Ana Širić.

²³⁴ Dragić, Marko: *Emo-filološki prinosi ramskoj crkveno-pučkoj tradicijskoj kulturi*, Rama - nekoć i danas, zbornik radova, Matica hrvatska, Prozor-Rama, 2010., str. 286.

²³⁵ Bieritz, Karl-Heinrich: *Crkvena godina: svetkovine, blagdani i spomendani u povijesti i danas* (prijevod Robert Vukoja), Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2010., str. 112.

²³⁶ *Lize-obilazi*.

²³⁷ Matija Naletilić.

²³⁸ Ispričala Ana Širić.

²³⁹ O ovome će više biti riječi u dijelu o povijesnim predajama.

U Posušju je na Blagovijest post bila obavezna, a dosta je ljudi *zažinjalo*.²⁴⁰ Vjerovalo se kako se na dan Navještenja Gospodinova ne bi smjelo kuhati kruha: *Kad bi žene na Blagovist krv kuvala pun bi krvi i konaca bio. U jedne žene tako nije bilo kruva i govori ona ovoj jednoj tako, a bila Blagovist, kaže ova njoj: „Ma kuvaj ti, što nećeš!“ I ova je i skuvala taj krv, a kad ga ona otvori pun krvi i konaca bio.*²⁴¹ U Rami također žene savjetuju da se na ovaj dan ne kuha kruh jer je jedna žena to učinila, a kada ga je razrezala, bio je krvav.²⁴² Budući da se u ovo vrijeme priroda ponovno budi, u narodu je nastala izreka: *Kad ti dođe Blagovist, donit će ti zelen list.*²⁴³ Vjerovalo se ukoliko petnaest dana prije Blagovijesti počnu pčele zujati i mravi izlaziti iz zemlje, da će petnaest dana nakon Blagovijesti mirovati jer neće biti toplo: *Ako pođu pčele i mravi petnest dana prije Blagovisti, onda će mirovat petnest dana posle Blagovisti.*²⁴⁴

7.5. Korizmene molitvene pjesme

U korizmi se nije mogla čuti vesela pjesma i ganga već se *kantao* Gospin plač i druge korizmene pjesme: *Odsvakle se u korizmi čulo kantanje Gospina plača, kad se ide u crkvu obavezno i u brdu bi i čobani kantali.*²⁴⁵ S korizmom dolazi i proljeće pa bi mještani izlazili u polje raditi, a one mještane koji su pomoću volova orali zvali su volarima. Kada bi u podne zazvonila crkvena zvona volovi bi sami stali, a volari bi kleknuli na koljena i *kantali* Gospin plač.²⁴⁶ U Rastovači su se žene uvečer sastajale i *kantale* Gospin plač:

*Ja dok sam cura bila, u Katuna*²⁴⁷ *bi se ovdje sastajali i kanta bi se plač. Žene se skupe, sigurno tri puta u tjednu i malo tko da nije zna plač, možda ćeš se pomest negdi po redu, ali svi su većinom sve znali.*²⁴⁸

Za vrijeme *kantanja* Gospinoga plača vjernici razmišljaju o Isusovoj mucu i Gospinoj patnji zbog Isusove muke te su ga doživljavali vrlo emotivno: *Moja pokojna baba bi cili plač*

²⁴⁰ Ispričala spomenuta Anđa Bakula.

²⁴¹ Ispričala Matija Naletilić (rođena Širić), rođena 1939. godine u Cerovim Docima u Posušju.

²⁴² Dragić, Marko: *Etno-filološki prinosi ramskoj crkveno-pučkoj tradicijskoj kulturi*, Rama - nekoć i danas, zbornik radova, Matica hrvatska, Prozor-Rama, 2010., str. 286.

²⁴³ Kazala Anđa Bakula.

²⁴⁴ Ivan Širić.

²⁴⁵ Spomenuta Ana Širić.

²⁴⁶ Kazala Anđa Bakula, a objašnjenje ovome iznosi njezin muž Frano Bakula, rođen 1950. u Tribistovu u Posušju: Naime, u prošlosti bi vjernici, kada bi čuli crkvena zvona u podne, stali s radom te se pomolili Bogu. Volovi su na to naviknuli pa bi, kada čuju crkvena zvona, stali dok vjernici ne završe s molitvom.

²⁴⁷ *Katuna-Kate Bešlić.*

²⁴⁸ Branka Kraljević (djev. Bešlić) rođ. 5.11.1967. u Rastovači u Posušju, nastanjena u Širokom Brijegu.

*priplakala.*²⁴⁹ *Kantanje* Gospinoga plača u Rastovači zabilježeno je na audiokaseti,²⁵⁰ a nakon plača vjernice su molile, odnosno pjevale i druge korizmene molitvene pjesme koje su naučile od svojih starijih. Pjesme su dobile naziv po početnim stihovima: *Povr*²⁵¹ *svega Boga ljubi, Pravo viro i istino, Kršćanine jadan tužan, Gorko plače Gospa draga i Oj nediljče Božji danče.*

Pjesma *Povr svega Boga ljubi* upozorava na Božje zapovijedi kojih bi se ljudi trebali pridržavati kako bi bili spašeni:

*Povr svega Boga ljubi
duše svoje ne izgubi.
Ne kuni se Bogom brate
srdžba Božja past će na te.
U nedilju brate teži
Boga moli, a ne leži.
Starijega poštovati,
a nikoga ne psovati.
Bog je reka ne ubiti
već iskrnjeg svoga ljubiti.
Ne iskrnjeg tila svoga
brez zakona boj se Boga.
Svemogući Bog im veli:
„Tuđe žene ne poželi!
Ako misliš spašen biti,
tuđe ništa ne želiti!
Di se tuđe ne povraća
tu se grije ne oprašća!“
Sine Božji budi valjen
po sve vike vikova
Amen.*²⁵²

²⁴⁹ Ispričala Ana Širić.

²⁵⁰ Audiokaseta je snimana oko 2000. godine, a nalazi se kod autorice rada. Ana Širić (djev. Bešlić) rođena 1956. zna napamet molitvene pjesme zabilježene na audiokaseti.

²⁵¹ *Povr-povrh.*

²⁵² Jedna od navedenih molitvenih pjesama koje su žene u Rastovači za vrijeme korizme pjevale, a koje su zabilježene na audiokaseti oko 2000. godine.

Kraću varijaciju ove molitve zapisao je Jerko Suton napominjući kako su se ove zapovijedi ponavljale svaki dan u večernjim i jutarnjim preporukama. One zapovijedi protiv kojih se najviše griješi stavljene su u stihove kako bi se što češće ponavljale i bolje pamtile.²⁵³

Nerijetko su korizmene molitve upozoravale na posljedice ljudskih grijeha te na taj način ukazivale na potrebu pokore i skrušenosti. Molitva *Kršćanine jadan tužan* govori o grešnoj duši koja od Boga traži spas, međutim, Bog joj ne pruža traženo jer se za života nije Boga spominjala niti je u crkvu išla, jedino je jednom išla, sva u srebru i u zlatu:

*Kršćanine, jadan, tužan,
Vele ti si Bogu dužan.
Kad ti dođe smrt na vrata
pa te stisne oko vrata.
Šta ćeš unda tužan reć?
Komu li ćeš ti uteć?
Prikide se tanka dlaka,
ode duša u dno pakla.
Jadna duša vapijala,
Boga Oca dozivala:
„O moj Bože,
O moj Bože,
pruži svoju desnu ruku
skini s mene ovu muku.
Sam Bog s neba progovara:
„Grišna dušo ne romori,
ne govori, već se doli u paka ori.
Doli su ti džudije,
glava im je ko u jarca,
uši su im ko u zeca,
na priliku slipog miša.*

²⁵³ Suton, Jerko: *Vjerski život i običaji Zapadne Hercegovine*, Mostar (Umnožen rukopis. Primjerak se nalazi u Franjevačkoj knjižnici Mostar, inv. Br. 3912, sign. 39), 1968., str. 77.

*Kad si ti na ovom svitu bila,
nit si Boga spominjala,
nit si Gospe dozivala,
nit si k misi dolazila.
Samo jednom dolazila,
sva u srebru i u zlatu.
Oko tebe mnoge sluge
nose tvoje zlatne skute.“
Sine Božji budi valjen
po sve vike vikova.
Amen.²⁵⁴*

Sljedeća zapisana molitvena pjesma također upozorava na vrijednosti koje valja zadržati kako bi: *odalje pakla stali, a za rajska vrata znali:*

*Pravo viro i istino
ko te slavi, ko te vali²⁵⁵
ko te umi uzdržati
odalje će pakla stati
za rajska će vrata znati.
Slava Gospi plemenitoj
koja kleči na kolina,
moli sina Gospodina
da grišnicin grij oprosti:
„Prosti sinko, prosti diko
svin grišnicin grij oprosti.“
Isus joj se ne ispriči,
već joj reče ove riči:
„O Marijo moja mati
rada bi te poslušati.
Ne mogu in grij oprost*

²⁵⁴ *Kršćanine jadan tužan* također je jedna od navedenih molitvenih pjesama koje su žene u Rastovači za vrijeme korizme pjevale, a koje su zabilježene na audiokaseti.

²⁵⁵ *Vali-hvali*.

*jer su gori od Žudija.
Žudije se jednon kleše,
a kršćani po sto puta.
Po sto puta s jednog mista
sa preslavnom krvlju mojon
i preteškin ranan mojin.
Kad se oni tako kunu
potreše se nebo zemlja,
povridiše rane moje,
iz njih teče krv i voda
na spasenje sveg naroda. “
Kad to Isus izgovori
usta lipa Gospa gori
svemu puku odgovori:
„O čuj sada jadan puče
što ti reče ovi suče.
Što odića, što obuća,
što li dika ovog svita
kad od smrti nema lika.
Kad te sutra u grob stave
i u grobu tu postave
s tobom niko ne ostaje
nego tvoja jedna dila
koja Bogu nisu mila,
tvojoj duši neugodno. “
Sine Božji budi valjen
po sve vike vikova.
Amen.²⁵⁶*

²⁵⁶ *Pravo viro i istino* jedna je od navedenih molitvenih pjesama zabilježenih na audiokaseti u Rastovači.

Slična molitva zapisana je u Rami,²⁵⁷ u Širokom Brijegu u Turčinovićima²⁵⁸ te u Širokom Brijegu u Dobrkovićima.²⁵⁹

Gorko plače Gospa draga govori o tuzi i boli Marije, majke Isusove, nakon što je predan u ruke Židovima izdajom Jude:

*Gorko plače Gospa draga
za Isusom koje priblaga.
Gorko plače, gorko cvili
za Isusom sinom milim.
Kako je se rastužila
od svih žena najsvetija.
Prid smrt svoju Isus stide
ko izmeno jagnje ide.
I sa njime oko stola
bilo dvanest apostola.
Diže k nebu oči asne²⁶⁰
uze kruh u ruke časne.
I nad kruhom ovo večer,
ove svete riči reče:
„Svi uzmite jedite
jer je ovo tilo moje,
što ću dat za ovce svoje.“
Ova čaša puna vina
i govori ovako njima:
„Svi iz čaše pijte ove,
ovo krv je žrtve nove.
Ovo krv je moja sveta,
što će poteć za spas svijeta.“
Poznala je Gospa mila*

²⁵⁷ V. Dragić, Marko: *Duša tilu besidila: hrvatske pučke molitvene pjesme iz Bosne i Hercegovine*, Mala nakladna kuća Sveti Jure, Baška Voda, 1997., str. 30-31.

²⁵⁸ V. Ilić, Žarko: *Nekadašnji korizmeni običaji u Hercegovini*, Pasionaska baština, 3, Zagreb, 2003., str. 71.

²⁵⁹ V. Jurilj, Zorica: *Korizma i Uskrs u Hercegovačkoj crkveno-pučkoj baštini*, Ethnologica Dalmatica, 25 (1), Etnografski muzej, Split, 2018., str. 8-9.

²⁶⁰ *Asne-jasne*.

*da se ura približila
u kojoj će sin joj sveti
muku i smrt pretrpjeti.
Eto ti Ivan stiže kući,
stiže gorko uzdišući.
Prid Ivana Gospa stala,
u strahu ga upitala:
„Kaži Ivo, kaži što je,
što su tužne oči tvoje?
Kaži majci svu istinu,
što je bilo mom sinu?“
„Gospe draga svu istinu
što je bilo tvome sinu.
Na večeri svi smo bili,
Spasitelja pozdravili.
Jude nije bilo s nama,
odnili ga stra i tama.
Šta ćete mi, veli, dati
pa ću vam ga ja prodati?
Pogodba im biše laka,
za 30 srebrenjaka.
Eto ti Jude vodi čete,
zavezaše ruke svete.
Narod vodi svog Mesiju,
nemilo ga putem biju.
Cio narod kao jedan,
Isusove krvi žedan.“
Sine Božji budi valjen,
po sve vike vikova
Amen.²⁶¹*

²⁶¹ Jedna od navedenih molitvenih pjesama koje su žene u Rastovači za vrijeme korizme pjevale, a koje su zabilježene na audiokaseti.

Zapisana molitva ima elemente Gospina plača, opisuje posljednju večeru koju je Isus blagovao s dvanaest apostola. Gospa osjeća da je došlo vrijeme kada će joj Sin pretrpjeti muku i smrt. Uskoro stiže i Ivan te mu Gospa govori da joj kaže svu istinu što se dogodilo njezinome sinu. Razgovor između Gospe i Ivana spominje se i u molitvi *Gorka muka Gospodina* koja se molila u Rami.²⁶²

Pišući o hrvatskim pučkim molitvenim, korizmenim i uskrsnim pjesmama Dragić navodi molitvu *Sveto Kijavito* ili *Kijabet Božji* koja se molila u okolici Ravnoga, Neuma i Stoca, međutim, nitko je nije znao cijelu kazati. Dalje navodi kako je to bila česta molitvena pjesma u navedenim krajevima u korizmeno doba, a posebno u Velikome tjednu. Naziv su dobile prema početku psalma 91, odnosno 90 koji glasi: *Ti koji prebivaš*, prevedeno na talijanski *Chi abita*:

*Sveti Kijavito,
s kim bivaše prebivaše
milostiv Bog, jer je Bog,
zastupnik zvijezda koje lete
po danu i po noću,
anđelčići zgrijte se, zbijte se,
na vašim slavnim rukama,
pronesite me kroz jedno selo,
molevito, mosilito,
ne udrite sa mnom ni o kam,
ni o drvo, ni o što.
Otac i Sin i Duh Sveti. Amen.*²⁶³

U Posušju se također molila molitva *Sveti Kijabita*, međutim, ova se verzija molitve, osim prva dva stiha, potpuno razlikuje od gore navedene:

*Sveti Kijabeta,
koji živaš i pribivaš*

²⁶² Dragić, Marko: *Duša tilu besidila: hrvatske pučke molitvene pjesme iz Bosne i Hercegovine*, Mala nakladna kuća Sveti Jure, Baška Voda, 1997., str. 36-39.

²⁶³ Dragić, Marko: *Hrvatske pučke, molitvene pjesme, korizmene i uskrsne*, Mostariensia, časopis za humanističke znanosti Sveučilišta u Mostaru, 8, Sveučilište u Mostaru, Mostar, 1998., str. 171.

*u voj noći višnjoj, privišnjoj,
štiti mene štitom svojim,
brani mene vile vitice,
noćne ulomice,
pakla vikućega,
ognja gorućega.
Pa te usta sam Bog u branitelja.*²⁶⁴

7.6. Veliki tjedan

Uvod u Veliki tjedan započinje blagdanom Cvjetnice ili Nedjeljom Muke Gospodnje. Dani u Velikome tjednu posebno pozivaju kršćane na post, pokoru, razmišljanje o Isusovoj mucii te pomaganje potrebitima. Iako se uskrсна ispovijed može obaviti tijekom cijele korizme, najveći broj vjernika u Posušju pristupa sakramentu ispovijedi prva tri dana Velikoga tjedna. U novije vrijeme svećenici na zasebne dane ispovijedaju školsku djecu i mlade. Također, za stare i nemoćne bude zasebno ispovijed, a ako netko od ukućana ne može zbog bolesti doći u crkvu, a želi se ispovjediti, netko iz obitelji ode do župnoga ureda te prijavi tu osobu za ispovijed. Zatim svećenici odlaze njihovim domovima te ih ispovijedaju. U razdoblju Svetoga trodnevlja, dakle na Veliki četvrtak, petak i subotu svećenici u Posušju ne ispovijedaju.

Vrhunac Velikoga tjedna očituje se u Svetome trodnevlju: Velikom četvrtku, Velikom petku i Velikoj ili Bijeloj suboti uz koje se vezuje ponajviše crkveno-pučkih običaja u vremenu priprave za Uskrs.

7.6.1. Cvjetnica

Cvjetnica je nedjelja prije Uskrsa koja označava spomen na Kristov svečani ulazak u Jeruzalem kada ga je narod dočekao mašući palminim i maslinovim grančicama. U spomen na taj događaj, na Cvjetnicu se obavljaju procesije s blagoslovljenim palminim i maslinovim grančicama.²⁶⁵ U Posušju su se na blagoslov najčešće nosile one biljke koje su ljudi imali u svojoj blizini: *Nosilo bi se šta se imalo, malo zelenila, ako je štogod procvitalo, nije bitno koja*

²⁶⁴ Kazivačica je molitvu molila večeri prije spavanja, a napomenula je kako bi po završetku molitve kazala: *Križ na čelu, / Gospa na ustima, / Isus na prsima, / anđeli kod mene, / moj Isuse virujen u tebe.* Kazala Tomica Galić (1925.-2012.).

²⁶⁵ Dragić, Marko: *Duhovna baština Hrvata u šibenskom zaleđu*, Godišnjak Titius, 3, Filozofski fakultet u Splitu, Split, 2010., str. 140.

*je to biljka, samo neka je imala cvit.*²⁶⁶ Neki Batinjani su nosili grančice jele na blagoslov. Budući da u blizini nije bilo jele, mještani su ih kupovali od čovjeka koji je nailazio kroz selo.²⁶⁷ Među biljkama koje su Posušani nosili na blagoslov ubraja se i lovor. U današnje se vrijeme najčešće na blagoslov nose grančice masline. Ispred crkve u Posušju na blagdan Cvjetnice nalaze se štandovi s grančicama maslina koje vjernici mogu kupiti. Blagoslovljene grančice su se nosile kući te bi se stavljale na vidljivo mjesto, primjerice iza raspela na zidu ili svete slike, a u nekim mjestima su se grančice čuvale dok ne bude sveta misa na grobljima te bi se onda nosile na grobove koje su kitili grančicama.²⁶⁸ Običaj čuvanja blagoslovljenih grančica na vidljivom mjestu u kući prisutan je i danas u posuškim domovima.

Dan prije Cvjetnice brale su se ljubičice te bi se ukućani ujutro na Cvjetnicu čim se ustanu, umivali vodom u kojoj se nalaze ljubičice. Ovaj običaj se također u današnje vrijeme prakticira. Vjeruje se da će onaj tko se umije u toj vodi cijelu godinu biti lijep.

Blagdan Cvjetnice naziva se i Nedjeljom Muke Gospodnje što ukazuje na početak Kristove Muke. Svećenici nose crvenu boju, a čita se Muka po Mateju, Marku ili Luki, ovisno o liturgijskoj godini.²⁶⁹

U Rakitnu i Rami su se na Cvjetnicu najčešće izgovarali stihovi molitvene pjesme *Nedilja je braćo danas.*²⁷⁰ Rastovačke su žene molile inačicu ove molitve tijekom cijele korizme i to u sljedećem obliku:

*Oj nediljče Božji danče,
nedilja je braćo danas,
Bog se Isus rodi za nas.
Marija ga Djeva rodi,
okle žarko sunce izodi.
Od Pilata muku podni
čistu od zlata krvcu proli.
Na križ drvo pribijeno,*

²⁶⁶ Janja Bakula, rođena 1947. godine u Tribistovu u Posušju.

²⁶⁷ Spomenuta Ljubica Bakula rođena 1928. godine.

²⁶⁸ Isto.

²⁶⁹ Bieritz, Karl-Heinrich: *Crkvena godina: svetkovine, blagdani i spomendani u povijesti i danas* (prijevod Robert Vukoja), Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2010., str. 57-58.

²⁷⁰ Varijaciju ove molitvene pjesme zapisane u Rami v. Dragić, Marko: *Hrvatske pučke, molitvene pjesme, korizmene i uskrsne*, Mostariensia, 8, Sveučilište u Mostaru, Mostar, 1998., str. 172, a varijaciju zapisanu u Rakitnu v. Dragić, Marko: *Sveto trodnevlje u duhovnoj baštini bosansko-hercegovačkih Hrvata*, Pasijska baština, 6, Zagreb, 2008., str. 241-242.

gorke žući napojeno.
Tu dolazi mat Marija,
gleda ruke, gleda noge,
po Isusu rane mnoge.
„O Isuse dušo moja,
da je znala majka tvoja,
bolje bi te milovala,
suzom bi te umivala.“
Teci teci sina rodi,
dokle Isus na smrt odi.
O ramenu križ svoj nosi,
Marija ga majka prosi:
„Daj mi Isuse križ ponit
i ja ću svoju krv prolit.“
Njoj se Isus ne ispriči
već joj reče ove riči:
„O Marijo moja mati
rada bi te poslušati,
ne mogu ti križa dati,
na križu ću umirati,
za grišnike smrt primati.“
Kad ga na križ postaviše,
svi od njega pobjegoše,
osim majke i Ivana,
koji njega s mukom gleda.
Sam Bog s neba progovara:
„Ko bi ovo rada znati,
viru ću mu svoju dati.
Napunit ću ga pun milosti,
ko no sunce o svjetlosti.“
Daruj pokoj po vječnosti,
nami Bože grij oprosti.
Sine Božji budi valjen.
Po sve vike vikova.

*Amen.*²⁷¹

7.6.2. Veliki četvrtak

Velikim četvrtkom započinje razdoblje Svetoga trodnevlja. Na taj se dan sjeća Isusove posljednje večere koju je, prije muke, proslavio sa svojih dvanaest apostola kojima je ostavio euharistiju, misu i pričest.²⁷² Bieritz napominje kako Veliki četvrtak zauzima svojevrsan međupoložaj:

*S jedne strane je jedan od dana kroz tjedan Velikog tjedna, ali ujedno prelazi u unutarnju jezgru slavlja Uskrsa: budući da prema starom običaju novi dan započinje uvijek sa svojim predvečerjem, bogoslužje na spomen ustanovljenja euharistije uvečer Velikog četvrtka započinje slavlje uskrsnog trodnevlja muke, smrti i uskrsnuća Gospodinova.*²⁷³

Nakon *Glorije*, odnosno pjesme *Slava Bogu na visini* crkvena zvona utihnu do uskrsne noći te se skidaju svijeće, nakit i oltarnici.²⁷⁴

U prošlosti je u župi Bezgrešnog začeca Blažene Djevice Marije u Posušju na Veliki četvrtak postojao običaj *Čuvanja Kristova groba*. Običaj je bio prisutan dok su se svete mise i obredi održavali još u *staroj*²⁷⁵ crkvi:

S live strane oltara, prema sakristiji naprave grob u staklu i unutra se nalazi Isusov kip. Nediljon bi se odredilo ko će čuvat grob, od ove posuške okolice bliže: Donji i Gornji Jukići,

²⁷¹ *Oj nediljče Božji danče* jedna je od navedenih molitvenih pjesama zabilježenih na audiokaseti oko 2000. godine u Rastovači.

²⁷² Dragić, Marko: *Sveto trodnevlje u duhovnoj baštini bosansko-hercegovačkih Hrvata*, Pasijska baština, 6, Zagreb, 2008., str. 214.

²⁷³ Bieritz, Karl-Heinrich: *Crkvena godina: svetkovine, blagdani i spomendani u povijesti i danas* (prijevod Robert Vukoja), Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2010., str. 60.

²⁷⁴ Dragić, Marko: *Sveto trodnevlje u duhovnoj baštini bosansko-hercegovačkih Hrvata*, Pasijska baština, 6, Zagreb, 2008., str. 214.

²⁷⁵ Stara crkva je građena osam godina, gradnja je započela za vrijeme turske vlasti 1872. godine. Zatim je prekinuta zbog Hercegovačkoga ustanka 1875. godine da bi bila dovršena nakon austrougarske okupacije 1880. godine. Gradnju je vodio fra Filip Čutura, a prvi zvonik sagradio je župnik fra Vale Glavaš 1904. godine da bi ga već 1905. godine do temelja srušio grom. Tada je oštećen i krov na crkvi i sakristiji, a kamenje sa zvonika je uništilo i dva pokrajnja oltara u crkvi. Crkva je prokišnjavala, ali je postala i pretijesna. Sada je u tijeku restauracija crkve kojom bi joj se vratio izvorni izgled. Od 1996. godine u izgradnji je nova župna crkva. Iako radovi na njoj nisu potpuno dovršeni, kripta je ugrubo dovršena 2000. godine te se otada u njoj redovito slave svete mise. Usp. <http://zupa-posusje.com/index.php/o-zupi> (pristupljeno 20.9.2018.).

*Kovači, Bakule, oni bi došli i čuvali grob do ponoći. Dolazilo se u crkvu i sidilo i Boga molilo. I kasnije, na Uskrs bi toga groba nestalo.*²⁷⁶

Scensko prikazivanje *Čuvanja Kristova groba* srednjovjekovnoga je podrijetla, a duboko je ukorijenjeno u tradiciju Hrvata.²⁷⁷ Čuvanje Kristova groba zabilježeno je i u mnogim drugim krajevima Hrvatske i Bosne i Hercegovine.²⁷⁸ Ovaj običaj više nije prisutan u posuškoj župi.

Obredi na Veliki četvrtak počinju u osamnaest sati kada se slavi sveta misa Gospodnje večere. Nakon svete mise počinje klanjanje Isusu u Presvetom oltarskom sakramentu koje traje do ponoći. Vjernici tom prigodom mogu doći u crkvu na klanjanje i pomoliti se.

Tijekom dana trebalo bi sto puta izmoliti molitvu *Oj dušice grišna*:

*Oj dušice grišna
budi u viri kripna.
Kada budeš putovala
dugin putin
tisnin klancin
susrist će te
dov nečisti, dov nemili,
pitat će te:
„Il si moja il si Božja?“
Ti ćeš reći:
„Božja jesam, tvoja nisam.
Bogu oću, tebi neću.
Ja sam rekla,
na blag danak,
na Veliki četvrtak,
sto jezusa,
sto Amena,
sto križića,*

²⁷⁶ Kazala spomenuta Anđa Bakula.

²⁷⁷ Dragić, Marko: *Čuvari Kristova groba u crkveno-pučkoj baštini Hrvata*, *Ethnologica Dalmatica*, 17 (1), Etnografski muzej, Split, 2009., str. 6.

²⁷⁸ O ovome opširnije: isto, str. 5-32.

sto se puta prikrstila.

U ime Oca i Sina i Duva Svetoga.

Amen.“

Mnogobrojne su varijacije molitve *Križići* koju Hrvati još uvijek tradicionalno mole na Veliki četvrtak.

Na Veliki se četvrtak jede posno zelje: *Naberi onoga zelja divijega, trevilo bi divije, ko ga je kupova, to po njivan banjuje,*²⁷⁹ *onoga šurlina, škripavca.*²⁸⁰ U Cerovim Docima se, osim šurlina, brala i jela kopriva.²⁸¹ Običaj jedenja koprive na Veliki Četvrtak zadržao se u Lepeničko-lašvanskim ruralnim područjima te se, po nazivu žara (kopriva), zove *žažiranje*.²⁸² Prema predaji je Gospa pripremila zelje te čekala Isusa s večerom, ali se on nije pojavio jer su ga *Džudije* uhvatile. Zbog ovoga se ovaj dan priprema i jede zelje te se naziva *Zeljavi četvrtak*.²⁸³ Uz zelje se u Posušju kuhala i jela kukuruza²⁸⁴ i beskvasni kruh (*skroz u pris*).²⁸⁵ Blagovanje zelja i beskvasnoga kruha povezuje se sa židovskim blagdanom Pashe²⁸⁶ kojeg je i Isus slavio sa svojim učenicima za obrednom večerom uz beskvasni kruh.

Na ovaj dan bi se pred večer palila vatra na njivama, a ostatak pepela od zapaljenoga drveta bi se grabljama rasporedio po zemlji na koju će se na Veliki petak sijati rasad. Vjerovalo se kako će ovaj postupak zaštititi i osigurati bolji urod na njivama.²⁸⁷

7.6.3. Veliki petak

Veliki petak je dan kada se kršćani spominju Isusove muke i smrti na križu. Na ovaj dan je strogi post i nemrs. Rastovačke su domaćice na Veliki petak kuhale kiseli kupus u glavici kojeg bi zatim isjeckale te začinile uljem i lukom, a kao prilog bi pekle krumpir.²⁸⁸ U Cerovim

²⁷⁹ *Banjiva-niče.*

²⁸⁰ Ispričala pokojna Iva Marić.

²⁸¹ Kazala spomenuta Matija Naletilić.

²⁸² Dragić, Marko: *Sveto trodnevlje u duhovnoj baštini bosansko-hercegovačkih Hrvata*, Pasijska baština, 6, Zagreb, 2008., str. 214.

²⁸³ Dragić, Marko: *Veliko trodnevlje u ramskoj pasionskoj baštini*, 6, Hum, Filozofski fakultet Sveučilišta u Mostaru, Mostar, 2010., str. 84.

²⁸⁴ *Kukuruza-kruh od kukuruzovog brašna.*

²⁸⁵ Iva Gavran (djev. Bešlić) rođ.18.4.1954. u Rastovači u Posušju.

²⁸⁶ *Pasha je židovski blagdan u znak zahvalnosti Bogu koji ih je izveo iz egipatskoga ropstva. Na taj blagdan Židovi kolju janje ili kozle, ne smijući žrtvi slomiti ni jednu kost, te pečeno meso uz beskvasne kruhove i gorko zelje obiteljski obredno blaguju za večerom* (Preuzeto iz: Dragić, Marko: *Etno-filološki prinosi ramskoj crkveno-pučkoj tradicijskoj kulturi*, Rama - nekoć i danas, zbornik radova, Matica hrvatska, Prozor-Rama, 2010., str. 289).

²⁸⁷ Ispričao spomenuti Ivan Širić.

²⁸⁸ Spomenuta Iva Gavran.

Docima se na Veliki petak jeo kruh, luk i suhi krumpir.²⁸⁹ U Vinjanima su se jele kuke ili grah, ali većinom bi jeli i pili za ručak samo: *suha kruha i čašu crnoga vina*.²⁹⁰ U Rakitnu se uz post spominju *sušenje* i *žežinjanje*. *Sušenje* je kada se jede samo suhi kruh i pije voda, a *žežinjanje* kada se cijeli dan može jesti suhi kruh i luk, a piti voda.²⁹¹ Bijelom luku se pripisuju apotropejska svojstva, vjerovalo se da on odvraća zle sile.²⁹² Danas je najčešća posna hrana u Posušju riba ili pita od krumpira. Preporučuje se popiti više crnoga vina jer se ono na ovaj dan *pritvara u krv*.²⁹³

Na Veliki se petak ne bi smjelo raditi ništa *o zemlji* osim sijanja rasada. Također se smjelo samo siromašnima orati ili pomagati pri nekom drugom poslu. U prošlosti se nastojalo ne bučiti što se prenijelo i na današnje doba: televizija i radio se ne pojačavaju glasno te ugostiteljski objekti ne rade.

U crkvama nema euharistijskoga slavlja već se obavlja obred ljubljenja križa i *kantanja* Isusove Muke. Molila se Isusova krunica, a preporučivalo se moliti krunicu trideset i tri puta. U Širokom Brijegu su posebno žene molile trideset i tri Isusove krunice u spomen na trideset i tri godine Isusovoga ovozemaljskoga života.²⁹⁴

U Rakitnu se moli molitva *Razboli se Veronika*:

*Razboli se Veronika,
tražiše joj svakud lika.
Nemogaše naći lika
dok ne dođe Isus dika,
i ne jami rubac pravi,
pa joj otra obraz slavni.
Osta zdrava Veronika
kao ruža rumenka.*²⁹⁵

²⁸⁹ Ispričala Matija Naletilić iz Cerovih Dolaca.

²⁹⁰ Ilić, Žarko: *Nekadašnji korizmeni običaji u Hercegovini*, Pasijska baština, 3, Zagreb, 2003., str. 53.

²⁹¹ Dragić, Marko: *Veliki petak u sakralnoj baštini bosansko-hercegovačkih Hrvata*, Pasijska baština, 8, Zagreb, 2012., str. 334.

²⁹² Dragić, Marko: *Apotropejski obredi, običaji i ophodi u hrvatskoj tradicijskoj kulturi*, Croatica et Slavica Iadertina, 3 (3), Odjel za kroatistiku i slavistiku Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2008., str. 376.

²⁹³ Kazala Matija Naletilić. Vjerovanje u pretvaranje krvi u vino na području Posušja zabilježio je i Žarko Ilić: *Crno je vino simbol Isusove krvi, a postoji uvjerenje da se ono toga dana „u krv učinja“* (Ilić, Žarko: *Nekadašnji korizmeni običaji u Hercegovini*, Pasijska baština, 3, Zagreb, 2003., str. 53).

²⁹⁴ Barać, Ivana: *Veliki tjedan u crkveno-pučkoj baštini širokobriješkog kraja*, Croatica et Slavica Iadertina, 10 (2), Odjel za kroatistiku i slavistiku Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2015., str. 380.

²⁹⁵ Dana Topić (1958.), Rakitno.

Na Veliki se petak, također u Rakitnu, moli inačica navedene molitve:

*Razboli se Veronika,
Pa joj svagda traže lika,
Dok ne dođe Isus dika,
Isus uze rubac pravi,
Pa joj otra obraz slavni,
Osta zdrava Veronika,
Kano ruža rumenita.
Veronika zdrava bila,
Spasitelja je slavila,
Spasi Isuse duše naše,
Komu sveto tilo vaše,
Primi mene gore sebi,
Da u zloću pala ne bi,
A i moje roditelje i,
Sve moje prijatelje.
O Isuse budi valjen,
Po sve vike vikova. Amen.²⁹⁶*

U posuškom Čitluku zabilježena je molitva *Kada pivci zapivaše*:

*Kada pivci zapivaše
Ustaj Djevo Marijo.
Džudije dođoše,
Sina Božjeg nađoše,
slavnu krunu skidovaše,
trnovaču nabijaše,
tuda cvijeće cvjećaše,
anđeli s neba silaziše,
pa to cvijeće berijaše,
u vijenac ga vjenaše,*

²⁹⁶ Dragić, Marko: *Sveto trodnevlje u duhovnoj baštini bosansko-hercegovačkih Hrvata*, Pasijska baština, 6, Zagreb, 2008., str. 243-244.

*u kalež ga izlijevaše,
Bogu ga donesoše.
Bog je sam govorio
tko ovu molitvu bude molio
uvečer na spavanje
ujutro na ustavanje,
tri bi duše spasio:
očevu, majčinu i svoju.
Nit se boji vile, vještice,
nit pukle puškice,
nit ognja živog,
nit ognja crnog,
Amen.²⁹⁷*

Slični stihovi nalaze se u molitvi *Anđeo moj, dobra ti noć* koja se molila u Rakitnu i Rastovači:

*Anđeo moj dobra ti noć,
zovem Boga u pomoć
da mi kaže puticu
do one vode mlaščice.
di no voda izvire
ispod stine olove.
Kod nje sjedi Djevica,
na glavi joj je krunica,
u ruci joj knjižica.
Bile ruke umiva,
grješne duše saziva.
Udrite se s ramena
za Isusa ranjena.
Tudan krvca kapijaše,
kamenja se raspanaše,*

²⁹⁷ Ivana Bašić (djev. Ramljak, rođena 1984. godine), a molitve je naučila od baka iz svoga sela.

*bijela ruža cvatijaše.
Dva anđela dolaziše
toju ružu poberkaše,
u kiticu kitiše,
vjenčice vjeniše,
na nebesa odnesiše,
anđeli se pokloniše.
Sam je Bog govorio
ko bi moju molitvu molio,
uvečer na liganje,
ujutra na ustavanje,
Gospa će mu se ukazati
pri na smrt 15 dana.
Putuj moj putniče
pravovjerniče u raj.
Rajska vrata otvaraj,
a paklena pritvaraj.²⁹⁸*

U zbirci hrvatskih pučkih i molitvenih pjesama Bosne i Hercegovine *Duša tilu besidila* Marka Dragića nalaze se tri inačice navedenih dviju molitvi, a pod nazivom *Zlatan pivac zapivaše, Zvonce zveči, Gospa kleči* i *Crkva se gradi*.²⁹⁹

7.6.4. Velika subota

Velika subota se slavi dan prije Uskrsa, a zajedno s Velikim četvrtkom i Velikim petkom čini Sveto trodnevlje. Velika subota se naziva i *Bila* subota. Taj naziv se dovodi u vezu s pranjem odjeće za Uskrs i umivanjem koje je uobičajeno u hercegovačkim selima: *Kad bi Glorija zazvonilo, ko bi moga' vode se dokopat, umio bi se*.³⁰⁰

Na Veliku se subotu posti, jedni poste samo do podne, drugi do uskrsnoga jutra, dok netko prestaje postiti nakon što dođe navečer iz crkve kući.

²⁹⁸ Kazala Anica Miličević (rođ. 27.3.1946.) Ani Miličević, Rakitno, Posušje, a slične stihove kazuje i spomenuta Ana Širić.

²⁹⁹ Dragić, Marko: *Duša tilu besidila: hrvatske pučke molitvene pjesme iz Bosne i Hercegovine*, Mala nakladna kuća Sveti Jure, Baška Voda, 1997., str. 42-45; 52-53.

³⁰⁰ Ilić, Žarko: *Nekadašnji korizmeni običaji u Hercegovini*, Pasijska baština, 3, Zagreb, 2003., str. 54.

Uz Veliku subotu veže se običaj bojanja jaja. Gavazzi piše kako običaj bojanja jaja seže daleko u prošlost:

Da to mora biti vrlo star običaj, govoreći o njemu sasvim općenito, mogu posvjedočiti jednako nalazi obojenih lupina jaja u nekim otkopanim starim germanskim grobovima, kao i jaja izrađena od gline sa šarama izvedenim u urezima površine nekom masom u bojama (kao emajlom), a nađena su u starim grobovima skandinavskim i, vjerojatno, starim slavenskim, pa napokon i činjenica da se baš šarena jaja nekih slavenskih grana vrlo značajno i podudaraju i u tehnicima ukrasa i ornamentima, na osnovu čega se može s dosta opravdanja držati da im je podrijetlo zajedničko, još negdje iz doba praslavenske zajednice.³⁰¹

Najrašireniji običaj bojanja jaja u Posušju je u ljuskama od *kapule*, odnosno crvenoga luka. U polju ili vrtu uberu se razne biljke poput maslačka, djeteline ili obična trava. Biljka se stavi na jaje i učvrsti dobro ženskom *najlon čarapom* koja se zaveže koncem tako da se ne pomakne. Jaja se zatim stave u lonac u kojem se nalaze ljuske crvenoga luka te se skuha i ostave neko vrijeme u loncu. Na taj način jaja poprime crvenkasto-smeđu boju, a mjesto na kojem je bila biljka ostane svjetlije. Osim toga, postoje i sličice s uskršnim motivima jaja, pilića i zečeva te vrećice s umjetnim bojilima koje domaćice u novije vrijeme koriste za ukrašavanje uskršnih jaja.

Dan prije Uskrsa priprema se jelo za blagoslov koje će se jesti na uskršno jutro, kao i ostala hrana poput kolača i mesa. Također, u novije se vrijeme ukrašava uskršno drvce. Usijeku se najčešće grančice procvjetalogo drijenka te se slože u jednu vazru koja se stavi na vidljivo mjesto u kući. Na grančice se postave ukrasi poput jaja i figura pilića. U novije uskršne običaje ubraja se pravljenje peciva u obliku janjeta pomoću kalupa.

Navečer se na Veliku subotu nosi hrana na blagoslov u crkvu. U Posušju se na blagoslov jela nosilo *posvetilišće*,³⁰² mali kruh napravljen od bijeloga brašna:

Prije se većinom uvijek pravio crni kruh, od ječimena i zimičena brašna, a na Bilu subotu bi se zarizikalo i napravio bi se kruvčić od biloga brašna i mater bi ga nabocala čašicom da još lipše izgleda. To je bilo lipo skroz. Prije se jagmilo za vriću brašna tamo u Brašnara.³⁰³

³⁰¹ Gavazzi, Milovan: *Godinu dana hrvatskih narodnih običaja I (od poklada do jeseni)*, Matica hrvatska, Zagreb, 1939., str. 27.

³⁰² U Posušju se uz *posvetilišće* koristi naziv *posvetilište*.

³⁰³ Spomenuta Iva Gavran.

Na blagoslov se nosila i patišpanja: *Prije nije bilo miksera i dugo bi mi ovde kod Pape*³⁰⁴ *pokojne tukli s onon žicon šećer i jaja. Nije niko zna niti se usudio praviti patišpanju u selu ko Papa pa smo kod nje pravili.*³⁰⁵

Domaćice i danas prave i nose patišpanju na blagoslov, a osim toga se nose jaja i raznovrsna peciva. Hrana se obično stavi u košaru i prekrije se bijelom krpom. Ukoliko netko ne može ići u crkvu onda pošalje hranu po susjedu ili nekome bližnjemu.

Kazivači se sjećaju kako su prije obredi uskrsnog bdijenja započinjali u ponoć, dok je početak obreda kasnije prebačen u dvadeset sati. Obredi se sastoje od četiri dijela: *službe svjetla, službe riječi, krsne službe i euharistijske službe.*³⁰⁶ Snježana Zorić piše kako su u Cerniku žene dolazile u crkvu nekoliko sati ranije, pa i rano ujutro te bi ostavile košaru i tako zauzimale mjesta. Međutim, znalo se dogoditi da košara nestane pa su žene dovodile djecu sa sobom koja bi čuvala košaru do početka mise.³⁰⁷ U Posušju je crkva prije početka obreda otvorena sat vremena ranije i već tada vjernici pristižu. Pred sam početak obreda u crkvi se gase svjetla. Svećenici se nalaze ispred crkve gdje je zapaljena vatra od koje će se zapaliti uskrsna svijeća. Svećenici zatim ulaze u crkvu noseći uskrsnu svijeću kroz sredinu i pjevaju tri puta: *Svjetlo Kristovo* na što okupljeni vjernici odgovaraju: *Bogu hvala* te pale svoje svijeće od uskrsne. Uskrsna svijeća se zatim postavlja na oltar, pale se svjetla u crkvi te se pjeva *hvalospjev Uskrsu: Exultet.*³⁰⁸ Nakon toga slijede preostale tri službe obreda uskrsnoga bdijenja.

U Posušju se na Veliku subotu molila sljedeća molitva:

*Rano, rane tri Marije,
Priko gore Kalvarije,
Jedna od nji Isusova,
Druga Josipova, a
Treća od nji Jakovljeva
One nose zlatno puce,*

³⁰⁴ *Papa-Matija Bešlić.*

³⁰⁵ Kazala Ana Širić.

³⁰⁶ Barać, Ivana: *Veliki tjedan u crkveno-pučkoj baštini širokobriješkog kraja*, Croatica et Slavica Iadertina, 10 (2), Odjel za kroatistiku i slavistiku Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2014., str. 383 prema: Quinn, Joseph: *Svijeća, Uskrsna*, Suvremena katolička enciklopedija, M-Q (priredili: Glazier, Michael; K. Hellwig, Monika), 2005., str. 179.

³⁰⁷ Zorić, Snježana: *Obred i običaj*, Zavod za istraživanje folklora, Zagreb, 1996., str. 72.

³⁰⁸ Bieritz, Karl-Heinrich: *Crkvena godina: svetkovine, blagdani i spomendani u povijesti i danas* (prijevod Robert Vukoja), Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2010., str. 65.

*I u puce sveto ulje,
Da Isusu mažu rane,
Pilata i je opazio,
Iz daleka potpazijo,
Kud idete tri Marije,
Kud idete, kog gledate,
Mi gledamo Božjeg sina,
Isukrsta Gospodina.
Vratite se tri Marije,
prika gore Kalvarije,
Vi ga danas naći nećte,
Već dođite u nedilju,
U nedilju na blagdanak
Lipo ću vas darovati
Il bilicom, il pšenicom
Il krvi Isusovom.
O Isuse budi valjen,
Po sve vike vikova. Amen.³⁰⁹*

U Busovači se također moli o tri Marije koje su došle do Isusovoga groba, ali ih je umjesto Pilata dočekao *ditić*.³¹⁰

³⁰⁹ Dragić, Marko: *Sveto trodnevlje u duhovnoj baštini bosansko-hercegovačkih Hrvata*, Pasijska baština, 6, Zagreb, 2008., str. 232.

³¹⁰ Isto, str. 246.

8. Uskrs

Uskrs je najveći kršćanski blagdan kada vjernici slave uskrsnuće Isusa Krista. Uskrs se prvotno slavio svake nedjelje da bi se od 2. stoljeća slavio jedanput godišnje i to između 21. ožujka i 25. travnja.³¹¹

Na uskrsno se jutro na stolu nalazi hrana koja se blagoslovila na Veliku subotu. Prvo se izmoli Vjerovanje i onda se pojede blagoslovljena hrana. Ukoliko netko nije bio u mogućnosti odnijeti hranu na blagoslov, onda bi se uzelo skuhanu jaje, posolilo se krštenom soli i pojelo. Osim Vjerovanja, na uskrsno se jutro molila i Radosna krunica. Oni koji nisu bili na polnoćki, odnosno, u današnje vrijeme na obrednom bdijenju koje počinje u dvadeset sati na Veliku subotu, odlaze na sam Uskrs na svetu misu. Često su djeca na uskrsno jutro morala ići u brdo nositi posvetilište čobanima: *A na uskrsno jutro, ko uz kosu, ko niz kosu. Mene je obično zapalo ić u Borčevac nosit čobanim posvetilište.*³¹² *Čim kalandora prođe odoše oni gori i ondan moraš im nosit posvetilište, pošalju te, a ja znam koliko sam puta na Uskrs urani i iđi gori nosit in posvetilište. Ostali odu na misu, a ja bi morala gori ić.*³¹³ Tko bi išao na svetu misu na Uskrs, bio je običaj da ponese sa sobom jaje pa bi se nakon mise tucali jajima, odnosno natjecali bi se čije je jaje jače. U Posuškom Gracu je na Uskrs bio dernek na kojem su se mladići i djevojke imali priliku prošetati.³¹⁴

Najčešće se blagovao kiseli kupus i meso ako ga je tko imao, a uz to bi se na stol stavilo i malo sira.

U posuškoj se općini od 2016. godine na uskrsni ponedjeljak organizira blagdansko druženje na kojem se mogu vidjeti raznoliko ukrašene pisanice i uskrsna peciva. Na druženju se djeca natječu u tucanju jaja, potrazi pisanica i ostalim igrama.

³¹¹ Dragić, Marko: *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split 2008., str. 173.

³¹² Ispričala Ana Širić.

³¹³ Spomenuta Anđa Bakula.

³¹⁴ Spomenuta Matija Naletilić.

9. Ostali godišnji običaji

Ostali kalendarski običaji odnose se na blagdane i spomendane koji se proslavljaju u proljeće, ljeto i jesen: sveti Jure, sveti Marko, Spasovo, Tijelovo, sveti Ante, sveti Ivan Krstitelj, sveti Ilija, Velika Gospa, sveti Rok, Svi sveti i Dušni dan.

9.1. Sveti Jure

Sveti Juraj rođen je između 275. i 281. godine u plemićkoj obitelji. Nakon očeve smrti postao je vojnikom te je stekao mjesto zapovjednika jedne satnije, a kasnije i zapovjednika bojišta. Međutim, uskoro je prihvatio kršćansku vjeru zbog čega je došao u sukob sa zapovjednicima u vojsci. Nakon što mu je majka umrla, razdijelio je svoj imetak siromašnima, a svojim je robovima dao slobodu. Umro je mučeničkom smrću 23. travnja 303. godine u Palestini.³¹⁵

U tradicijskoj je baštini sveti Jure zaštitnik od: *bolesti s jakim grčevima, visokom vrućicom, padavicom, kužnom epidemijom. Zaštitnikom je: ratara, pastira, konja i ostale stoke, zemlje, usjeva, zelenila. Zaštitnikom je od pogibelji na vodi. Bio je zaštitnikom križara, vojnika, ratnoga konjaništva i svih obrta u vojne svrhe. Djevojke i žene svetoga Juru štuju kao zaštitnika od napasnika. Svetome Jurju narod se preporuča za zaštitu od zmija i vještica.*³¹⁶

Sveti Jure zaštitnik je župe u Viru. Njemu u čast vjernici na taj dan slave svetu misu, a poslije mise održava se dernek. Kazivači iz ostalih mjesta posuškoga kraja kazuju kako bi prilikom proslave u Viru često došlo do bitki koje bi nekada ostavile i teže zdravstvene posljedice za one koji su u njoj sudjelovali. Stoga su neki Posušani iz drugih sela izbjegavali prisustvovati toj proslavi.

Posuška je tradicija bila na Jurjevdan ustati prije izlaska sunca jer se vjerovalo kako će u suprotnom: *sveti Jure prić kolin priko tebe pa ćeš bit lin cilu godinu, neće ti se dat ustavat.*³¹⁷ Uz svetoga se Juru u Posušju veže običaj ukrašavanja kuća i staja, također prije izlaska sunca. Grana se ukrasi nečim što je ozelenjelo ili procvjetalo, sprežem, ozelenjelom šljivom ili

³¹⁵ Dragić, Marko: *Sveti Juraj u tradicijskoj baštini Hrvata*, Croatica et Slavica Iadertina, 9/1 (9), Odjel za kroatistiku i slavistiku Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2013., str. 270-271.

³¹⁶ Isto, str. 272.

³¹⁷ Ana Širić i Nada Jukić.

drenjkom te se stavi ispred kuće i staje.³¹⁸ Osim vlastitih kuća i staja, ukrašavale su se druge kuće u selu, a ako se netko nije ustao na vrijeme, postavi mu se drača oko kućnih vrata tako da ostali vide kako ga je *sveti Jure pregazio kolima*.³¹⁹ Običaj ukrašavanja kuća bio je također prisutan sredinom 80-ih godina prošloga stoljeća: *Ja sam kitila kuće i kad sam se udala ovdje u Jukića, ali i posle nekoliko godina*.³²⁰

Do Jurjeva ponekad ne bi ozelenjela gora, stoga se u Posušju kaže: *O Jurjevu ili će ozelenit (gora) ili neće, a o Paškalu (17. svibnja) oće da i neće*.³²¹

Završetak zime i dolazak proljeća označava i početak gospodarske godine. Na Jurjevo bi se stoka vodila u planinu dok bi se na dan svetoga Mihovila vraćala iz planine: *O Jurjevo se ovce gone gori u planinu, a ono u jesen o Mijoljdanu bi se zgonile doli*.³²² Pored Posušana koji su vodili stoku u svoje planine, s krdima ovaca i konjima su kroz Posušje prolazili i stanovnici donjih krajeva, primjerice Čitlučani i Ljubušaci: *Do Jurjeva se ne bi stoka izvodila u planinu i onda na Jurjevo počne. To bi trajalo po nekoliko dana, nije se moglo odjednom sve pritrat, ali na Jurjevo počne. Ovi iz donji krajeva su išli Vlaškim putem*.³²³ Godine 1939. Gavazzi piše kako je običaj izvođenja stoke na pašu prvi put na Jurjevo stari običaj kod Hrvata te navodi kako se uz Jurjevo povezuje *pastirski blagdan*. Napominje kako Jurjevo pada gotovo na isti datum (21. travnja) kada i stare *rimске palilije* što je za Rimljane označavalo pastirski dan. Među tim običajima zabilježeno je i *kićenje stoke i očisne vatre*.³²⁴ Dragić navodi kako su posuški pastiri na Jurjevdan kitili stoku vijencima koje su ukrasili proljetnim cvijećem.³²⁵ Također, na Jurjevdan bi se obavila prva mužnja ovaca, a u svijesti Posušana ovaj je običaj imao apotropijsko svojstvo: *Nije važno oće li se posle must, neće li, uglavnom toji dan bi se tribale prvi put pomust tako da in ne udara u vime, virovalo se tako*.³²⁶

Obavezno je bilo škropljenje blagoslovljenom vodom. U posuškom se kraju na Jurjevdan posebice škropilo radi zaštite od zmijskog ujeda. Vjerovalo se da gdje god

³¹⁸ Ana Širić.

³¹⁹ Dragić, Marko: *Sveti Juraj u tradicijskoj baštini Hrvata*, Croatica et Slavica Iadertina, 9/1 (9), Odjel za kroatistiku i slavistiku Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2013., str. 285.

³²⁰ Nada Jukić (djev. Bašić), rođena 22.01.1963. godine.

³²¹ Anđa Bakula (djev. Bešlić), rođena 1951. godine.

³²² Kazala Ana Širić. Uz ova se dva blagdana vezuje izreka o sastanku i rastanku hajduka: *Jurjevdanak hajdučki sastanak, Mijoljdanak (29. rujna) hajdučki ristanak* (v. Dragić, Marko: *Sveti Juraj u tradicijskoj baštini Hrvata*, Croatica et Slavica Iadertina, 9/1 (9), Odjel za kroatistiku i slavistiku Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2014., str. 297).

³²³ Ana Širić.

³²⁴ Gavazzi, Milovan: *Godinu dana hrvatskih narodnih običaja I (od poklada do jeseni)*, Matica hrvatska, Zagreb, 1939., str. 42.

³²⁵ Dragić, Marko: *Sveti Juraj u tradicijskoj baštini Hrvata*, Croatica et Slavica Iadertina, 9/1 (9), Odjel za kroatistiku i slavistiku Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2013., str. 298.

³²⁶ Ana Širić.

blagoslovljena voda dođe tu se zmijske neće pojaviti.³²⁷ Budući da je zmijska kod mnogih drevnih naroda bila izvor svih nevolja na svijetu, trebalo ju je *umilostiviti*.³²⁸

Navedeni se običaji za spomendan svetoga Jure spominju i u drugim krajevima kod Hrvata u Bosni i Hercegovini i Republici Hrvatskoj. U Posušju su najvećim dijelom prisutni samo u sjećanjima starijih osoba. Mlađe generacije Posušana uglavnom nisu upoznate sa zapisanim običajima o Jurjevdanu.

9.2. Sveti Marko

Sveti Marko rođenjem je 10. godine dobio ime Ivan da bi se kasnije prozvaao Markom. Umro je 25. travnja 68. godine mučeničkom smrću te se na taj datum slavi njegov spomendan. Sveti Marko zaštitnik je: *odvjetnika, građevinskih radnika, zidara, staklara, pletača, košara, notara, pisara, zatvorenika, zarobljenika, vitražista, staklara, lavova, Venecije, Egipta. Njemu se utječe protiv nevremena, munje, tuče, protiv nepripravne smrti te za dobro vrijeme i dobru žetvu*.³²⁹

U svom *Šematizmu* Bakula navodi kako se *među ostacima starina u Rakitnu* nalaze ruševine dviju crkava, među kojima je crkva svetoga Marka Evanđeliste u Vrpolju.³³⁰

Na dan svetoga Marka započinje blagoslov polja.³³¹ Tako je i u posuškom kraju. Svećenici najave koje će se nedjelje na kojemu groblju slaviti sveta misa. Prilikom blagoslova polja održava se procesija, svećenik moli zaštitnu i blagoslovnu molitvu, a ministranti nose križ i škropilicu. Procesiji se pridružuje i ostali narod, a oni koji su ostali na svojim mjestima tijekom molitve gledaju u smjeru procesije. Nakon završetka blagoslova i svete mise, obitelj i rodbina se okuplja na zajedničkom ručku. Običaj *svraćanja* u posuškom je kraju uvelike prisutan i u novije vrijeme.

³²⁷ Iva Jukić (djev. Martić, rođena 1936. godine).

³²⁸ Dragić, Marko: *Sveti Juraj u tradicijskoj baštini Hrvata*, Croatica et Slavica Iadertina, 9/1 (9), Odjel za kroatistiku i slavistiku Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2013., str. 288.

³²⁹ Dragić, Marko: *Sveti Marko Evanđelist u kršćanskoj kulturnoj baštini Hrvata*, Nova prisutnost, 14 (2), Kršćanski akademski krug, Zagreb, 2016., str. 259-281.

³³⁰ Ostatci druge crkve koju Bakula navodi je crkva nepoznatoga sveca u Desnjovači u Sutini (v. *Hercegovina prije sto godina* ili topografsko-historijski šematizam Franjevačke kustodije i apostolskog vikarijata u Hercegovini za godinu Gospodnju 1867. (*Šematizam fra Petra Bakule*), preveo dr. Vencel Kosir, Mostar, 1970, str. 120-121).

³³¹ Dragić, Marko: *Sveti Marko Evanđelist u kršćanskoj kulturnoj baštini Hrvata*, Nova prisutnost, 14 (2), Kršćanski akademski krug, Zagreb, 2016., str. 267.

Staro je vjerovanje da će, ukoliko padne malo kiše na Markovdan bar da *stopi volu rog*, godina biti plodna: *Bilo bi povoljno da na Markovdan bar kiša stopi volu rog, samo da malo porosi i nadat ti je se dobroj godini.*³³² Isto vjerovanje zabilježeno je i u drugim mjestima.³³³

Spomendan svetoga Marka nagoviješta toplije vrijeme, stoga je u narodu poznata izreka:

*Sveti Luka, stavi u nidra ruke,
ne vadi ih vanka do svetoga Marka.*³³⁴

Sličnu izreku navodi Suton,³³⁵ a varijacija je spomenute izreke zabilježena i u Dalmatinskoj zagori.³³⁶

9.3. Spasovo

Uzašašće je dan kojim se slavi Isusov ulazak u nebo. Obilježava se četvrtkom, četrdeset dana nakon Uskrsa. Najprije se slavilo zajedno s Duhovima da bi se od 4. stoljeća počelo slaviti četrdeset dana nakon Uskrsa. U nekim zemljama se slavi kao Očev dan ili Dan muževa, primjerice u Njemačkoj. Uzašašće se također naziva *Spasovo*, *Spasovdan*, *Križevo*, *Križi*, *Sensa*, *Sensovo*, a na Murteru se koristi i pučki naziv *Dan velikog križa*.³³⁷

U Posušju se za Uzašašće najčešće koristi naziv *Križi*. U prošlosti se Spasovo u Posušju na groblju Martića križ slavila sveta misa s početkom u jedanaest sati. Također se održavao blagoslov polja. Međutim, od prije petnaestak godina sveta se misa na Spasovo na Martića križu ne slavi, a blagoslov se polja na spomenutome groblju održava u nedjelju koja slijedi iza Uzašašća.

³³² Ivan Širić, rođen 1951. godine.

³³³ V. Dragić, Marko: *Sveti Marko Evanđelist u kršćanskoj kulturnoj baštini Hrvata*, Nova prisutnost, 14 (2), Kršćanski akademski krug, Zagreb, 2016., str. 275.

³³⁴ Anđa Bakula (djev. Bešlić), rođena 1951. godine.

³³⁵ *Eto sv. Luke, meć' u nidra ruke! / Ne vadi ih vanka do svetoga Marka!* (Suton, Jerko: *Vjerski život i običaji Zapadne Hercegovine*, Mostar (Umnožen rukopis. Primjerak se nalazi u Franjevačkoj knjižnici Mostar, inv. Br. 3912, sign. 39), 1968., str. 119).

³³⁶ *Drži u njidrin ruke i ne vadi ih vanka do Sv. Marka* (Preuzeto iz: Dragić, Marko: *Sveti Marko Evanđelist u kršćanskoj kulturnoj baštini Hrvata*, Nova prisutnost, 14 (2), Kršćanski akademski krug, Zagreb, 2016., str. 259-281).

³³⁷ Dragić, Marko: *Spasovo u hrvatskoj tradicijskoj baštini*, Crkva u svijetu, 44 (3), Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2009., str. 305-307.

9.4. Tijelovo

Tijelovo je Svetkovina Presvetog Tijela i Krvi Kristove, a slavi se četvrtkom nakon nedjelje Presvetoga Trojstva, odnosno deveti četvrtak poslije blagdana Kristova uskrsnuća. Za uspostavu blagdana Tijelova zalagala se sveta Julijana Liješka (1193.–1258.). Međutim, za njezina života nije došlo do uspostave blagdana u Katoličkoj crkvi. Za isti se cilj zalagala i njezina najbolja prijateljica, redovnica Eva Liješka koja je rođena oko 1205. godine, a umrla 14. ožujka 1265. godine. Svetkovanje blagdana Tijelova ustanovili su pape Klement V. na Koncilu u Vienni i papa Ivan XXII.³³⁸

Kršćani Svetkovinu Presvetog Tijela i Krvi Kristove štiju postom, molitvama, svetim misama i procesijama, a uz ovaj se blagdan vežu neki apotropejski i panspermijski običaji kao i divinacije.³³⁹

Štovanje Tijelova u Posušju ogleda se u misnom slavlju koje počinje večernjom svetom misom u osamnaest sati na groblju *Martića križ*. Nakon svete mise vjernici se upućuju u procesiju s Presvetim oltarskim sakramentom. Posušani svjedoče kako se tijelovska procesija kroz Posušje održavala prije komunizma da bi za vrijeme komunističke vlasti bila zabranjena. Nakon domovinskog rata procesija se ponovno počela održavati ulicama grada:

Odavno je procesija u Posušju za Tijelovo bila, samo se za vrime partizana nije smilo nosit. Ali prije je bilo, ja znam, naša pokojna Kata je pričala. Ona je 30. godište i govorila je da se sića toga kad je bilo. Isto bilo ko i sad. Nosio se Presveti i naprave se četiri oltara i tu se stane i pomoli, doli na dnu ulice, pa tamo prid starim hotelom pa doli na raskršću i do crkve.

U današnje su vrijeme među prvima u procesiji prvopričesnici. Neko vrijeme su prvopričesnici za vrijeme procesije bili odjeveni u svoje prvopričesničke haljine, a od 2017. godine nose svoju odjeću. Prvopričesnici najčešće nose bijele košulje, a djevojčice i bijele haljinice. U rukama nose košarice s laticama cvijeća koje posipaju po ulicama. Procesija prolazi ulicama grada te se tijekom procesije mogu vidjeti upaljene svijeće na prozorima kuća. Završna postaja procesije je kod kipa fra Grge Martića pored crkve Blažene Djevice Marije gdje vjernici primaju završni blagoslov.

³³⁸ Dragić, Marko: *Tijelovo u hrvatskoj katoličkoj crkveno-pučkoj kulturnoj baštini*, Crkva u svijetu, 54 (1), Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2019., str. 61-62.

³³⁹ Isto, str. 76-79.

9.5. Sveti Ante

Sveti Antun Padovanski rođen je 15. kolovoza 1195. godine u Lisabonu. U dvadesetoj je godini života stupio u red sv. Augustina u samostanu sv. Vinka kod Lisabona da bi dvije godine poslije prešao u samostan sv. Križa u Coimbru te je zaređen 1219. godine. Budući da je godine 1220. povorka, koja je prolazila kroz Coimbru s relikvijama prvih mučenika franjevac koji su poginuli u sjevernoj Africi, snažno utjecala na njega, on je te godine stupio u red franjevaca. Sveti Antun Padovanski je do kraja svoga života *mirio zavađene i obraćao krivovjernike*. Umro je 13. lipnja 1231. u Arcelli kod Padove, a vijest o njegovoj smrti prenijela su padovanska djeca govoreći: *Umro je svetac!* Godine 1232. proglašen je svetim.³⁴⁰

Sveti Antun Padovanski zaštitnik je župe u Sutini u Rakitnu gdje se mještani pripremaju za proslavu svoga zaštitnika misama deveticama i pobožnostima u njegovu čast. Neki vjernici poste sve utorke kroz godinu svetome Anti. Posušani također u njegovu čast hodočaste župi u Gornjim Vinjanima u Republici Hrvatskoj.

9.6. Sveti Ivan Krstitelj

Spomendan svetoga Ivana Krstitelja slavi se 24. lipnja, na dan njegova rođenja. Ivan Krstitelj rodio se u En Keremu kod Jeruzalema pola godine prije Kristova rođenja. Njegov otac Zaharija bio je starozavjetni svećenik, a majka Elizabeta je bila rođakinja Blažene Djevice Marije. Sveti Ivan Krstitelj je posljednji prorok, a umro je mučeničkom smrću najvjerojatnije 29. kolovoza 29. godine. Na taj dan Katolička crkva slavi blagdan Glavosjeka sv. Ivana Krstitelja. Štovanje svetoga Ivana započelo je u 4. stoljeću, a u istočnoj i zapadnoj crkvi jedino se slave rođendani i prelazak u nebesko kraljevstvo Blažene Djevice Marije i Ivana Krstitelja.³⁴¹

Uoči svetoga Ivana vjernici su u posuškom kraju obavezno postili, a taj se post nazivao *ivanjski post*.³⁴² Tradicije ivanjskoga posta pridržavaju se tek pojedine starije osobe te je kao takva skoro potpuno iščeznula. Na poseban se način u današnje vrijeme ovaj svetac štuje u Poklečanima u Rakitnu. Iako je do 2011. godine zaštitnik ove župe bio sveti Ivan Nepomuk, Rakićani su slavili svetoga Ivana Krstitelja kao svoga zaštitnika. Crkvene su vlasti 28. srpnja

³⁴⁰ Dragić, Marko: *Štovanje sv. Antuna Padovanskog u hrvatskoj crkveno-pučkoj baštini*, *Ethnologica Dalmatica*, 25 (1), Etnografski muzej, Split, 2018., str. 38-40.

³⁴¹ Dragić, Marko; Dragić, Helena: *Sveti Ivan Krstitelj u hrvatskoj tradicijskoj baštini*, *Croatia et Slavica Iadertina*, 15 (1), Odjel za kroatistiku i slavistiku Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2019., str. 277-280.

³⁴² Kazao pok. Frano Širić.

2010. godine dopustile posvetu crkve i oltara na čast svetoga Ivana Krstitelja.³⁴³ Vjernici se za proslavu svoga zaštitnika pripremaju deveticama, a na sam spomendan u Poklečanima se slavi sveta misa u jedanaest sati.

Nerijetko Posušani za dan svetoga Ivana Krstitelja odlaze na svetu misu u Jajce.

Uz dan svetoga Ivana u hrvatskoj tradiciji vežu se *pretkršćanski kulturni običaji paljenja krjesova*.³⁴⁴ Krjesovi se u narodu nazivaju: „kres“, „kris“, „krijes“, po Dalmaciji „koleda“, „svitnjak“, „cvitnjak“, na Braču „prosvit“, „svitnjak“, „oganj“, „vatra“, na Visu „oganj“, u dubrovačkom kraju „oganj“, u Bosni „cvitnjak (cvijetnjak)“, u Kreševu i Kiseljaku „janjgija“, u Rami i zapadnoj Hercegovini „svitnjak“, u južnoj i istočnoj Hercegovini „kres“.³⁴⁵

Posušani bi uoči Ivanjdana pripremali drva za svitnjake. Neki bi čekali dok ne ugledaju zapaljen svitnjak u Rastovači na brdašcu i onda bi zapalili svoje. Pri izgaranju svitnjaka, ljudi su *poskakivali* oko vatre, veselili se i pjevali. Sutradan bi bosim nogama hodali po pepelu jer su vjerovali kako će ih taj postupak zaštititi od raznih bolesti *poput naboja na tabanima* ili žuljeva:

*Na Ivanjdan bi se uvečer zapalila velika vatra i to je se zvao svitnjak zato što osvjetljava, i drugo selo čak vidi odonda i to bi bilo malo ko ponosito ko bi najprvi zapalio svitnjak. A bio neki tamo u selu Rastovača na onomu brdu Frano Lebo i svak bi gleda kad bi on zapalio svitnjak i kažu: „Pali svitnjak uoči Ivanjdana, zapalio je Frano Lebo!“ I tako bi svitnjake sve pali i oko one vatre proskakuj i da se cirkuži i donosila se rakija, pilo se i pivalo i tako to se zgori i sutradan ustati se rano, oprati noge u ladnoj bunarskoj ili čatrnjskoj vodi i gazati onaj pepel od svitnjaka što je se to stišalo. Undan da kad bi pogaza taj pepel to je se virovalo tada da ne bi štogod na noge, kakve bolesti i to je pomagalo, tako se virovalo.*³⁴⁶

³⁴³ Župa Sv. Ivana Krstitelja. <https://www.rakitno.com/crkva/zupa-sv-ivana-krstitelja> (pristupljeno 14. studenoga 2019.).

³⁴⁴ Dragić, Marko: *Apotropejski obredi, običaji i ophodi u hrvatskoj tradicijskoj kulturi*, Croatica et Slavica Iadertina, 3 (3), Odjel za kroatistiku i slavistiku Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2008., str. 383.

³⁴⁵ Dragić, Marko; Dragić, Helena: *Sveti Ivan Krstitelj u hrvatskoj tradicijskoj baštini*, Croatica et Slavica Iadertina, 15 (1), Odjel za kroatistiku i slavistiku Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2019., str. 281.

³⁴⁶ Ispripovjedio Frano Širić (1933.-2016.).

Za vrijeme gaženja pepela molila bi se *krunica svetoga Ivana za zdravlje i krepost*.³⁴⁷ Gaženje pepela se uvijek obavljalo prije izlaska sunca. Također prije izlaska sunca, a nakon hodanja bosim nogama po pepelu, trebalo je otići po *živu vodu* i umiti se u toj vodi.³⁴⁸

*Uvečer se pali svitnjak i ujutro se ustaneš prije sunca i onda se gaza po svitnjaku. Onda smo mi tamo iz Broćanca išli u polje na Novak po živu vodu i umivali se u toj živoj vodi. I jutri, svak je se triba prije sunca umit u toj vodi. Ma svak ide, nose kante ili ko ima bidon ili kante one s poklopcem od marmelade. Nosi i iđi.*³⁴⁹

Vjerovalo se da bi na Ivanje jutro, prije izlaska sunca trebalo uzeti vode s devet vrela te se tom vodom umiti za izlječenje od kožnih bolesti:

*Naša pokojna mater je govorila da triba kupit vodu sa devet vrila. Prije sunca na devet vrila otić i skupit vodu sa svi devet vrila. Možeš pomalo sa svakoga vrila u šoljicu. I onaj ko je ima kožnu bolest da se umije u toj vodi, prije sunca da se umije.*³⁵⁰

Umivanje *živom vodom* povezuje se time što je sveti Ivan Krstitelj krstio Isusa Krista:

*U toj živoj vodi Ivan, sveti Ivan Krstitelj je krstio Isusa u rijeci Jordanu, eto to ti je znak te žive vode da se umiješ u njoj.*³⁵¹

Običaj paljenja svitnjaka uoči dana svetoga Ivana zadržao se do danas u nekim seoskim sredinama posuškoga kraja. U samom Posušju u današnje vrijeme je u manjoj mjeri prisutan. Svitnjaci se često pale na način da svako naselje ima svoj svitnjak, a tom prilikom se očituje natjecateljski duh jer svatko želi da njegovo naselje ima najveći svitnjak.

Običaj umivanja izvorskom vodom skoro je potpuno iščeznuo u posuškom kraju. Održava se tek u pojedinim seoskim sredinama.

³⁴⁷ Dragić, Marko; Dragić, Helena: *Sveti Ivan Krstitelj u hrvatskoj tradicijskoj baštini*, Croatica et Slavica Iadertina, 15 (1), Odjel za kroatistiku i slavistiku Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2019., str. 296.

³⁴⁸ *Voda je magijski izvor moći, a u kršćanstvu simbolizira pranje, čišćenje i nevinost* (Preuzeto iz: Dragić, Marko; Dragić, Helena: *Sveti Ivan Krstitelj u hrvatskoj tradicijskoj baštini*, Croatica et Slavica Iadertina, 15 (1), Odjel za kroatistiku i slavistiku Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2019., str. 297).

³⁴⁹ Nada Jukić (djev. Bašić, rođena 1963. godine).

³⁵⁰ Anđa Bakula (djev. Bešlić, rođena 1951. godine).

³⁵¹ Nada Jukić.

Pišući o svetom Ivanu Krstitelju u hrvatskoj tradicijskoj baštini, Marko i Helena Dragić donose pjesmu zapisanu na području Posušja:

*Kad se pisma ispuniše,
što proroci govoraše,
otkad 'oti Isus sveti,
na svit ovi doći,
izličit' nas od nemoći,
prije posla poklisara,
svemoguća svoga stvora,
kome ime Ivan biše,
Krstitelj se zovijaše,
da navisti svemu puku,
pripravivši svoju muku.
Svidok Ivan biše,
kako sveto pismo piše.
Otkupljenje zar je došlo,
a sužanjstvo jur je prošlo?
Bog mu dade te milosti,
u utrobi bi posvećen
i od blažene divice porođen.
Kad se Ivan na svit rodi,
čudiše se svi narodi,
jer mu mati stara biše
i neplodna u mladosti,
već porodi u starosti.
Otac njegov nim bijaše,
pa on tada besidiše.
On proslavi Oca Boga,
rad' velikog čuda toga:
„Blagoslovljen budi, Bože,
Tvoja oblast svašta može.
Ti kraljuješ nad nebesim,
Svemogući znam da jesi.*

*'Valte Boga, svi narodi,
jer se velik prorok rodi!'
Od kada je svit počeo,
još se nije 'vaki rodio
nad Ivana Krstitelja,
to su riči Spasitelja.
Ode Ivan do Jordana,
rika voda tako zvana.
U njoj krsti Gospodina,
Previšnjega Boga sina.
Sva se čuda dogodiše
i nebesa se otvoriše.
Kad se nebo to otvori,
glas iz neba progovori:
„To je Sin moj ljubljeni
i meni je priugodni.
Slušajte ga u nauku,
Uteć ćete vičnu muku.“
I Duv Sveti s neba siđe,
na Isusa doli priđe
u prilici golubice,
ter mu osinu sveto lice.
Kralj on Irud tute staše,
on pravde ne dilovaše,
bratu ženu otimaše.
Zato njega Ivan kara
i s njim se prigovara.
Da to dilo dobro nije
i te stvari ne pristoje.
To kraljica ne slušaše,
pravde čuti ne tijaše,
već Iruda nagovori
da Ivana on zatvori.
U tamnicu njega stavi,*

*kako sveti Marko pravi,
pa ga zakla u tamnici,
za ugodit Irudici,
kano janje malo.
O prokleta ti nepravdo,
zašto krivo govoraše,
zato sveti umiraše.
O ti ljudi zli prokleti,
'di pogibe prorok sveti!
Kad mu čuše učenici,
Ivanovi nasljednici,
mnogi k njemu otiđoše,
sveto tilo uresiše
i mirisom pomazaše,
jer običaj taki bi'še.
Svet' Ivane Krstitelju,
dragi Božji prijatelju,
u pokori da umremo,
na nebesa da dođemo
da te onde svi vidimo
i s tobom se veselimo.
Sine Božji, budi 'valjen
po sve vike vikom.
Amen!³⁵²*

9.7. Sveti Ilija

Sveti Ilija starozavjetni je prorok koji se posebno borio protiv idolopoklonstva. Bio je *isposnik, pustinjač, čudotvorac*, a po staroj je tradiciji utemeljitelj karmelićana.³⁵³

³⁵² Dragić, Marko; Dragić, Helena: *Sveti Ivan Krstitelj u hrvatskoj tradicijskoj baštini*, Croatica et Slavica Iadertina, 15 (1), Odjel za kroatistiku i slavistiku Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2019., str. 317-320.

³⁵³ Dragić, Marko: *Etno-filološki prinosi ramskoj crkveno-pučkoj tradicijskoj kulturi*, Rama - nekoć i danas, zbornik radova, Matica hrvatska, Prozor-Rama, 2010., str. 299.

Uoči dana svetoga Ilije u Posušju je bilo obavezno postiti. Spomendan svetoga Ilije na poseban se način proslavljala i danas se proslavlja u Posušju na Ilijinom brdu. U prošlosti su ljudi, prije polaska na svetu misu, pripremili užinu te je nosili sa sobom. Nakon svete mise obitelji bi zajedno užinale u *palečku*,³⁵⁴ a zatim bi bila utrka konja te razne seoske igre: bacanje kamena s ramena, potezanje klipa, jačanje (obaranje ruku), vuča konopa i ostale.³⁵⁵

Prisjećajući se običaja vezanih uz dan svetoga Ilije, kazivač svjedoči kako bi često na dermecima, pa tako i na Ilindan, došlo do svađe i bitke:

*Običaji o Ilindanu, najprvo Ilinski post, prije na dan Ilindana bi se postilo. Skupština bi se bila, a vidiš to najgore što su takva vrimena bila pa omladina pogana. Slabo bilo, a ta neimaština postojala. Zarađivalo se i tako što se duvan prigonio, a onaj ko bi duvan prinosiso zaradi para pa prigovori ovom drugom: „Ti si linčina, ti nećeš da zarađuješ, šta te je stra kad i mi idemo zaradit pare!“ Onda se oni naljuti pa iza toga na derneku dođe selo protiv sela – bitka. Onda kaže kakav je dernek ako nema bitke! To ti je običaj bio, e vidiš takav narod bio.*³⁵⁶

Stanovnici drugih krajeva Bosne i Hercegovine i Republike Hrvatske u današnje vrijeme također prisustvuju proslavi svetoga Ilije u Posušju. Nakon slavlja svete mise na groblju *Ilijino brdo*, posjetitelji odlaze na obližnje livade gdje se nalaze šatori s pićem i jelom, razne *galentarije* i *ringišpili*. U program proslave ulaze i seoske igre te borba bikova.

Vjerovalo se kako se na Ilindan ne bi smjelo raditi jer bi u suprotnom pucao grom. U Posušju se pripovijeda o Turčinu koji je u Rami na dan svetoga Ilije radio pa ga je ubio grom. Stoga bi Turci oko spomendana svetoga Ilije uvijek pitali narod kada je točno Ilindan jer misle raditi pa da ih sveti Ilija ne bi pobio gromovima.³⁵⁷ Godine 1968. Jerko Suton navodi kako je jednom prilikom Turčin upitao katolika zašto posti, a kada mu je katolik odgovorio da posti svetome Iliji, i on je odmah počeo postiti jer sa svetim Ilijom nema šale.³⁵⁸ Pišući o tradicijskoj

³⁵⁴ *Pälečak- m (pālučak, pāločak)* čest naziv za livadu (v. Kraljević, Ante: *Ričnik zapadnohercegovačkoga govora*, Matica hrvatska; Dan, Široki Brig-Zagreb, 2013., str. 243).

³⁵⁵ Navedene običaje spomenula je i potvrdila većina kazivača iz Posušja.

³⁵⁶ Frano Širić (1933.-2016).

³⁵⁷ *Za svetoga se Iliju nije smilo radit. Naši su stari uvik govorili: „Svetac je i ne smi se radit!“ Kažu da bi grom puca i da je tako jedan Turčin radio na svetog Iliju u Rami i ubi ga grom. Unda se oni bojali, uvik bi pitali: Kad je onaj vaš dželat?“, kako li ono oni kažu, „mislili smo radit pa da nas ne pobije“.* Kazala Nada Jukić.

³⁵⁸ Suton, Jerko: *Vjerski život i običaji Zapadne Hercegovine*, Mostar (Umnožen rukopis. Primjerak se nalazi u Franjevačkoj knjižnici Mostar, inv. Br. 3912, sign. 39), 1968., str. 119.

kulturi u Rami, Dragić navodi kako su, svatko na svoj način, svetoga Iliju štivali i muslimani i katolici.³⁵⁹

9.8. Velika Gospa

Velika Gospa blagdan je Uznesenja Blažene Djevice Marije koji se slavi 15. kolovoza. Na ovaj dan brojni vjernici hodočaste svetištima posvećenim Blaženoj Djevici Mariji. Iako je posuška župa posvećena Bezgrešnom začecu Blažene Djevice Marije, Posušani na poseban način štiju blagdan Velike Gospe.

Pripreme za proslavu svetkovine Uznesenja Blažene Djevice Marije vjernici obavljaju molitvama, deveticama te postom. U čast Gospi obično se postilo dvanaest dana.³⁶⁰ Ukoliko su živjeli izvan Posušja, Posušani bi se za Veliku Gospu obično vraćali svojim domovima kako bi taj blagdan mogli proslaviti s obitelji.³⁶¹

Stanovnici okolnih sela upućivali bi se rano pješice kako bi stigli na slavljenje svete mise u Posušju. Broćančani bi primjerice tradicionalno na ovaj blagdan izveli stoku rano ujutro na ispašu te bi se zatim upućivali u Posušje na misu. Nakon mise članovi obitelj bi se sastajali pokraj određenog stabla gdje bi zajedno ručali:

*Mi bi prije uvik na Veliku Gospu izvedi stoku u jedan vrta neka se napase i tako negdi do jedno osam sati i onda se ide na misu. To je svak tako radio. Kad misa završi, mi bi onda išli tamo di su sad ove Bagušića sale. I tamo su bila dublja i znalo se uvik di će ko ručavat. Obiteljski se sastavalo. Na primjer, braća, sestre se sastajali i oni pod tin dubljen ručaju na Veliku Gospu. Ponese se užina, malo uštipaka, malo pršuta, u kasnije vrime kupi se malo pečenja, gajbu kokte dicit, a gajbu pive starijima i ručaj pod tin dubom. Ljepota bila, taj običaj bio.*³⁶²

U današnje vrijeme uoči blagdana Velike Gospe u Posušju se vjernici okupe na groblju *Martića križ* gdje započinje molitva devetnice. Zatim kreće procesija s Gospinim kipom ulicama grada do crkve. Nakon slavljenja svete mise bude blagoslov djece. Na sam blagdan Velike Gospe brojni hodočasnici prisustvuju slavljenju svete mise u Posušju koja se

³⁵⁹ Dragić, Marko: *Etno-filološki prinosi ramskoj crkveno-pučkoj tradicijskoj kulturi*, Rama - nekoć i danas, zbornik radova, Matica hrvatska, Prozor-Rama, 2010., str. 299.

³⁶⁰ Anđa Bakula (rođ. 1951.).

³⁶¹ Ana Širić.

³⁶² Nada Jukić.

tradicionalno slavi na oltaru postavljenom ispred crkve. Posušani na ovaj datum proslavljaju i Dan općine.³⁶³ Tom prilikom bude polaganje vijenaca i paljenje svijeća na Trgu hrvatskih branitelja. Najveći broj ljudi ide *šetati* ulicama grada u poslijepodnevnim i večernjim satima.

9.9. Sveti Rok

Prema većini izvora, sveti Rok rođen je 1295. godine u južnoj Francuskoj. Njegovi su roditelji dugo bili bez djece pa su se zavjetovali i molili Bogu za tu milost. Dobili su sina kojemu su dali ime Rok. Na njegovom tijelu je bila vidljiva mrlja u obliku križa pa se vjerovalo kako mu je suđeno biti redovnik. Nakon smrti roditelja, prodao je svoje imanje, novac podijelio siromasima te stupio u Treći red svetoga Frane. Nesebično je pomagao oboljelima od kuge, a nakon nekog vremena sam je obolio. Zatim se povukao u samoću u šumu gdje ga je sreo čovjek koji nije bio vjernik, ali koji je pod utjecajem Roka prihvatio vjeru te ga njegovao za vrijeme bolesti. Nakon što je Rok ozdravio, vratio se u rodno mjesto. Budući da mu je bolest potpuno promijenila izraz lica, nisu ga prepoznali. Nije ga prepoznao ni njegov ujak koji mu je bio sudac. Roka su smjestili u zatvor gdje je ponovno obolio od kuge te je nakon pet godina, 16. kolovoza 1327. godine, umro. Kada su ga pronašli, pokraj njega je bio zapis: *Svi koji obole od kuge i zaištu pomoć sv. Roka, sluge Božjega, bit će iscijeljeni.*³⁶⁴

U Rakitnu na dan svetoga Roka velik broj vjernika hodočasti Katinu grebu. Grob je ograđen, a prema predaji Turci su djevojku Katu rastrgali konjima.³⁶⁵

9.10. Svi sveti i Dušni dan

Blagdan Svih svetih slavi se 1. studenoga u čast svih poznatih i nepoznatih kršćanskih svetica i svetaca. Počeo se slaviti oko 610. godine kada je papa Bonifacije IV. *rimski panteon posvetio Bogorodici i mučenicima*. Blagdan se u prošlosti slavio 13. svibnja, a u Irskoj 1.

³⁶³ Dan općine u Posušju se proslavljao prve nedjelje u osmom mjesecu da bi se nakon Domovinskog rata slavlje prebacilo na 15. kolovoza.

³⁶⁴ Više o svetom Roku te kultu vezanu uz njega v. Dragić, Marko: *Sveti Rok u tradicijskoj katoličkoj baštini Hrvata*, Nova prisutnost, 11 (2), Kršćanski akademski krug, Zagreb, 2013., str. 165-182.

³⁶⁵ Isto, str. 173.

studenoga dok Papa Grgur III. (731.-741.) nije kapelu u rimskoj bazilici posvetio Svim svetima te uveo svetkovanje 1. studenoga.³⁶⁶

Dušni dan se štuje od 998. godine, a uveo ga je benediktinski opat sveti Odilo. Štovanje ovoga dana službeno je potvrdio papa Klemenet V. 1311. godine.³⁶⁷ U Posušju se Dušni dan naziva i *Mrtvi dan* ili *Dan mrtvih*.

Nekoliko dana prije Svih svetih i Dušnoga dana na poseban se način uređuju grobovi pokojnika. U prošlosti su se za nošenje na groblja izrađivali drveni križevi i vijenci ukrašeni raznobojnim papirnatim cvijećem, najčešće ružama. U selu je bio određen muškarac koji je zadužen za izrađivanje križa te žena za izradu ruža.³⁶⁸

*Za groblja se napravi drveni križ, bio je jedan did u nas i on bi pravio križ. I na taj križ vijenac od ruža od papira. Žena je bila u selu koja je to radila. Ti joj nešto platiš malo, ali većinon ona ne bi uzela ni od koga ništa. Pa bi joj kogod pomoga, zabavi se, za čitavo selo je ona to radila. Uzme onoga papira, crvenog, bijelog, plavog i ona bi onda fino od toga ruže napravila i žica bi se u krug i po toj žici se povežu ruže i taj vijenac onda pričvrstiš na križ.*³⁶⁹

Osim za Sve svete i Dušni dan, vijenci su se na isti način izrađivali za nošenje na groblja u proljeće kada bi se slavile svete mise i bili blagoslovi polja na grobljima. Tako bi se ponekad isti križevi iskoristili za više prigoda dok bi se vijenci s ružama nanovo pravili.³⁷⁰

³⁶⁶ Dragić, Marko: *Svijeća u kulturnoj baštini Hrvata*, Crkva u svijetu, 45 (4), Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2010., str. 484.

³⁶⁷ Dragić, Marko: *Dušni dan u hrvatskoj katoličkoj baštini*, Obnovljeni život, 68 (3), Filozofsko teološki institut Družbe Isusove, Zagreb, 2013., str. 417-426.

³⁶⁸ Običaj pravljenja vijenaca od papirnatih ruža zabilježen je u Badljevinu kod Pakraca. V. isto, str. 420.

³⁶⁹ Nada Jukić.

³⁷⁰ Ana Širić.

10. Molitvene usmene pjesme

Vjerska usmena lirika kod Hrvata može se pratiti od 13. stoljeća do danas. Ona svjedoči o *dubokoj religioznosti hrvatskoga katoličkoga puka* koji je sačuvao svoju vjeru kroz stoljeća brojnih izazova za katoličku vjeru na ovim prostorima.³⁷¹ Dragić klasificira molitvene usmene pjesme na: adventske i božićne; korizmene i uskrsne; molitvene pjesme Isusu; molitvene pjesme Mariji; svetačke; jutarnje; večernje; obredne; prigodne i općinske (*priporuke*).³⁷²

U radu su zapisane molitve podijeljene na: jutarnje; općinske (zajedničke obiteljske i rodbinske) poslijepodnevnne i večernje molitve, večernje (pred odlazak na spavanje); prigodne; molitve posvećene Blaženoj Djevici Mariji te svetačke molitve.

U nastavku rada navodi se i multidisciplinarno interpretira četrdesetak izvorno zapisanih molitvenih pjesama. Među njima ubrajaju se i njihove varijacije. Na temelju komparacije vidljivo je kako se stihovi zapisanih molitvi pojavljuju u zapisima molitvenih pjesama kod Hrvata na drugim područjima Bosne i Hercegovine i Republike Hrvatske. U samom se posuškom kraju očituju brojne varijacije i prepletanja stihova različitih molitvi. Kako su se prenosile usmenim putem, vjernici su ih učili i pamtili *svatko na svoj način*, o tome svjedoči izreka:

*Koliko sela, toliko i jareta,
Koliko čeljadi, toliko i molitvi.*³⁷³

Sve se zapisane molitve mogu nasloviti prema početnim stihovima, osim večernje *Molitve pred spavanje* koju kazivačica promatra kao jednu, a koja obuhvaća više različitih molitvi.

10.1. Jutarnje molitve

Od ranoga su jutra stanovnici posuškoga kraja imali posla oko stoke i na njivama. Međutim, kazivači svjedoče kako se, bez obzira na obim posla koji ih očekuje, ujutro prvo

³⁷¹ Dragić, Marko: *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine, lirika, epika, retorika*, MH u Sarajevu; HKD Napredak Sarajevo, Sarajevo, 2006., str. 41.

³⁷² Isto, str. 41-42.

³⁷³ Ljubica Bakula (djev. Penava), rođ. 28. 8. 1928., Batin, Posušje.

moralo zahvaliti Bogu na novome danu, zazvati Njegovu pomoć i blagoslov kao i pomoć Marije, Anđela čuvara te ostalih svetaca i svetica:

*Slava ti i hvala moj Bože sveti,
što s tobom mogu ovaj dan početi.
Ti si me noćas, svaki čas,
od teškog zla branio,
od nagle smrti zaklonio
te mi današnji dan poklonio.
Blagoslovi moje brige,
moje muke, moje trude
i radosti i žalosti.
Nek na slavu sve ti bude.
O Marijo majko mila,
vazda si mi majka bila.
Čuvaj me, brani me,
štiti me, vodi me.
Anđele Božji, čuvaru moj,
danas i uvijek uza me stoj.
Ruku mi pruži, vodi me Ti,
Ti me od zala očuvaj svih.
Svi sveci i svetice Božje
za me se dobrom Bogu molite
i svaku napast od mene uklonite.
Budi hvaljeno i vazda slavljeno,
na čelu i ustima,
na srcu i grudima
Presveto ime našega Boga
Oca, Sina i Duha Svetoga. Amen.³⁷⁴*

Jutarnja molitva *Anđele čuvaru, mili moj* sadrži stihove slične stihovima prethodno navedene molitve u kojoj se molitelj obraća Anđelu čuvaru:

³⁷⁴ Marina Dumančić (rođena 1971.), Rakitno, Posušje.

*Anđelu čuvaru mili moj,
Danas i uvijek uza me stoj.
Ruku mi pruži, vodi me Ti,
Ti me od zala očuvaj svih.³⁷⁵*

U Cerovim Docima sačuvana je jutarnja molitva u kojoj se moli za stalno prisustvo Boga, Isusa, Marije i svetoga Josipa:

*Bože moj ne mogu ništa brez tebe.
Ti me spasi, budi ispred mene,
naokolo mene.
Isuse, Marijo i Jozipe,
budite uvik ispred mene
i naokolo mene.³⁷⁶*

Starinska molitva zabilježena u Batinu svjedoči kako se ujutro moli i zahvaljuje Gospi:

*Dobro jutro Gospe mila,
lip ti si mi cvit donila,
prosvitlila nebo i zemlju,
prosvitli Gospe pamet moju
da ja naredbu slušam tvoju.
Tebi hvala na zemljici,
tebi hvala na nebesima,
Amen.³⁷⁷*

Kazivačica napominje kako navedenu molitvu moli tri puta ujutro. Molitvu je naučila od svoje majke, a moli je *odkad zna za se*.

³⁷⁵ Molitvu kazala Ivana Bašić (djev. Ramljak), rođena 1984., a naučila ju je od starih baka iz svoga sela. Slična se molitva moli i u grudskom kraju (v. Tomas, Katarina: *Vjerska usmena lirika grudskoga kraja*, Godišnjak, Matica hrvatska, Grude, 2007., str. 57).

³⁷⁶ Matija Naletilić (djev. Širić), rođ. 1939. u Cerovim Docima u Posušju, udala se u Široki Brijeg, ali se nakon smrti supruga vratila živjeti u Cerove Doce.

³⁷⁷ Ljubica Bakula.

10.2. Općinske poslijepodnevne i večernje molitve

Nakon što bi obavili dnevne poslove, vjernici bi započinjali sa zajedničkim molitvama. U Batinu su se u kasnim poslijepodnevnim ili ranim večernjim satima svi stanovnici sela okupljali vani na već poznatom mjestu te bi zajednički *pozdravljali Gospu* i molili za svakoga u selu:

*Dotra se ajvan i kad je vakat svi bi se okupili na dvoru. Stric bi moj, što je Ljubičin did bio, reka bi: „Žene, navisite mliko, vakat je Boga molit“. On bi svemu tomu svitu molio. Na dvoru liti, sidili i molili. Ma to bi svi išli pozdravljat Gospu i molilo se na dvoru za svakoga.*³⁷⁸

U Batinu bi se zimi, kada bi noći dulje trajale, molile Litanije: *Ja kad sam se udala, moj čovik je Litanije molio, a posle se nije smio ni prikrstit kad je komunizam bio.*³⁷⁹ Unatoč prirodi vlasti koje su u prošlosti vladale hercegovačkim područjem i njihovim zabranama, velik se broj molitvi u posuškom kraju uspio sačuvati do naših dana u sjećanjima starijih osoba. Jedna od tih molitvi je općinska *Zrake dana već se gase*:

*Zrake dana već se gase,
Stvoritelju čuj nam glase.
Milostivo Bože mili,
pogledaj nas i zakrili.
Nek nam jezik ravna mir,
mir i ljubav nek se širi.
Nek blago nam oko sije,
da taštine ne ubije.
Slava Bogu Nebeskome
i Sinu jedinome,
s Duhom Svetim vjekujući,
posve vijeke kraljujući,
Amen.*³⁸⁰

³⁷⁸ Iva Penava (djev. Penava), rođ. 4. 10. 1922., Batin, Posušje.

³⁷⁹ Isto.

³⁸⁰ Janja Srebrović (djev. Maras), rođ. 1970., Rakitno, Posušje.

Za vjernike posušškoga kraja zajednička je obiteljska večernja molitva bila od iznimne važnosti. Stariji kazivači svjedoče kako je zajednička večernja molitva bila više zastupljena nego u današnje vrijeme: *Kako je se prije molilo, puno se danas pobacilo stvari, otišlo u svit, televizija, mobitel, kompjutor...*³⁸¹

U prošlosti bi se neposredno prije svake večernje molitve škropilo. Običaj škropljenja svake večeri sačuvao se tek iznimno u pojedinim selima gdje stanovnici još imaju *blago* u štalama:

*Kako je se svašta događalo i ajvan bi se spraća, poškropi i u kuću. I unda kako me je pokojna baba učila ja i sad to imam običaj. Prikrsti se: „I ovom soli i vodom poškropljeno / I od svake nevolje oslobođeno“. Onda moliš Virovanje i tri Očenaša za umrle i ona bi rekla kako nije u nje bilo štete ništa. Pomoli se i poškropi.*³⁸²

U mnogim se selima običaj škropljenja kasnije prenio na jedan dan u tjednu, odnosno na subotu, a kako je ranije spomenuto, u današnje se vrijeme u samom Posušju kuća i okućnica škrope na Sveta tri kralja.

Nakon škropljenja štale i okućnice, domaćica ulazi u kuću te obitelj započinje moliti. Večernje obiteljske molitve obuhvaćale su najčešće: Anđeo Gospodnji, Četiri djela i preporuke sveticama i svetcima. Osim molitvi koje se nalaze u molitvenicima, vjernici su obiteljski molili molitve koje su od svojih starijih naučili usmenim putem:

*Ave Marijo, zvone anđeli tvoji,
Isus je muke patio.
Isuse moj dragi,
Muka je tvoja,
neka bude spasena sahranjena duša moja,
ćaće moga, majke moje i svega puka kršćanskoga.
Mir Duha po sve vijeke vjekova. Amen.*

*Tebe molimo zdravo presveta Marijo,
Kraljice nebeska,*

³⁸¹ Spomenuta Iva Penava.

³⁸² Kazala Sofija Šarić (1940.), Rakitno, Posušje.

*Gospe moja lipa, osobita,
divo čista, pričista,
jesi svoga Sina, moga Isusa,
bez grija ga začela,
bez muke ga nosila,
bez truda ga rodila.
Spasitelju moj,
spasi dušu moju i
privedi je u milost svoju. Amen.*³⁸³

Fra Silvestar Kutleša zabilježio je varijaciju molitve *Tebe molimo zdravo presveta Marijo* u svojoj monografiji.³⁸⁴

10.3. Večernje (pred odlazak na spavanje) molitve

Najveći broj zapisanih molitvi koje su sačuvane u sjećanjima starijih osoba pripada večernjim molitvama pred spavanje. Kazivačice i kazivači svjedoče kako su velikim dijelom molitve naučili od svojih majki i baka, te da su neke od tih molitvi prenijele na svoju djecu i unučad. Tako se i danas kod mlađih generacija mogu čuti stihovi starinskih molitvi koje su naučili usmenim putem.

Odlazeći na spavanje, djeca su govorila:

*Tata, mama, laku noć,
ja spavat moram poć.
Isus će mi dragi doć
i čuvat će me cijelu noć.*³⁸⁵

U rakitskoj je tradiciji sačuvana i sljedeća molitva:

Evo meni lake noći,

³⁸³ Kazivačica Nada Jukić napominje kako je večernje molitve naučila od svoje bake. Njezina je baka rano ostala bez majke te je iste te molitve i preporuke naučila od svoje bake koja je živjela u 19. stoljeću.

³⁸⁴ V. Kutleša, fra Silvestar: *Život i običaji u Imockoj krajini*, (drugo izdanje), Matica hrvatska, Imotski; HAZU - Zavod za znanstveni i umjetnički rad u Splitu, Imotski, 1997., str. 431.

³⁸⁵ Iva Srebrović rođena 1942. godine, Rakitno.

*sad će Isus k meni doći,
i njegova Majka mila,
ona me je zagrlila,
i njezina slavna ruka,
čuvala me od svih muka.³⁸⁶*

Kršćanski se narod u molitvama prije spavanja spominje anđela. U molitvenoj pjesmi *Anđeo moj, dobra ti noć* navodi se kako će se Gospa osobi, koja tu molitvu bude molila *ujutro na ustavanje i uvečer na liganje*, ukazati petnaest dana pred smrt:

*Anđeo moj, dobra ti noć,
zovem Boga u pomoć
da mi kaže puticu
do one vode mlaščice,
di no voda izvire
ispod stine olove,
kod nje sjedi Djevica,
na glavi joj je krunica,
u ruci joj knjižica.
Bile ruke umiva,
grješne duše saziva.
Udrite se s ramena
za Isusa ranjena.
Tudan krvca kapijaše,
kamenja se raspanaše,
bijela ruža cvatijaše.
Dva anđela dolaziše
toju ružu poberkaše,
u kiticu kitiše,
vjenčice vjeniše,
na nebesa odnesiše,
anđeli se pokloniše.*

³⁸⁶ Dana Topić rođena 1958. godine, Rakitno.

*Sam je Bog govorio
ko bi moju molitvu molio,
uvečer na liganje,
ujutra na ustavanje.
Gospa će mu se ukazati
pri na smrt 15 dana.
Putuj moj putniče
pravovjerniče u raj.
Rajska vrata otvaraj
a paklena pritvaraj.³⁸⁷*

Isto je vjerovanje iskazano u molitvi *Anđele, družo moj*:

*Anđele, družo moj,
čuvaj mene ovu noć
i po dani (ovi dani),
po vazdan sa anđelin Božjin,
sa divicom Marijom,
koja je divica Boga rodila,
uz Boga je odila.
Sam je Bog govorio:
„Ko bi ovu moju molitvicu molio
tri puta na liganje,
a tri puta na ustavanje,
Gospa bi mu se ukazala prid smrt na 15 dana.
Putuj Bože putnjiče, zvizdom Danicom
sa nebeskom kraljicom. Amen.³⁸⁸*

³⁸⁷ Ani Miličević kazala Anica Miličević (1946.), Rakitno, Posušje.

³⁸⁸ Spomenuta Ljubica Bakula. Kazivačica napominje kako tu molitvu moli i njezina unuka.

Prema varijacijama molitvi zapisanih u Imotskoj krajini, Gospa će se, onome tko bude molio te molitve, ukazati dvanaest dana prije smrti,³⁸⁹ u širokobriješkom³⁹⁰ i grudskom³⁹¹ kraju četrdeset dana dok se u zapisima molitvi u metkovskom kraju spominje isti broj dana kao u Posušju.³⁹²

Molitvu *O moj Bože, dobro moje* također se preporučivalo moliti ujutro i navečer. Vjeruje se kako će se moljenjem te molitve spasiti tri duše: očeva, majčina i osobe koja je moli:

*O moj Bože, dobro moje,
ja Te zovem na pomoć
da mi kažeš pravi put,
kroz tu goru zelenu,
na tu vodu studenu.
Na vodici dvije Divice,
na glavi dvije krunice,
bijele ruke umivaše,
duše grešne vapijaše,
kuda crkvu gradijaše,
tamo je i iskitiše.
Isus u njoj reče misu.
Anđeli mu otpivaše,
iz nogu im krvca kapijala,
kuda ruža cvatijala,
niko za to ne zna
već sami Bog posla svoja dva anđela:
„Ajte moji putnici,
ono cvijeće poberite,
u kalež mećite,*

³⁸⁹ V. Kutleša, fra Silvestar: *Život i običaji u Imotskoj krajini*, (drugo izdanje), Matica hrvatska, Imotski; HAZU - Zavod za znanstveni i umjetnički rad u Splitu, Imotski, 1997., str. 427.

³⁹⁰ Suton – Čavar, Željka; Dragić, Marko: *Starinske molitvene pjesme u Rujnu kod Širokog Brijega*, Motrišta, Matica hrvatska, Mostar, 2006., str. 47-58.

³⁹¹ V. Tomas, Katarina: *Vjerska usmena lirika grudskoga kraja*, Godišnjak, Matica hrvatska, Grude, 2007., str. 54-56.

³⁹² V. Dragić, Marko: *Suvremena etnografija vjerske usmene lirike u metkovskom kraju*, Hrvatski neretvanski zbornik, 9, Društvo Neretvana i prijatelja Neretve u Zagrebu, Zagreb, 2017., str. 249.

*Bogu na nebesa donesite. “
Da sami Bog mogući govorio:
„Ko bi ovu molitvu govorio,
uvečer na liganje,
ujutro na ustavanje,
tri bi duše spasio
očevu, majčinu i treću samu svoju.”³⁹³*

Čest motiv koji se susreće u večernjim molitvama je križ:

*Križić mali,
Bog te hvali,
ja te ljubim
Amen.*³⁹⁴

Više je varijacija večernjih molitvi sa stihovima *Iđem spati / Boga zvati* i *Križom se križam*. Stihovi se zapisanih molitvi prepleću:

*Iđen spati,
Boga dragog zvati.
Bog se diže,
nebesa se otvoriše,
anđeli se pokloniše,
lipe sviće užegoše,
mlade mise rekoše.
Pod križon se križan,
križ me čuva
s večera do svita
Bog i Gospa dovika,
Amen.*³⁹⁵

³⁹³ Nada Jukić (djev. Bašić), rođena 22.01.1963., Posušje.

³⁹⁴ Ivana Bašić.

³⁹⁵ Irena Menalo (djev. Marić), rođena 1987., Posušje.

U Viru su s navedenim stihovima zapisane dvije molitve:

*Idem spati, Boga zvati,
Bog će meni dobro dati,
i njegova mila mati.
Bog se diže na nebesa,
nebesa se otvoriše,
anđeli se pokloniše,
troja zvona zazvoniše.
Jedna vele „Slava Bogu“,
drugo veli „I ja velju“,
treće veli: „Tako i bilo
Po sve vjeke vjekova
Amen“.³⁹⁶*

*Križon se križan,
pod križon ligan,
križ me čuva od sunca do sunca,
Bog i Gospa dovijeka.
Svi anđeli oko mene
bježite neprijatelji od mene,
ja ne vjerujem u vas,
ja vjerujem u Boga Oca,
U ime Oca i Sina i Duha Svetoga. Amen.³⁹⁷*

Motiv dozivanja anđela i tjeranja neprijatelja pred spavanje nalazi se i u zapisima molitvi u Batinu:

*Idem leći, Bogu reći.
Idem spati, Boga ću zvati,
Bog će meni dobro dati.
Križ prisvetim krilim,*

³⁹⁶ Tomica Galić (1925.-2012.).

³⁹⁷ Isto.

*da se križam, pod križim da ligam,
križ me čuva od svijeta do svijeta,
Bog i Gospa do vijeka. Amen.³⁹⁸*

*Evo ne znam oću li ustat,
ako se ustanem,
hvala Bogu uzdajem.
Ako priminem,
dušu svoju Bogu pridajem.
Zovem Boga za Oca,
Divicu za Majku.
Anđeli kod nas,
bižite neprijatelji od nas.
Ja ne virujem u vas
nego u Boga Oca.
U ime Oca i Sina i Duha Svetoga.
Amen.³⁹⁹*

U Cerovim Docima moli se Bogu da svaka *bida mine* te da sutradan *zdravo sunce sine*:

*Evo lego spati,
Boga svemogućega zvati,
nastojeći ove noći
da mi bude spasenju moj na pomoći.
Da me svaka bida mine,
da mi opet zdravo sunce sine.
O prisveto Srce Isusovo smiluj mi se,
O prisveto Srce Isusovo smiluj mi se.⁴⁰⁰*

Slični se stihovi pojavljuju u molitvi *Hvala Bogu prođe danak*:

³⁹⁸ Ljubica Bakula iz Batina.

³⁹⁹ Ljubica Bakula: *Ja to i sad molim, dicu učim, sad tko će učiti, učiti. Mater i čača nas tako naučili, spavali na sinu i molili iz sveg glasa.*

⁴⁰⁰ Matija Naletilić iz Cerovih Dolaca.

*Hvala Bogu prođe danak
i nastade slatki sanak.
Prije nego pođen spati
tebe Bože želim zvati,
da me svaka bida mine
i opet mi sunce sine.
I opet te Bože hvalim
što ustajem s tilom zdravim.⁴⁰¹*

Varijacija molitve zabilježena je u Imotskoj krajini⁴⁰² i Konjicu,⁴⁰³ a istoimena je molitva, nešto drugačijega sadržaja, zapisana također u stolačkom kraju.⁴⁰⁴

Budući da je smrt uvijek mogla doći, vjernici su se pred spavanje molili i dušu Bogu preporučivali:

*Iđen ligat ne znan oću li se ustati.
Ako zdrava ustanem,
Bogu zdrava uzdanem.
Ako zdrava ne ustanem,
Bogu dušu priporučivam.⁴⁰⁵*

O nestalnosti ovozemaljskoga života govore i molitve u kojima vjernici iskazuju da su legli u svoju postelju kao u svoj grob:

*Evo lego u postelju svoju
ko u grob svoj.
Pridajem ti Gospe život svoj.
Ako ustado,*

⁴⁰¹ Dragica Barišić (1932.), Rakitno, Posušje.

⁴⁰² V. Kutleša, fra Silvestar: *Život i običaji u Imotskoj krajini*, (drugo izdanje), Matica hrvatska, Imotski; HAZU - Zavod za znanstveni i umjetnički rad u Splitu, Imotski, 1997., str. 427.

⁴⁰³ Botica, Stipe: *Hrvatska usmena književnost iz Bosne i Hercegovine u zapisima studenata kroatistike Pedagoškog fakulteta Sveučilišta u Mostaru*, Motrišta, 16, Matica hrvatska, Mostar, 2000., str. 104.

⁴⁰⁴ V. Dragić, Marko; Brać, Marija: *Etnokultura i usmena književnost Hrvata u stolačkom kraju*, Stolačko kulturno proljeće, 6, Matica hrvatska, Stolac, 2008., str. 266.

⁴⁰⁵ Spomenuta Tomica Galić.

*Bogu valu zadadao.
Ako ne ustado,
Bogu dušu pridado.⁴⁰⁶*

Druga je varijacija molitve:

*Isuse moj ja lego ko u grob svoj,
ako zdravo ustanem,
Tebi hvalu uzdajem.
Ako zdravo ne ustanem,
Tebi dušu priporučujem.
Križ na čelu, Gospa na usta i Isus na prse.⁴⁰⁷*

Neki kazivači navode molitve kao pojedinačne dok su drugi naučili *Molitvu pred spavanje* od svojih starijih i promatraju je kao jednu. U takvom je obliku zabilježena molitva u Rastovači:

*Idem leći, Bogu reći.
Idem spati, Boga zvati
i Mariju majku milovati.
Pod križom ligam
križom se križam.
Križ me čuva,
Bog me čuva,
Križ do svita,
Bog i Gospa do vijeka.
Evo legoh, ne znam hoću li ustati.
Ako ustanem, Bogu hvalu uzdajem,
Ako ne ustanem, Bogu dušu pridajem.*

⁴⁰⁶ Danica Dumančić (1935.), Rakitno, Posušje.

⁴⁰⁷ Iva Srebrović (djev. Perko), rođena 1942. u Rakitnu. Završni dio navedene molitve početni su stihovi molitvi zapisanih u Rakitnu i Viru. Rakitno: *Križ na čelo, / Gospa na usta, / Isus na prse. / Križom se križan, / pod križ ligam, / križ me čuva. / S večera do svita, / Bog i Gospa do vika. / Amen.* Molitvu kazala Danica Dumančić (1935.). Vir: *Križ na čelu, / Gospa na ustima, / Isus na prsima, / anđeli kod mene, / moj Isuse virujen u tebe.* Molitvu kazala spomenuta pokojna Tomica Galić.

*Sveti Vide, vidi mene,
sveti Duve, obraduj me,
sveta Gospe, zakrili me.
Kad mi tijelo zemlji pođe,
da mi duša Bogu dođe,
kad mi tijelo pripočine,
da mi duša ne pogine.
Tako i sada i u vazda vijeke vijekova. Amen.*⁴⁰⁸

10.4. Prigodne

U posuškom su kraju među prigodnim molitvama zabilježene: molitve pri ulasku i izlasku iz crkve; molitva prilikom podizanja Tijela i Krvi Kristove; molitva koja se moli prilikom odlaska od svojih domova; molitva prilikom obilaska starih grobova te molitve (basmе) protiv Irudice i protiv grmljavinskog nevremena.

10.4.1. Molitve prilikom ulaska i izlaska iz crkve

Posuški su vjernici usko vezani uz crkvu. Godine 1906., pišući o narodnom životu i običajima u Poljicima, don Frano Ivanišević piše kako su crkve nedjeljom i blagdanima pune, a da neki dolaze *da ji' vidi svit*.⁴⁰⁹

U sjećanjima starijih kazivačica u Posušju ostale su molitve vezane uz ulazak u crkvu kojima svjedoče kako *nisu došle svitu na gledanje, već duši na spasenje*:

*Valjen Isus, dvor nebeski,
u tebi je križ presveti.
križu ću se pokloniti,
Bogu ću se pomoliti.
Nisan došla svitu na gledanje,
nego duši na spasenje.*

⁴⁰⁸ Anđa Bakula (djev. Bešlić) rođena 1951. u Rastovači u Posušju.

⁴⁰⁹ Ivanišević, Frano: *Poljica, narodni život i običaji*, Reprint izdanja Jazu iz 1906. i neobjavljena građa, Književni krug, Split, 1987., str. 374.

*Čuvaj moj Isuse vladaj i upravljaj,
iza sebe me nigdi ne ostavljaj,
jest ću vazda sritna biti,
u raju uživati,
rajsku diku uživati.
Bog po sve vike,
Amen.⁴¹⁰*

U drugoj se verziji molitve pri ulasku u crkvu moli Isusa za oprost i odrješenje grijeha:

*Faljen Isus dvor nebeski,
u tebi je križ anđeoski.
Došla sam se Bogu pomolit
i svetom križu poklonit.
O Isuse s tebe voda,
s mene grisi,
O Isuse oprosti i odriši.⁴¹¹*

Ivanišević navodi slične molitve: molitvu koju su žene molile kada bi stupile na vrata *čimatorja (obora oko crkve)* uz križanje i molitvu koju mole kada dođu na velika vrata uzimajući blagoslovljenu vodu.⁴¹² Pišući o vjerskoj usmenoj lirici u metkovskom kraju, Dragić navodi varijaciju molitve prilikom ulaska u crkvu.⁴¹³

Izlazeći iz crkve, vjernici se, okrenuti prema oltaru, klanjaju i križaju uz riječi:

*Isuse klanjam se svim crkvama tvojim,
o Isuse ja te ljubim.⁴¹⁴*

⁴¹⁰ Kazala spomenuta Iva Penava rođena 1922. u Batinu napominjući kako joj je to *i danas na duši kada dođe u crkvu.*

⁴¹¹ Kazala Iva Srebrović (rođ. 1942.), Rakitno, Posušje.

⁴¹² V. Ivanišević, Frano: *Poljica, narodni život i običaji*, Reprint izdanja Jazu iz 1906. i neobjavljena građa, Književni krug, Split, 1987., str. 373-374.

⁴¹³ V. Dragić, Marko: *Suvremena etnografija vjerske usmene lirike u metkovskom kraju*, Hrvatski neretvanski zbornik, 9, Društvo Neretvana i prijatelja Neretve u Zagrebu, Zagreb, 2017., str. 246.

⁴¹⁴ Ivana Srebrović (djev. Martinović) rođena 1978., Rakitno, Posušje.

10.4.2. Molitve prilikom podizanja Tijela i Krvi Kristove

Vjernici su prilikom podizanja Tijela i Krve Kristove molili:

*O nebeski živi kruše,
slatka rano⁴¹⁵ naše duše,
bez pristanka mi tebe hvalimo i
ime svetosti slavimo.⁴¹⁶*

Navedeni stihovi dijelovi su molitve koja se nalazi u molitvenicima: *Biserje sv. Ante i Molitvenik fra Anđela Nuića*, a naslovljena je kao *Pučka*:

Ponizno se teb' klanjamo, / Lice zemlji prigibamo: / O nebeski živi kruše, / Slatka hrano naše duše. / Bez prestanka mi hvalimo, / Ime sveto svi slavimo / Isukrsta, Božjeg sina, / Upućena iz visina. / I Djevice okrunjene, / U začecu neoskrvnjene, / Kojano je Božja mati / Da nam bude pomoć dati. / I svetoga oca Franje, / Koji nosi svete rane / Isukrsta propetoga, / Rad ljubavi umrloga. / I opet se teb' klanjamo, / Lice zemlji prigibamo; / O nebeski živi kruše, / slatka hrano naše duše.⁴¹⁷

Suton navodi kako je u prošlosti skoro svatko prilikom podizanja *svetih prilika* molio molitvicu *Zvonce zveči, Gospa kleči*.⁴¹⁸ Istoimena je molitva zabilježena u posuškom kraju:

*Zvonce zveči,
Gospa kleči,
Isus misu govorio.
Isuse diko moja,
lipa ti je misa tvoja.⁴¹⁹*

⁴¹⁵ *Rano-hrano.*

⁴¹⁶ Spomenuta Matija Naletilić.

⁴¹⁷ *Biserje sv. Ante, Molitvenik sa svim pobožnostima sv. Anti i najpotrebnijim običnim pobožnostima*, (dvadeseto izdanje), Prof. zbor Franjevačke teologije, Sarajevo, 1966., str. 411; *Molitvenik fra Anđela Nuića*, (dvadeset prvo izdanje), Provincijalat hercegovačkih franjevaca, Mostar, 1989., str. 348-349.

⁴¹⁸ Suton, Jerko: *Vjerski život i običaji Zapadne Hercegovine*, (Umnožen rukopis. Primjerak se nalazi u Franjevačkoj knjižnici Mostar, inv. Br. 3912, sign. 39), Mostar, 1968., str. 101.

⁴¹⁹ Ana Širić.

10.4.3. Molitva prilikom izlaska iz kuće

Sljedeća molitva moli se uvijek kada se izlazi iz svojih domova kako bi Bog sačuvao od svakog zla i napasti:

*Isuse moj, Bože,
čuvaj nas od zla svakoga,
od napasti svake,
odagnaj od nas sve dušmane,
i viđene i neviđene
i krštene i nekrštene
da nam ništa nauditi ne mogu.⁴²⁰*

10.4.4. Molitva prilikom obilaska starih grobova

Osim grobova svojih najmilijih, vjernici posjećuju i grobove koji se nalaze izvan groblja i na osamljenim mjestima. Nekima se od tih grobova hodočasti. Vjeruje se kako su u mjesecu studenome molitve i zavjeti na tim grobovima *najuslišaniji*.⁴²¹ Vjernici obično izmole pet Očenaša za dušu pokojnika koji se nalazi u grobu. Prilikom obilaska Tajinog greba kojemu ljudi hodočaste, a koji se nalazi na putu prema Dabilu zabilježena je sljedeća molitva:

*Molimo te Gospodine za sve duše,
posebno za Tajū, Matu, koji počiva ovdje u ovoj pustinji.
Molimo te za sve one koji se nalaze po pustinjama i gorama.
Molimo te za sve duše svećenika, redovnika, redovnica,
za sve one kojih se nitko ne spominje, za sve duše u čistilištu.⁴²²*

10.4.5. Molitve (basmе) protiv Irudice i protiv grmljavinskoga nevremena

Prema predaji, sveti Ivan Krstitelj bio je dobar prijatelj Herodu što potvrđuje i Markovo evanđelje. Herod je slušao svetoga Ivana znajući kako je on *čovjek pravedan i svet*. Međutim,

⁴²⁰ Irena Marić.

⁴²¹ Nada Jukić.

⁴²² Isto.

nakon što je Herod uzeo ženu svoga brata Herodijadu, sveti Ivan mu je rekao da ne smije biti s njom. Herod je svetoga Ivana stoga dao utamničiti. Prilikom proslave Herodova rođendana, Herodijadina kćer iz prvoga braka zadivila ga je plesom te je on obećao ispuniti što god ona poželi. Ona se savjetovala sa svojom majkom koja joj je rekla da zatraži glavu svetoga Ivana na pladnju. Herod ju je poslušao te joj je ispunio želju. U hrvatskoj se tradiciji Herodijada naziva Poganicom, a njezina kćer Irudicom.⁴²³ Budući da je u hrvatskoj tradiciji Irudica promatrana kao demonsko biće koje predvodi grmljavinu, odnosno olujno nevrijeme, protiv nje se bajalo. Basme protiv Irudice su kristijanizirane i mnoge se od njih mogu promatrati kao molitve.⁴²⁴

U posuškim su selima određene osobe bile *zadužene* za bajanje protiv Irudice i Poganice. Nerijetko su iste osobe liječile druge od raznih bolesti:⁴²⁵

*Moja strina Doma je kod nas odvrćala Irudice. Ona je imala neki stari križ, onako s njime prikriži i moli, ali nije naglas molila, ona je to u sebi molila. A i kada bi nekoga oči zabolile, ona bi tim križem lipo prikriži, izmoli nešto i odma prođe.*⁴²⁶

U Rastovači i Tribistovu zabilježena je molitva protiv Irudice koja se molila uvijek kada bi grmjelo:

*Biži, biži, Irudica,
majka ti je Poganica,⁴²⁷
od Boga prokleta,
svetog Ive krvlju propeta.
Biži grome u zle gore,
di se mise ne govore,
di zvonce ne zveči,
di Gospa ne kleči,*

⁴²³ Dragić, Marko: *Irudica u hrvatskome folkloru*, Croatica et Slavica Iadertina, 13/1 (13), Odjel za kroatistiku i slavistiku Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2017., str. 136-138.

⁴²⁴ Isto, str. 140.

⁴²⁵ Dragić navodi kako su to odabrane i poštovane osobe koje se nazivaju *mole*, *moliboge*, *bogomolje*, *bogomoljke* koje su svojim *molitvama*, odnosno basmama liječile ljude od: *demonskih sila*, *duševnih i tjelesnih bolesti*, *poganice*, *straha*, *vrtočlavice*, *nesanice*, *trzavice*, *opsjednutosti i drugih bolesti* (v. Dragić, Marko: *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 505).

⁴²⁶ Janja Bakula, rođena 1947. godine u Tribistovu u Posušju.

⁴²⁷ U istim se molitvama u posuškom kraju *Poganica* nekada oslovljava kao *Prokletnica*. Kazivači se sjećaju stihova: *Poganice pogana / razadi se po svitu / ko pčela po cvitu / ko pina po moru...* Međutim, nisu se mogli sjetiti potpune verzije ove molitve (Ana Širić, Anđa Bešlić i Janja Bakula).

*di Božji pivac ne piva.*⁴²⁸

U molitvama protiv Irudice često se spominje motiv križa na nebu, Djevica Marija te sveti Petar koji drži ključeve od *rajskog raja*:

*Biži, biži Ira Irudica,
majka ti je Poganica,
od Boga prokleta,
svetog Ive krvi sapeta.
Biži, biži u planine,
di nema ajvana, isana.
Na križ greda priko neba
za njom trči Diva Marija.
Daj mi majko svetu rič,
koju ti je i Bog da,
sveti Pere ključe da,
da otvoriš rajski raj.*⁴²⁹

Navedene molitve prepleću se sa stihovima molitvi protiv grmljavine vezane uz svetoga Iliju. Prema narodnoj predaji, sveti je Ilija uzašao na nebo u zlatnoj kočiji i gromovima bije Irudicu koja je kriva za smrt svetoga Ivana Krstitelja.⁴³⁰ U Posušju se svetome Iliji moli za zaštitu od gromova. Često mu se u molitvama dodaje pridjevnik *ognjeni*:⁴³¹

*O sveti Ilija ognjeni,
kudan grome odgoniš.
Goni grome u zle gore,
di zvonca ne zveče,*

⁴²⁸ Janja Bakula.

⁴²⁹ Danica Dumančić (rođ. 1935.), Rakitno.

⁴³⁰ Dragić, Marko: *Etno-filološki prinosi ramskoj crkveno-pučkoj tradicijskoj kulturi*, Rama – nekoć i danas, Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa Prozor-Rama, 18.-19. lipnja 2009., Matica hrvatska, Prozor-Rama, 2010., str. 299.

⁴³¹ U krivopučanskoj i krasnarskoj se tradiciji tri dana: spomendan svetoga Ilije (20.7.), sv. Danijela proroka (21.7.) i sv. Marije Magdalene (22.7.) nazivaju *ognjenim danima* (v. Belaj, Marijana: *Sveci Juraj i Antun Padovanski u životu Krivopučana*, Senjski zbornik, 31 (1), Gradski muzej Senj; Senjsko muzejsko društvo, Senj, 2004., str. 146; Belaj, Marijana: *Tko je kriv za nevrjeme u Krasnu? (Etnološke crtice o pučkoj pobožnosti)*, Senjski zbornik, 32 (1), Gradski muzej Senj; Senjsko muzejsko društvo, Senj, 2005., str. 381).

*di Gospa ne kleči,
di se Bog ne moli,
di se misa ne govori.*⁴³²

Slična verzija molitve zabilježena je u Rakitnu:

*O Ilija ognjeni,
koji grome odgoniš.
Goni ih stinom žesticom,
Isusovom desnicom,
di no Gospa ne kleči,
di no zvonce ne zveči,
di no Isus ne govori svoje svete mise.*⁴³³

10.5. Molitve posvećene Blaženoj Djevici Mariji

Hrvati na poseban način štiju Blaženu Djevicu Mariju. Osim hodočašća, svetih misa, procesija i drugih pobožnosti koje vjernici čine u čast Djevici Mariji, vjernici se Gospi utječu svakodnevnim molitvama. Najstariji zapis molitve na hrvatskome jeziku posvećene Blaženoj Djevici Mariji nalazi se u *Kijevskim listićima*.⁴³⁴ Hrvati Mariju nazivaju svojom *kraljicom*:

*Anđeli čuvari,
otvorite vrata
da ja vidim
kraljicu Hrvata.*⁴³⁵

Stoljećima su u narodu nastajale pučke molitvene pjesme Mariji koje nisu zapisivane, a koje su se prenosile usmenim putem. Posušani se rado mole Gospi kao svojoj zagovornici kod

⁴³² Nada Jukić.

⁴³³ Dragica Barišić (rođ. 1932.), Rakitno.

⁴³⁴ *Kijevski listići* potječu iz 10. stoljeća. Međutim, Katalinić napominje kako je prva stranica *Kijevskih listića* napisana u 12. stoljeću: *taj je jezik starohrvatski, onakav kakvim se govorilo u 12. stoljeću. Ipismo kojim je molitva napisana odaje oznake glagoljice 12. stoljeća.* (v. Katalinić, Ante: *Najstarija hrvatska napisana molitva Mariji*, *Obnovljeni život*, 50 (5), Filozofsko teološki institut Družbe Isusove, Zagreb, 1995., str. 478).

⁴³⁵ Marija Perko (1979.), Rakitno.

njezinoga sina Isusa. U molitvi *O preslavna Božja mati* moli se Blaženoj Djevici Mariji da udijeli molitelju milost ljubavi prema Isusu Kristu:

*O preslavna Božja mati,
dostoj nam se milost dati,
da ja ljubim sina tvoga,
pridobroga Boga moga.
Za sve moje govorenje,
djelovanje i mišljenje,
smiluj nam se majko slavna,
znaj da nisam uvijek spravna,
poklanjam se sinu Tvomu,
pridobrome Bogu momu.
Zatim Tebi koja jesi,
za njim prva na nebesim.
On je vrelo od mladosti,
Ti si vrutak od slatkosti.
Njemu hvala, njemu dika,
Tebi slava prevelika.
Oj Isuse budi hvaljen,
po sve vijeke vijekova.
Amen.⁴³⁶*

Nešto kraća verzija moli se u Rakitnu:

*O prislavna Božja mati,
udostoji se pomoć dati
da ja ljubim sina tvoga,
pridobroga Boga moga.
Da se i ja s njime družim,
da ga i ja vjerno služim.
Od sada pa do vika*

⁴³⁶ Spomenuta Anđa Bakula iz Rastovače.

*nek je Bogu veća dika.*⁴³⁷

Također u Rakitnu zabilježena je molitvena pjesma *Pozdrav Mariji*:

*Zdravo Marijo milosti puna,
na glavi ti rajska kruna.
U zvizdan si okićena,
u misec si obuvena.
Na nebesa uznesena,
Svetim Duhom zaručena.
Sveta Marijo,
moli za nas grešnike
sada i na čas smrti naše.
Amen.*⁴³⁸

Djeca bi se molila Gospi da prati njihove očeve te da ih sačuva od dušmana:

*Gospe moja,
Božja mati,
uvijek moga tatu prati,
budi s njim preko dana,
čuvaj ga od dušmana.*⁴³⁹

10.6. Svetačke molitve

U Posušju se vjernici mole svetom Anti, svetom Vidu, svetoj Maloj Tereziji od Djeteta Isusa te drugim sveticama i svetcima.

⁴³⁷ Danica Dumančić (rođ. 1935.), Rakitno, Posušje.

⁴³⁸ Iva Šarić (1968.), Rakitno, Posušje.

⁴³⁹ Dana Topić (1958.), Rakitno, Posušje.

10.6.1. Molitve svetom Anti

Sveti Ante omiljeni je svetac mnogih vjernika, stoga se vjernici rado mole i zavjetuju svetome Antunu Padovanskome te svjedoče kako su im se molitve uslišile.

Vjernici se svetome Antunu posebno mole da pronađu izgubljene stvari, a zaštitnik je: *onih koji se vole, bračnih drugova, žena, djece, putnika, poniženih, potlačenih, siromaha. Pomoćnik je kod neplodnosti i kod porođaja. Zaštitnik je od demona, groznice, kuge, brodoloma, ratnih nevolja, vodene bolesti, bolesti očiju.* “ Također se štuje kao „zaštitnik propovjednika, budućih majki, ribara, mornara, starih ljudi, žetvi, stoke, pošte, gladovanja, Portugala i vjere u Presveti sakrament. Udavače se sv. Antunu mole da se udaju za dobrog muža.”⁴⁴⁰

Molitva zapisana u Cerovim Docima kazuje kako je sveti Ante već za svoga života bio posvećen Bogu. Svetom Anti se moli da *isprosi* kod Isusa oprostjenje ljudskih grijeha:

*Sveti Ante čudotvorče,
ti Isusa grlit poče,
za života jošte svoga,
ti stvorenje bi za Boga.
Uslišaj nam molbe svake
jer ti imaš pomoć jake.
Uslišaj nam molbe one
jer te za to bolni mole.
Ti si Ante sveta cvita
i zavitna škrinja svitla.
Svi mi znamo stanovito,
moreš Ante temeljito
u Isusa isprositi,
nami grije oprostiti.
Sine Božji budi hvaljen,
po sve vike vikova.*

⁴⁴⁰ Dragić, Marko: *Štovanje sv. Antuna Padovanskog u hrvatskoj crkveno-pučkoj baštini*, Ethnologica Dalmatica, 25 (1), Etnografski muzej, Split, 2018., str. 40.

*Amen.*⁴⁴¹

U Rakitnu je zabilježena sljedeća varijacija navedene molitve:

*Sveti Ante čudotvorče
ti Isusa grlit poče
za života jošte svog
ti stvorenje, a On Bog.
Sad si zato svetac svijeta
i zavitna škrinja sveta.
Za zdravlje te bolni mole
pogledaj im teške bole.
Čudotvorno uslišli njima
molbe i vapaj.
Ne odbaci svete dare
što ti nose prid oltare,
gorki suza gorak boj
i raskajan život svoj.
A mi dragi slabi ljudi
grišne volje, grišne ćudi,
suzne oči pravi vir,
nek nas prati Bog i mir.
I kad nama kušnja pane,
prosvitli nam mračne dane.
Ti božanski noćni znak,
budi uvijek štit naš jak.*⁴⁴²

Varijacije navedenih molitvi zapisane su u Sretnicama u Mostaru, Ljutom Docu kod Širokoga Brijega te u Uzarićima kod Širokog Brijega.⁴⁴³

⁴⁴¹ Matija Naletilić iz Cerovih Dolaca.

⁴⁴² Spomenuta Iva Šarić.

⁴⁴³ V. Dragić, Marko: *Štovanje sv. Antuna Padovanskog u hrvatskoj crkveno-pučkoj baštini*, Ethnologica Dalmatica, 25 (1), Etnografski muzej, Split, 2018., str. 54-56.

Večernjom se molitvom u Posušju svetome Anti *umoljnom* upućuje preporuka za zaštitu obitelji, da sveti Ante kod Spasitelja Isusa i Blažene Djevice Marije prikaže ljudske potrebe te odstrani sve dušmane:

Jedan Očenaš i Zdravo Mariju na čast sv. Ante Čuvara. Odlučit ću za obitelj, da nas sveti Ante čuva:

*Sveti moj Ante umoljni,
molim te sve pokaži kod Spasitelja Isusa
i kod Djevice Marije za nas, za naše potrebe.
Odstrani od nas sve dušmane,⁴⁴⁴
i viđene i neviđene,
i krštene i nekrštene.
O sveti moj Ante,
ko je se god tebi zamolio,
nisi ga dopustio,
ne dopusti ni mene,
ni moje obitelji ni nikoga.⁴⁴⁵*

Svetome Anti upućivale su se i molitve prije odlaska na spavanje:

*Mili zaštitniče,
sveti Ante,
dok ja budem mirno spavala,
ti dragoga Boga za me hvali.⁴⁴⁶*

⁴⁴⁴ U preporuci koja se molila u Hercegovini, a koju navodi Jerko Suton također se moli svetome Anti za zaštitu od dušmana: „(...) svetom Anti da sačuva nas i našega ajvana, / kod nas što je Bog da. / Da ne dopusti šćete ni zijana. / Da sačuva od mukavice, štrljavice, / od šuge, gube, od razbolice, / od vuka, od ajduka, od dušmanina, / od svakog zla časa.“ (Dragić, Marko: *Štovanje sv. Antuna Padovanskog u hrvatskoj crkveno-pučkoj baštini*, Ethnologica Dalmatica, 25 (1), Etnografski muzej, Split, 2018., str. 61).

⁴⁴⁵ Nada Jukić.

⁴⁴⁶ Kazala Ivana Bašić.

10.6.2. Molitve svetom Vidu

Sveti Vid rođen je u poganskoj obitelji na Siciliji. Međutim, rano je prihvatio kršćanstvo, a ubrzo se govorilo o čudesnim ozdravljenjima po njegovu zagovoru. O završetku njegova ovozemaljskoga života postoje dvojbe. Prema legendi je Vid, na Dioklecijanov poziv da mu izliječi sina od padavice, iz Dioklecijanova sina istjerao zloduha. Stoga je Dioklecijan dao ubiti svetoga Vida i njegovu dvojicu pratitelja. Prema drugoj legendi Vid i pratitelji su oslobođeni. Pomolili su se kod rijeke, a duše su im uznesene na nebo. Dan svetoga Vida slavi se 15. lipnja.⁴⁴⁷

Često se vjernici prije spavanja mole svetome Vidu:

*Sveti Vide, vidi mene,
sveti Duve, obraduj me,
slavna Gospe krili mene,
svi anđeli oko mene,
čuvajte mi dušu moju
dok mi tilo pripočine,
da mi duša ne pogine. Amen.*⁴⁴⁸

U navedenoj se molitvi u drugome stihu preporučuje svetome *Duvu*. U drugim se varijacijama molitvi spominje sveti Duje: *Sveti Duje, obraduj me*. U molitvi zapisanoj u Viru taj je stih izostavljen:

*Sveti Vide, vidi mene,
Mati Gospe, krili mene,
svi anđeli, sačuvajte mene,
da mi tilo ne pogine,
da mi duša počine.*

U Posušju se svetom Vidu moli također za zdravlje očiju.⁴⁴⁹

⁴⁴⁷ Dragić, Marko: *Suvremena etnografija vjerske usmene lirike u metkovskom kraju*, Hrvatski neretvanski zbornik, 9, Društvo Neretvana i prijatelja Neretve u Zagrebu, Zagreb, 2017., str. 259-260.

⁴⁴⁸ Kazala Ljubica Bakula.

⁴⁴⁹ Više je kazivača potvrdilo kako se u Posušju svetome Vidu moli za očuvanje ili poboljšanje vida.

10.6.3. Molitve svetoj Maloj Tereziji od Djeteta Isusa

Sveta Terezija rođena je 1873. godine u Alençonu u Francuskoj, a većinu svoga života provela je u *starom normandskom* gradu Lisieux. Nakon smrti majke, brigu o njoj i njezinoj mlađoj sestri preuzele su dvije starije sestre Pauline i Marie. Obje starije sestre postale su redovnice, a kada je prva od njih Pauline stupila u red Karmelićanki, to je kod Terezije izazvalo: *bolest hysterije, popraćene halucinacijama*. Sestra Marie također se pridružila redu Karmela. Terezija je osjetila poziv te je već sa svojih petnaest godina ušla u samostan. Pripadala je istome redu kao i njezine dvije starije sestre. Njezin redovnički život obilježen je ljubavlju prema Bogu te mišlju kako je važno *ostati malen*. Umrla je od tuberkuloze 1897. godine, a 1925. godine proglašena je svetom.⁴⁵⁰

U posuškom Čitluku zabilježena je molitva svetoj Tereziji:

Terezijo mala

Ponizno te molim

Reci dragom Isusu

*Da ga puno volim.*⁴⁵¹

Godine 1997. Dragić piše kako je ova molitva u Rami jedna od najpoznatijih koju majke uče svoju djecu *čim počnu govoriti*.⁴⁵²

Svetoj Maloj Tereziji od Djeteta Isusa u večernjim preporukama se moli da isprosi od Isusa milost za pomoć u duševnim tjeskobama.⁴⁵³

⁴⁵⁰ O'Connor, Patricia: *Terezija iz Lisieuxa, sv. (1873 – 1897)*, Suvremena katolička enciklopedija, M-Q (priredili: Glazier, Michael; K. Hellwigg, Monika), 2005., str. 220-225.

⁴⁵¹ Ivana Bašić, a molitvu je naučila od baka iz svoga sela.

⁴⁵² Dragić, Marko: *Duša tilu besidila: hrvatske pučke molitvene pjesme iz Bosne i Hercegovine*, Mala nakladna kuća Sveti Jure, Baška Voda, 1997., str. 185.

⁴⁵³ Spomenuta Nada Jukić.

11. Predaje

Predaja je vrsta usmene priče koja se prenosi *s koljena na koljeno* te je na taj način ostala prisutna u usmenoj književnosti do današnjih dana. Maja Bošković-Stulli piše kako se predaje, uz bajke, smatraju *povlaštenom* vrstom usmenih priča te kako je pri njihovom određivanju važan kriterij vjerodostojnosti, odnosno kriterij *vjerovanja u istinitost*.⁴⁵⁴ Nadalje, napominje kako unatoč tome što se vjerovanje u novije vrijeme može rjeđe očekivati kod slušatelja i kazivača, ono se ipak otkriva u iskazu predaje i njezinoj formi.⁴⁵⁵

Dragić piše kako je *predaja vrsta priče koja se temelji na vjerovanju u istinitost njezina sadržaja*.⁴⁵⁶ U svom doktorskom radu Sunara navodi da je vjerovanje u istinitost predaje važno zbog njezine *odgojne i kohezijske funkcije u društvu*.⁴⁵⁷

Najstarije predaje i legende o Hrvatima nalaze se u djelu Konstantina VII. Porfirogeneta nastalom oko 950. godine *O upravljanju carstvom*. Porfirogenet navodi predaju o dolasku Hrvata na današnje prostore koji su predvođeni petoricom braće i dvjema sestrama. Povijesne, etiološke i etimološke predaje zapisao je pop Dukljanin u svom *Ljetopisu* iz 12. stoljeća, a među njima je predaja o nastanku naziva grada Dubrovnika. U 14. stoljeću zabilježena je predaja o ubojstvu najboljeg hrvatskog kralja Dmitra Zvonimira dok je pad bosanskog kraljevstva krajem svibnja 1463. godine *ostavio najdublji trag u hrvatskoj književnosti i povijesti*.⁴⁵⁸ O tome svjedoče brojni zapisi povijesnih i etioloških predaja koji govore o razdoblju osmanske vladavine.

Mnogi su kasniji pisci poklanjali pozornost usmenim predajama uvrštavajući njezine elemente u svoja djela.⁴⁵⁹ Od osamnaestoga je stoljeća prisutno dosta predaja sa svim žanrovskim osobitostima.⁴⁶⁰

Fra Petar Bakula smatra se prvim sakupljačem lokalnih predaja i legendi u Hercegovini. Godine 1867. izdaje u Splitu *Šematizam* u kojem posebno mjesto zauzimaju narodne predaje iz

⁴⁵⁴ Pišući o pričama i povijesti u knjizi *O usmenoj tradiciji i o životu*, Bošković-Stulli napominje kako su odavno postojale *tajne veze* između folklornih priča i povijesti (v. Bošković, Stulli, Maja: *O usmenoj tradiciji i o životu*, (drugo prošireno izdanje), Konzor, Zagreb, 2002., str. 11).

⁴⁵⁵ Bošković-Stulli, Maja: *Priče i pričanje*, Stoljeća hrvatske usmene proze, (drugo, dopunjeno, izdanje), Matica hrvatska, Zagreb, 2006., str. 22-23).

⁴⁵⁶ Dragić, Marko: *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 272.

⁴⁵⁷ Sunara, Nikola: *Interferencije usmene književnosti i tradicijske kulture u morlačkoj tetralogiji Ivana Aralice*, doktorski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2018., str. 52.

⁴⁵⁸ Dragić, Marko: *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine, proza, drama i mikrostrukture*, MH u Sarajevu, HKD Napredak, Sarajevo, 2005., str. 15-16.

⁴⁵⁹ O ovome opširnije: isto, str. 15-23.

⁴⁶⁰ Botica, Stipe: *Povijest hrvatske usmene književnosti*, Školska knjiga, Zagreb, 2013., str. 441.

zapadne i sjeverne Hercegovine s duvanjskom krajinom.⁴⁶¹ Kada je riječ o predajama na tlu Bosne i Hercegovine, ističe se posthumno objavljena *Historijska usmena predanja iz Bosne i Hercegovine* Vljaka Palavestre. Posebice su važne autorske knjige i radovi Marka Dragića u kojima se pojavljuju brojni primjeri predaja zapisanih na različitim područjima Bosne i Hercegovine.

Tvrtko Čubelić navodi kako postoji velik broj primjera predaja iz razloga što je njezin oblik prikladan za priopćavanje različitih ljudskih zapažanja, dok joj *neuvjetovanost ili neograničenost njezine forme omogućava široku i svestranu primjenu*.⁴⁶² Botica piše kako je s obzirom na broj zapisanih predaja od ilirizma nadalje najviše bilo prisutno povijesnih predaja te da su iste česte u starijim zbornicima usmenih priča ili pripovijedaka, ali i u novijim zapisima, primjerice kod Dragića. Dalje navodi kako se u novijim zapisima velika pozornost poklanja predajama s demonološkim motivima.⁴⁶³ Evelina Rudan piše da se: *od trenutka njezina istraživanja do završetka rada dogodio „pravi bum“ interesa za likove demonoloških predaja te napominje kako je interes za nadnaravno, onostrano, vidljiv i u kretanjima na međunarodnoj književnoj, publicističkoj i filmskoj sceni*.⁴⁶⁴

Motivski i tematski svijet posuških predaja je raznolik. Pored tematike osmanske vladavine, informanti se najviše zadržavaju na mitskim i demonološkim temama. Neke predaje posuškoga kraja nalaze se u djelima različitih autora.⁴⁶⁵ Međutim, sustavnijeg sakupljanja i istraživanja predaja na posuškom području nije bilo.

Predaje se klasificiraju različitim mjerilima, tako je kroz povijest usmene književnosti prisutno više različitih klasifikacija. Mjerila po kojima se klasificiraju su motivska, tematska i ostala mjerila.⁴⁶⁶ Polazeći od klasifikacije Marka Dragića, u radu su predaje podijeljene u šest skupina: povijesne predaje, etiološke predaje, eshatološke predaje, mitske (mitološke) predaje, demonske (demonološke) predaje i pričanja iz života.⁴⁶⁷

⁴⁶¹ Šematizam obrađuje Hercegovačku franjevačku kustodiju i Hercegovački apostolski vikarijat, a te su institucije obuhvaćale samo današnju zapadnu i sjevernu Hercegovinu s duvanjskom krajinom (Preuzeto iz: Dragić, Marko: *Zakopano zvono*, Mala nakladna kuća Sveti Jure, Baška Voda, 1996., str. 7-10).

⁴⁶² Čubelić, Tvrtko: *Povijest i historija usmene narodne književnosti*, Vlastita naklada, Zagreb, 1988., str. 216.

⁴⁶³ Botica, Stipe: *Povijest hrvatske usmene književnosti*, Školska knjiga, Zagreb, 2013., str. 443-444.

⁴⁶⁴ O ovome više: Rudan, Evelina: *Vile s učke: žanr, kontekst, izvedba i nadnaravna bića predaja*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2016., str. 72.

⁴⁶⁵ V. *Građu* u uvodnom dijelu ovoga rada.

⁴⁶⁶ Dragić, Marko: *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine, proza, drama i mikrostrukture*, MH u Sarajevu, HKD Napredak, Sarajevo, 2005., str. 28.

⁴⁶⁷ Isto.

Budući da se sadržaji predaja prepleću, neke od njih bi se mogle svrstati u više različitih skupina. Posebice je to u radu vidljivo kod povijesnih i etioloških predaja koje su velikim dijelom vezane uz tematiku osmanske okupacije.

11.1. Povijesne predaje

Stoljećima se predaje prenose s koljena na koljeno. One nastaju u različitim životnim situacijama, a u ulozi samih prenositelja usmenih predaja mogli su biti ljudi različitog životnog iskustva, znanja i staleža. Tijekom povijesti naraštaji su nastojali sačuvati narodno blago pripovijedajući i nastojeći da predaje tako ostanu zapamćene u narodu.

Dragić piše kako: *povijesne predaje kazuju o povijesnim događajima, vladarima, kraljicama, uskocima i hajducima, tvrđavama, mostovima, čatrnjama i blagu* te da su najzastupljenije one koje govore o višestoljetnoj osmanskoj okupaciji.⁴⁶⁸ Zapisane povijesne predaje u radu vezuju se uz događaje vezane uz srednjovjekovne nadgrobne spomenike - stečke te uz vrijeme turske okupacije na području Posušja.

Predaje o stećcima najčešće govore o negativnim posljedicama njihovoga pomicanja ili uklanjanja s mjesta na koja su izvorno bili postavljeni.

Predaje o višestoljetnoj osmanskoj okupaciji na području Posušja pripovijedaju o stradanjima i patnjama stanovnika posušškoga kraja, o prelascima na islam, ljudima koji su se isticali svojom hrabrošću i domišljatošću te o hajducima. Pored posušških hajduka Šimice Karamatića i Petra Bašića, u radu se spominju i hajdukovanja Mijata Tomića i Andrijice Šimića. U Mijatovoj družini je bio i musliman Suša od Posušja koji je imao imanje i vrelo u posušskom naselju Procip.

11.1.1. Stećci

Stećci su srednjovjekovna nadgrobna kamenja ili spomenici, a mogu se naći u različitim oblicima: *kao amforne ili obrađene ploče, križevi, ornamentno neurešeni i urešeni sanduci ili sljemenjaci*.⁴⁶⁹ Pozivajući se na Bešlagića, Petričušić navodi kako se prvi pisani podaci o stećcima na području Bosne i Hercegovine pojavljuju u putopisu B. Kuripešića. Stećci koji su

⁴⁶⁸ Dragić, Marko: *Od Kozigrada do Zvonigrada: hrvatske predaje i legende iz Bosne i Hercegovine (II)*, Mala nakladna kuća Sveti Jure; Zajednica izdanja ranjeni labud (ZIRAL), Baška Voda-Mostar-Zagreb, 2001., str. 7.

⁴⁶⁹ Petričušić, Ružica: *Stećci (s osobitim osvrtom na stečke u posušskom kraju)*, Ljetopis posuški, Matica hrvatska, Posušje, 1998., str. 57-58.

se spominjali u Bešlagićevom kataloškom pregledu, nestali su sa svog mjesta što uvelike otežava njihovo daljnje istraživanje. Takav je slučaj sa stećcima u Zagorju i Gracu. Zahvalu za očuvanje većeg broja nekropola sa stećcima Petričušić pripisuje činjenici da se nalaze u mjestima u kojima postoji posebno poštovanje prema njima, ali i narodnim vjerovanjima koja su se pojavila vezano uz njihovo pomicanje.⁴⁷⁰

Pišući o kasnosrednjovjekovnim nekropolama stećaka, Edita Vučić u svom doktorskom radu navodi kako na *zabrinjavajuće stanje u kojem se stećci* na području Posušja *nalaze* utječe činjenica da je velik broj stećaka utonuo u zemlju zbog čega nije moguće utvrditi njihov oblik i umjetnička svojstva te djelovanje atmosferilija i hladnih zimskih uvjeta. Također, piše kako je na nestanak velikog broja stećaka utjecao *ljudski faktor: U rimokatoličkim grobljima koja su nastala na nekropolama stećaka, evidentirane su devastacije ili spolizacije nadgrobnih spomenika (Petrovići, Poklečani, Dupovci, Gradac, Ilino brdo...)*.⁴⁷¹

U narodu su nastala različita vjerovanja vezana uz pomicanje i uništavanje stećaka. Općepoznato je vjerovanje o pojavljivanju nevremena ukoliko bi se stećci pomicali:

*Naišli jednom regruti rakitski na Vlaškom putu i vide stećke i od svoje arlosti izvrnili ga, kažu da je tada odma nevrime bilo, nije se moglo izać dok nisu vratili stećak. A stećak se ne smi dirat, to je nečija tuđa uspomena i to treba pustit na miru.*⁴⁷²

Stećci na Ričini

Slična je predaja vezana uz stećke na Ričini:

*Oni stećci na Ričini što su, skupilo se nekoliko dečkića i hajde ko će bolje privrnut i tako oni od te svoje ludosti privrnu stećak, odmah iza toga je krupa okrenila i to crvenkaste boje. A onda su došli ovi stariji ljudi i svećenik, a i roditelji od tih momaka: „Šta ste to radili?!“ Tako ti stariji vratili stećak i onda se vrijeme smirilo. I dan danas su stećci na istom mjestu.*⁴⁷³

⁴⁷⁰ Petričušić, Ružica: *Stećci (s osobitim osvrtom na stećke u posuškom kraju)*, Ljetopis posuški, Matica hrvatska, Posušje, 1998., str. 60.

⁴⁷¹ Vučić, Edita: *Kasnosrednjovjekovne nekropole stećaka Zapadne Hercegovine*, doktorski rad, Filozofski fakultet, Zagreb, 2018., str. 255.

⁴⁷² Kazala Matija Naletilić (rođ. Širić), 1939. godine, iz Cerovih Dolaca u Posušju.

⁴⁷³ Ispričao Ivan Širić (1951.).

Stećci s Tribistova

Uz pomicanje stećaka povezuju se i motivi neuspijevanja žita i sijena:⁴⁷⁴

*A bili su ti i površ Tribistova stećci, odkad god najstarije čeljade pamti oni su tu na istom mistu i neke godine sastalo se nekoliko nji stirat će te stećke u Ukras kamen. Okrenilo je Božje nevrime, krupa u sedmon mjesecu sve obilila, ništa se nije moglo pokupit žita i sina te godine, do podne lipo - od podne okreni i sve tako dok nije sve uništeno, sagnjilo sve. A od ovi što su to radili, sve do jedan nije umro prirodnon smrću - nije bilo dobro ni za nji ni za njijsovu obitelj.*⁴⁷⁵

O nestručnom uklanjanju stećaka iz Tribistova piše Petar Oreč u svojim bilješkama 11. kolovoza 1976. godine.⁴⁷⁶

Ugrađeni stećak

Stećci su uklanjani sa svoga mjesta kako bi se koristili za gradnju drugih objekata, a prema predaji to je uzrokovalo ugibanje životinja. Tako je jedan Landeka ugradio stećak u zid kuće nakon čega mu je počela ugibati stoka. Nakon što je vratio stećak na staro mjesto, to mu se više nije događalo:

E stećci, kažu da su to izgradili Rimljani, a gomile ilirske, a doli su ispod njih grobovi i tu se navlačilo velike teške stine da ne more živina iskopat i nosat otole kosti tako da to ostane tu i da niko ne bi triba dirat jerbo to je zaštićeno, ali i ako neko dirne u to ili vuče otole ili ugrađuje u nešto odma zašla krepanija.

Jedan Landeka iz Posušja zamirio, ima ispod kuća gori u selu Rastovača doli stećci i ima bunar, i taj praviti će kuću i zamirio one stećke, on ti taj stećak dovuče kući, pripoli ga u

⁴⁷⁴ Sličan motiv pojavljuje se u predaji zapisanoj u stolačkom kraju (v. Bošković, Danijela; Dragić, Marko: *Hrvatska usmena književnost u suvremenim zapisima stolačkoga kraja*, Stolačko kulturno proljeće, 5, Matica hrvatska, Stolac, 2007., str. 152.

⁴⁷⁵ Kazala Kata Bešlić (1931.-2019.).

⁴⁷⁶ Oreč opisuje žalosnu sliku i raskopane grobove, te nekolicinu ploča slabije obrade koje su ostale na lokalitetu. Prema riječima autora, do skrnavljenja grobova došlo je prilikom nestručnog procesa dislociranja i aktivnosti strojeva koji su pomjerali stećke. Pored grobova pronašao je ulomke keramike crvenkaste i sivocrne boje, istrunule drvene sanduke i komad željeza na kojem se nalazio grb Hrvoja Vukčića Hrvatinića (ruka s mačem) (Preuzeto iz: Vučić, Edita: *Kasnosrednjovjekovne nekropole stećaka Zapadne Hercegovine*, doktorski rad, Filozofski fakultet, Zagreb, 2018., str. 241).

zid i uzida u kuću i zaša mu krepavat ajvan. Ode on župniku u Posušje i župnik ga pita: „Šta si radio, da ti nemaš štogod u kući uzidano štogod sa grobalja?“ – „Nemam!“ Župnik opet: „Ma mora bit nešto?“ A ovaj Landeka kaže: „Jesan jedan stećak pripolio i uzida u kuću.“ Kaže njemu župnik: „Dokle god ne vratiš stećak doli di je i prije bio uvik će ti se svašta dešavat i prtitit će ti smrću.“

*To je on odma vratio nazad i posle mu se nije tako nešto dešavalo.*⁴⁷⁷

Na Stećcin

Uz lokalitet *Na stećcin* koji se nalazi iznad Borčevca veže se narodna predaja o pojavljivanju strašila tijekom noći:

Iznad Borčevca, eno gori na brdu onom, ima malo ravnine i tu imadu stećci, a i to se misto zove Na stećcin. Kazivali su da su tu svatovi izgnili⁴⁷⁸ i tako svit koji je prolazio obnoć govorio da tu plaši nešto. Pokojni Antić je kaziva da je tu jednon zaspa i kaže: „Ja dragi moj zaspa, ja se probudio kad ono me svakakvin glason zove i usunilo stinan u me, ja skoči i biž, više ti ga nikad nisan tudan obnoć nališa.“⁴⁷⁹

U stolačkom kraju postoji predaja koja kazuje kako, ako djevojka zaspe na stećku koji se nalazi u Rotimlji, poludi te takva ostane cijeloga života ili ubrzo nakon toga umre.⁴⁸⁰

Grobovi na Rosuljama

Rosulje su njive u Tribistovu koje su naziv dobile po močvarnom tlu. U blizini tih njiva nalazi se nekropola sa stećcima. Jedne su godine mještani, orući Rosulje, naišli na ljudske kosti:

Rosulje su njive naše, Rosulje se zovu jer je uvik močvarno, eto i sad ti je to gori u Tribistovu. Rosulja je kod stećaka, di je ono jezero, to ti je vamodoli. To je bilo neke godine, ja san bila prisutna i orali su Križančovići i naši Pavlovići, mi reknemo Kudrušini. Ženska glavo

⁴⁷⁷ Ispričao Frano Širić.

⁴⁷⁸ Nerijetko se u narodu kazuju predaje o pobijenim svatovima na mjestima na kojima se nalaze stećci.

⁴⁷⁹ Kazala Kata Bešlić (djev. Martić) rođena 1931. godine, a umrla u listopadu 2019. godine, Rastovača, Posušje.

⁴⁸⁰ Bošković, Danijela; Dragić, Marko: *Hrvatska usmena književnost u suvremenim zapisima stolačkoga kraja*, Stolačko kulturno proljeće, 5, Matica hrvatska, Stolac, 2007., str. 152.

kad su gori, otpo⁴⁸¹ neće konj naprid, kad je se to jamilo. Prije bi se reklo splanili se konji. Ne znan ko tada priđe, isto dosta čovik bio onde i kaže: „Znaš šta, nemojte dalje više orat, vidite li vi, ovde su stećci. Šta vi, znadete, možda su nečije kosti doli. Aj vi to lipo ostavite, pa iskopat ćemo pa vidit.“ Ja se evo sva naježi dok pričam. I kopaj, kopaj, kad tamo velika ljudska..., kosti, zaboga, ljudske. Bog zna šta je, možda ih je puna Rosulja, ko će znat, star je svit. Da se nisu tada konji splanili, ne bi se nikad znalo za te kosti, njiva ostala tri, četiri metra, ozgar, nisu posle orali. Živa istina, tu san ja bila prisutna pa to znaden.⁴⁸²

Zavitovanje i ozdravljenje

U posuškom Čitluku pripovijeda se kako su ljudi ozdravljali uzimajući zemlju koja se nalazila pored stećaka:

Stećci se nisu smili krećat. Tu su pokopani nepoznati ljudi i djeca. I tu bi prvo ko bi kreća te stećke, govorilo se da bi se tim ljudima dogodilo zlo. I tu su se ljudi zavitovali, molili i uzimali zemlju za ozdravljenje. Moja je mater uzimala tu zemlju i stavljala Mičku pod glavu kad bi ga glava zabolila i ona kaže da ga više nikad nije glava zabolila.⁴⁸³

11.1.2. Osmanska vladavina

Mnoge zapisane povijesne predaje kazuju o događajima i osobama koje su se isticale u vrijeme osmanske vladavine na istraživanom području.

Nakon pada Bosne i Hercegovine pod osmanlijsku vlast nastupilo je višestoljetno teško razdoblje za Hrvate koji su živjeli na tom području.

11.1.2.1. Nasilja nad Hrvatima za vrijeme osmanske okupacije

Mnoga su nasilja vršena nad Hrvatima u Bosni i Hercegovini za vrijeme osmanske okupacije. Hrvatski je narod bio osuđen na patnju, progone i stradanja što svjedoče i mnogobrojne zapisane predaje o ovom razdoblju na prostorima Bosne i Hercegovine.

⁴⁸¹ *Otpo-od pola* (njive).

⁴⁸² Janja Bakula, rođena 1947. godine u Tribistovu u Posušju.

⁴⁸³ Ivana Brkan (rođ. 1998.), zapisala po kazivanju Dragice Biško (djev. Bago) rođ. 5.12.1954., Čitluk, Posušje.

Osmanlijama su smetali kršćanski sakralni objekti kao i kada bi se služile i slušale svete mise. Ante Kraljević u osamnaestom broju *Kršnoga zavičaja* 1985. godine donosi priču o pobijenom narodu na groblju Ričini na dan svete Ružice za koju piše kako je zasnovana na istinitom događaju iz *turskih vremena*. Na groblju se skupilo mnoštvo svijeta koji je slušao fra Matu kako govori svetu misu. Nitko nije primijetio kako su Turci na svojim konjima opkolili groblje. U trenutku podizanja Tijela i Krvi u groblje je ušao Omer-beg Duvnjak te sabljom fra Mati odrubio glavu. Na njegov znak u groblje su ušli i ostali Turci, među njima i poturčeni Meša i tako je cijeli narod stradao. Jedino je dječak Andrija preživio i on je, nakon što su Turci napustili groblje, trčao kući govoreći kako su svi mrtvi. Vijest o pobijenom narodu ubrzo se proširila. Obitelj, rodbina i rođaci su se zatim uputili na groblje kako bi pokopali tijela.⁴⁸⁴

Stariji kazivači vjeruju, ukoliko se večeri kasno prolazi pokraj groblja Ričine, da se mogu čuti glasovi ljudi koji mole:

*Ako slučajno naiđeš u ponoćno doba pokraj groblja na Ričini koji povezuje Posušje i Duvno i vidiš – kako se priča, upaljene svijeće i puk s uzdignutim rukama, nemoj se plašiti, jer ljudi samo žele završiti ono što su počeli i što se ne ostavlja nedovršeno, pa makar i zamijenili dan za noć, život za smrt.*⁴⁸⁵

Dragić navodi kako u Rami postoji više predaja i legendi o biskupu kojeg su Turci ubili na Petrovdan u Ljubuncima te kako na ovaj dan ljudi hodočaste na njegov grob.⁴⁸⁶ Također, ukoliko bi se večeri ili rano ujutro prolazilo blizu biskupova groba moglo se čuti služenje svete mise.⁴⁸⁷

Snalažljivi fratar

Svećenici su bili u posebno lošem položaju. Pokušavali su spasiti narod te pomoći ljudima da sačuvaju vjeru u teškim vremenima. Predaje nerijetko govore o mudrosti i snalažljivosti svećenika:

⁴⁸⁴ Kraljević, Ante: *Ričina*, Kršni zavičaj, 18, Hercegovina, 1985., str. 42-48.

⁴⁸⁵ Isto, str. 48.

⁴⁸⁶ Dragić, Marko: *Deset kamenih mačeva: hrvatske predaje i legende iz Bosne i Hercegovine*, (I), Mala nakladna kuća Sveti Jure, Baška Voda, 1999., str. 171.

⁴⁸⁷ Isto, str. 171-173.

U Posušju bio jedan fratar, a bio žestoke naravi od sebe i dodija turski zulum, utužili brate bili oni Turci, pobiše svit, pobiše ajvan, sve iz kuće odnesoše. On se mislio šta će, ža mu naroda i dogovori se on sa narodon. U ciloj župi on nađe dva, tri dobra vola i pokupi sira, masla i pođe k agi u Ljubuški i doli on dotra to k agi, malo se s njim na lipo i tako se tuži kako njegov narod ne more ostat od Turaka, kako mu pobi sav narod, a ako ih sve pobije ko će mu harač donosit, neće imat od koga uzimat. Ovaj mu kaže: „Iskupi ti svoje najbolje momke pa promlatite malo, samo nemojte prič priko đize.“ Ovaj mislio nemojte prič priko đize što bi značilo nemojte ih priviše ubit.

I kad su ti oni izašli, ovi ti amo gori ih dočekali, ma najviše ih pobilo, kojeg dobro ranilo, izmlatilo, malo je koji osta. Šta će sad opet jadni fratar, drži opet na Božju trku skupi štogod i opet drži leti agi. A kad je doša doli kazuje tako: „Jesi ti reka nemojte priko đize, ali bila noć i nije se vidilo đize!“ Aga će njemu: „Šuti, a zavali, o svon poslu!“⁴⁸⁸

Harač

Poznat je porez na imovinu, odnosno *harač*, kojeg su Turci ubirali od naroda:

A bio onaj zulum, šta ćeš ti, šta god imaš, Turčinu desetinu. Ako imaš dvadeset ovaca, njegove su dvi, kolika je god, njegova je desetina, od žita, vune, ma od svega, sve je to bilo Bože sačuvaj. I jadni ljudi krili pa evo i mi vamo što smo imali zemlju i gori ima jedna rupa i ledina. I na sebi bi nosili žita po noći. Daj sakrij to, da se ne zna za to jer Turčin dođe i na onoj rpi procjeni koliko je njegovo i pokupi konje i ljude i to se goni za Mostar. Ovaj kraj je bio da se goni u Mostar, a sad donji kraj u Ljubuški jer bile su te neke njihov podjele.⁴⁸⁹

Andrija Zirdum je, prema sjećanju kazivača, bio najbogatiji u posuškoj općini. Njemu je pripadao cijeli Borčevac i Matića vlaka. Kasnije su njegovi potomci prodali dio zemlje ostalima, odnosno Bešlićima i Čaturama.⁴⁹⁰ Turci su došli u Borčevac kod Zirduma po porez, a nakon što su vidjeli da im baka govori točnu brojku ovaca i koza, nisu joj htjeli uzeti porez:

A morali su oni znat koliko ko drži ajvana da znadu koliko će od koga uzimat koliko smoka, koliko masla, sira, mesa i tako su došli u Borčevac kod Zirduma i pitali babe: „Baba

⁴⁸⁸ Matija Naletilić (djev. Širić), rođ. 1939. u Cerovim Docima u Posušju.

⁴⁸⁹ Ispričala Sofija Šarić (1940.), Rakitno, Posušje.

⁴⁹⁰ Ana Širić (djev. Bešlić), rođ. 20.10.1956., Rastovača, Posušje.

koliko imaš ovaca? “Baba će: „Sto!“ A oni: „Baba ubit ćemo te, kazuj koliko pravo imaš?“ A baba opet: „Stotinu! Koza sto, ovaca sto. Ako ne viruješ – broj!“

A kad su ovi pribrojili poklopilo se stanje, vidili da baba ne laže i eto oprostili joj.⁴⁹¹

Hrvatski se narod morao snalaziti na svakojake načine kako bi sačuvao nešto svoje imovine. Kada bi aga došao kupiti žito, neki bi u drvenu lopatu stavili kamenčića i pokušali tako pogoditi agu. Prema predaji, jednom prilikom je to jednome i uspjelo pa je rekao agi: *Pazi aga, stinljivo je žito!* Na taj način je htio odmaknuti agu od žita kako aga ne bi vidio koliko ga ima.⁴⁹²

U narodu postoji vjerovanje da su kuće za vrijeme turske okupacije građene niskih stropova s malim prozorima i vratima jer su begovi i age jahali na konjima stoga je nekima od njih bilo ispod časti sići s konja i ući u kuću kako bi uzeli porez.⁴⁹³

Širić izgubio imanje u Knešpolju

Age su imale pravo oduzeti nečiju zemlju i prisvojiti je sebi ili dati drugome ukoliko bi oni to zaželjeli. Tako je Širić izgubio imanje u Knešpolju:

Ima jedan čovik, Širić, stanje i imanje u Knešpolju. Doša aga i tribalo mu gonit sino u Mostar, ovi nije tio, tu se posvađali, a ovaj Širić neće pa utekne, a aga za njin i stigne ga u Širića brigu i aga mislio da će noćit, a ovaj se nekako iskra i počeo bižat, on ga malo dalje stigne iznad Kljena iznad Joskanovića kuće i rani ga iz puške. U tom je pa i mrak, a ovaj je mislio da je on gotov. Turčin se vrati, a on se sa sto muka izvuče do u Cerove Doce, tu su ga malo izličili i godinu dana je ijo neslanu ranu⁴⁹⁴ da bi mu rana zarasla. Posle ti se nikad nije vratio u Knešpolje, aga da imanje nekon drugon i tako ovaj osta u Cerovin Docin.⁴⁹⁵

Gubitak zemlje

Aga je običavao dati zemlju nekome tko mu se iz nekog razloga svidio. O tome svjedoči sljedeća predaja:

⁴⁹¹ Ispričala Kata Bešlić (1931.-2019.).

⁴⁹² Kazao Ivan Širić, rođen 1951. u Cerovim Docima u Posušju.

⁴⁹³ Ivani Bašić kazao Stipe Ramljak rođen 11.11.1984. godine, Čitluk.

⁴⁹⁴ *Ranu-hranu.*

⁴⁹⁵ Ispričala spomenuta Matija Naletilić, rođ. 1939. godine u Cerovim Docima u Posušju.

Mate Knezović je bio i on je pravio okrugle sirce tako da se mogu nataknuti daci na ruku i to bi on dilio daci po Mostaru. I kad daci upitaju: „Ko ti je to da?“ Oni kažu: „Mate Knezović“. I dođe aga u Konjovac, oralo se, zaustavi aga oranje, izvadi krčalo i kaže jednom Miličeviću koji je svoju zemlju ora: „To više nije tvoje, to je sada Knezovića Mate!“⁴⁹⁶

11.1.2.2. Prelasci na islam

Budući da je bilo obitelji s puno djece koji nisu mogli plaćati porez, Turci bi im ponudili negdje imanje ukoliko će se poturčiti. Dragić navodi i nasilno odvođenje dviju cura iz Rakitna:

Andrijani došla sestra iz Rakitna. Nju su Turci oteli, pa je porodila Čolakoviće, Turke u Sovićima. (...) Kati došla sestra iz Rakitna, pa su je Turci oteli, i ona je izrodila današnje Radoše u Sovićima.⁴⁹⁷

11.1.3. Pojedinci koji su se istaknuli hrabrošću i domišljatošću

Osmanlijama se nije bilo lako suprotstaviti. Ipak, predaje svjedoče o hrabrosti ljudi koji su u to vrijeme živjeli.

Kreko

U Rastovači se pripovijeda o Kreki koji se suprotstavljao Turcima:

A dugo je naš narod bio potlačen od Turaka, a ponekoga su se i Turci bojali. Bio ovde u nas jedan Kreko, e njega su ti se Turci bojali.

Obisili Turci jednog našeg čovika u Bešlića na guvnu, nešto su oni pitali u njega, čovik nije ima, oklen će in dat kad nema i ovi glavni kaže: „Obisite ga!“ A neko iz komšiluka se dositio i odletio po Kreku, Kreko odma doša, a tamo kad je doša galamu na nje, brže pririza

⁴⁹⁶ Spomenuti Ivan Širić, rođ. 1951. godine.

⁴⁹⁷ Dragić, Marko: *Od Kozigrada do Zvonigrada: hrvatske predaje i legende iz Bosne i Hercegovine*, (II), Mala nakladna kuća Sveti Jure; Zajednica izdanja ranjeni labud (ZIRAL), Baška Voda-Mostar-Zagreb, 2001., str. 44.

uže, za pleske za Turčin,⁴⁹⁸ a oni što su brže mogli utekli. I po tomu ti je bio poznat taj Kreko i sad se po njemu zove Krekića kuća.⁴⁹⁹

Prema predaji Kreko je izudarao aginoga sina. Jednom prilikom Kreko je radio pored puta na rastovačkom polju kada je naišao mladi agin sin na konju. On je upitao Kreku: *Šta to radiš vlaško pseto?* Kreko se odmah uspravio, spustio aginoga sina s konja i izudarao ga. Kada je taj mladić došao svome ocu agi, otac ga je upitao: *Tko te sinko tako ubi?* A on je odgovorio: *Kad san priko rastovačkog polja jedan dlake mu vire iz nosa, više ti ga ja nikad neću tudan proć.⁵⁰⁰* Druga predaja svjedoči kako je agin sin po povratku kući svome ocu kazao: *Ćuvaj se ćovika, ne puno velika, runjave nozdrve, dlake mu vire iz nosa.⁵⁰¹*

Kuga

Rastovčani pripovijedaju o ženi koju su zvali Kuga:⁵⁰²

Tu isto u komšiluku je bila jedna žena zvali je Kuga. I nje su se Turci bojali. Doša aga ovde u jednu kuću i pita ist i popit, a žena jadna imala dva jaja u kući i čašu vina i to je uvijek morala čuvat da ne bi kogod od nji banio jer in se moralo uvik dat ist i pit. I ona ti njemu to spremi, a njemu bilo malo, na ženu jadnu tutanj da će ubit, zaklat. Neko je ispid kuće to čuo, odletio po Kugu, a bile kuće i otvorene i stare kućetine ta lako se moglo čut šta se unutra govori. Kuga došla pa onon tavon njega po glavi: „Izlazi tamo, je li ti sad malo?“ A on će: „Neću više dina mi!“ I tako ti se Turčin pokaja.

I tako ti je njih dvoje, Kreko i Kuga, di je god bila nevolja od Turaka letilo se po nje.⁵⁰³

Ivan Šarić (Crni)

Sljedeća predaja govori o Ivanu Šariću zvanom Crni koji je živio u Dabilu:

⁴⁹⁸ Kreko se odmah pojavio na guvnu i uspio spasiti čovjeka od smrti. Nakon što je prerezao uže počeo je udarati Turke i oni su pobjegli.

⁴⁹⁹ Spomenuta Kata Bešlić iz Rastovače.

⁵⁰⁰ Kazala Ana Širić (djev. Bešlić).

⁵⁰¹ Ivan Širić rođ. 18.1.1951. u Cerovim Docima.

⁵⁰² Kazivači pretpostavljaju da je nadimak *Kuga* dobila po tome što je preboljela kugu.

⁵⁰³ Ispričala baka Kata Bešlić (djev. Martić) rođena 1931. godine, a umrla u listopadu 2019. godine.

Za vrime turske vladavine, težak je bio život kršćana pa su ljudi pravili kuće dalje od ravnica i izvora jer je aga oda i desetinu kupio od žita, pa su se Šarići naselili u Dabio. Ali je aga iz Mostara konja jašio, iša priko Goranaca i ledine Crnčca pa je naišao preko Dabila za Rakitno di je bilo žito, ječam na poljani. Aga je oborio klanac i utra konja u žito, a Ivan je Šarić zvani Crni iz šume gleda i tada mu nije smio nitko ništa. Onda je aga zajašio konja i otiša za Rakitno da kupi dohodak pa je produžio i za Duvno da isti posa obavi. Katolici su se zvali kmetovi i znalo je se kod koga se trebao iskupit dohodak i koga odredit da iskupi ljude i konje da se žito, maslo i ovčije meso goni u Mostar jer je za naš kraj bio aga iz Mostara. Ali je Ivanu zvanom Crni tada svijest proradila pa se domisli da nešto agi napravi. Pripravio je drinovu soju što su se tovari počili⁵⁰⁴ kad se konji toware pa je čeka i čamio kad će se aga vratit iz Duvna. Treći dan kad je se aga vraća opet je utra konja u žito. Crni mu kaže: „Istraj konja iz žita!“ Aga kaže: „Neka ga!“ A Crni će opet: „Turčine istraj konja iz žita!“ Pa ga prikrpi drinovon sojon, a aga mu sta prtit: „Di no mi je andžar!“ A ovaj ga opet prikrpi. Turčin istra konja, a Crni mu stade govorit: „Aga uzjaši na konja, aga sjaši s konja!“ I tako opet, a svaki put bi ga prikrpio s onon sojon. Nije ti ga više Turčin utrava konja u žito tu. Ali triba je se nać neko hrabar da bi se njima tako suprostavio.⁵⁰⁵

Marko Zlomislić i aga

Age su dolazile noćiti kod pojedinih ljudi i tada su zahtijevali da ih se počasti hranom i pićem. U Rakitnu je aga običavao dolaziti u kuću Marka Zlomislića. Marku je to nakon nekog vremena dosadilo i odlučio je podvaliti agi ljuljev kruh.⁵⁰⁶ Kad je aga stigao, oni su ga počastili i dali mu jesti kruha. Nakon što se najeo, aga je zaspao, a ujutro kad se probudio: *ni živ ni mrtav, ne more ić, ne more jest, nesposoban i gotovo*. Aga je optuživao Marka da ga je otrovao, ali je Marko to nijekao. Aga je otišao i nedugo iza toga vratio se s više Turaka kako bi se osvetio Marku. Otišli su do Marka te mu je aga rekao: *Šta voliš, ili da te pripečemo vatri, da iskape oči pa da živiš slip ili da te zakujemo u badanj pa da te zakolutamo s Priboja?* Marko je odgovorio: *Ne znan šta mi je gore, volim da sam mrtav, zadijte me u badanj i zakolutajte*. Nakon što su Marka stavili u badanj, on je čvrsto pritisnuo rukama i nogama. Kada je badanj stao na ledini,

⁵⁰⁴ *Počili-podupirali*. Teret se na konje stavljao s obje strane. Kada se teret stavio na jednu stranu štapom bi se podupro na toj strani dok čovjek ne utvrdi cijeli teret užetom na drugoj strani.

⁵⁰⁵ Ispripovijedala Sofija Šarić (1940.), Rakitno, Posušje.

⁵⁰⁶ Ljulj je biljka koja raste skupa s pšenicom, a ukoliko se pojede ima opijajući učinak. Klaić navodi da je ljulj korov iz porodice trava koji se još zove i *vrat* i *utrinac* koji može služiti kao stočna hrana (Klaić, Bratoljub: *Rječnik stranih riječi*, Školska knjiga, Zagreb, 2007., str. 825).

obruči su s njega spali, a Marko je uspio preživjeti: *I dobro bilo, Marko osta živ, a Turci se okanili.*⁵⁰⁷

Mate Pišković i aga

Aga je također noćio kod Mate Piškovića u Tribistovu:

Doša aga umoran u Mate Piškovića u Tribistovo noćit i zaspao kraj ognjišta, a ono mu prislonilo glavlju bliže i ujtilo agi dimije. To je namjerno napravilo. A dogovor bio takav da se u tom momentu skupi momaka i stanu udarat po kući, po striji. I stali oni udarat i govori jedan: „Mate, čuje se turski duh, ako je tu ubit ćemo i tebe i njega!“ A Mate govori: „Nema ovde nikoga ljudi moji, okanite se, šta vam je!“ Na to će aga njemu: „A jesi Mate tvrde vjere dina ti!“ Ko Mate neće njima vrata otvorit, a to sve dogovor između Mate i toji momaka. I svanilo se jutro, triba ić, konj je u pojati, sve na mistu, a agi se tur zapalio pa kaže: „A šta ću sad moj Mate?“ (ne more aga raspalih gaća u Mostar). Mate mu kaže: „Ja ti aga ne znam ništa nego nadit na praljku.“⁵⁰⁸ A nije Mate malu praljku pravio nego veliku i izlazi aga ujutro do konja, a za njim ona praljka ko u magareta kuskun.⁵⁰⁹ Zabacio se aga i put Mostara, nema više ni u Piškovića ić.

Pavkuša i Pejuša

U Cerovim Docima se pripovijeda o dvjema udovicama Pavkuši i Pejuši. Budući da su ostale rano bez muževa, morale su se snalaziti kako bi sačuvale svoju djecu, a često su branile i druge. Tako je jednom prilikom došao aga i zadirivao jednu mladu djevojku, ali kada je to Pejuša vidjela izudarala ga je i natjerala iz Cerovih Dolaca. Aga joj nije uzvratio već je samo otišao i nije mu uspjelo što je naumio s mladom djevojkom.⁵¹⁰

⁵⁰⁷ Ispričala Sofija Šarić.

⁵⁰⁸ Praljka je zašiljeno drvo.

⁵⁰⁹ Kuskun označava remen konju ispod repa, podrepnjak (Klaić, Bratoljub: *Rječnik stranih riječi*, Školska knjiga, Zagreb, 2007., str. 771).

⁵¹⁰ Kazao Ivan Širić.

11.1.4. Hajduci

Hajduci se javljaju u Bosni i Hercegovini nakon što je pala pod osmansku vlast. Hajdučiju i četovanje prvi spominje putopisac Zeno 1550. godine, a vrhunac djelovanja im je bio za vrijeme Kandijskoga rata od 1645. do 1669. godine.⁵¹¹

Dragić navodi četiri kategorije hajduka: *hajduke zulumčare (turski hajduci)* koji su činili strašna zlodjela nad kršćanima, hrvatske i srpske *hajduke razbojnice*, zatim *hajduke osvetnike* koji su se borili protiv osmanske okupacije i u čijim su društinama bili zajedno Hrvati, Srbi i Muslimani, te *muslimanske hajduke osvetnike*.⁵¹²

U radu se spominju hajduci Mijat Tomić i musliman Suša od Posušja, Šimica Karamatić, Petar Bašić i Andrijica Šimić. Osim povijesnih predaja, u narodu se kazuju epske pjesme⁵¹³ o hajducima.

11.1.4.1. Mijat Tomić

Mijat Tomić rođen je oko početka 17. stoljeća u Brišniku kod Duvna. Poginuo je 1656. godine ili između 1656. i 1659. godine kada ga je izdao trostruki kum Ilija Bobovac iz Doljana kod Jablanice za vrijeme vladanja Seidin-paše.⁵¹⁴

Anđelko Mijatović spominje kako ga je Pero Ramljak, rodom iz Posušja, nakon izlaska Mijatovićeve knjige *Narodne pjesme o Mijatu Tomiću* upozorio na to da guslari oko Posušja i Duvna pjevaju:

Stan' te kosci, ne kos' te livadu!

Jabuka je moja babovina,

Dok je moja na ramenu glava,

⁵¹¹ Dragić, Marko: *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split 2008., str. 348.

⁵¹² O ovome više: Dragić, Marko: *Tradicijske priče iz Zagore*, Književni krug Split; Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2017., str. 39.

⁵¹³ *Epska pjesma epskom tehnikom pripovijeda ili opisuje sudbonosne pojave, događaje i osobe. Usmena epska poezija razvijala se (s oscilacijama) od najstarijih civilizacija do danas. Što su epske pjesme starije u njima je jače izražen mitski svijet. U hrvatskoj se usmenoj epici od konca XV. st. najviše pjeva o znamenitim junacima i sudbonosnim povijesnim događajima. Odnos usmene epike i zbilje je objektivn. U usmenoj se epici zrcali život ljudi, naroda i čovječanstva* (Preuzeto iz: Dragić, Marko: *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine: lirika, epika retorika*, MH u Sarajevu, HKD Napredak Sarajevo, Sarajevo, 2006., str. 329).

⁵¹⁴ Dragić, Marko: *Od Kozigrada do Zvonigrada: hrvatske predaje i legende iz Bosne i Hercegovine*, (II), Mala nakladna kuća Sveti Jure; Zajednica izdanja ranjeni labud (ZIRAL), Baška Voda-Mostar-Zagreb, 2001., str. 155.

*Kroz otkose pronicat će trava!*⁵¹⁵

Dragić navodi kako je Mijat noću odveo Fatu u Posušje gdje ju je pokrstio u Katu.⁵¹⁶ Nadalje piše kako je u Mijatovoj družini bilo pravoslavaca i muslimana, a jedan od njih je bio musliman Suša od Posušja.⁵¹⁷

U svojoj knjizi Mijatović donosi i narodnu pjesmu *Hajduk Suša od Posušja i osveta na Kovčice Turke* koja govori o razlogu odlaska Suše od Posušja u hajduke.⁵¹⁸ Suša od Posušja je imao svoje imanje i vrelo u Procipu⁵¹⁹ u Posušju.⁵²⁰

11.1.4.2. Andrija Šimić

Andrija Šimić rođen je 2. 10. 1833. u Alagovcu kod Gruda. Jednom prilikom oteo je nekom begu oružje, sasuo mu šaku prašine u oči i zbog toga je morao pobjeći u planinu 1859. godine. Osim što se suprotstavljao Turcima progonio je i bogatije kršćane. Andrijica je uhićen 1866. godine, a nakon dvije godine tamnovanja uspio je pobjeći iz ljubušskog zatvora te je zatim ponovno otišao u hajduke.⁵²¹

Literatura i zapisane predaje svjedoče o hajdukovanju Andrijice Šimića po Posušju. Marko Dragić, pored ostalih mjesta, spominje kako je Andrija hajdukovao po Rakitnu.⁵²² Vlajko Palavestra navodi kako su se starije generacije kazivača u Rakitnu sjećale Andrije Šimića koji je, nakon što je pušten na slobodu, pred samu smrt obilazio sela i posjećivao svoje poznanike.⁵²³

Marko Vego spominje posuške hajduke koji su pripadali Šimićevoj družini.⁵²⁴ S Andrijom Šimićem hajdukovao je Petar Bašić iz Broćanca kojega Posušani i danas spominju.

⁵¹⁵ Mijatović, Anđelko: *Narodne pjesme o Mijatu Tomiću*, Zbornik Kačić, Sinj; Sveta baština, Duvno, 1985., str. 40.

⁵¹⁶ Dragić, Marko: *Predaje i legende Hrvata u jablaničkom kraju*, Suvremena pitanja, 11 (22), Matica hrvatska, Mostar, 2016., str. 76.

⁵¹⁷ Isto, str. 77.

⁵¹⁸ Mijatović, Anđelko: *Narodne pjesme o Mijatu Tomiću*, Sinj-Duvno, 1985., str. 107.

⁵¹⁹ Procip je naselje koje se nalazi blizu groblja Martića križ. U Procipu se i danas nalazi istoimeno vrelo.

⁵²⁰ Kazao Ivan Širić.

⁵²¹ O Andrijici Šimiću više: Dragić, Marko: *Zbilja o harambaši Andrijici Šimiću u usmenoj i pučkoj epici*, Motrišta, 33, Matica hrvatska, Mostar, 2005., str. 99-113.

⁵²² Dragić, Marko: *Od Kozigrada do Zvonigrada: hrvatske predaje i legende iz Bosne i Hercegovine*, (II), Mala nakladna kuća Sveti Jure; Zajednica izdanja ranjeni labud (ZIRAL), Baška Voda-Mostar-Zagreb, 2001., str. 164.

⁵²³ Palavestra, Vlajko: *Historijska usmena predanja iz Bosne i Hercegovine*, Buybook, Sarajevo; Most Art, Zemun, 2004., str. 403.

⁵²⁴ Vego, Marko: *Bekija kroz vjekove (Područje općine Grude i Posušje)*, Narodni univerziteti Grude i Posušje, Sarajevo, 1964., str. 190.

Andrijica Šimić i njegovo ajdukovanje po Posušju

Za vrime onoga starog turskog vakta moralo je se silon bižat u ajduke, nije se moglo živit. Koji bi naš ozgar iz Posušja ili bilo od kojeg kraja saša u Mostar, ovde bio beg Dvizac se zva, jami nož, proriže na čoviku onaj njegov kaput di će noge metnit, a ujti se njemu za kosu da ga nosi iz Mostara na Žovnicu i da ga vrati nazad i onda sad more bit slobodan i sve tako. I kad je toga vrimenta iz Gruda iz Alagovca bio ajduk i ajdukova oko Posušja i u Vran planinu, gori kad je otiša sakupio četu, dočika Turke, rastovara bale i tovario i pomaga našen narodu koji je siroma, dava je i para i šta bi ga god zamolilo, sve dok ga naši nisu izdali.

U selu Sobač kud se ide za Rakitno bio Jakov Čuljak, njegov kum i prijatelj i oni bi kod njega dolazili i hranu nosili i išli u Kamišnicu. Jednog dana, trevio petak, sedam aga iz Vitine, ti muslimana poglavica došlo u Sobač u Jakova Čuljka. Naredili da zakolje najboljega ovna, izvadi deset kila meda i za njih svakom po jednu divojku da će te noći spavat s njima i da nastave slamu i po slami biljce, gunjeve (tada se zvalo biljac, gunj, to se sve tkalo ručno). Neto što su oni došli Jakov zamoli sina Petra da ode u Kamišnicu po Andrijicu Šimića bi li on moga išta pomoć da te divojke ne stradaju, a neka oni jedu mesa i meda i piju vina šta god oće samo ža Jakovu ti divojaka, komšinke.

Mali skoči, momčina i kad je doša tamo Šimića pećini, ta on je zna di je, a tamo nema nikoga. Jedan čovik popeo se na jelu, a to je bio Andrija Šimić, ali nije zna mali da je to Andrija. Pita ovaj gori s jele: „Šta radiš ti dečko doli?“ A mali će: „Šta radiš ti gori na jeli?“ – „Evo doša u drva pa mi konji utekli pa se popeo na jelu ne bi li ih digdi ugleda.“ Kaže mali: „Ja tražim Andriju Šimića.“ – „A šta će tebi Andrija Šimić?“

A mali će: „Došle age iz Vitine, naredile mome ćaći da zakolje najboljeg ovna, izvadi deset kila meda pa će jest i pit će malvasiju.“

„Dečko ajde odma kući, a ja ako vidim Andriju Šimića ja ću mu sve to pripovidit. I još kad dođeš kući reci ćaći da okasne s kavon i ranon, ako dođe Andrija neka i oni mogu štogod jest.“ Mali kad je dotrča kući kaza Jakovu sve i ovaj odma zna da je to Andrija, nema ko drugi bit. Andrija odma družinu put Sobča i kad su došli još ima sunca, a Andrija zapovidi svojin ajducin: „Ja ću uč unutra i kad čujete moje grlo ja ću reć: 'Ja san Andrija Šimić', a vi tucite po kući sa svi strana, a najviše oko vrata, sve da će se sorit kuća.“ On doša, obuka se, naruta se ko prosjak. On uliša k njima: „Dobar dan“ – „Dobar dan prosjače“, on malo pa kaže: „Ko ste vi?“ – „Mi smo age iz Vitine.“

„A šta će van ove žene?“ – „To je nama divojke za spavanje noćas, s nami će spavat, svakome po jedna!“ A Andrija će: „A vi ste age, a to su van divojke, a znate li vi ko san ja?“ – „Ne znamo“.

„Ja san Andrija Šimić!“ Pa skoči, oni drže onu kavu, sve in se ruke tresu, a sva se ona kava prolije, pusti stra od Andrije Šimića, a oni tuci i tuci. Kaže Andrija: „Ništa van neću, svaki po iljadu dukata baci i ostat ćete živi, ko ih nema nek uđasi konja najboljega i u Vitinu donesu ovde, mi čekamo dok se on ne vrati!“ A tako je i bilo, jedan za noć u Vitinu i nazad, donio pare, a oni još kad su polazili istukli ih i nisu ti više u Sobač došli.⁵²⁵

Andrijica Šimić i Andrija Zirdum

Andrijica Šimić je ostavljao novce kod Andrije Zirduma iz Borčevca:

Kako je Andrija Šimić po Posušju oda i ostavlja pare kod ljudi i posle kad su njega tu pridali u Imotskom, izda ga Ante Garac i zatvore ga u Kopru u Istri i služio je 33 godine i uvik je na nj voda kapala, koju je muku vidio. I kad je iziša iz tog zatvora kamo je god ostavlja pare niko se s njim nije htio upitat niti je volio da čuje za Andriju Šimića. Kakvi su ljudi bili tadan, a bilo ih je uvik i uvik će ih bit.

Andrija Šimić se svraća u starog Zirduma, Andrija se zva taj stari Zirdum, i sad ima njegovi živi, jedna udata, a jedna nije, to od prounuka njegovi i pamtio san ja lično Andriju Zirduma. Andrija Šimić, ajduk, sklanja bi se di je malo brdovitije i to je brdo iznad Rastovače prema Tribistovu, zove se tu Matića vlaka ili Rastovačko brdo i tu je bilo sjedište tog Zirduma – najbogatiji čovik u posuškoj općini. Sve je Andrija Šimić ostavlja ćemer, zvalo se ćemer, zlato. A taj Zirdum je bio vrlo bogat, nije zna koliko ima koza ni ovaca, preko 200 širokog grla goveda i konja, a uskog grla, to su ovce i koze, to je manje zna koliko je ima. Uživa je u kućnin ljubimcin, samo mačaka je ima 70 i to je sve živa istina. To je bilo Andriji čudno i taj ti Andrija Šimić iz Gruda iz Alagovca dolazio, on ti tome Zirdumu ostavlja pare.

Neki odondan iz Vitine imali planinu kod Tribistova gori, jednu od visoravna gori i zvali su se Čuline.⁵²⁶ On je zna da ajduk tu ostavlja pare. On povede silu Turaka da ujte Andriju Šimića kod Zirdumove kuće, a oni kad su blizu došli i neka žena stara je primjetila da neka vojska ide i javi Andriji Šimiću: „Nekakva vojska ide gospodine ajduku Andrija Šimiću!“ A

⁵²⁵ Ispričao spomenuti Frano Širić (1933.-2016.).

⁵²⁶ Prema prezimenu Čuline nazvano je mjesto Čulinovac.

*ajduci ko ajduci private za puške i šta su pobili šta nije uteklo, ovi što nisu pobijeni vratili se nazad i nikad ti više nisu došli tu. E tako ti je bilo s Andrijon Šimićon u posuškon kraju.*⁵²⁷

11.1.4.3. Šimica Karamatić

Posušani s ponosom pripovijedaju o hajduku Šimici Karamatiću. Junačku pjesmu o posuškom junaku, koja se uz gusle pjevala i tako prenosila s koljena na koljeno, zapisao je i za tisak pripremio fra Umberto Lončar, a izdala su je Naša ognjišta 1972. godine.⁵²⁸

Prema predaji, Šimica je sjedio u *gostionici* kada je Šiškić Derviš-aga ušao unutra. Običaj je bio da, kada aga dođe, svi se moraju ustati. Kada je aga ušao, svi su se ustali, samo je Šimica ostao sjedeći, zbog čega mu je aga *dao šamar*. Šimica se odlučio osvetiti o čemu svjedoči zapisana predaja:

Ma to se čuje, zna se sve kako je bilo. Derviš-aga iz Vitine koji je uvijek posjećiva okolo, e Vitina i put nosi priko Studeni vrila u Tomislavgrad, tadašnje se zvalo Županjac. A Šimica Karamatić, dobar i okretan momak, eto oženio se, čovik je bio, čvrst i eto nije se boja toji svoji vršnjaka, a ni stariji ni mlađi, a inače je bio miran samo nemoj u nj dirat.

Jednoga vrimenta tadan gori kod Studeni vrila bio nekakav što je drža gostionicu, tada se krčma zvala i tako sidili i pili rakiju kad kaže u taj momenat priko praga Šiškić Derviš-aga. Mora je se svak na noge ustati. Ko se ne bi usta on bi šamara. Vridna, jaka momčina bila, govorilo se često:

*„Aga do Županjca šeta,
godina mu dvadeset i deveta.“*

A bio je u snazi momak, Šimica se samo nije usta, a ono sve na noge, on šamar njemu opali, a koga bi Dervo šamaron ošinio niko se na nogan nije održa, mora je past doli. Šimica je osta na nogan, nije pa⁵²⁹ i Šimica priko vrata i kaže: „Za šamar ćemo ostat od reda!“ I Šimica kući. Kaže nije moga spavat, sprema se dočekat Šiškić Derviš-agu i kad je aga gori se

⁵²⁷ Frano Širić (1933.-2016.).

⁵²⁸ O junačkoj pjesmi o Šimici Karamatiću pisao je Ivan Juroš u Posuškom zborniku. U zborniku je također zapisana spomenuta pjesma (v. Juroš, Ivan: *O pjesmi Karamatić Šimice iliti o Šimici i Pjesma Karamatić Šimice*, Posuški zbornik, 1, Matica hrvatska Posušje, 1996., str. 211-227).

⁵²⁹ *Pa-pao*.

namirio, kad je počeo mrak, uđasi aga i pođe put Vitine. Šimica Karamatić ga dočeka i ubije ga i otolen ga odvuče doli u Vučiju dragu:

*„Ubio Šiškić Derviš-agu i
odvuka ga u Vučiju dragu!“*

Turci iskupili na Martića križu vas⁵³⁰ narod, okolica Posušja da svak dođe na Martića križ tako je fratru reka i kaže ako se ubojica ne istraži vas ćemo ovaj narod pobit. A vojska turska opkolila, nemoš uteć ni da oćeš. I Šimica Karamatić je tu, on je sve sluša i on vidi da će puk vas pobit, a on je ukastu⁵³¹ kazat i otole će u bijeg iz Posušja prema Imotskom i di je granica Hrvatske i Bosne i Hercegovine, zvala se tadašnja međa, a i danas se zove međa. Popeo se na zid toji grobalja, izvadio nož i reka:

*„Ja san Dervu svojim nožen zakla
Taman da će moja duša u dno pakla!“*

Za njin je čitav puk trča da ga ujt i da ga pridaju Turcin, ali nisu mogli, on brži i pribiga je tamo.⁵³²

11.2. Etiološke predaje

Etiološke predaje objašnjavaju uzroke i podrijetla nastanka naziva pokrajina, mjesta, grobova, groblja, prezimena, zatim nastanka i nestanka jezera, vrela, bunara, čatrnja, virova i ponora te uzroke različitih pojava u prirodi i među ljudima, a nastaju na povijesnoj, mitskoj, demonološkoj i legendnoj razini.⁵³³ Etiološke predaje nastaju također na temelju pričanja iz života.⁵³⁴

⁵³⁰ *Vas-sav.*

⁵³¹ *Ukastu-namjeri.*

⁵³² Ispričao Frano Širić, rođen 1933. u Cerovim Docima u Posušju, a umro u lipnju 2016. godine. Kazivač je, uz blage modifikacije, pripovijedajući o posuškom junaku navodio i stihove iz junačke pjesme o Šimici Karamatiću.

⁵³³ Dragić, Marko: *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine, proza, drama i mikrostrukture*, MH u Sarajevu, HKD Napredak Sarajevo, Sarajevo, 2005., str. 30.

⁵³⁴ Dragić, Marko: *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split 2008., str. 415.

11.2.1. Prapovijesne gomile i gradine

Kamene gomile i gradine svjedoci su postojanja života u prapovijesti na prostorima na kojima se nalaze. Spomenuto je kako se u brončanom dobu na hercegovačkom području pojavljuju *gradine*⁵³⁵ koje su svjedoci ilirske materijalne baštine.⁵³⁶

Grad

Prema zapisanoj predaji, u Posušju je u prapovijesti postojao grad, čije ime baštini lokalitet pokraj Borčevca:

*Od stećaka malo naprid mi smo to misto zvali Grad, tu je se nalazilo neki stvari koje su dokazivale da je tu bilo života prije. Možda su i stećci od toga grada. Moralo je bit nešto dok se tako nazvalo.*⁵³⁷

Gradina i Koštija glava

Na putu od Cerovih Dolaca prema Konjovcu nalazi se gomila stijena, *gradina* i brdo *Koštija glava*. Prema predaji, brdo je dobilo naziv po tome što su pod tom gomilom stijena pronađene ljudske kosti:

*Koštija glava je brdašce koje se nalazi kad se ide od Cerovih Dolaca prema Konjovcu, a dobilo je ime vjerojatno po tome što se gori pod onom gradinom puno kostiju nalazilo. Ima gomila gori i prije su se tu isto nalazile ljudske kosti, a sad kad su za vrime Domovinskoga rata pravili sklonište našli su tu uokviren grob i kosti. Napravljene su sa strane ploče i ozgar poklopac, od prirodni(h) ploča je to napravljeno i na tome grobu je bila gomila stina.*⁵³⁸

Nerijetke su gomile na područjima Hercegovine za koje se vjeruje da se ispod njih nalaze ljudske kosti, a prema kojima lokaliteti dobivaju imena.

⁵³⁵ Dodig, Radoslav: *Posuški kraj u prapovijesti i u rimsko doba*, Ljetopis posuški, Matica hrvatska, Posušje, 1998., str. 29-30.

⁵³⁶ Dragić, Marko: *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split 2008., str. 275-276.

⁵³⁷ Ana Širić.

⁵³⁸ Ivan Širić.

Gradina i Crkvina u Rakitnu

Stoljećima u narodu žive predaje o porušenim crkvama koje svjedoče o kršćanstvu na ovom području. Često su ove predaje poticale povjesničare i arheologe na ispitivanje određenih lokaliteta za koje predaje govore kako se tu nalazila crkva. Takvi su lokaliteti *Crkvine, Crkve, Crkvišta, Crkovište, Crkva, Crkvica*.⁵³⁹

Fra Petar Bakula od starih crkava u Posušju spominje tri: crkvu u Gracu nepoznatoga imena, Crkvina sv. Ante opata u Rastovači i crkvu Uznesenja Blažene Djevice Marije na Ričini.⁵⁴⁰ Prikupljajući građu za monografiju Graca, Petar Oreč je nastojao utvrditi gdje se nalazila crkva u Gracu koju je spomenuo fra Petar Bakula.⁵⁴¹ Utvrđeno je da je riječ o dvije crkve. Prva, veća crkva je sagrađena u drugoj polovici 4. ili početkom 5. stoljeća, a druga, manja crkva je sagrađena krajem 5. ili početkom 6. stoljeća. Obadvije crkve su spaljene istodobno, u 6. ili 7. stoljeću.⁵⁴²

Predaje o pronalasku starih grobova i crkvenih ostataka na području posuške općine vezane su uz vjerovanje o pojavi nevremena ukoliko bi ih se diralo:

*Za Gradinom ima zid, okolo stara kipa i to se misto zove Crkvina i tu je bila crkva i tu je ploča i to niko ne smi krećat, jer ako je kogod krene, vitar bi jače puva, tako da bi sve kuće nosio, koliko bi taj vitar jaki bio.*⁵⁴³

Grebine i Crkvina u Zagorju

Lokalitet *Grebine* u Zagorju dobio je naziv po grobovima na koje su ljudi nailazili kopajući ili orući njivu. Pretpostavlja se da je na lokalitetu *Crkvina* nekada postojala crkva jer je tu pronađeno crkveno zvono. Također su se tu nalazili grobovi pokriveni pločama sa starim natpisima i urezarenim zvijezdama te drugim znakovima. Vjerovalo se da bi pomicanje tih ploča uzrokovalo padaline:

⁵³⁹ O ovome opširnije v. Dragić, Marko: *Deset kamenih mačeva: hrvatske predaje i legende iz Bosne i Hercegovine*, (I), Mala nakladna kuća Sveti Jure, Baška Voda, 1999., str. 21-116.

⁵⁴⁰ *Hercegovina prije sto godina* ili topografsko-historijski šematizam Franjevačke kustodije i apostolskog vikarijata u Hercegovini za godinu Gospodnju 1867. (*Šematizam fra Petra Bakule*), preveo dr. Vencel Kosir, Mostar, 1970., str. 144.

⁵⁴¹ Arheološka istraživanja su vršena 1969., 1970., 1972. i 1973. godine (v. Oreč, Petar: *Ranokršćanska dvojna Crkva u Gracu kod Posušja* (poseban otisak), Glasnik zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine u Sarajevu, sv. 37, Sarajevo, 1982., str. 54-85).

⁵⁴² Isto, str. 81.

⁵⁴³ Andrijana Vukoja zapisala prema kazivanju Lucije Bušić (djev. Miličević), rođ. 5.11.1937. godine.

Dugo se ne zna, ali najvjerojatnije da jesu bili neki narodi u Zagorju jer ima puno oni spomenika po Zagorju i tih grobova pa i sad ima mjesto di se zove Grebine. Tu su oranice njive, pa se ore pa nekad se izore čak i do groba i grob se otvori i zaore se dikad kostiju i šta ja znam svega toga. Ali po nekoj nauki su tu živili Rimljani, koli bogomili. Praktički se ne zna točno koji su ljudi bili tu. Onda još ima vamo gori, na drugom mistu da je bila crkvica jer se našlo ono crkveno malo zvonce. I tu isto ima grobova, voda je prilazila priko nji i pravila rovine pa su se mogli vidit grobovi i ploče sa starim natpisima, zvizdama i šta ja znam. Mi ko dica smo uvik išli privrćat te ploče mada su nam stariji rekli da ne krećemo u to jer ako ploču privrnemo vrime se naoblači i dođe do velike kiše i to u litno vrime. Mi smo ipak privrćali te ploče iz znatiželje jer smo tili znat oće li doć do padalina. Ali isto smo morali vratit nazad te ploče, nije nam bilo svejedno. Privrni, podigni i vrati na misto.⁵⁴⁴

11.2.2. Osmanska okupacija

Mnoge etiološke predaje nastale su na povijesnoj razini. O tome svjedoče sljedeće predaje vezane uz tematiku višestoljetne osmanske okupacije na području Posušja.

11.2.3. Lokaliteti vezani uz Andriju Šimića

Osim navedenih povijesnih predaja koje govore o hajdukovanju Andrije Šimića iz Gruda po posuškom kraju, u radu se navode tri etiološke predaje vezane uz spomenutog hajduka.

Šimića pećina

Šimića pećina u Vučipolju nazvana je tako jer se smatra da je u njoj boravio harambaša Andrijica Šimić:

Andrija Šimić je bio iz Gruda. Jednom kad je bio kod kuće Turci dođoše i oporeziše ga, jer tada je bio taj harač ili kako li se zva. I njemu se to ne sviđi i ode se požalit da to ne more platit. Oni samo kažu: „Čuješ, Šimiću, ti tri vola imaš, sedam groša, dati više moraš.“ On se tu naljuti i posvađa se s njima. Kaže im: „Ja odo u ajduke, ja ću ti vratit svoje, i koga god stignem,

⁵⁴⁴ Ivan Bešlić, rođen 30.11.1938., Zagorje, Posušje.

na bilo kojem mistu uvik ću vam zla činit zato što meni nanosite nepravdu.“ Tako je i bilo. U ajduke i ajdukova je u Posušju, Zagorju i Viru. Pa je jedanput u nas pokisa, šta ja znam, naložio vatru u jednoj staji u Zagorju. On i njegovi ajduci pozaspali oko vatre. Kroz noć zapali se štala-pojata i doletili iz sela moj pradid i nađe ga. Rekne mu: „Pa što nam Šimiću zapali pojatu?“ Ovaj mu rekne: „Ne boj se, napraviti će tebi Šimić i bolju!“ Zgrabi rukom u džep i dade mu šaku dukata i još će on toga donit šta god bude tribalo.⁵⁴⁵

Antroponim Andrijičići prozvani su po Andrijici, kumčetu Andrijice Šimića:

Ljudi su mu pivali: „Šimiću ti iz gore lave, ti ukradi Vlahu kravu, pa je podaj meni siromahu i još ću ti nešto reći, neman u što leći.“⁵⁴⁶ unda se on snalazio i šta ja znam, drugom ukrade koji je prolazio (onin što su imali) pa je se u Galićin on bio sprijateljio i skumio s njima pa i sad imaju tu Andrijičići. Tom njegovom kumčetu što su mu dali ime Andrijica po Andriji Šimiću, isto tako u Vučipolju su se on i njegovi ajduci skrivali u pećini koja je po njemu dobila ime. Ta pećina se zove Šimića pećina.⁵⁴⁷

Šimića rupa i Turski greb

U Dabilu postoji *Šimića rupa i Turski greb*:

Na Dabilu ima *Šimića rupa i Turski greb* u sri doca. Ima ta rupa, i Andrijica je iznad te rupe stavio kabanicu, unda Turci kad bi prolazili, moraju bacit parića na kabanicu jer ne znaju di je Andrijica, a ubit će ih.

I Andrijica je bio u tamnici, a on kad je uteka iz tamnice kod te rupe i srio Turčina, pita ga: „Turčine, imaš li vatre, pripalio bi?“ „Imam“, kaže Turčin. A Andrijica je pripremio lug. Dok je to Turčin, zapalit će, a ovaj s lugon u oči. Kad se Turčin privatio za oči, on ga privatio i ubio rukan, ta nije ima oružja, i tu je Turčin pa, i zakopalo ga i unda ništa grudina zbacana. I eto tu se i sad nalazi *Šimića rupa i taj Turski greb*.⁵⁴⁸

⁵⁴⁵ Isto.

⁵⁴⁶ Dragić u svojoj knjizi donosi pjesmu *Andrijico, gorski arambašo: Andrijico, gorski arambašo, nešto bi ti imo reći: Otmu kravu Turčinu tvrdoglavu / i podaj meni siromahu. / O junače, još ti imam reći, neman u šta leći* (Preuzeto iz: Dragić, Marko: *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine: lirika, epika retorika*, MH u Sarajevu, HKD Napredak Sarajevo, Sarajevo, 2006., str. 103).

⁵⁴⁷ Ivan Bešlić.

⁵⁴⁸ Ispričao Frano Širić (1933.-2016.).

11.2.4. Lokaliteti porušenih crkvi

U Rastovači se nalazi groblje *Crkvina*. Groblje je dobilo naziv po crkvi koja je nekada postojala na tom lokalitetu:

*U ono tursko doba nije se smilo govorit i slušat mise jer bi Turci porušili svu svetinju kad bi došli. I tu su ljudi napravili malu crkvicu zato jer je bila malo ko u šumi, a opet na brdašcu da se vidi kad bi odnekle banili i zato se to groblje nazvalo Crkvina.*⁵⁴⁹

Spomenuto je kako je jedna od tri crkve koje navodi fra Petar Bakula u svome *Šematizmu* crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije na Ričini.⁵⁵⁰ Jolić također navodi kako je prema pučkoj predaji, u Ričini postojala crkva posvećena Gospi koja je srušena u vrijeme turskog osvajanja Posušja.⁵⁵¹

11.2.5. Biskupov grob, grobovi mučenika i mučenica

Prema predajama, legendama, ali i povijesnim izvorima postoji veći broj grobova biskupa i svećenika na području Bosne i Hercegovine koje su Turci pogubili. Narod i danas hodočasti tim grobovima.⁵⁵²

Biskupov grob koji se nalazi u blizini Posuškoga Graca spominje učitelj Nikola Barišić u Glasniku zemaljskog muzeja iz 1892. godine. Barišić piše kako se o grobu priča da su tu biskupa dočekali, ubili i zakopali razbojnici te da:

Bosansko-hercegovačko kat. sveštenstvo ne zna da je ikakav biskup ondje poginuo. Moguće da je poginuo u ono davno doba, kad nijesu u Bosni i Hercegovini biskupi stanovali, nego od vremena do vremena iz Rima ovamo šiljani. Moj štovani prijatelj župnik u Gorici,

⁵⁴⁹ Kazala Kata Bešlić (1931.-2019.).

⁵⁵⁰ *Hercegovina prije sto godina* ili topografsko-historijski šematizam Franjevačke kustodije i apostolskog vikarijata u Hercegovini za godinu Gospodnju 1867. (*Šematizam fra Petra Bakule*), preveo dr. Vencel Kosir, Mostar, 1970., str. 144.

⁵⁵¹ V. Jolić, Robert: *Crkvene prilike u Posušju kroz stoljeća turske vladavine*, Ljetopis posuški, Matica hrvatska, Posušje, 1998., 91-123.

⁵⁵² O grobovima biskupa i svećenika v. Dragić, Marko: *Grobovi hrvatskih mučenika i mučenica u Bosni i Hercegovini*, Mostariensia, 9, Sveučilište u Mostaru, Mostar, 1998., str. 81-96.

*gospodin Fr. Petar Kordić, pred četrdeset godina raskopavao je ovaj grob, ne bi li u njemu našao kakav biskupski znak, ali na žalost ne nagje ništa osim kosti.*⁵⁵³

Posušani kazuju kako su Turci na tom mjestu ubili biskupa gdje je i zakopan te da su ranili njegovog pomoćnika koji je umro i zakopan nedaleko od *Biskupova groba*. Godine 2002. grob je obnovljen, a u lipnju 2003. godine se prvi put slavila sveta misa. Od tada se svake godine u lipnju na tome mjestu slavi sveta misa. Vjernici također hodočaste *Biskupovom grobu*.⁵⁵⁴

Kazivačica koja je kao djevojčica oboljela od *micine* svjedoči kako je nakon majčinog zavjeta i odlaska na *Biskupov grob* ozdravila:

*Ja sam mala bila i bila mi micina na licu. Uvik kad doktoru dođem i danas on kaže: „Ti si pribolila micinu.“ Nisam bila još pošla u školu i bolilo me jako, imala sam i temperaturu, ona jaka bila, a nisam išla doktoru, di li doktor, di li... Mater se zavitovala i tada me vodila Biskupovu grobu i to mi se izličilo, pribolilo.*⁵⁵⁵

Sliškovića groblje

U župi Posuškoga Graca nalazi se *Sliškovića groblje*. Prema predaji, Sliškovići su za vrijeme turske okupacije živjeli u zaseoku kod Broćanca. Međutim, nakon što su Turci jedne protjerali, a druge ubili, nitko od njih nije ostao na tom području:

*Tu su Sliškovići živili gori u tim Selinama, samo što su i(h) Turci protjerali pa su neki otišli u Široki Brig, a druge su poubijali. Turci su došli kod Sliškovića s namjerom da ih za nešto optuže kako bi i(h) mogli lakše ubit. Naredili su Sliškovića ženi da skuva puru i kako se jedna mačka motala ispod stola, Turčin ubaci mačku u vodu i kaže: „Tila si nam mačku podvalit!“ I oni su onda zakopani. To se nalazi gori u Broćancu iznad naši kuća. I dok to nije bilo ograđeno, kažu da je jedna žena donila drva iz toga groblja i da ju je svrab uzeo, Bože sačuvaj. Ništa, ona uprti drva i nazad u groblje, a kad je vratila drva, svraba nestalo.*⁵⁵⁶

⁵⁵³ Barišić, Nikola: *Posušje*, Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, knjiga I-IV, Zemaljski muzej BiH, Sarajevo, 1892., str. 276.

⁵⁵⁴ Ivan Širić rođ. 18.1.1951. u Cerovim Docima.

⁵⁵⁵ Blaga Leko (djev. Begić), rođena 1946. godine.

⁵⁵⁶ Nada Jukić (djev. Bašić), rođena 22.1.1963. godine.

Kazivačica svjedoči o ozdravljenju očiju zahvaljujući obilasku oko groblja:

A meni je osobno, kad sam bila mala, upa cement u oči. Susjedi pravili štalu i meni upane cement u oči i gore oči, gore. I tetka ti mene moja ukrki i odnese na groblja i tu je oblizala sa mnom. Dok smo treći put, nestade, oči se izbistriše, mi se vesele vratile ozgar ko... eto ti. Živa istina. Bogu je sve moguće.⁵⁵⁷

Mještani Lekine Drage hodočastili su Sliškovića groblju na Blagovijest: *Mi bi išli obavezno prije na Blagovist, cilo selo ide i obilazi.*⁵⁵⁸ Vjernici i danas hodočaste groblju, a unutar njega se postavljaju postaje za križni put.

Grobovi mučenica vezani su uz *Pravo prve bračne noći* ili *Ius primae noctis* prema kojem je aga imao pravo spavati s tek udatom ženom na samu bračnu noć.

Neznana (svatovska) greblja

Sljedeća predaja govori o tome kako su svatovi odbili predati mladu Turcima, nakon čega su Turci ubili svatove i mladu.

A radili su Turci svašta pa tako kažu da su na dno Marasova Briga, kada nije bilo puta nego neka ledina, da su pobili svatove. Mlada bila lipa pa su je Turci tili povest sa sobon, svatovi ne dadoše i oni pobiše cile svatove, a mladu povelu sa sobon, ona utekla, bižala je jedno dvista metara, a tu su je i uvatili i ubili. Tu je i zakopana i danas se lize⁵⁵⁹ i zavituje i oblazi oko toga groba.

A doli oko ti neznani grebalja di su svatovi pobijeni gonila se stoka kad se razboli. I ja san jednon vodila konja i odma mu bi lakše.⁵⁶⁰

U Rakitnu se nalazi *Katin greb*. Prema predaji, Kata je branila svoju katoličku vjeru i nevinost pa su je Turci konjima rastrgali. *Katinom grebu* hodočasti mnoštvo vjernika sa svojim svećenicima služeći svetu misu 16. kolovoza.⁵⁶¹ Dragić donosi predaju o *Curinom grebu* u

⁵⁵⁷ Nada Jukić.

⁵⁵⁸ Blaga Leko.

⁵⁵⁹ Lize—obilazi.

⁵⁶⁰ Kata Bešlić.

⁵⁶¹ Dragić, Marko: *Deset kamenih mačeva: hrvatske predaje i legende iz Bosne i Hercegovine*, (I), Mala nakladna kuća Sveti Jure, Baška Voda, 1999., str. 193.

Posušju. Mladić i djevojka su se potajno oženili te su pobjegli u brdo. Međutim, netko ih je izdao i beg ih je našao. Cura je pokušala pobjeći, ali ju je beg stigao i ubio na livadi ispod Bakulinih kuća. Njezino tijelo su odnijeli na Dragojine Lastvice i pokopali je: *I sad se ide tamo list oko greba, pogotovo kad je korizma i kad nekog boli glava.*⁵⁶²

11.2.6. Ostali lokaliteti vezani uz osmansku okupaciju

Brojni nazivi lokaliteta vezanih uz osmansku okupaciju i predaje koje su se preplele oko njih svjedoče o teškom razdoblju za kršćane na istraživanom području. Nerijetko takve predaje kazuju o snalažljivosti hrvatskoga naroda.

Pod bilin rivinan

U Rakitnu, na putu prema Dabilu bilo je izvorište vode i prema predaji je država pravila bunar kako bi se vodom svi mogli služiti. Međutim, uskoro se saznalo da se Turci namjeravaju naseliti u Rakitno pa su mještani odlučili zatrpati to vrelo:

*Nasiklo grede, dotralo slamu i zavalit vrilo. I to su oni tako pritiskivali dok ga nisu zatvorili. I tada kako su ga naši ovde zatvorili, ono provrilo u Širokom Brigu, rekne se „Bilo vrilo“, više Mandića. I kad je kasnije to došlo, kopat će se bunar da se dođe do žive vode, nešto malo to bilo i to lipo nešto na deset metara, pa je to bilo muka i vadit. Korita su bila sagrađena, i sad tu stoje. A dica, ako naiđi, bace svi kamen pa bilo puno i kamenja, pa se zove to „Pod bilin rivinan“. A bilo je tu jako izvorište, jače nego igdi vamo gori po Poklečanin.*⁵⁶³

Kako je nastala granica između Zagorja i Roškog polja

U Zagorju se pripovijeda o nastanku granice između Zagorja i Roškog polja. Prema predaji je Marko Jurišić zvani Bradonja često primao jednoga hajduka u svoju kuću te mu davao jesti. Hajduk je nanosio puno štete Turcima pa su izdali naređenje tko ga uhvati da će dobiti nagradu. Hajduk koji je dolazio kod Marka je već bio ostario i jednom prilikom je odrezao *rogalj od dolame od svog kaputa*, dao ga Marku i kazao mu da mu to može jednom dobro doći.

⁵⁶² Dragić, Marko: *Nematerijalna kulturna baština Hrvata u Bosni i Hercegovini*, Bosna Franciscana, 24 (45), 2016., str. 282.

⁵⁶³ Ispričala Sofija Šarić (1940.), Rakitno.

Zatim je otišao na put prema Duvnu, predao se i oni su ga odvezli u Duvno. Tako se proširilo naređenje da onaj tko je uhvatio hajduka dođe po nagradu. Puno je ljudi dolazilo i uvjeralo agu da su baš oni uhvatili hajduka. Onda je hajduk kazao: *Ko mi uspije zakrpat dolamu istim platnom i da točno uknapira da se uvjerite da je to taj.* Marko je čuo za to i otišao je agi. Kad je Marko izvadio dio kaputa uvjerali su se da odgovara boja, širina i dužina. Aga ga je upitao kakvu nagradu želi, a Marko je rekao da živi u Zagorju i da je *čoban* te da su Rožani sišli dolje pa bi on stavio jaje na vrh planine Zavelima i sve dok se valja prema Zagorju da to bude zagorsko: *Tako je nastala granica između Zagorja i Roškoga polja.*⁵⁶⁴

Štekini doci

Pripovijeda se da su Šteke prije bile u Zagorju, međutim, jedan od njih je odbio begu orati zemlju u Grudama pa ga je beg htio ubiti. Šteko je pobjegao *kod svetoga Ante* gdje su mu drugi dali zemlju. On se tu naselio, a u Zagorju je ostao samo naziv *Štekini doci*:

*Prije nije bilo u Zagorju nego tri prezimena: Jurišić, Bešlić i Šteko. Onda je tribalo ić orat neku begovsku zemlju doli u Grude. Bilo je naređenje da svi iđu, ali su Šteke imali plug i volove i ovaj jedan Šteko ne tidne ić jer nije svoju njivu završio orat. Onda Turčin dođe, izvadi pušku da će ga ubit, a ovaj bio brži i svojom puškom ubio Turčina na tom mistu i nije moga čekat druge Turke nego se mora iselit. I ništa nije sa sobom moga odnit nego plug i volove. On je priša doli priko Ričine di Turci nisu vladali. Oni drugi mu dadnu neko zemljište, kod svetog Ante, da krči. Tu se oni naselili. Sad ostali njihovi potomci, napravili čitavo selo i doli žive. A vamo gori u nas u Zagorju nemadu ništa, samo što je osta nadimak Štekini doci i tako to.*⁵⁶⁵

Krstine

Krstine su mjesto kod Broćanca koje je, prema predaji, dobilo naziv po krštenju djece u vrijeme turske okupacije:

*Tu su se dica prije krštavala kad se krilo od Turaka. Tu je bio dub neki i tu su se dica krštavala i zato se zove Krstine.*⁵⁶⁶

⁵⁶⁴ Ivan Bešlić.

⁵⁶⁵ Isto.

⁵⁶⁶ Blaga Leko (djev. Begić), rođena 1946. godine.

11.2.7. Kužni grobovi

Kuga je zarazna bolest od koje su u prošlosti mnogi izgubili živote. U srednjem vijeku je od kuge umrla trećina stanovništva, a u današnje vrijeme pojavljuje se u Kini, Americi te drugim zemljama.⁵⁶⁷

Jolić piše kako sačuvanih podataka o kugi u Bosni i Hercegovini ima u kronikama bosanskih franjevaca iz razdoblja osmanske vladavine, a najviše iz 17. stoljeća. Tako je prva kuga u zapadnom dijelu Hercegovine zabilježena 1783. godine. Počela je u Sarajevu, zatim se proširila na ostatak Bosne i Hercegovine te Dalmaciju.⁵⁶⁸ Najgore posljedice ostavila je kuga iz 1814. godine:

*U nekim bosanskim mjestima počela je harati već u ljeto 1813.: u Travniku, Jajcu, Kotor Varošu i po bosanskoj Krajini. Onda se pritajila do ljeta 1814., kada je zahvatila čitavu Bosnu i proširila se i u Hercegovinu.*⁵⁶⁹

Budući da je najstariji svezak Matice umrlih iz posuške župe dostupan tek od 1928. godine, ne može se utvrditi brojčano stanje umrlih od kuge na posuškom području.⁵⁷⁰

O kugi i njezinim posljedicama u posuškom kraju svjedoče *kužni grobovi* kojima narod hodočasti. Vjernici kazuju o ispunjenju zavjeta i ozdravljenju. Neki od tih grobova su uređeni te na njima hodočasnici ostavljaju cvijeće i svijeće.

Kužni grob na Njivetinan

Na lokalitetu *Njivetine* u Jukića u Posušju nalazi se *Kužni grob*. Na grobu se nalazi križ bez urezanog imena, a pretpostavlja se da se ukopana djevojka prezivala Jukić:

Evo gori na Njivetinan je cura dovedena, ona je od kuge umrla. A od kuge kad se umiralo, nije se smilo pokapat u groblja nego tako bi na traljačan vukli i oстане tu i pokopa ga. I tu ti se ide na zavit isto. I sad ću ti ispričat, a živa živcata istina ti je to. Uvik bi mi na taj grob

⁵⁶⁷ Dragić, Marko: *Fakcija i fikcija o kugi u predajama Hrvata*, Kuga u Makarskoj i Primorju 1815., Gradski muzej, Makarska, 2017., str. 404.

⁵⁶⁸ Jolić, Robert: *Zarazne bolesti u Hercegovini u doba turske vladavine*, Hercegovina, 26 (1), Sveučilište u Mostaru, Filozofski fakultet, Mostar, 2015., str. 191-195.

⁵⁶⁹ Isto, str. 193.

⁵⁷⁰ Isto, str. 194.

išle i otišle smo jednom u sri crne zime. Gljive kao cvijeće se nalazile tim puteljkom ozdal od zida i ide s obe strane toga groba vako do glave, ma ko ruže rascvjetane. I dođem ja na taj grob s jednom ženom. Kad je to počelo, grob se diže, svakakvi glasova se čulo. Mi biž, ne znam kako smo sašle ozgar, trčale i trčale i došle kući. I tada je bio fra (...) na župi i ja njoj kažem: „Ajde ti sad otiđi kod fra (...) i kaži mu šta je bilo.“ Ma ona se trese sva od straha. I otišla ona i kaže fra (...): „To su se duše javljale, tribale ste samo kleknit i molit.“ Nije tu jedna duša, tu je se vele duša javilo kako smo mi srcem molile. I onaj, kaže on: „Nigdi vi niste tribale bižat, samo molit.“ I jednom opet nam se desilo. Bile (...). Mi molimo tako, a (...) mala se poplašila. Ja kažem: „Ništa se ne brinite.“ Mi samo klekle i molile i kako smo mi molile, oni su utihnivali i nestali.⁵⁷¹

Jozin greb

Pišući o *kurativnoj moći kulturnih grobova Srba i Hrvata u Bosni i Hercegovini*, Radmila Filipović-Fabijanić spominje grob čovjeka kojega je kuga umorila, a riječ je o *Jozinom grebu* u Mukinjama u Rakitnu:

Na drvećin ga nosili; greb je u vrtlu, tu se kosi, kamenjem okružen, i u jednom kamenu usađen je križ. To je grob nekog Joze Tokića. I tu malo, sasvim malo lize, - sada nije navale. Kako se ko zavituje, onda lize.⁵⁷²

Kužni greb

U Rakitnu, na ograđenoj njivi koja se nalazi blizu puta, nalazi se *Kužni greb* u kojem su ukopane majka i kćer. Mještani pripovijedaju kako su se zvale Marija i Dragica, međutim, ne zna se koja od njih je Marija, a koja Dragica:

Tu je otle baba bila živa kad sam ja došla, a ja došla ima 50 godina. I ona je meni rekla da su tu ukopane Marija i Dragica, a malo naroda zna ime, i njoj je neko reka. Samo zna se da su bile mater i kćer. Svekar je moj meni priča, svekar je umro ima 30 godina, a i njemu

⁵⁷¹ Iz etičkih razloga ne navodi se ime kazivačice.

⁵⁷² Filipović-Fabijanić navodi kako je podatak o grobu ustupio Vljako Palavestra (v. Filipović-Fabijanić, Radmila: *Vjerovanje u kurativnu moć kulturnih grobova Srba i Hrvata u Bosni i Hercegovini*, Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine, 33, Zemaljski muzej BiH, Sarajevo, 1978., str. 66).

je neko prije ispriča, kad su umrle nji dvi i sad kad je sve bilo gotovo, kad su ih pokopali, na taj dan taj čovik od te žene i ćaća od male, pojio užinu kruva (užina je kruva kad se prikriži kruv na četvero) i otiša primištati to vamo doli na njive, počeo raditi. I ovaj mu kaže: „Pa kako moreš to raditi?!“ A on će: „Ko je umro, pokoj mu duši, a ko je osta, mora živiti“.

Kužni greb u koji su ukopane majka i kćer uredio je Stojan Šarić iz Rakitna kojem se, kako kazuju mještani, uslišio zavjet moleći se pokraj groba.⁵⁷³

Kužni grebovi u Rakitnu

U selu Vlašani na lokalitetu *Ljubića stanine* nalaze se tri kužna groba. Vjeruje se kako su u grobovima zakopane majka Ljuba i dvije kćeri koje su bježeći umrle od kuge te su na tom mjestu i ukopane. Navodi se kako nisu bile *iz ovoga kraja*. Godine 1978. Filipović-Fabijanić piše kako je netko iz zavjeta pokraj dva groba posadio voćke. Također navodi kako hodočasnici donose i postavljaju drvene križeve pored uzglavlja grobova na koje ostavljaju i druge ukrase poput umjetnog i pravog cvijeća, krunica i vjenčića izrađenih od šarenog papira.⁵⁷⁴

Kužni grebovi

Narod i danas hodočasti i uređuje kužne grobove u Rakitnu:

*Imadu tamo okle san ja, ja san isto iz ove župe, tri kužna greba. Prije mosta se okrene, nije daleko. I unda su tu bile one ko gomile samo na tri groba, a tu su pokopani ti od kuge. I od moga brata prijatelj, eto od neviste ćaća, on je napravio da više nisu gomile nego je napravio od betona. Nisu to ko obične grobnice u grobljin, ali on je od betona to napravio i na betonu ugradio neki križ i očenaše. I ide tu svit, moli se, zavituje.*⁵⁷⁵

⁵⁷³ Matija Markota (djev. Rezo) rođena 1948., Rakitno.

⁵⁷⁴ Filipović-Fabijanić navodi kako je podatak o grobu ustupio Vljako Palavestra (v. Filipović-Fabijanić, Radmila: *Vjerovanje u kurativnu moć kulturnih grobova Srba i Hrvata u Bosni i Hercegovini*, Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine, 33, Zemaljski muzej BiH, Sarajevo, 1978., str. 67-68).

⁵⁷⁵ Matija Markota.

11.2.8. Stara groblja i grobovi

Uz postanak naziva groblja i grobova u narodu se pripovijedaju različite predaje. Mnogim grobovima narod hodočasti moleći za pomoć u nevolji ili za ozdravljenje. Velik broj kazivača kazuje kako su im se molitve uslišile zahvaljujući hodočašćenju grobovima.⁵⁷⁶

Martića križ

Martića križ je gradsko groblje koje se nalazi u Posušju, a prema predaji se prvi u njega ukopao svećenik koji se prezivao Martić.⁵⁷⁷ Druga predaja svjedoči kako je prva osoba koja je ukopana u ovo groblje također bila muškarac po prezimenu Martić, ali ne spominje da je on bio svećenik. Predaja kazuje kako su u Martića rodu živjela dvanaestorica braće. Jedan od braće je umro mlad, a ostala braća su mu u spomen pored groba postavila križ izrađen od kamena koji je dovučen s dvanaest volova s planine Zavelim. Iz toga je razloga groblje dobilo naziv *Martića križ*. Nadalje, jednom je prilikom križ spazio turski moćnik te je uzeo buzdovan, udario po križu viknuvši: *Ko te tu posadi!* Kako je Turčin udario po križu, od njega su se oronuli komadići te mu se zabili u oči, a on je prestao udarati po križu i rekao: *Od sada te nitko ne smije dirati!* Prema predaji se križ, na kojem je vidljivo oštećenje od udarca, i danas nalazi na ovom groblju.⁵⁷⁸

Tajin greb

Na putu prema Dabilu nalazi se grob Mate Šarića, odnosno *Tajin greb* čiji naziv potječe od riječi *zatajiti*. Mate se nije ženio i živio je s bratom i nevjestom. Nevjesta ga nije voljela te ga je često progonila i tjerala iz kuće. Prema jednoj verziji predaje, Mate je umro zimi na mjestu gdje mu se sada nalazi grob. Iako ga je nevjesta istjerala iz kuće i naredila mu da ide čuvati ovce, kada su je upitali gdje je, ona ga je *zatajila*, odnosno kazala je da ne zna gdje je. Njegovo su tijelo našli tek u proljeće kada je snijeg okopnio te su ga onda tu pokopali.⁵⁷⁹ Prema drugoj verziji, Matino su tijelo našli ubrzo nakon njegove smrti i htjeli su ga donijeti nevjesti da ga

⁵⁷⁶ O starim grobljima u Bosni i Hercegovini i njihovoj klasifikaciji v. Dragić, Marko: *Hrvatske predaje i legende o starim grobljima u Bosni i Hercegovini*, Motrišta, 15, Matica hrvatska, Mostar, 2000., str. 41-51.

⁵⁷⁷ Kazala spomenuta pokojna Kata Bešlić (rođ. Martić) u Rastovači u Posušju.

⁵⁷⁸ Crnogorac, Sanja: *Djelo fra Grge Martića i njegovo vrijeme*. <http://poskokonline.tripod.com/grgo.htmv> (pristupljeno 14. rujna 2019.).

⁵⁷⁹ Ana Širić.

pokopa, a ona je na to odgovorila: *Niti mi triba, niti mi ga tribate dogonit*. Stoga su ga pokopali na mjestu gdje su mu našli tijelo.

Uz *Tajin greb* vežu se predaje o ozdravljenju i hodočašćenju:

*Neka je curica imala svrab i nije se smilo onda spavat u kući nego u pojati. I mater joj spremi torbu i mala za ovcan. Ona ti dođe kod toga groba, dite molilo i zaspalo tu pored groba. Kad je se probudila, nema nigdi ništa, svrab nesta.*⁵⁸⁰

Onda je počeo svit dolazit grobu i počeo se molit. Šta ja znam, biće utužila nekome nevolja i tako počeo dolazit i molit se. I onda je fratar govorio s oltara: „Kud odate, šta oblazite, morete i oko moga konja Dorata.“ I gori iznad Tajina greba ima selo i poša pratar na konju ispovidat bolesnika, ta prije nije bilo auta. Kad je on gori, konj neće da prođe mimo toga groba. On se mučio i mučio, ali konj neće i neće. Onda je kaže saša s konja, kleka, izmolio pet Očenaša, uđašio na konja i onda je salalon proša. I onda je on opet reka s oltara šta mu se i kako dogodilo i da ide svak kome je potreba, da on neće više govorit da se ne ide.

*Pokojni je navodno ima kožnu bolest i tu se posebno ide list*⁵⁸¹ *i molit zbog kožnih bolesti. Ja sam donosila zemlje s groba kad je mali Marijo ima bradavice i dala ujni i rekla joj: „Izmoli Virovanje i zavituj otić i znaš i sama šta ćeš zamislit u sebi“, i malome spale bradavice. A on malešan bio i pitali ga: „Od čega su ti Marijo spale bradavice?“ A on kaže: „Ne znam ja, tetka donila ozgar od nekog mrtvog čovika zemlje, mater namazala s tojim, izmolila Virovanje i meni prošlo.“*⁵⁸²

Veselko Radoš iz Crvenica svjedočio je o ozdravljenju nakon hodočašća *Tajinom grebu*. Stoga je 1971. godine postavio spomenik kraj njegova groba:

To je bilo 71. godine, ja imam kćer 71. godište i zato znam. Undan gori su naše kuće još bile i kaže neki iša list gori na greb i doša ovde kod nas. A to je Veselko bio, i svekar ga moj pokojni, Slavko, pita: „Ima li vajde ić list?“, kaže on: „Kako ti je ime?“. Kaže svekar: „Slavko“. – „A moj Slavko, mene bolila leđa i sve san obaša i kad je ono iza po lita zaladilo, neki reka da ima u Perkovoj dragi Matasov greb, i ja reko iden gori i obaša oko toga groba i reko iden odmorit ću se i lega i zasp. Bože moj, kako ću se ustati. Ja se podiga, Veselko se

⁵⁸⁰ Nada Jukić.

⁵⁸¹ List-obilaziit.

⁵⁸² Ana Širić.

more ustat.“ Kaže: „Dokle god buden živ, kad zaladi iza po lita ić ću“. To je Veselko Radoš iz Crvenica 71. dotra oni kamen na magaretu.⁵⁸³

Grob je u današnje vrijeme uređen, iznad njega se nalazi nadstrešnica, a oko križeva i kipa pokraj groba nalazi se mnoštvo krunica koje vjernici ostavljaju prilikom hodočašćenja.

Grepčiči

Prema predaji, u *Grepčičima* u šumi *Mučinovac*, na lokalitetu *Ritke bukve*, pokopani su Bosanci prezimena Kusture. Usred ljeta ih je zadesilo veliko nevrijeme, a na mjestu na kojem su nađeni, tu su i pokopani. Prilikom obilaska grobova 1976. godine Filipović-Fabijanić je ustanovila kako su pored grobova postavljeni veliki križevi oko kojih se nalazi desetak manjih drvenih križeva. Također, navodi kako je veliki križ postavio Jozo Zlomislčić iz zavjeta, a da ih je Tomo Ćurdo ogradio.⁵⁸⁴

Od starih grobova u Rakitnu, Filipović-Fabijanić spominje *Matin greb* u šumi kod Vrpolja, zatim *Pratarski greb* u groblju Jelici te navodi kako tim grobovima narod hodočasti. Također, spominje i *Salaverov grob* u Sutini kojemu je narod u prošlosti hodočastio, međutim da ga (1976. godine) nitko više ne posjećuje.⁵⁸⁵

Jedinica

Velik broj Posušana posjeduje zemljište na Svinjači gdje se nalazi groblje *Jedinica*. Stoga se u Posušju, a posebice u Rakitnu pripovijeda o nastanku naziva toga groblja:

Na jednom silu bilo momaka i cura, a jedna cura je bila jedinica u svoje matere. I onda se oni kladili u silu, mlađarija, ko će otić gori na groblje, momci se curan podrugivali, ko će zadić kudilju u groblju da se zna da je otišla gori, da se vidi da je bila gori. I onda je se ta

⁵⁸³ Matija Markota.

⁵⁸⁴ Filipović-Fabijanić navodi kako je podatak o grobu ustupio Vljako Palavestra (v. Filipović-Fabijanić, Radmila: *Vjerovanje u kurativnu moć kulturnih grobova Srba i Hrvata u Bosni i Hercegovini*, Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine, 33, Zemaljski muzej BiH, Sarajevo, 1978., str. 66).

⁵⁸⁵ Filipović-Fabijanić napominje kako je podatke o *Matinom grobu* i *Salaverovom grobu* također ustupio Vljako Palavestra (v. isto, str. 69).

*jedinica javila i otišla gori, slegla se u groblje i zadila kudilju i kudilja joj se zadila u kecelju i od stra umrla i dan danas se u Svinjači groblje zove Jedinica.*⁵⁸⁶

U Rakitnu je zabilježena i sljedeća varijacija predaje:

*U Svinjači se okupilo silo i tu su pričali svake priče. Iza kuće je bilo malo brdašće. Nekomu je palo na pamet ko smi otić na to brdo. Neki su govorili da smiju, a drugi da se boje. Rekli su ko ode gori da će dobit novca. Jedna cura koja je imala šesnaest godina rekla je da ona smi i da se ničeg ne boji. Ostali su smišljali koji znak da ostavi gori da vide sutra da je dolazila. Ona je prela kudilju i rekla: „Svi vidite kakva je moja kudilja, ja ću je zabit gori pa da vidite da sam gori bila.“ Kad je došla gori na brdo zadila je kudilju u zemlju, ali kroz svoju kecelju. Pošla je kući, a kudilja je zategla kecelju, ona je mislila da je neka vještica, poplašila se i pala i tu ostala mrtva. Ta cura je bila jedina u svoji roditelja. Sutra kad su otišli gori da vide je li ona dolazila, nju su našli mrtvu. Tu su je pokopali i to su groblje nazvali groblje Jedinica.*⁵⁸⁷

U brotnjanskom je kraju također zabilježena predaja o nastanku naziva spomenutoga groblja,⁵⁸⁸ dok je livada *Divojačka lužina* u Širokom Brijegu dobila naziv po djevojci Ivi koja je zbog oklade izgubila život. Prema predaji su okupljeni na sijelu pričali o vilama i utvarama te su kazali kako nije nitko hrabar otići na *Čajere*, odnosno obližnju livadu po mraku, na što je Iva odgovorila kako njoj vile i utvare ne mogu ništa te da će ona otići. Dobila je kudjelju koju je po dolasku morala zabiti u livadu kako bi se vidjelo da je ona tu bila. Sutradan su našli Ivu na toj ledini mrtvu. Kudjelja joj je prošla kroz *kotulu* i ona je najvjerojatnije od straha umrla misleći kako ju je napala utvara.⁵⁸⁹

U Hrvatskoj se također pojavljuju slični motivi predaja. Tako je u mjestu Mađarevo, nedaleko od Novog Marofa čovjek htio dokazati svoju hrabrost time što je po noći donio križ s obližnjega groblja. Međutim, kada je postavljao križ natrag, njime je zakačio i rub svojega kaputa te je tako od straha umro misleći kako ga mrtvac vuče i kažnjava za uzimanje križa.⁵⁹⁰

⁵⁸⁶ Andrijana Vukoja zapisala prema kazivanju Lucije Bušić.

⁵⁸⁷ Rajko Šarić (1960.), Rakitno, Posušje.

⁵⁸⁸ V. Dragič, Marko: *Motivski svijet usmenih predaja u brotnjanskom kraju*, Suvremena pitanja, 12 (24), Matica hrvatska, Mostar, 2017., str. 99.

⁵⁸⁹ Marinović, Ivana: *Razine etnoloških predaja u suvremenom pripovijedanju širokobriješkoga kraja*, Bosna Franciscana, 48, Franjevačka teologija, Sarajevo, 2018., str. 310-311.

⁵⁹⁰ Botica, Stipe: *Lijepa naša baština: književno antropološke teme*, Hrvatska sveučilišna naknada, Zagreb, 1998., str. 180.

Grob Mate Baraća

Na ulazu u mjesno groblje u Cerovim Docima, izdvojen od ostalih grobova, nalazi se grob Mate Baraća. Prema predaji, Mate nije nikada išao u crkvu. Stoga, kad je umro, ukopali su ga izvan groblja. Međutim, kada su ga ukopali, odjednom se pojavila krupa koja je sve prekrila, samo na *Matin grob* nije ništa palo:

Bio jedan Mate Barać, žendarski narednik i nije ti on iša u crkvu i tako on zagleda se u jednu našu iz Gusića i tu ti je se i uvinča. On je zna kakvo će vrime bit cile godine i tako prorica je i budućnost, govorio bi: „Ljudi će bacat pare u grudine, dica će dicu rađat, a dicu će zubi bolit. Doć će vrime kad mlađarija neće poznavat starijega, a stariji Boga velikoga!“
I kad je umro nije fratar da da se zakopa u groblja jer nije nikad iša u crkvu. Kad su ga ponili da ga kopaju bilo je vrime lipo i vedro, ali kad su ga zakopali okrenila je krupa i sve je obililo, samo na njegovu grobu nije bilo ni zrna. I tako njegov grob je isprva bio doli ispod, van groblja. Ali kasnije kad smo groblje proširivali obuhvatili smo i njegov grob tako da se i grob Mate Baraća nalazi unutra, a ja lično san napisa njegovo ime na njegovon kamenon križu.
I po njemu se ta ograda u Cerovin Docin i sad zove Baraćevina, a tu ima i čatrnja, i staja, a prije bila i kuća.⁵⁹¹

11.2.9. Ekonimi

Ekonimi su imena naseljenih mjesta, a zapisane predaje kazuju o nastanku naziva Batin, Broćanac i Tribistovo. Također, u radu su navedeni ekonimi fitonimijskog podrijetla.

Batin

Fra Petar Bakula u svome *Šematizmu* navodi kako Batin na arapskom jeziku znači *nutarnje mjesto* te spominje istoimeni zdenac od 20 lakata,⁵⁹² dok Marko Vego piše kako naziv

⁵⁹¹ Frano Širić.

⁵⁹² *Hercegovina prije sto godina* ili topografsko-historijski šematizam Franjevačke kustodije i apostolskog vikarijata u Hercegovini za godinu Gospodnju 1867. (*Šematizam fra Petra Bakule*), preveo dr. Vencel Kosir, Mostar, 1970., str. 144.

ima slovenski korijen: *od riječi bačina, baština ili od riječi Bato.*⁵⁹³ Dragić navodi sljedeću predaju:

Prije negoli su našem selu dali ime svi su govorili „Ajmo ispod Gradine“ i eto naše brdo se i sad zove Gradina, a eto selo nije. Kod nas u selu nije bilo vode i svi bi dali, što se kaže, i zadnju kap krvi za bukaru vode. Tako su ti jednoga dana neki konjanik i njegov konj stali doli pod stranom da se odmore. Obadvojica su bili žedni. Onda je konj nanjušio vodu i počeo batiti. Na tom mistu je provrila voda. Moj ćaća i ostali iz sela su tu iskopali bunar 20 lakata i unutra je skroz isklesan. Svi su govorili da ga nigdi neće bit lipšeg i dali mu ime Batinski bunar. I eto tako, umisto da ljudi kažu: „Ajmo ispod Gradine“, oni govore: „Ajmo u Batin.“⁵⁹⁴

Ostale predaje također svjedoče kako je mjesto gdje se nalazi sadašnji Batin i prije postanka toga naziva bilo naseljeno, a Batinjani spomenuti bunar zovu i *Batin bunar*:

To je doli u polju. Tu nije prije bilo bunara, i undan neki vojskovođa naiša i konj mu tu zabatina i onda on kaže: „E, tu ima vode.“ Bilo je i prije Batina, samo se nije tako zva, ali bunar se kasnije tek naša.⁵⁹⁵

Broćanac

Prema predaji, Broćanac je dobio naziv po stanovnicima Brotnja koji su se doselili na područje današnjega Broćanca:

Može bit da je od Brotnjana. Frano je pokojni govorio da su naši Broćančani prije imali zemlju doli. I ondan ovaj jedan doli govorio ko šta će njemu zemlja doli, on prominio za brdo, priselio se vamo gori i čuva ovce.⁵⁹⁶

⁵⁹³ Vego, Marko: *Bekija kroz vjekove (Područje općine Grude i Posušje)*, Narodni univerziteti Grude i Posušje, Sarajevo, 1964., str. 97.

⁵⁹⁴ Dragić, Marko: *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine, proza, drama i mikrostrukture*, MH u Sarajevu, HKD Napredak Sarajevo, Sarajevo, 2005., str. 133-134.

⁵⁹⁵ Kazala Iva Penava (djev. Penava) rođ. 4.10.1922. u Batinu.

⁵⁹⁶ Spomenuta Ana Širić.

Tribistovo

Ekonom Tribistovo je, prema Vegi nastao prema riječi *trebište, trijeba, trebesin* što je označavalo *slovensko žrtvište*.⁵⁹⁷ Jolić piše kako se u nekim dokumentima za vrijeme turske vladavine spomenuto naselje pisalo kao Tribinstovo (Trebistovo), a to bi moglo upućivati na feudalca Tribina (Trebina).⁵⁹⁸

Stanovnici Tribistova pripovijedaju kako je naziv mogao nastati od riječi *trijebiti*:

*Kod nas u Tribistovu je često bila poplava, nije moglo primit više vode sve do 61. godine dok se nije miniralo i dok se voda iz Tribistova nije odvela u Posušje. Selilo se iz Tribistova, poplava bila i sve iselilo, tribilo se.*⁵⁹⁹ *Unden ispod naših kuća to poplavi Bože sačuvaj. Vako, ozgar se spili, a doli brina mi kažemo i velika širina, a doli usko grlo i zato bi se dala velika voda.*⁶⁰⁰

Ekonomi fitonimijskog podrijetla

Vjeruje se da je naziv Rastovača nastao od riječi *hrast*, Rakitno je, prema predaji, nazvano po *rakiti*, a Cerovi Doci su dobili ime po *ceru*.

11.2.10. Vrela i bunari

Petnaestak je zapisanih etioloških predaja o vrelima i bunarima u posuškom kraju. Navedene su predaje većim dijelom nastale na povijesnoj razini i na temelju pričanja iz života.

Ilirski bunar

Vjeruje se kako *Ilirski bunar* u Rakitnu baštini ime po Ilirima: *On se nalazi u Štitaru kod našeg doca i zove se Ilirski jer su ga pravili Iliri, to su ljudi koji su živili tu prije nas.*⁶⁰¹

⁵⁹⁷ Vego, Marko: *Bekija kroz vjekove (Područje općine Grude i Posušje)*, Narodni univerziteti Grude i Posušje, Sarajevo, 1964., str. 100. Isto spominje Jolić (v. Jolić, Robert: *Položaj, nazivlje i prvi spomen posuških naselja*, Ljetopis posuški, Matica hrvatska, Posušje, 1998., str. 12).

⁵⁹⁸ Jolić, Robert: *Položaj, nazivlje i prvi spomen posuških naselja*, Ljetopis posuški, Matica hrvatska, Posušje, 1998., str. 12.

⁵⁹⁹ Kazao Frano Bakula, rođen 1950. godine u Tribistovu, nastanjen u Posušju.

⁶⁰⁰ Janja Bakula.

⁶⁰¹ Andrijana Vukoja zapisala prema kazivanju Lucije Miličević.

Slobodnik

Predaja o postanku izvora *Slobodnik* u Vrpolju u Rakitnu nalazi se zabilježena u anketi Zemaljskog muzeja pokrenutoj 1897. godine, a dostavio ju je iz Rakitna tadašnji učitelj Grgur Stanić.⁶⁰² Palavestra piše kako se u navedenoj predaji spominje *zulumčar* Harešnik koji je sjedio kraj spomenutog izvora i nije dao nikome da se napije vode ukoliko ne bi platio: *oli o novcu, oli o naravi*.⁶⁰³

Doratovo vrilo

Pišući o narodnim vjerovanjima o vrelima i interferencijama u pisanoj književnosti, Dragić donosi predaju o *Doratom vrilu* u Rastovači:

*Beg došo i umoran mu konj bio. Tražijo vode, a ko će mu dat vode kad nema. Konj počejo kopat nogom i ugledala se voda. Beg reko: „Vlašče kopaj!“ I to misto di je konj kopo zove se Doratovo vrilo.*⁶⁰⁴

Nova voda

Na Rastovačkom polju nalazi se izvor *Nova voda* za koji se također vjeruje da je na njega ukazao konj koji je udarao kopitom na mjestu gdje je kasnije pronađeno vrelo:

*Nju je otkrio konj. Čovik je vodio konja i konj je mlatio kopitom, nije se da provest i otkopavali su i našli vodu i zato se zove Nova voda.*⁶⁰⁵

Procip

Hidronim *Procip* se prenio na ime naselja u Posušju, a naziv je dobio po tome što voda izvire iz procjepa:

⁶⁰² Palavestra, Vlajko: *Porijeklo stanovništva Rakitna (Prilog historijskoj demografiji zapadne Hercegovine)*, Glasnik zemaljskog muzeja BiH u Sarajevu, Etnologija, 39, Sarajevo, 1984., str. 41.

⁶⁰³ Isto.

⁶⁰⁴ Dragić, Marko: *Narodna vjerovanja o vrelima i interferencije u pisanoj književnosti*, Hrvatska misao, 30 (22), Matica hrvatska, Sarajevo, 2004., str. 139.

⁶⁰⁵ Spomenuti Ivan Širić.

Tu iz procjepa izvire voda i zato se to vrilo i misto nazvalo Procip. Ispod vrila je bio napravljen bazen (a možda su i Turci napravili) i kupalo se tu i tu se jedan momak utopio i poslije toga se nije nitko kupao tu. Sad je taj bazen zaplavio, zavaljen. Od Ukras kamena pilali kamen i ta kamena prašina je ispirana i odatle je odvod bio i tako se i bazen zavalio, došlo do na polje, sve do ceste ta kamena prašina.

Prema predaji je hajduk Suša od Posušja, koji je pripadao družini Mijata Tomića, bio vlasnik imanja i vrela u Procipu.⁶⁰⁶

Zečica

U Čitluku, kod Borasa, postoji vrelo vode *Zečica*, a nazvano je tako po mokrom zecu:

*Prije su ljudi radili, kopali i orali u polju. I kako su radili, spuštali su se na niže kad odjednom ispred njih iskoči mokar zec. Oni u čudu gledaju odakle mokar zec pa su zaključili što su više kopali da je možda doli i voda pa tako kopajući našli su izvor vode koji je i dan danas tu pa su oni napravili pipe na kojima su ljudi dolazili po vodu, a i korita na koja su dolazili napojiti ajvan. To i danas stoji tu, a po tom mokrom zecu koji je iskočio iz vode oni su taj izvor nazvali *Zečica*.*⁶⁰⁷

Obad

Pripovijeda se kako je vrelo *Obad* dobilo ime po tome što se u samoj blizini vrela nalazilo puno obada koji su uvijek sprječavali stoku da se napoji:

*Od sela Sobča k Rakitnu di se iđe, gori u jednoj strančici ima vrilo *Obad*, a ladna voda izvire kad je ljeti da je najladnija, a zimi već izvire toplija. Baš smo se pitali zašto *Obad* i tako upitali one mještane. Oni kažu da tu kad dotraj stoku, stoka se nikad ne bi napila, zaobadaj se i uteci, vidi se kako skače po onin brdin, obad je gonja, kolje obad i ljude bi, a koga ujdi odma postane malaričan i tako san čuo da se zbog toga zove *Obad*.*⁶⁰⁸

⁶⁰⁶ Ivan Širić.

⁶⁰⁷ Ispričala Ivana Bašić.

⁶⁰⁸ Ispričao Frano Širić.

Pišćet (Rakitno i Čitluk)

U Rakitnu se nalazi vrelo *Pišćet* na koje su tamošnji stanovnici išli po vodu, a naziv je dobilo po tome što bi na tom vrelu voda uvijek *piščila*.⁶⁰⁹ U Čitluku, kod Bišaka, nalazi se istoimeni potok koji je iz istoga razloga dobio takav naziv: *Kad se u planinama sve napuni vodom sve dođe i onda tu pišći. I zato se to zove Piščet*.⁶¹⁰

Smrdelj

U Nuglu se nalazi vrelo *Smrdelj* uz čiji se postanak naziva vežu različita vjerovanja. Neki vjeruju da je ime dobilo po tome što je u njegovoj blizini lokva te je tu uvijek smrdjelo, dok drugi vjeruju kako je smrdjelo zbog toga što je tu uvijek dolazilo puno stoke te je zbog toga dobilo takav naziv. Dunja Brozović Rončević piše kako su hidronimi povezani s navedenim imenom vjerojatno motivirani postojanjem sumpora u vodi, ali da kod nekih primjera treba uzeti u obzir i fitonimijsko podrijetlo.⁶¹¹ Na Slatini postoji vrelo *Smrdelj* iz kojega voda koja izvire smrdi zbog čega je i dobilo taj naziv, a vjeruje se da je voda s njega ljekovita.⁶¹²

Jezero

Vrelo *Jezero* se nalazi između Bare i Konjovca, a naziv baštini po tome što je velike dubine:

*Ima u brdu između Bare i Konjovca vrilo koje je jako duboko, ljudi su sikli motke prije i kolika god je duga motka ona ide kroz tu vodu i zato su ga nazvali Jezero, a eto i kod Bare tamo ima vrilo, ima tu puno vrila.*⁶¹³

⁶⁰⁹ Andrijana Vukoja prema kazivanju Lucije Bušić.

⁶¹⁰ Ivana Brkan zapisala prema kazivanju Dragice Biško, djev. Bago, 5.12.1954., Čitluk.

⁶¹¹ Brozović Rončević, Dunja: *Hidronimi s motivom vrelišta na povijesnom hrvatskom jezičnom području*, Folia onomastica Croatica, 6, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1997., str. 17.

⁶¹² O tome više: Dragić, Marko: *Predaje i legende Hrvata u jablaničkom kraju*, Suvremena pitanja, 11 (22), Matica hrvatska, Mostar, 2016., str. 81.

⁶¹³ Ispričao Ivan Širić.

Virine

Mjesto se po izvorima vode prozvalo *Virine*, a postojao je Gornji i Donji vir. Cijelo ljeto je tu bilo vode pa su to Borčevčani koristili te vodili janjce i prali vunu, a i djeca su se na tom mjestu kupala. Međutim, izvori su zbog velikih kamenja i strmoga pada bili teško pristupačni. Kada se cesta za Borčevac radila, onda se to područje miniralo i izvori vode su zavaljeni. Uz navedena vrela veže se mitska predaja o umivanju vila.⁶¹⁴

Mitski motivi nalaze se u predajama o 77 zavelimskih vrela koje će biti prikazane u dijelu o mitskim predajama.

Ijovik vrilo

Nerijetki su hidronimi tvoreni od vlastitih imena na čijim su se posjedima nalazila vrela. Takav je i *Ijovik vrilo* koji se nalazi iznad spomenutih *Virina*:

*Iznad Virina, možda nekih 200 metara nalazi se vrilo Ijovik. To je sve jedna te ista voda, dakakva je, ko zna odakle ozgar teče, ali prije bi na Ijoviku uvijek zasušilo. Undan je taj što je njegova zemlja čuva tu vodu za svoj ajvan, nije da prič vrilu kad bi ono suša bila jer je sva okolica tu dolazila. Dogonili bi čak iz Cerovih Dolaca ajvan. A na Virinan doli ne bi nikad nestalo vode, samo bilo nepristupačno, nismo mi nikad goveda doli vodili jer nisu mogli sać, samo ovce. Doli bi janjce prali kad bi bio vakat i prali bi vunu i tako.*⁶¹⁵

Burilovac

Bunar *Burilovac* je dobio naziv po burilu:

*Iznad Ijovika ima bunar, Burilovac se zove. Tu bi uvijek izvimalo malo vode, a liti bi mora dugo čekat dok bi se napunilo burilo. Svak bi dolazio s burilom i liti kad bi suše navali, mora si čekat po dva sata. U njemu bi uvijek budi vode koliko ja pamtim, samo se smanji.*⁶¹⁶

⁶¹⁴ Predaja kazuje kako je jedan čovjek pred zoru prolazio pored teško prohodnog puta za Borčevac u čijoj su se blizini nalazili izvori vode. On je ugledao vile kako se umivaju na tim izvorima, poplašio se i požurio naprijed prema Borčevcu. Kazala Ana Širić.

⁶¹⁵ Kazala spomenuta Ana Širić.

⁶¹⁶ Isto.

11.2.11. Ostale etiološke predaje

Oduvijek postoji ljudska potreba za imenovanjem stvari i pojava koje ih okružuju. Osim navedenih predaja o postanku antroponima Mitar, Karići, Širići i Knezovići, u Posušju se pripovijeda o postanku naziva vjetrova *zirdumina* i *krivčina*, oronima *Borova glava* te o *Vlaškom putu*.

Mitar

U obitelji Mitar pripovijeda se o nastanku njihovoga prezimena. Prema predaji je nekoliko godina prije nego što je došlo do predaje turske vlasti u *Grudskom vrilu* živjela obitelj Kraljević sa svojim sinom. Međutim, dok je dijete još bilo u kolijevci, roditelji su se razboljeli od kuge te umrli. Djetetova teta, sestra njegove pokojne majke, otišla je po njega te ga na svojim rukama donijela u Osoje u Posušje gdje je ona živjela. Za cijeloga svoga života djetetu je pomagao njegov kum s krštenja iz sela *Nebriževac* iz Imotske krajine koji se zvao Mitar, a koji je bio Srbin pravoslavac. Pretpostavlja se da su Mitrovi preci porijeklom iz Istočne Hercegovine. Dok su još djetetovi roditelji bili živi, pomogli su Mitru te su tako postali dobri prijatelji i kumovi. Kako Mitar nije imao svoje djece svu je svoju ljubav usmjerio na svoje kumče, a kada je Mitar umro, dječak je htio učiniti nešto u spomen svome kumu te je odlučio uzeti njegovo ime kao svoje prezime. Tako je postao prvi Mitar u Osoju. Kasnije se dječak oženio te dobio četiri sina: Šimuna, Križana, Matu te četvrtoga sina čije ime nije poznato. U jednom dijelu Osoja nalazilo se *Mitrovo selo* gdje su se nalazile kuće za stanovanje dok su se u drugom dijelu nalazile staje sve dok 1906. godine kuće nisu u požaru izgorjele pa su onda Mitri prešli u drugi dio gdje su se nalazile staje, a u kojem su sagradili kuće te se i danas tu nalaze.⁶¹⁷

Karići

Uz predaju o nastanku antroponima Mitar, veže se i predaja o Karićima. Obitelj Kare koja je živjela u Cimu kod Mostara prešla je na islamsku vjeru kako bi im bilo lakše živjeti za vrijeme turske okupacije. Međutim, znajući za njihovo podrijetlo, Turci nisu imali milosti prema njima. Jedne se prilike sukobio muškarac iz obitelji Kare s agom te ga je ubio. Kako bi

⁶¹⁷ Dragić, Marko: *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine, proza, drama i mikrostrukture*, MH u Sarajevu, HKD Napredak, Sarajevo, 2005., str. 154-156.

izbjegao osvetu, obitelj Kare je otišla u Osoje gdje su pronašli zaštitu i pomoć kod obitelji Mitar. Kare su ponovno prihvatili kršćansku vjeru i uzeli su prezime Mitar. Danas u Osoju žive Mitri koji su po svom starom prezimenu dobili nadimak *Karići*.⁶¹⁸

Širići i Knezovići

Sljedeća predaja govori o postanku prezimena Širić i Knezović:

Naši Širići su dobili prezime po babi Širi. Šimun Milićevića oženio Duvanjku ozgar s Liba, a nju su zvali Šira, a Knezovići su nastali od jednoga što se unajmio kod Širića i od toga Širića oženio kćer.

Zirdumina

Prema antroponimu nazvan je vjetar *zirdumina*:

*Zavisi u kojem si ti položaju. Kad vitar puše od Zirdumove kuće onda je to zirdumina. Zirdum ti je bio najbogatiji čovik u posuškoj općini. Nikad nije ima ispod sto ovaca dok su drugi bili gladni i žedni, a on bio gazda. Najpoznatija obitelj bila.*⁶¹⁹

Uz Andriju Zirduma i njegovu obitelj vežu se predaje o plaćanju poreza u tursko vrijeme te kako je hajduk Andrija Šimić ostavljao novce kod njih,⁶²⁰ a budući da je to bila najbogatija obitelj tamošnji su stanovnici kazivali:

*U Zirduma ti zvono u ovaca više uvik: sto, sto, sto...,
u Bićini, to su naši bili: 30, 40, 30, 40...,
a vamo u Ivkini: to manje, to manje, to manje...*⁶²¹

⁶¹⁸ Isto, str. 156.

⁶¹⁹ Kazao Frano Bakula rođen 1950. godine u Tribistovu.

⁶²⁰ V. u povijesnim predajama o osmanskoj vladavini.

⁶²¹ Anđa Bakula (djev. Bešlić) rođena 1951. u Rastovači u Posušju.

Krivčina

Za anemonim *krivčinu* Posušani kazuju kako je to vjetar neodređenoga smjera. U Poljicima se za vjetar *krivčinu* smatralo kako je on *jugo što zavije: nosi kišu i po tome je koristan; ali je puno šćetan kad se raspuše u maju, opali lozu, šumu, svaki majski cvit.*⁶²² Pišući o životu i običajima u Imotskoj krajini, fra Silvestar Kutleša 1934. godine navodi i nazive vjetrova među kojima se nalaze nazivi *krivac* ili *krivčina*. Navodi kako je to snažan i vlažan vjetar koji puše s mora koji je za(o) na kopnu, a na moru je još gori. Zovu ga još *morac* ili *garbun*⁶²³ te se za njega kaže: *Garbun ljuti, sinje more do dna muti.*⁶²⁴

Borova glava

Oronim *Borova glava* povezuje se uz nekadašnje postojanje borova:

Borova glava se nalazi kod jezera na Blidinju. Tu je kažu bio bor na boru i do čega je došlo ne znam sigurno, ali kažu da je može bit došlo do požara, ili je netko zapalio ili šta je bilo... ostalo sve golo sada. A tu se nalazi i malo groblje na kojem su pokopani oni koji su stradali u Drugom svjetskom ratu.

Križ na brdu postavljen je 17. listopada 2017. godine, a od kolovoza 2018. godine se svake prve nedjelje nakon blagdana Velike Gospe slavi sveta misa.

Vlaški put

Više je teorija o postanku naziva *Vlah* i na koga se taj naziv odnosio. Zef Mirdita piše kako je općenito mišljenje da etnonim *Vlah* dolazi od *Volcae*, imena velikog keltskog naroda koji je bio sastavljen od različitih plemena. Nadalje, navodi kako su se Kelti na balkansko područje doseljavali u dva navrata. Prvi put 280. godine prije Krista, a drugi put 279. godine

⁶²² Vidović, Radovan: *Koine pomorskoga anemonimijskoga nazivlja (s posebnim obzirom na splitsko područje)*, Čakavska rič, 20 (1), Književni krug Split, Split, 1992., str. 62 prema: Ivanišević, Frano: *Poljica, narodni život i običaji*, Reprint izdanja Jazu iz 1906. i neobjavljena građa, Književni krug Split, 1987., str. 25-26.

⁶²³ Dinka Alaupović Gjeldum navodi nazive *garbin* ili *pulenat*: *Od ostalih vjetrova najstrašniji je pulenat, pa kad on puše u moru je pravi „raganj“ i sigurno će „škontradura“* (v. Alaupović Gjeldum, Dinka: *Naše more i pučka predaja*, Ethnologica Dalmatica, 22 (1), Etnografski muzej, Split, 2014., str. 45).

⁶²⁴ Kutleša, fra Silvestar: *Život i običaji u Imotskoj krajini*, (drugo izdanje), Matica hrvatska, Imotski; HAZU - Zavod za znanstveni i umjetnički rad u Splitu, Imotski, 1997., str. 75.

prije Krista, a obje su se invazije događale kroz područje Dardanije i Makedonije gdje je *mješina naroda* imala svoju ulogu u *etnogenetskom procesu*. Jedan od tih naroda su bili: *italski kolonisti koji su bili nositelji rimske kulture i civilizacije, latinskog jezika, nošnje, pa i mentaliteta*. Stoga su Vlasi, koji su nastali na ovom području, *autohtono paleobalkansko stanovništvo*.⁶²⁵

Godine 2009. Ivan Mužić navodi kako se u povijesti ističe činjenica da podrijetlo Vlaha nije riješeno zbog toga što: *ni povijest, ni etnografija, ni lingvistika nisu dale jednoznačna objašnjenja* te se zato Vlahe s pravom može nazvati *zagonetnim narodom*.⁶²⁶

Pišući o etničkim, konfesionalnim i regionalnim imenima i nadimcima u Hercegovini od 15. do 19. stoljeća, a pozivajući se na Hrabaka, Radoslav Dodig napominje kako je u Hercegovini na temelju dubrovačkih izvora moguće pratiti vlaške rodove i katune od druge polovice 13. stoljeća.⁶²⁷

Postoji mnogo značenja imena *Vlah/vlah*:

*Tako za Hvarane Vlah znači sve stanovnike, bez razlike u vjeri, iza planine Biokova. (...) U Dalmaciji za stanovnike otoka i obale vlah/vlaj je čovjek iz zaleđa, podrugljivo govoreći „netko drugi“. Tako su postali regionalni nazivi pomalo neodređena zemljopisa: Vlašija, zaleđe Hrvatskoga primorja i Vlahorija, zadarsko zaleđe. Ta se granica pomiče dalje prema unutrašnjosti pa su žiteljima Vrgorca Vlasi preko granice u Hercegovini. Usto, vlah je seljak, seljčina, brđanin. (...) Nakon svih mijena kroz vremena i prostore vlah je dobio završno pejorativno značenje.*⁶²⁸

Godine 1964. Marko Vego spominje ostatke rimskoga puta kojega ljudi nazivaju *vlaškim*. Tragovi ceste vide se od Tribistova do Duvna, a Vego navodi da se tim putem putovalo također u srednjem vijeku.⁶²⁹ Suton piše kako je tadašnji vlaški put od Duvna do Ljubuškog također ostatak jedne od cesta koje su izgradili Rimljani napominjući kako su oni, nakon što su pokorili Ilire, izgradili dobre ceste i vojničke postaje.⁶³⁰

⁶²⁵ Mirdita, Zef: *Vlasi, polinomičan narod*, Povijesni prilozi, 33, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2007., str. 255-256.

⁶²⁶ Mužić, Ivan: *Vlasi i starobalkanska pretkršćanska simbolika jelena na stećcima*, Starohrvatska prosvjeta, 3 (36), Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, 2009., str. 316.

⁶²⁷ Dodig, Radoslav: *Etnička, konfesionalna i regionalna imena i nadimci u Hercegovini XV.-XIX. st.*, Hum i Hercegovina kroz prošlost, 1, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2011., str. 6.

⁶²⁸ Isto, str. 11-12.

⁶²⁹ V. Vego, Marko: *Bekija kroz vjekove (Područje općine Grude i Posušje)*, Narodni univerziteti Grude i Posušje, Sarajevo, 1964., str. 46.

⁶³⁰ Suton, Jerko: *Vjerski život i običaji Zapadne Hercegovine*, Mostar (Umnožen rukopis. Primjerak se nalazi u Franjevačkoj knjižnici Mostar, inv. Br. 3912, sign. 39), 1968., str. 6.

Posušani se sjećaju kako su primjerice Ljubušaci i Čitlučani, u vrijeme dok su se hercegovački stanovnici najviše bavili poljoprivredom i stočarstvom, često ljeti živjeli u planinama, dok bi se zimi *spuštali* u toplije krajeve putujući upravo *Vlaškim putem*:

*Vlaški put je bio 12 metara širok, priko polja, priko brda, svagdi po propisu 12 metara širok, a Turci bi nama isto rekli Vlasi.*⁶³¹

*Tudan su selili sve, ma cila obitelj bi selila. Ja se sićan toga kad bi iz donjeg kraja, iz Čitluka, Međugorja, Ljubuškoga, toji sela ozdal se selilo. Isto košto smo mi selili iz Rastovače u Borčevac. Oni imaju staje po Vranu. Ja se sićan, ide krdo ovaca, idu konji. A moja mater i ovi stariji kažu kako su oni prije i bešike natovari na konja pa goni gori, ja se toga ne sićan, ali tako kažu svi stariji.*⁶³² *Izlazi se Na stečke, bio je kraj Vicanovih kuća.*⁶³³

11.3. Eshatološke predaje

Eshatološke predaje govore o pojavljivanju ubijene tek izvanbračno rođene djece, zatim umrle nekrštene djece te odraslih osoba.⁶³⁴ U posuškom kraju pojavljuju se eshatološke predaje o pojavljivanju ubijene tek rođene djece te predaje o pojavljivanju odraslih osoba koje su se u pravilu prestale ukazivati nakon što bi za njih bila plaćena misa ili bi se netko za njih pomolio. U radu se navode mjesto i godina nastanka zapisa eshatoloških predaja. Iz etičkih se razloga ne navode imena kazivača niti imena osoba u predajama.

⁶³¹ Kazao Ivan Širić rođen 1951. godine. Pozivajući se na G. Weiganda, Zef Mirdita piše: ... na području Lapsišta, južno od Kastorije u Makedoniji, žive Pomaci, koji su, iako su prihvatili islam, zadržali svoj materinjski grčki jezik. Njih nazivaju podrugljivim imenom Valchadhes, odnosno Valchades, što nema nikakve veze sa imenom Walachi, odnosno Vlasi. Zapravo, taj podrugljiv naziv nose stoga što, osim pozdravnog izraza na turskom jeziku Ewalach, 'zbogom', druge turske riječi i ne znaju (Mirdita, Zef: *Vlasi, polinomičan narod*, Povijesni prilozi, 33, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2007., str. 252). Predaje o osmanskoj vladavini nerijetko kazuju kako su Turci na području Hercegovine kršćane nazivali *Vlasima*.

⁶³² Palavestra navodi kako je Rakitno s okolnim planinama sredinom 18. stoljeća: *bilo vrlo frekventno sezonsko stanište stočara i tradicionalno ispasište za stoku iz nižih predjela zapadne Hercegovine, oko Mostarskog blata, Broćna, Ljubuške i Imotske krajine* (v. Palavestra, Vlajko: *Porijeklo stanovništva Rakitna (Prilog historijskoj demografiji zapadne Hercegovine)*, Glasnik zemaljskog muzeja BiH u Sarajevu, Etnologija, 39, Sarajevo, 1984., str. 19).

⁶³³ Ispričala Ana Širić.

⁶³⁴ Dragić, Marko: *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine, proza, drama i mikrostrukture*, MH u Sarajevu, HKD Napredak Sarajevo, Sarajevo, 2005., str. 31.

11.3.1. Pojavljivanje djece

Ubijenu i umrlu nekršenu djecu u zapadnoj Hercegovini zovu *krivljavcima*, u istočnoj se Hercegovini ta djeca nazivaju *drekavcima*, a na dubrovačkom području *tintilinićima ili tintama*.⁶³⁵ Zapisane eshatološke predaje odnose se uglavnom na pojavljivanje ubijene tek izvanbračno rođene djece. Samo jedna predaja kazuje o pojavljivanju ubijenog djeteta koje je rođeno u braku.

Krupa iz smjera odakle je dijete ostavljeno

U posebice su teškom položaju bile žene koje su rađale izvanbračnu djecu. Bile su podvrgnute osudama susjeda, ali i obitelji. Zapisana predaja svjedoči kako žena, čije je tek rođeno dijete ubijeno, cijeloga svoga života nije mogla noću izlaziti vani, a kada bi krupa padala, uvijek bi dolazila iz smjera odakle je dijete ostavljeno:

Rodila ta žena dite i udavili ga. I njezin ćaća ga odnio gori u provaliju, tukla krupa ovdan, bio ga u ljut bacio, to je ovdje na brigu. Ležalo to i opet u čobanluk. I kasnije opet taj momak dolazio i ona drugi put zatrudni i tada su se oženili. A šta je bilo prvi put pa se nisu ženili, ne znan. I u selu gori živila i kaže kad se snoća da ona nije smila vani, i kažu koliko puta bi je uveli svekrva ili svekar u kuću, ona ne more uć, stane joj dah, ni živa ni mrtva.

Gori su na Dabilu oni stali i (...) ⁶³⁶, čovik joj, kad bi otiša vamodoli odma bi (...) zagovorio prije za dana: „Dođi mi njoj noćit!“ Nije ti ona izlazila vani kako se snoća, dok se ne svane. I ona je pričala da je njezino dite udavilo. Imala je ona kasnije dva sina i tri kćeri i davno se to poudalo i poženiolo. I ima i unuka. A kad joj je došla nevista (...), undan ona njoj govorila: „Jesi li se ti ispovidila, triba misu platit i neki zavit napravit da te se to okane.“ A dici njennoj nije smetalo ništa, eno ne smeta in ni danas. A šta ja znan, nju je patilo. I po starosti je se tribala čuvat. Ona bi rekla čim se snoća nju bi snapastovalo. I eto kad god bi krupa, uvik bi nanosilo otale di su to jadno dite bacili. ⁶³⁷

⁶³⁵ Isto.

⁶³⁶ Izostavljena imena i prezimena u predajama označena su trima točkama u zagradama.

⁶³⁷ Predaja zapisana 2012. godine u Rakitnu, Posušje.

Vijorina i ditetov plač

Rastovčani kazuju kako se pojavljivao jaki vjetar koji je nosio *naviljke* žita i sijena putem kojim je išla žena kada je nosila dijete zakopati:

*U Crkvinjara, a to ti je jedan zaseok Rastovače, jedna cura rodila dite, prezime (...) i ona ti je njega udavila kad ga je rodila i odnila ga niz polje zakopat i posle kažu, kud je god ona prošla kad je nosila to dite, nosilo bi zemlju. Zametnila bi se ona vijorina i nosila bi sve i naviljke od žita i od sina. A govorili su uvijek kako se čuje dite kako se krivi tudan obnoć.*⁶³⁸

Gori vatra i dite plače

U Batinu se pripovijeda kako je jedne noći momak iz Osoja, dok je išao curi u Filipovića na sijelo, čuo dječji plač te se poplašio, ali je nastavio ići dalje. Kada je stigao do nje upitao je curu je li ona čuje nešto, a ona je potvrdila da također čuje dječji plač.

Momkova baka mu je savjetovala da se u takvoj situaciji uvijek treba prekrižiti, izmoliti Vjeronanje te upitati dijete tko je i što želi. Nakon deset dana momak je ponovno išao na sijelo. Tada je vidio kako kod Gradine gori vatra i dijete plače. On je učinio onako kako mu je baka kazala na što je dijete odgovorilo da je ono izgubljena duša. Dijete je reklo momku da moli za njega te da svim curama, udovicama i fratrima kaže da mole za njega. Prema predaji je momak tako postupio, a nakon toga na tom mjestu nije ni on, ni itko drugi nešto slično vidio.⁶³⁹

Krivljavina ubijenog diteta

Prema predajama, najčešće su majke one koje su ubijale vlastitu tek rođenu djecu. Posušani kazuju kako bi *đavao pristupio, napastovao je* i ona bi udavila dijete. Kasnije bi zbog počinjenoga zločina ispaštale cijeloga svoga života, a na mjestu na kojem je dijete ostavljeno čuo bi se dječji plač:

Bila jedna divojka i dobro volila momka. Njihov dogovor bio kakav je bio i bili su odnosi i ona začme dite, ali on je takav momak bio kakav je bio, prevario je i nije je tío oženit i ona

⁶³⁸ Predaja zapisana 2010. godine u Rastovači, Posušje.

⁶³⁹ Dragić, Marko: *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split 2008., str. 428-429.

rodi muško dite. To je bilo 1935. godine, rođen je i nije kršten i ona kad ga je rodila od te puste svoje muke, to opet đava priđe, priskoči napast i ona ga udavi. Sveže uzicom od torbe ona šarena i ton uzicom oko vrata stegne i dite udavi (udavila bi i velikog, a kamoli neće dite) i baci ga doli ispod kuća u jednu dragu. Nećemo imenovat tu osobu jerbo san je i ja pamtio tu žensku i eto tako nažalost mrtva je, nije se udavala, a uvijek je kukala.

A ima jedna u selu njezina komšinica rodila je vanbračno dite, ali ona svoje nije ubila i krstila ga je i ime mu je bilo (...), eto i on je nažalost umro, a isto je 35. godišće bio. I ova kad bi god njega ugledala zaplači: „Bio bi i moj toliki da je živ, da ga nisan udavila!“ A svašta je ona radila, i molila je i išla na te zavite.

I šta će se dešavat, ovi kažu da bi uvijek čuli u toj drazi, ali samo jednom godišnje, na taj datum kad je dite i rođeno i ubijeno, krivljavinu. Pa bi oni to slušali, a ko bi malo radoznao bio on bi zovni i ostale da idu slušat. Ja znan meni pričala čeljad: „Je (...) svega mi se čuje dite doli kako se krivi u drazi“, ali nije smio niko doli otić, kažu da ne bi tribalo ić doli, da to nije dobro. Ja nisan tio doli nikad ić, a jedna žena je govorila kako je prolazila tudan i kaže: „Jedno dite sidi, a uzica mu šarena oko vrata kad ugleda mene nestade ga.“ Kažu da se to tako prikazivalo više puta.⁶⁴⁰

Crni orao

Zapisana predaja o pojavljivanju plača ubijenog djeteta isprepleće se s demonološkom. Prema predaji je majku, koja je ubila svoje dijete, pratio vrag u obliku crnog orla:

Za vrime stare Jugoslavije poznao sam toga čovika i tu ženu jerbo nisu bili daleko od mene, a i on mi je nekakav rod bio. Čovik se oženi iz (...), (...) oženio, a njemu bilo ime (...), 27. godišće bio i ima je sa njom kćer ime joj je (...).

Tadašnjeg vrimena ljudi išli zarađivat novac, išlo se trbuhom za kruvon, a ima i dan danas takvi. Kakva su god vrimena, uvijek je nekome potreba veća, a nekome manja i tako to odalo, a oda i danas. I on (...) dobro zarađiva, a slabo čuva, volio trošit, po svakoj grani oda samo nije čuva pare, a žena ovamo bude s drugim u toj pogani i rodi dite. U kući bilo puno čeljadi i još diverova i ona to dite udavi i odnese ga tamo u jednu ogradu u jednu šumu i to san čuo da se i tamo krivljavina pojavljuje i išli su neki pa viđali dite i uzica oko vrata što ju je ona

⁶⁴⁰ Predaja zapisana 2010. godine, Cerovi Doci, Posušje.

svezala oko vrata i udavila to dite. E, ta žena što je udavila to dite čuvala je koze i ovce od te njijove zajednice jer nisu se bili podilili, tri su brata bila tu.

I taj dan kad je iziša ovaj iz (...) tio ju je zatrat, ali fratar tadašnji (...) što je bio na (...), iz (...) govori njemu da se zakune da je on čist i da nijednu tamo nije dira i onda će i(h) on razrišit pa nek svako ide svojim puten. Ovaj se nije moga zaklet i tako su i ostali skupa. I onaj komunizam kad je doša optuže ga i odvedu u (...) di je i bio u zatvoru tri godine, a kad je odslužio tu kaznu osta je gori i živit.

I šta će još bit – jednog dana sama ona žena ispod kuće kod ti ovaca i crn se ora čitav dan iznad nje vije i kad je bila večer gonit će kući taj ajvan, a crni se ora spusti na zemlju i sve skakćuć doša za njen kući. A taj crni ora ti je bio đavo.⁶⁴¹

Dičinji plač iz škripa

Najčešći je motiv eshatoloških predaja pojavljivanje plača ubijene djece, o čemu govori i sljedeća predaja:

Žena je rodila kad je bila mlada, kad je bila cura i pošto je to bilo sramota, ona ga je ubila, nije mogla podnit kako joj se rugaju. Ona ga je onda, to dite, odnila u škrife i odatle bi govorili da se odatle čuje dičinji plač.⁶⁴²

Zvuk plača s majčina krila

Prema predaji je plač djeteta upućivao na majku koja je ubila svoje dijete:

U jednom selu živila je jedna cura koja je bila trudna, a nije bila udata. Da je izbjegne ruglo u selu ubila je to dite kad ga je rodila. Jedne večeri na silu dok se bilo čuo se plač diteta, a taj plač je dolazio s krila ditetove matere. Tako je se ustanovilo da je to dite od te cure.⁶⁴³

Ditetov plač

Vjerovalo se da se ne smije dirati u mjesto gdje je dijete zakopano:

⁶⁴¹ Cerovi Doci (2010.).

⁶⁴² Rakitno (2013.).

⁶⁴³ Rakitno (2013.).

*Jedno dite bilo malo, tek se rodilo i mater ga nije volila i uzme ti ona dite i odnese ga na jednu njivu, iskopa rupu i zakopa ga. Nakon pet šest dana proša je jedan čovik njivon i kaže da je čuo ditetov plač, ali to se nije smilo dirat.*⁶⁴⁴

Pojavljivanje djeteta s uzicom oko vrata

Nerijetko se u eshatološkim predajama pojavljuje motiv djeteta s uzicom oko vrata. Takva je predaja zabilježena u Rakitnu:

*Toga dana sam ja iša sa Posuškoga Graca i kad sam stiga u Konjovac, da ću u kuću, kad dvi žene mi rekoše: „Nemoj vamo u kuću, milicija je unutra“. Ja otiša otle jedno stotinjak metara, malo se sklonio i zapalio cigaru kad s desne strane od mene stalo plakat neko malo dite. Kako je bilo već kasno navečer, oko jedanest, do pola dvanest navečer strašno sam se poplašio, ali sam nastavio dalje, a dite se i dalje krivilo. Ja se sićam naši stari su pričali da je to dite kojeg su žene udavile, a i ja sam vidio šarenu uzicu oko vrata diteta. Dolazio sam s livu stranu Dupovaca, ali dite se i dalje krivilo i suprot mene išlo. Ja sam se tako poplašio da nisam zna šta ću raditi. Nego, naši stari su govorili da se nevalja vraćat nazad, nego sam i dalje išao naprid i dite se i dalje krivilo oko sto, dvista metara desno od mene. To je trajalo nekoliko i dalje, kad sam dobro poodmaka toga nestaje.*⁶⁴⁵

Krik djece s groblja

Budući da nije bilo automobila, ljudi su ponekad bili prisiljeni noću putovati pješice. Međutim, ukoliko bi prolazili noću pokraj groblja,⁶⁴⁶ čuli bi krik djece te se zbog straha više nikada ne bi usudili ići tim putem:

*Prije obnoć kad su ljudi prolazili kraj groblja čuli bi krik djece i onda bi se poplašili i onda nikad ne bi više prolazili tudan. A to su bila nevina djeca, a prije nije bilo auta, ljudi su uvijek išli pješke, Bože moj.*⁶⁴⁷

⁶⁴⁴ Rakitno (2013.).

⁶⁴⁵ Rakitno (2013.).

⁶⁴⁶ U brotnjanskoj se tradiciji vjerovalo da postoje mjesta koja donose nesreću te je bolje noću ne prolaziti pokraj njih, a to se posebno odnosilo na sva groblja. Vjerovalo se da se na tim mjestima mogu susresti mala djeca koja plaču, odnosno *plakavci* (v. Dragić, Marko: *Motivski svijet usmenih predaja u brotnjanskom kraju*, Suvremena pitanja, 12 (24), Matica hrvatska, Mostar, 2017., str. 107).

⁶⁴⁷ Posuški Čitluk (2013.).

11.3.2. Pojavljivanje odraslih osoba

U Posušju se kazuju eshatološke predaje o pojavljivanju odraslih umrlih osoba. Vjeruje se kako se te osobe pojavljuju, odnosno kako se *njihova duša ukazuje* kako bi se netko za njih pomolio ili platio misu nakon čega bi one postigle svoj mir i ne bi se više pojavljivale.

Vojnik

U blizini Broćanca nalaze se grobovi za koje se vjeruje da su u njima pokopani vojnici. Prema predaj, vojnik se ukazao dvjema ženskim osobama prošavši pokraj njih ništa im ne rekavši. Kazivačica je počela pričati kako je nju i njezinu tetu vojnik plašio. Međutim, druga se kazivačica uključuje u razgovor i govori kako ih vojnik nije plašio već da im se ukazala duša kojoj su bile potrebne molitve:

A kako je nas vojnik plašio. Mi smo tada manjale grm, (...) i ja. I pokojna (...) skuvala čorbu i oni nama rekli, vi lezite, nemojte ić, idite ujutro kući. A (...) se ustala po noći i kaže ona: „Ajmo mi“. I mi pošle tada kući. A gori di su ona tri groba, kažu da su gori tri vojnika zakopana. Evo i sad me jeza ujeti. Je to nami bilo strašno. Možda je dva, tri sata bilo, i sritne nas vojnik s onin dugin šinjeron, ono sve opasano i on naiđe i ništa on nami ne govori. Nami nije bilo svejedno, šta je sad, odakle, i mi se poplašile. Tetka se sage, nešto ko opanke će pritegnit da vidi oće li on nešto. Kad ništa, prođe pokraj nas, samo šeta ovako. I mi ti onda okrenile doli na cestu, on za nami nije iša niti je išta nami onda. Mi bi bile sritne da je on nešto progovorio, ne bi nas bilo stra, ako bi nas nešto pita, mi bi rekle di smo, kud smo, šta ćemo, a on nije ništa govorio. Nas bilo posve stra.

Mi došle kući, još se nije bilo svanilo, mi mislile da će jutro, zora, a kad tamo mi došle kući i još spavale. Ta nije bilo sata ko danas da vidiš koliko je sati.⁶⁴⁸

Molitva kod brane

Blizu nekadašnje brane u Rastovači postoji grob. Pripovijeda se kako se, ukoliko je netko naišao poslije ponoći, čula molitva Zdravomarije. Glas se prestao ukazivati nakon što je jedan čovjek, naišavši pokraj groba, nastavio molitvu:

⁶⁴⁸ Posušje (2019.).

U nas doli jedan grob je bio u Mosači, kod brane, doli di je bila brana. U jednom busu je greb i kažu kad naliđi iza ponoći, on moli Zdravomariju iz svega glasa. Ne vide oni nikoga. Svak biži, ko god naliđe poplaši se. Čuješ kako moli Zdravomariju, a ne vidiš nikoga. Kad nališa jedan pijan. Kako ovaj govori Zdravomarijo, a ovaj pijani iz svega glasa: „Sveta Marijo!“ Nikad više ga niko čuo nije. Ovaj odmolio.⁶⁴⁹

Milost duše

Vjeruje se kako je plaćanje mise u Vinjanima podarilo mir duši koja se ukazala djevojčici:

U Nenadića, mi bi rekli, u blizini Kovačušine kuće, postoji jedan grob. I bila je predaja, sad da ne navodim o kome je to. A znam to, jer to mi je ta osoba pričala. Dok je curica išla iz škole, duh se ukaza i iša s njom. Ona je jednostavno bila oduzeta i tako dva, tri dana dok se nije povjerala svećeniku. I onda se misa uplatila i nikad se više nije pojavljivala. Duša je očito imala milost kad se ukazala da se uplati misa za nju. Tražila je misu i poslije toga se nikad nije ništa događalo.⁶⁵⁰

Navedeni zapisi svjedoče kako se radnja eshatoloških predaja u posuškom kraju uvijek odvija tijekom noći. Majka, čije je tek rođeno dijete ubijeno, večeri ne smije izlaziti vani jer je tada nešto *snapastuje* te ona bude *ni živa ni mrtva*. Ubijena, nekrštena djeca, njihov plač i uzvici pojavljuju se noću, kao i pojave poput krupe, jakoga vjetra i vatre. Pojavljivanje odraslih osoba također se manifestira noću.

11.4. Mitske predaje

Vjerovanje u nadnaravna bića i pojave potječe iz najstarijeg vremena ljudskog postojanja. U narodnim predajama djelovanje takvih bića objašnjava različite neobične pojave u društvu. Nadnaravna bića mogu biti dobra ili zla pa samim time i njihova djelovanja mogu donositi ljudima dobro ili loše.

⁶⁴⁹ Posušje (2019.).

⁶⁵⁰ Posušje (2019.).

Kada je riječ o terminu mitskih predaja, Maja Bošković Stulli koristi naziv *mitske* te u zagradi navodi (*demonološke, praznovjerne*),⁶⁵¹ dok Ljiljana Marks pored naziva *demonološke* u zagradi navodi *naziv (mitske)*.⁶⁵² Nadalje, Evelina Rudan Kapec piše da se pregledom inozemne literature, može uočiti kako postoje različitosti. U ruskoj znanstvenoj literaturi prevladava termin *mitske*, dok u njemačkim znanstvenim radovima prevladava termin *demonološke*. Također, u znanstvenoj literaturi o predajama u kojima se pojavljuje djelovanje onostranih bića autori se odlučuju za termine *demonološke/demonske* i *mitološke/mitske*.⁶⁵³ Godine 2017. Vekić piše kako je odnos termina mitološki i demonološki kroz povijest usmenoknjiževne teorije bio raznolik, a ponekad i istoznačan.⁶⁵⁴

Dragić navodi kako su demonska bića uvijek zla dok su mitska uglavnom dobra i rijetko čine zlo.⁶⁵⁵ Mnogobrojne su mitske usmene lirske pjesme o vilama.⁶⁵⁶

U zapisanim mitskim predajama u radu kao mitska bića se pojavljuju vile. Mitske predaje posuškoga kraja kazuju o postanku vila, izgledu i karakteru kao i o njihovom djelovanju. Njihova staništa su najčešće brda i planine ili područja oko izvora vode. Predaje svjedoče o vjerovanjima u pojavljivanje vila na planini Zavelim, na brdu Radovanj, zatim na brdskim područjima oko Konjovca, Rakitna, Cerovih Dolaca, na izvorima vode u Borčevcu i Batinu te u blizini jezera pored Ivan Doca.

11.4.1. Postanak vila

Kult vila bio je poznat još u pradomovini Slavena: *Bizantski pisac Prokopije iz Cezareje u svom djelu De bellis (O ratovima) piše da su Slaveni posebno štovali rijeke i vile (nimfe). Vile se spominju i u Zlatnoj legendi Jakova Voraginskoga.*⁶⁵⁷

⁶⁵¹ Rudan Kapec, Evelina: *Nadnaravna bića i pojave u predajama u Istri*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 2010., str. 26. prema: Bošković-Stulli, Maja: *Usmene pripovijetke i predaje*, (predgovor), Stoljeća hrvatske književnosti, Matica hrvatska, Zagreb, 1997., str. 18.

⁶⁵² Rudan Kapec, Evelina: *Nadnaravna bića i pojave u predajama u Istri*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 2010., str. 26-27. prema Marx, Ljiljana: *Stilografija suvremenih zapisa usmene proze: Zagrebačke usmene priče te njihove stilografske obrade u hrvatskoj književnosti*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet, Zagreb, 1996., str. 22.

⁶⁵³ Rudan Kapec, Evelina: *Nadnaravna bića i pojave u predajama u Istri*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 2010., str. 26-27.

⁶⁵⁴ Vekić, Denis: *Mitske i demonološke predaje u usmenoknjiževnoj teoriji: poetička obilježja i žanrovske odrednice predaje*, *Croatica et Slavica Iadertina*, 12/1 (12), 2017., str. 199-230.

⁶⁵⁵ Dragić, Marko: *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine, proza, drama i mikrostrukture*, MH u Sarajevu, HKD Napredak Sarajevo, Sarajevo, 2005., str. 32.

⁶⁵⁶ V. isto, str. 49-61.

⁶⁵⁷ Dragić, Marko: *Motivski svijet usmenih predaja u brotnjanskom kraju*, *Suvremena pitanja*, 12 (24), Matica hrvatska, Mostar, 2017., str. 100.

Slijedeći Niederleovu podjelu demona na: demone manističkog porijekla i demone koji počivaju na oživljavanju prirode, Schneeweis ubraja vile u demone manističkoga podrijetla, odnosno one demone koji su nastali od duša pokojnika.⁶⁵⁸ Dragić piše kako: *Slovaci vile smatraju dušama zaručnica koje su umrle poslije zaruka te lutaju od šume do šume tražeći mir. Poljaci pripovijedaju da su vile duše lijepih djevojaka koje zbog svojih grijeha vječno lebde između neba i zemlje.*⁶⁵⁹

Dragić navodi nekoliko varijacija predaja o postanku vila u hrvatskoj tradiciji. Prema predaji se Bog, nakon što je Adama i Evu prognao iz raja, sažalio nad njima te ih je odlučio posjetiti. Upitao ih je koliko imaju djece, a oni su slagali da ih imaju šestero umjesto dvanaestero. Na to je Bog rekao: *Koliko vidljivih toliko nevidljivih.* Tako je drugih šestero djece postalo vile.⁶⁶⁰

Isto vjerovanje je zabilježeno u Otoku u Slavoniji.⁶⁶¹ U donjoneeretvanskom kraju se također vjeruje kako su vile nastale od Adamove i Evine nekrštene djece.⁶⁶² Druge predaje kazuju kako je Eva sakrila svoje najljepše kćeri i zbog toga je Bog odredio da one budu vile.⁶⁶³

U Posušju se o postanku vila pripovijeda:

A kako su nastale vile – čula san dok nije bilo blagoslova polja ni blagoslova vode, svit još nije bio upućen u to sve, a jedan fratar je bio i reka da se dovedu sva dica na misu di god koje ima, a svit se počeo plašiti šta li će in fratar učiniti jer prije bi većinon samo odrasli išli na misu, dicu nije niko ni vodio, bilo daleko, a nije se imalo šta ni obući. Neku su dicu povelili, a neku nisu, a kaže da su onu lipšu dicu ostavili kod kuće bilo ih stražar šta li će in uraditi. I kad je fratar reka misu i kad je vidio da nisu sva dica dovedena on je reka: „Što je dovedeno neka je blagoslovljeno, što nije dovedeno neka je vileno!“

⁶⁵⁸ Schneeweis navodi kako vjerovanje u nastavak života nakon smrti nije samo praslavensko nego i indogermansko (v. Schneeweis, Edmund: *Vjerovanja i običaji Srba i Hrvata* (s njemačkoga prevela Dubravka Hrastovec), Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, 2005., str. 34).

⁶⁵⁹ Dragić, Marko: *Mitski svijet Zagore u kontekstu europske mitologije*, Kultovi, mitovi i vjerovanja na prostoru Zagore, Split: Kulturni sabor Zagore, Filozofski fakultet u Splitu – Odsjek za povijest i Veleučilište u Šibeniku, 2013., str. 197.

⁶⁶⁰ Dragić, Marko: *Tradicijske priče iz Zagore*, Književni krug Split; Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2017., str. 64.

⁶⁶¹ Šešo, Luka: *Nadnaravna bića u kontekstu etnoloških istraživanja tradicijskih vjerovanja u dalmatinskom zaleđu danas*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet, Zagreb, 2010a., str. 15 prema Lovretić, Josip: *Otok: narodni život i običaji*, Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena, JAZU, Zagreb, 1902., str. 121.

⁶⁶² Vekić, Denis: *Poetika mitskih i demonoloških predaja donjoneeretvanskog kraja*, doktorski rad, Zagreb, 2016., str. 128.

⁶⁶³ Dragić, Marko: *Tradicijske priče iz Zagore*, Književni krug Split; Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2017., str. 64.

Kad su došli kući nigdi nijednog diteta, sve povilenilo i uteklo od kuće i kažu da su tako nastale vile i zato su ti vile lipe.

I posle kažu da su se u nji rađala samo ženska dica i zato su kadikad nestavali naši najlipši momci iz krajeva, ne bi ih bilo neko vrime, a kasnije bi ih opet vratili. I kažu da ne bi smili kazat di su bili.⁶⁶⁴

11.4.2. Percepcija vila

Vile se u narodnoj predaji obično percipiraju kao bajkovite ljepotice koje se najčešće pojavljuju u dugim bijelim haljinama, rjeđe plavim, dugih zlatnožutih počesljanih kosa, plavih ili zelenih očiju te imaju nadnaravnu moć.⁶⁶⁵ Posušani pripovijedaju kako vile izgledaju kao lijepe djevojke dugih kosa koje se najčešće pojavljuju u bijelom, a ono što ih fizički razlikuje od djevojaka je to što na jednoj nozi imaju magareće kopito:

Moja sestra, pokojna Anica kaže: „Ja ujutro uranila u drva kad tamo neka cura sidi, ja veli: 'Valjen Isus', ona ništa, ja pogledi - lipa cura, ja pogledi, kad jedna noga magaretija, a jedna insanska.“⁶⁶⁶

Vile se karakteriziraju kao bića koja rijetko nanose zlo drugima, činile bi to jedino ako bi im se netko zamjerio izdajući tajnu kako imaju magareće ili konjsko kopito ili kozji papak.⁶⁶⁷ Na temelju predaja zapisanih na području Zagvozda Ivana Vuković zaključuje kako vile u osnovi nisu zlonamjerne. Dalje navodi ako se ne povrijedi njihova taština i ukoliko se ne prekrši zabrana govorenja o susretu s vilama njihovo djelovanje nije opasno.⁶⁶⁸

Ukoliko bi netko vilama učinio kakvu uslugu one bi mu pokazale svoju zahvalnost i uvijek bi ga na neki način darovale. Često se u predajama Hrvata pojavljuje motiv viline kose zapetljane u grane koju je slučajni prolaznik trebao otpetljati tako da se nijedna vlas ne prekine. Ukoliko bi toj osobi to uspjelo, vila bi je nagradila, a u suprotnom bi je kaznila. Kosa, naime,

⁶⁶⁴ Matija Naletilić.

⁶⁶⁵ Dragić, Marko: *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine, proza, drama i mikrostrukture*, MH u Sarajevu, HKD Napredak Sarajevo, Sarajevo, 2005., str. 32.

⁶⁶⁶ *Insan-čovjek*. Predaju kazala Matija Naletilić.

⁶⁶⁷ Dragić, Marko: *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine, proza, drama i mikrostrukture*, MH u Sarajevu, HKD Napredak Sarajevo, Sarajevo, 2005., str. 32.

⁶⁶⁸ Vuković, Ivana: *Tradicijska vjerovanja u nadnaravna bića i pojave na području Zagvozda*, *Ethnologica Dalmatica*, 20 (1), Etnografski muzej, Split, 2013., str. 12.

ima značenje života i spona koje se ne mogu raskinuti bez posljedica.⁶⁶⁹ Prema varijaciji predaje zabilježenoj u Posušju, vila predlaže siromašnom dječaku da joj nožem odreže kosu kako bi se izvukla iz grana: *Daj dečko pitaj šta god želiš na svitu ako imaš nož da mi odrižeš kose pa da ja mogu odavde ić dalje.* Ovdje se također očituje posebnost viline kose: *On izvadi čakiju da izriže kosu i kako on riže ona se kosa sve vata tamo za onu draču – živa kosa!* Dječak je za nagradu poželio da bude jači od svih svojih vršnjaka, a vila mu je rekla da će to postati ukoliko ga ona zadoji svojim mlijekom. Nakon što je podojio vilinsko mlijeko dječak je pokazao snagu podižući veliki kamen i bacajući ga daleko ispred sebe.⁶⁷⁰ Prema predaji zapisanoj na otoku Braču, vila se sažalila nad dječakom kojeg su dvojica starijih uvijek tukli pa mu je dala da podoji njezino mlijeko nakon čega je dječak postao snažan.⁶⁷¹ Motiv snage koji se krije u vilinskom mlijeku spominje se i u drugim krajevima Hrvatske.⁶⁷²

Druga predaja kazuje kako je vila rodila dijete, ali nije imala mlijeka da ga zadoji te je otišla u selo i zamolila jednu ženu da pođe s njom i zadoji njezino dijete, žena je pristala i poslala s vilom. Nakon što je žena zadojila vilino dijete, vila joj je rekla da, kada dođe kući, otvori sanduk u kojem joj je ona ostavila *ljubav*⁶⁷³ što joj je zadojila dijete:

*Ta je žena došla kući, otvorila sanduk, vidila je crvenu čermu i vidila je da je vila pet brašnavih prsta ostavila na čermi.*⁶⁷⁴

Pripovijeda se kako je vilinsko brašno zelene boje:

*Vile bi znale doći na mlinove, mlile bi sebi brašno, ali ispod mlina uvijek ostane malo zeleno, to je ostatak od njihovog brašna, kao da je njihovo brašno bilo zeleno.*⁶⁷⁵

Prema predaji, vile su hranile dječaka zelenim kruhom:

⁶⁶⁹ Babić, Vanda; Vekić, Denis: *Pretkršćanska vjerovanja u dolini Neretve*, Lingua Montegrina, 3 (5), 2010., str. 418.

⁶⁷⁰ Ispričao Frano Širić, rođen 1933. u Cerovim Docima u Posušju, a umro u lipnju 2016. godine.

⁶⁷¹ Bošković-Stulli: *Usmene pripovijetke i predaje s otoka Brača*, Narodna umjetnost, 11/12 (1), Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb, 1975., str. 97.

⁶⁷² Babić, Vanda; Kačić, Tea: *Bračke predaje u suvremenoj etnografiji*, Ethnologica Dalmatica, 22 (1), Etnografski muzej, Split, 2015., str. 100.

⁶⁷³ Ovdje se misli na poklon.

⁶⁷⁴ Iva Srebrović, djev. Perko (1.1.1942.), Rakitno.

⁶⁷⁵ Ispričala Ivana Bašić, djev. Ramljak, rođena 1984., prije udaje živjela u posuškom Čitluku, a sada živi u Broćancu u Posušju.

*Malog su zvali pra Karlo. Bio star 4-5 godina. On se igra na ledini tamo u šumi i on ti nestane. Nije ga bilo četiri dana, oni ga cilo vreme tražili i očuli di zove iz jedne pećine u Brini. I ovi, unda kad su ljudi došli, spustili se na konapin do njega. Nije to samo priča, to je istina! I kaže da su ga tri cure tu donile, tako i(h) je opisa. Pitali ga oni je li išta ijo. On kaže da su mu davale neki zeleni krov.*⁶⁷⁶

Dragić navodi predaju prema kojoj se u Mogorjelu nedaleko od Čapljine pojavljivala vila zelene kose.⁶⁷⁷

Vile su se znale sažaliti nad onima koji se nalaze u teškoj situaciji te bi tim osobama pomagale. Mještani se sjećaju djevojke Kate iz Batina koja je živjela s maćehom i koja ju je uvijek mučila. Jedne večeri Kata je prela sa svojim prijateljicama, a maćeha joj je kazala da se ne smije vratiti kući bez punog vretena. Kati je vreteno upalo u jednu gomilu i ona se poplašila da će je maćeha ubiti. Cure su sjedile kraj Bobanovog bunara kada su ugledale jednu djevojku koja izlazi iz bunara, a koja je imala: *jednu cursku, a jednu magareću nogu*. To je bila vila koja je zatražila Katu. Kata se odmah javila, a vila joj je kazala da radi što bolje može i da će je vila nagraditi. Kata se trudila i radila više od svih ostalih djevojaka, a vila ju je nagradila dobrom udajom i sretnim životom. Prema predaji je vila pomagala Kati sve dok se u tom mjestu nije napravio zvonik. Kada je prvi put zazvonio zvonik, tada je nestalo vila u ovom kraju.⁶⁷⁸ U drniškom kraju se pripovijeda kako su vile nestale nakon što je jedna od njih prevarila starca tako što mu je obećala da će ga pomladiti ako joj pomogne otpetljati kosu iz drače, a da joj se nijedna vlas ne prekine. Starac je to uspio, ali ga je vila prevarila i on je umro. Predaja kazuje kako im otada nitko više nije htio pomagati i tako su kroz neko vrijeme sve nestale.⁶⁷⁹

Strah od vila

Nerijetko bi se osoba koja ugleda vile poplašila i pobjegla kući što prije:

⁶⁷⁶ Anđeli Bago ispričala Vida Bago (djev. Crnogorac), rođena 1.8.1939. godine.

⁶⁷⁷ Dragić, Marko: *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine, proza, drama i mikrostrukture*, MH u Sarajevu, HKD Napredak Sarajevo, Sarajevo, 2005., str. 189.

⁶⁷⁸ Isto, str. 187.

⁶⁷⁹ Dragić, Marko: *Etnografsko-filološki prinosi tradicijskoj kulturi drniškoga kraja*, Godišnjak Titius, 1 (1), Filozofski fakultet, Split, 2008., str. 187.

Moja baba čuvala ovce, plandovala pod jednom pećinom i tako je zaspala. Kroza san joj se učinje da piva neko i u tom ona pogleda i vidi na grančican rašeljke side tri divojčice i pivaju gange i unda su nju zvale: „Baba Anđe, ajd nan raspleti kose od grančica ostat ćeš sritna do života svoga!“ Ona se pripala i pobigla kući, a ostavila ovce. Njen brat kad je doša ništa nije vidio vengo⁶⁸⁰ ovce.⁶⁸¹

U Rakitnu se pripovijeda kako je jedne večeri njihov suseljanin Mile išao na sijelo i čuo cure kako pjevajući žanju žito te ga slažu *ručicu na ručicu*. Mile se poplašio i samo je prošao pokraj njih ne govoreći ništa, a ujutro kad se vraćao na tom istom mjestu je ugledao netaknuto izraslo žito.⁶⁸²

Iako su vile najčešće otimala muškarce koji su se, nakon što bi se vratili kući, osjećali iscrpljeno, vile su pozivale i odvodile i lijepe djevojke sa sobom. Tako su odvodile i jednu djevojku Drinu iz Rastovače. Rastovčani pripovijedaju da je Drina govorila kako je vile zovu po imenu te da ju je odlazak s vilama jako iscrpljivao pa je govorila: *Volim da san slipa nego što san lipa*.⁶⁸³

Otkriće viline tajne

U predajama se vile najčešće percipiraju kao dobra bića. Međutim, nerijetko su se osvećivale ukoliko netko otkrije njihovu tajnu. Otkriće vilinih tajni moglo je imati tragičan, odnosno smrtni ishod:

Gori bile staje u Radovnju i ovaj je bio gori kod stoke i kad je spratio stoku u štalu navisio je bronzir i krompire, a kad su se skuhalo stavio ih je na siniju. Budući da se vidilo samo od ognjišta, svjetlost je bila skroz slaba. I nastavio on jest te krompire pa mu se učinilo da ih brzo nestaje pa on reče: „Kako ih brzo nestaje isto koda sam ne jedem!“ A ženski glas mu reče: „Zar ti ih je malo?“ A on kaže: „Nije malo nego vidim da nisam sam.“

I tako je ona poslije te večere i ostala sa njim i zaprtila mu da ne smije nikome reći jer ako kaže neće ostat živ. I tako trebalo je ići na dernek na Ilijino brdo, a on nije ostavio stoku u štali

⁶⁸⁰ *Vengo-nego.*

⁶⁸¹ Ani Miličević ispričala Anica Miličević, rođena 27.3.1946. godine, Rakitno.

⁶⁸² Zorka Šarić (1940.), Rakitno.

⁶⁸³ Spomenuta Ana Širić.

*nego ih spratio u vrta jer mu je ona rekla da će mu čuvat stoku, a da slobodno ide na dernek i neka se zabavi koliko god hoće. Kad je doša kući, žena ko žena, posumnja na njega jer vidi da nešto nije u redu s njim, a njegova žena je to jer bio je on oženjen. Dugo vremena nije ništa priznao samo je nijekao i govorio da mu nije ništa, ali je fizički oslabio i tako na posljertku nije moga više izdržat i priznao je ženi i zatim je i umro.*⁶⁸⁴

Bubalo i vila

U stara vremena, dok je većina stanovništva posuškoga kraja živjela u planini, u Borčevac se doselio jedan Bubalo iz Širokoga Brijega. Priča se kako je Bubalo bio s vilom i da je imao dijete s njom. Vila je nakon nekog vremena htjela napustiti Bubala, ali on joj je uzeo kapu⁶⁸⁵ bez koje ona nije mogla otići. Kada se Bubalov brat ženio u Širokom Brijegu vila mu je rekla kako bi i ona rado išla u svatove i da bi se htjela urediti, ali da to ne može bez kape. Bubalo joj je dao kapu, a ona je odmah nestala. Ljeti, kada bi se kupilo sijeno, Bubalo bi ga *sadiva u naviljke*.⁶⁸⁶ Međutim, ujutro jednog naviljka nije bilo. I tako nekoliko godina zaredom. Jedne su godine pokupili sijeno i stavili ga u staju, ali je jedna polovica staje preko noći nestala. Pripovijeda se kako je za to odgovorna vila. Kazivačica napominje kako je nekoliko ljudi to vidjelo, među kojima je bio i njezin pradjed.⁶⁸⁷

Nestanak sijena

Ljudi su opravdavali nestanak sijena kao dio koji pripada vilinom djetetu:

Bio je jedan u Konjovcu i živio sam gori kod ajvana i jedne noći dođe k njemu vila i ostane s njim zimu i tako rodi i dite s njim, a kad je on počeo govorit vili da ide, ona i otiđe i ponese dite sa sobom. I tako on kad bi ljetinu kupio uvijek bi jedan dio voda odnila, nališa bi potok i odnio naviljke. I ljudi su se pitali kako to uvijek samo kod njega i tako su oni odgonetnili

⁶⁸⁴ Ispričao Ivan Širić.

⁶⁸⁵ U predajama se spominju i drugi predmeti bez kojih vila nije mogla otići od muškarca s kojim je imala dijete, to su primjerice pojas ili čarape (v. Dronjić, Matija; Šimunović, Rosana: *Fantastična bića lovinačkog kraja*, Senjski zbornik, 37 (1), Gradski muzej Senj; Senjsko muzejsko društvo, Senj, 2010., str. 303).

⁶⁸⁶ Kraljević navodi dva značenja riječi naviljak i primjere uz objašnjenje: 1. *količina koja se može zahvatiti (podignuti) vilama* („Sinoć moji večerali slame / Tri naviljka ostavili za me“) 2. „naviljčena“ *hrpa, plastić* („Kažu, da je jezero na Blidinjan nekad bilo polje. O svetom Iliji polje bilo puno naviljaka i plastova žita i sina, a undan okrenila poplava i sve odnila u ponore, pa ji začepila“) (v. Kraljević, Ante: *Ričnik zapadnohercegovačkoga govora*, Matica hrvatska; Dan, Široki Brig-Zagreb, 2013., str. 209).

⁶⁸⁷ Iva Srebrović (1942.), Rakitno.

*da je to sigurno zato što je ima dite sa vilon i to što voda odnese je ditetova isa (dio koji pripada ton ditetu).*⁶⁸⁸

11.4.3. Staništa vila, vile na Zavelimu

U predajama posušškoga kraja vile najčešće obitavaju na planinskim i brdskim područjima te pored izvora voda i jezera. Dragić piše kako vile prema predajama žive: *u oblacima; na planinama; u šumama; poljima; pećinama; bunarima; potocima; rijekama; jezerima; morima.*⁶⁸⁹

Vile na Zavelimu

Više predaja kazuje o pojavljivanju vila na planini Zavelim:

Marijana su ko dječaka slali u čobaniju da čuva janjce. U to vrime nekako mu se janjci zagube, nije ih dotra kući i kad se vratio kući uveče pitaju ga ćaća i mater: „Marijane, di su ti janjci?“ Marijan reče: „Ja izgubio“. Pitaju ga oni di, a on kaže da ne zna. Ćaća i mater ga istuku i pošalju nazad i zaprite mu da nema dolaska kući dok ne nađe janjce i ne dotra ih. Tako Marijan oda po brdu, već se mrak ujtio i noć pala. On ode u drugom pravcu, negdi na drugi kraj. Bio je u strahu pa je plaka i vika i šta ja znam. Dođu vile pa ga pitaju: „Šta je mali? Što ti plačeš?“ Marijan odgovori: „Ma ja izgubio janjce pa me potrali od kuće da ih nađem.“ Pa pitaju ga one šta će sad. On kaže da ne zna ništa. Vile ga povedu sa sobom dok ne svane gore u Ciganjsku pećinu - tako pećini bilo ime. I sakriju ga gore i pitaju: „Marijane jesi li gladan očeš li jest?“ Ajde kaže on da oće. Kad one kuvaju pun veliki kazan svakakvih životinjskih glava. One ga opet upitaju oće li jest, a on uze jednu zečiju glavu, nije puno pojo, samo se malo zabavio. I onda ujutru svanulo se i uputili ga oni kući, a on opet ne smi jer nije naša janjce. Kad neki se uputili na Zavelim i nose rane⁶⁹⁰ i čitavu bačvu vina. Sritnu njega pa ga upitaju zna li put vamo gori. On reče da zna i oni ga pozovu sa njima. I gori su oni na vri Zavelima pekli janje i jeli i on sa njima, odali po livadama i cvitove brali. Kojoj su god travi došli svaka viče: „Ja sam lijek od ovog, ja sam lijek od onog“. Pa njemu to bijaše smišno, a

⁶⁸⁸ Kazala Kata Bešlić (1931.-2019.), Rastovača.

⁶⁸⁹ Dragić, Marko: *Mitski svijet Zagore u kontekstu europske mitologije*, Kultovi, mitovi i vjerovanja na prostoru Zagore, Split: Kulturni sabor Zagore, Filozofski fakultet u Splitu – Odsjek za povijest i Veleučilište u Šibeniku, 2013., str. 198.

⁶⁹⁰ *Rane-hrane.*

oni ga zapitaju šta se on smije. On reče da se ne smije ničemu. I tako su ti oni po ti livadama razgledali travu, brali cvijeće i onda pođoše doli niz Zavelim stranu. Opet se trava javlja: „Ja sam lijek od ovog, ja sam lijek od onog“. Njemu došlo to smišno i on se smija i unda ovaj jedan priđe k njemu i upita ga što se smije. Pa eto kaže ovaj jer svaka trava viče: „Ja sam lijek od ovog, ja sam lijek od onog“. I kaže on da zine. Marijan zine, a on mu puni⁶⁹¹ u usta, šta li je radio i Marijan od tada ništa nije čuo ni razumio. Kad se snoćalo, poč će oni kući i kaže ovaj jedan: „Što ćemo s malim?“ Drugi kaže: „Izvadit ćemo dno od bačve i ubacit ga u bačvu. Neće mu bit ništa, nek prinoći, ujutro nek iziđe i nek ide kući.“ I tako je bilo, ubacili ga u bačvu kad u neka doba noći dođoše vukovi grist one kosti što su jeli. Jedan nekako navarisa repom na onaj otvor di se vino lije i on uvati rukom za rep, omota oko ruke i drži. Vuk krene niz planinu Zavelim, on drži vuka, skoči i tako do na pećinu viš njiova sela, skoči s pećine gorikan i razbije se bačva. Marijan iziđe iz bačve i dođe putem kući. I tako se poklopilo da su tadan došli i janjci. Marijan se vratio i bilo veliko veselje.⁶⁹²

U predajama se također pojavljuje motiv otmice djece, vile odvedu dijete, roditelji tuguju za njim, ali se onda dijete pojavi kod kuće jer su mu vile to dopustile, međutim ne smije otkriti gdje su ga točno vile vodile jer bi ga u tom slučaju opet odvele. Sljedeća predaja govori o dječaku Mati kojeg su vile otele te ga vodile ispod Zavelima:

Kad smo dotrale ovce i spratile i⁶⁹³ u toranj koji je bio od liskovne i bio je jedan mali momčić koji je se zva Mate. Spremi njega mater da naloži vatru dok ja i njegova mater pomuzemo ovce u toru. Kad smo pomuzle ovce njegova mater Matija i ja donile mliko da se kuva, a Mate nije bilo. Svu smo planinu obašle, ali Mate nismo našle. Mater mu se krivila ko godina i pitala svakoga: „Jesi li mi vidio Matu?“ Sutradan u isto doba kad je Mate nesta, našla ga je u kući i pitala: „Di si bio Mate?“ A on njoj reka: „Ja sam ti moja majko sinoć bio pod Zavelimon i bilo mi je dobro, ali ti ne smin kazat di točno jer ako ti kažen opet će me vile odnit.“⁶⁹⁴

⁶⁹¹ Puni-puhnu.

⁶⁹² Ivan Bešlić.

⁶⁹³ I-ih.

⁶⁹⁴ Ana Miličević prema kazivanju Anice Miličević, Rakitno.

U Zagorju se pripovijeda kako Zavelim ima 77 vrela:⁶⁹⁵

Baš usrid šestog miseca, Ivanjdan je bio, slavila se misa u Roškom polju. Ozdal iz malo južnijih krajeva trišnje prije prispiju nego u nas i neki čovik i žena gonili trišnje na pazar. Uvati ih noć na Zavelimu. Tu oni odlučili noćiti. Ali kako je malo na visini zrak malo prohladan uzmu oni lanenu vriću, malo podugačku, razrižu vriću i okrenu noge, jedno s jedne strane se uvuče, drugo s druge. Glave im vire vani. I tu će oni noćiti, a onda će ujutro rano nastaviti. Tokom noći vile došle u blizinu i kolo igrale. I onda jedna zaluta i vidi tog čovika i ženu i kad se vrati tamo priča onim drugim vilama: „Tako mi doca Paripovca i u njemu vode klikovaca i Zavelima i njegovih 77 vrila još ovakvog čuda nisam vidila.“

Onda ove druge zapitaše kakvog čuda. Kaže ona: „Jedan trup, a dvi glave.“ I onda su ove druge potrčale doli i vidile su isto to i iščude se tom. Po tome je priča pošla da Zavelim ima 77 vrila. Svugdi di bi vile kolo igrale ne bi bilo trave nego vilina kosa, to je taka trava ista vilina kosa. I unda su ljudi povirovali u te priče da ima 77 vrila i nikad ih nisu uspili pribrojiti jer ih ima puno, ali ostalo je iz te priče da ima 77 vrila.⁶⁹⁶

Batinjani kazuju kako se nekoliko ljudi skupilo i pošlo u Zavelim brojiti izvore vode. Uхватила ih je noć pa su legli u krug tako da su glave stavili u sredinu. Vile su se pojavile, a jedan momak je bio budan i čuo je vilu kako govori: *Drage moje, tako mi 77 zavelimskih vrila, ovako čudo vidila nisam.*⁶⁹⁷

Simboličko značenje broja sedam pojavljuje se često u hrvatskoj tradicijskoj kulturi. Predaja o dolasku Hrvata na današnja područja svjedoči kako su stigli pod vodstvom sedmero predvodnika, odnosno petero braće i dvije sestre.⁶⁹⁸ U unutrašnjosti Dalmacije u Bukovici se pripovijeda kako na Velebitu žive vile te da samo one znaju da Velebit ima 7777 vrhova.⁶⁹⁹

⁶⁹⁵ Fra Petar Bakula u *Šematizmu* piše kako je Zavelim planina koja je bogata mnogim izvorima i izvrsnom pašom (v. *Hercegovina prije sto godina* ili topografsko-historijski šematizam Franjevačke kustodije i apostolskog vikarijata u Hercegovini za godinu Gospodnju 1867. (*Šematizam fra Petra Bakule*), preveo dr. Vencel Kosir, Mostar, 1970., str. 142.

⁶⁹⁶ Ivan Bešlić.

⁶⁹⁷ Dragić, Marko: *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine, proza, drama i mikrostrukture*, MH u Sarajevu, HKD Napredak Sarajevo, Sarajevo, 2005., str. 159.

⁶⁹⁸ Botica, Stipe: *Lijepa naša baština: književno antropološke teme*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1998., str. 10.

⁶⁹⁹ Šešo, Luka: „Ja o tome znam, ali ne želim pričati“ *Tradicijska vjerovanja u nadnaravna bića u unutrašnjosti Dalmacije*, Narodna umjetnost, 47/2, 2010., str. 103.

Kuvač Levačić na primjeru narodne mitske predaje o postanku prvoga vrača piše o simboličnom broju sedam te zaključuje kako prepoznavanje i razotkrivanje simbola pomaže iščitavanju dubljih struktura teksta i samog fantastičnog svijeta unutar njega.⁷⁰⁰

11.4.4. Prizivanje vila i vilinsko kolo

Pripovijeda se kako vile nisu voljele da ih se priziva. Ukoliko bi se pojavile, nitko se nije mogao sakriti od njih u vremenskom razdoblju *od ponoći do pivca*, odnosno dok prvi pijetao ne zapjeva. Nekada bi ljudi prošli samo s upozorenjem da ih se više nikada ne smije prizvati:

*Kod Blidinja ima jedno misto zvano Ivanj Dolac i tu bi ljudi stali samo priko lita i pivali bi: „Bile vile dođite na silo.“ Za kratko vrijeme došle su dvije cure, jedna noga im je kao ljudska, a druga ko u magarca i one su se tako uvatile i igrale kolo, e to su bile vile. Tako su igrale desetak, petnaestak minuta i onda su rekle da ih više nikad ne smiju zvat i otišle su.*⁷⁰¹

Vilenjak Drago Topić

U Rakitnu se pripovijeda o vilenjaku⁷⁰² Dragi Topiću. Drago je bio na sijelu kada su momci i cure prizivali vile govoreći: *Bile vile dođite na silo*. Poslije toga sijela Dragu nije nitko vidio dvadeset dana. Kada se nakon dvadeset dana vratio u selo, govorio je da je nakon sijela kada su prizivali vile, išao kući i onda su ga one odnijele te da je s njima bio dvadeset dana. Prema kazivanjima, nitko mu nije vjerovao dok vile nisu počele praviti krugove po žitu, pšenici i travi.⁷⁰³

⁷⁰⁰ Kuvač-Levačić, Kornelija: *Mitski jezik u hrvatskoj fantastičnoj prozi*, doktorski rad, Sveučilište u Zadru, Zadar, 2006., str. 27-28.

⁷⁰¹ Vinko Bonić (1944.), Rakitno.

⁷⁰² Zoran Čiča napominje kako se naziv *vilenjak*, *vilovnjak*, *vilenik* odnosi na čovjeka povezanog na neki način s vilama, često je on tek *miljenik vila* te ga one zavode i imaju djecu s njim (Čiča, Zoran: *Vilenica i Vilenjak: sudbina jednog pretkršćanskog kulta u doba progona vještica*, Institut za etnologiju i folkloristiku, Biblioteka Nova etnografija, Zagreb, 2002., str. 82).

⁷⁰³ Zorka Šarić (1933.), Rakitno.

Blaga i stroga vila

U predajama se pojavljuje motiv blage i stroge vile. Blaga vila se pojavljuje u bijeloj odjeći, a stroga u crvenoj:

Kad su vile postojale moja je prababa to upantila. Silo je bilo i kolo se igralo. Ljudi su čuli di vile pivaju, a momci su zvali: „Bile vile dođite na silo.“ I dođoše dvi vile. Jedna je bila u crvenoj, a druga u biloj robi. Kad su one došle, svi su se poplašili i pobjegli, a samo je osta jedan stari did. Bila je vila rekla didu: „Da mene nema tebe bi crvena vila ubila jer ste nas zvali pa pobjegli.“ Taj did se poplaši i pobigne, a vile nestanu.⁷⁰⁴

Prizivanje vila

Prizivanje vila ponekad je rezultiralo fizičkim slabljenjem ili gubitkom razuma kod ljudi:

Jedne večeri grupi momaka na silu bilo dosadno i nisu znali šta će raditi i hajde prizivat će oni vile. Nisu se nadali da bi se vile stvarno mogle pojaviti. Za nekoliko vile su se pojavile i zaigrale kolo. Od toga dana svi su momci koji su bili tu poludili, a nitko ne zna šta im je točno bilo osim ove priče koju su oni pričali.⁷⁰⁵

Vilinska bolest i kolo

Motiv vilinske bolesti vezuje se uz vilinsko kolo:

Prije bi otiđi žene i cure u drva i di su vile kolo igrale nisi se moga ustati ako bi tu lega. Vile bi utabanjale tu ledinu lipo izgleda. I ja san jednon išla tako i ležala, ma ne da se ustati, ti si probuđen, ali ne da se ustati dok nisi izmolio nešto. Išle smo Ljubica i ja skupa jednon i kaže ona meni tako, a ja njoj reče: „I ja san ležala tu jednon.“ Dva, tri puta se prikrsti, izmoli što god i dobro.⁷⁰⁶

⁷⁰⁴ Iva Srebrović.

⁷⁰⁵ Rajko Šarić.

⁷⁰⁶ Matija Naletilić.

U Rakitnu je postojalo vjerovanje, ukoliko djevojka nogom kroči na mjesto na kojem su vile igrale kolo, da se neće nikada udati.⁷⁰⁷

U Vučipolju postoji mjesto za koje se vjeruje da su na njemu vile igrale kolo.⁷⁰⁸ Zoran Čiča 2002. godine piše kako ljudi u Rodaljicama kod Benkovca još uvijek vjeruju da čovjek može oboljeti od tzv. *vilinske bolesti* koja se nekada može izliječiti, a nekada ne. Liječi se tako da ljudi odlaze vračarima koji to skidaju gatanjem.⁷⁰⁹

11.4.5. Motiv otmice konja, spletene grive

Velik je broj predaja koje kazuju o vilama koje su otimala konje. Rajko Šarić iz Rakitna je pripovjedio kako je njegov djed prije 44 godine ustao u tri sata ujutro kako bi dao konju sijena. Kada je stigao u staju vidio je da konja nema te je pretpostavio da su ga vile odvele. Kada se ujutro vratio u staju našao je konja svezanoga na isti način kako ga je on navečer svezao.⁷¹⁰

Otmica konja

Predaje kazuju kako su konji bili umorni i znojni kada bi ih ljudi našli jutri u staji:

Ruža pokojna naša, Nikoličina, je bila u Boguta i ona rekla: „Ja bila u planini“ i Marko diver joj reka: „Baci ujutro navakat konju pa ćemo orat“. Ona gori noćevala i on joj tako poručio. Ona ujutro u pojatu, nema konja u pojati. Vratila se tamo di je spavala, ona ujutro došla, kad konj u pojati, vidi se da je konj vas umoran, znojan. Ona je njega jašala, gonjala, ko zna di, dotrala, svezala u pojatu i gotovo. To je živa istina. Ona je istinu kazala.⁷¹¹

Spletene grive

Često se u predajama pojavljuje motiv spletenih griva:

⁷⁰⁷ Sofija Šarić.

⁷⁰⁸ Iva Marić (1926.-2016.).

⁷⁰⁹ Čiča, Zoran: *Vilenica i Vilenjak: sudbina jednog pretkršćanskog kulta u doba progona vještica*, Institut za etnologiju i folkloristiku, Biblioteka Nova etnografija, Zagreb, 2002., str. 88.

⁷¹⁰ Rajko Šarić.

⁷¹¹ Ljubica Bakula.

Meni je moja mama pričala ovako: „Jedne večeri spratimo u pojatu konje i svežemo i unda malo vrata svežemo nekon žicon. Ujutro kad smo se ustali da namirimo konje nađemo in spletene grive. A to su uradile vile koje su po noći jatile konje, jahale i opet i vratile i splele im grive.“⁷¹²

Grive koje su vile splele konjima, nisu se mogle otplesti. Na kakav god bi način ljudi pokušavali nisu u tome uspijevali dok se pletenice same ne raspletu:

Kako je meni moja mama ispričala da je jedno večer uvela konja u štalu i nije bilo ništa, nikakvog pletiva ni išta i ujutro pošla po konja pošto će ići s konjom na pašu i kad tamo ispletena mu griva na sve načine i točno je to vidila i ni na kakav način se ne može to odrišiti. Nema šanse naći kraj i odrišiti, to nije bilo moguće. I to je u njih bilo ma na sto načina ispleteno. I bila pokojna tetka i ajde probat će one to otplest i opet ništa. I nekad opet to nestane pa se opet pojavi, ali nitko ništa nije vidio. I nikad ga nisi naša, ako bi koji pleter i otpa, ali nitko ga ne bi naša, ni ona niti itko drugi.⁷¹³

Prema predaji, žena je ošišala grivu svojim konjima te ju je koristila pri pravljenju torbica. Nakon toga joj je dolazila vila i upozorila je da to više ne radi i da nikome ne govori da ju je posjetila. Nakon što je žena zavjetovala platiti misu, vila joj se nije više pojavljivala:

Mojoj pokojnoj babi je bilo 90 godina i ja sam nju pitala: „Baba moja, jesi ti išta dužna ovako ikome ili išta?“ Kaže: „Nisam nikad, nego eto bila sam dužna jednu misu, pa Pere mi je platio.“ – „Što, zašto si obećala?“ Ma kaže: „Kad sam bila mlađa, ja konjin onu grivu ošišala, pravila torbice, bumbice od grive.“ I kaže: „Ona nesritnica došla k meni i zapritila mi: 'Zašto si mi to radila?! Ne mogu sad uđait, ne mogu sad noge metit, zašto si mi to ošišala?!'“ Tako da je došla k njoj i rekla joj da ne smi nikome kazat da je bila. I eto nije ni kazala do prid smrt. Baba kaže: „Zavitovala sam misu platit i više mi nije nikad došla.“⁷¹⁴

Također se pripovijeda, ukoliko bi se konjima odrezale spletene grive, da bi konj uginuo. Mnogobrojne predaje kazuju o otmici konja tijekom noći kada bi vile jahale konje i plele

⁷¹² Ispričala Ivana Bašić (rođ. 1984.).

⁷¹³ Isto.

⁷¹⁴ Iva Jukić.

konjima pletenice te bi ih ljudi nalazili ujutro u stajama. Sljedeća predaja govori o otmici konja tijekom dana za vrijeme kosidbe na planini Bara blizu Konjovca:

Kad je to bilo, kosilo se u Konjovcu, gore od Konjovca planina se zove Bara kud se ide u Vukoja u Korita, gori za Rakitno i kod te Bare ima jedna voda, izvor tamo ispod jedne pole, ispod velike stine i tu kažu ko bi slučajno okasnio tu oko te vode da bi mrtve ljude nalazilo. I tako su meni pričali to, a pamtim i ja. I mi smo tu kosili, a konji naši povezani tamo. Stade tutanj i dva konja samo nestalo, dva konja nema, utekli, a oni konji se uzvirili. Mi ajmo tražit konje, a stari jedan čovik Duspara Frano koji je bio tu ima najviše livade u toj Bosni kaže: „Mirujte momci konji će sami doć!“ Kad kaže bilo jedno pola sata čuje se tutanj, ali konja nema. Počeli oni Jezus i Marija šta je, a on kaže: „Nemojte ništa govorit, samo šutite!“ Kad je se to ušutilo on in kaže: „Kosite!“ Nastavili oni kosit kad eto ti konja sami oni niz onu stranu trču znojni i griva spletena i to smo gledali, to su konji koje su vile jašale. I to ne valja odrižat, konj će se razbolit ako mu tu grivu odrižeš.⁷¹⁵

U Vinovu Gornjem vjeruje se da bi konj uginuo ukoliko bi mu se griva koju je vila saplela odrezala.⁷¹⁶ Druge predaje kazuju kako bi konj *bija koda je vrag u njega uša* ako mu se raspletu spletene grive.⁷¹⁷

11.5. Demonološke predaje

Demonološke predaje pripovijedaju o pojavljivanju i djelovanju demonoloških bića te o osobnom susretu s njima. Dragić piše kako su najčešći demoni koji se pojavljuju u predajama: *vještice, stuhe, irudice, kuga, kučibabe, vukodlaci (kodlaci, kudlaci, kozlaci), čaratani, đavao (vrag-crni ovan, crni pas), orko, mačić, zloguke ptice (gavran, kukviža), te razna plašila, prikaze, utvare.*

Kada bi dolazilo do neobičnih pojava te negativnih posljedica tih pojava, ljudi bi često tražili uzroke u djelovanju onostranih bića. Bayer navodi kako se ne može točno utvrditi kada je nastao pojam čarobnjaštva, odnosno povezanosti ljudi s tajnim silama. Međutim, piše kako su čarobnjaci putovali po svijetu i na taj način utjecali na percipiranje čarobnjaštva kod drugih

⁷¹⁵ Ivan Širić.

⁷¹⁶ Dragić, Marko: *Tradicijske priče iz Zagore*, Književni krug Split; Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2017., str. 71.

⁷¹⁷ Dronjić, Matija; Šimunović, Rosana: *Fantastična bića lovinačkog kraja*, Senjski zbornik, 37 (1), Gradski muzej Senj; Senjsko muzejsko društvo, Senj, 2010., str. 305.

naroda. Pritom spominje dva naroda iz staroga vijeka: Kaldejce i Medijce. Kod Kaldejaca su bili prisutni učenjaci-svećenici koji su se bavili astronomijom i astrologijom, odnosno proučavanjem zvijezda, a Magi su bili medijsko pleme po čijem je imenu izveden naziv *magija*. Kasnije nazivi *Kaldejac* i *Mag* poprimaju isto značenje, a označuju ljude koji su se bavili takozvanim čarobnjaštvom.⁷¹⁸

Zapisane demonološke predaje posušškoga kraja kazuju o demonološkim bićima koja imaju nadnaravne sposobnosti te na neki način ljudima nanose zlo. To su: *vještice* i *more*, *vukodlak*, *đavao* i *zloguke ptice*.

11.5.1. Vještice

Najčešća bića koja se pojavljuju u zapisanim demonološkim predajama su vještice i more. O vješticama postoje zapisi koji sežu daleko u prošlost:

U povijesti Starog istoka, vještičji su kultovi bili vezani uz božice Innanu (Sumer) ili Ištar (Fenikija). U grčkoj je mitologiji taj dio ljudske potrebe za natprirodnim bio vezan uz kultove Afrodite, božice ljubavi i plodnosti i Artemide, božice lova i mjeseca. U rimskoj su mitologiji ove obje božice skoro u potpunosti prenesene iz grčke mitologije, zajedno sa svojim atributima: Afrodita je postala Venus (Venera), a Artemida Diana (Dijana).⁷¹⁹

Dragić piše o percepciji vještica u narodnoj tradiciji:

Vještice su stupile u savez s đavolom pogodbom koja se potpisivala krvlju. Konkretna ženska osoba bi đavlu prodala dušu, a đavao bi njoj dao natprirodne moći. Zamišljane su kako jašu na metli s grbom na leđima i dugim nosom, ulazile su kroz ključanice, spolno bludničile s đavolom, jele djecu, držale tajne sastanke, spremale masti za ljubavne napitke, izazivale razne bolesti i ludilo, gušile pri spavanju itd.⁷²⁰

⁷¹⁸ Bayer, Vladimir: *Ugovor s đavlom: procesi protiv čarobnjaka u Europi, a napose u Hrvatskoj*, Zora, Zagreb, 1953., str. 18-19.

⁷¹⁹ Vukelić, Deniver: *Svjetovna suđenja i progon zbog čarobnjaštva i hereze te progoni vještica u Zagrebu i okolici tijekom ranog novog vijeka*, diplomski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2019., str. 5.

⁷²⁰ Dragić, Marko: *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 437.

Pojavom inkvizicije i kasnije bule *Ad extirpanda* pape Innocenta IV., u 13. stoljeću dolazi do mišljenja kako je državna vlast dužna kažnjavati heretike smrću.⁷²¹ Nakon toga, u Europi su započeli masovni progoni vještica. Pod utjecajem skolastičkih naučavanja, 1275. godine u Carcasonneu, u Južnoj Francuskoj, inkvizitori su spalili ženu optuživši je kako je spolno općila s đavolom.⁷²² Iste godine je spaljena prva vještica u Tuluzi, a zadnja je spaljena u Posanu 1273. godine. Progoni vještica zahvatili su i hrvatsko područje. Zahvaljujući Mariji Tereziji, u Hrvatskoj je 1758. godine zabranjeno spaljivanje vještica.⁷²³

Vjerovanje u postojanje *vila, vještica, mora i svaki naposti* afirmira razgovor pokojnog Frane Širića sa svećenikom koji je blagoslivljao kuće:

Za vještice, to neko kaže nema, ali slušajte, fratar kad blagoslivlje kuće, on moli od đavla. Od vila, utvarina, vještica, mora i svaki naposti što postoje da u ovoj kući ne bude toga i da bude uslišan sveti blagoslov. A ja kažem fratru ovako: „Što ti od toga zaklinješ kad ne daš reć da postoje vile i vještice i to, što zaklinjaš od toga?“ On meni kaže: „Daj Frano kani se, sve ima, a treba narodu kazat da ne viruje u to, neka viruje u Boga treba se molit protiv toga da ti to ne bude u napast, da ne snapastuje koga živa.“⁷²⁴

U zapisanim predajama vještice su optuživane za ubijanje djece, zatim stoke, uništavanje mlijeka urokljivim očima te mučenje osoba u snu.

11.5.2. Otkrivanje vještica

Dragić navodi nekoliko običaja vezanih uz otkrivanje vještaca i vještica. Na području Like vjerovalo se da će onaj tko pravi tronošćić od svete Lucije, završi ga na Badnjak i ponese na ponoćku i za vrijeme podizanja stane na tu stolicu moći otkriti tko su vještci i vještice. Ta osoba nije smjela dočekati svršetak mise jer bi ga u tom slučaju vještice i vještci rastrgali. Nadalje, u Slavoniji su oni, koji su mogli vidjeti vještice i more, morali sa sobom nositi puno pšenice koju bi posipali bježeći iz crkve. Tako bi se vještice zadržale kupeći je, a onaj tko ih je

⁷²¹ Bayer, Vladimir: *Ugovor s đavlom: procesi protiv čarobnjaka u Europi, a napose u Hrvatskoj*, Zora, Zagreb, 1953., str. 95-104.

⁷²² Isto, str. 87.

⁷²³ Dragić, Marko: *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split 2008., str. 437.

⁷²⁴ Ispričao Frano Širić.

vidio uspio bi se spasiti.⁷²⁵ Isti način otkrivanja vještica zapisan je u Gračanima kraj Zagreba.⁷²⁶ U Poljicima se stočić pravio od bršljanova drveta te je onaj tko je sjedio na njemu mogao vidjeti vještice.⁷²⁷

Izrada stolice u svrhu otkrivanja vještica spominje se i u Tomačancima kraj Đakova, Franjetićima, Barilovićkom Leskovcu i Loviću Gornjem pri čemu su svi koji za vrijeme podizanja gledaju prema oltaru vjernici, a one koje se okrenu prema van vještice. Tada treba što prije pobjeći te na prvoj vatri do koje se stigne zapaliti stolac, u suprotnom bi vještice uhvatile tu osobu te je rastrgale.⁷²⁸

Slično vjerovanje zabilježeno je na području Posušja. Međutim, otkrivanje vještica se nije moralo nužno odvijati na misi polnoćki:

*Ako želiš otkriti vješticu - triba bi doć na crkvena vrata, ne ulazit, već doć baš na vrata. Moraš ponijeti drveni križ, ali bez čavla, bez ikakvog umjetnog materijala, kršćenu vodu i sol. I kad se diže Tijelo i Krv svaka će se tebi okrenit, a neće gledat prema oltaru. I da bi osta živ moraš bit kod svoje kuće dok ne završi misa, inače ako te stigne u putu – nisi stiga nigdi više.*⁷²⁹

Kod kazivača je prisutno vjerovanje kako svećenici mogu otkriti identitet vještica, ali da o tome ne smiju govoriti:

*Pra (...), on je doša u Baga, doša reć misu na balaturi svoga brata. On je ocijenio da su bile četiri u selu koje su bile zle - vještice. Kaže da su ga po noći, samo što ga nisi ubile, što je on doša govorit misu, da one više sad nemaju snage. On i(h) je poznavo tako kad se diže Tijelo i Krv da one imaju crvenu bradu. I danas pratri mogu poznat vještice, samo ne smiju reć.*⁷³⁰

Slično vjerovanje o otkrivanju vještica prisutno je u narodnim predajama Dalmatinske zagore. Pišući o nadnaravnim bićima u dalmatinskom zaleđu, Šešo navodi: *Kad svećenik digne*

⁷²⁵ Dragić, Marko: *Apotropejski obredi, običaji i ophodi u hrvatskoj tradicijskoj kulturi*, Croatica et Slavica Iadertina, 3 (3), Odjel za kroatistiku i slavistiku, Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2008., str. 370-371.

⁷²⁶ V. Novosel, Domagoj: *Adventski i božićni običaji u Gračanima kraj Zagreba*, Kaj, 45 (222) / 4-5 (317-318), Kajkavsko spravišće: Društvo za širenje i unapređivanje znanosti i umjetnosti, Zagreb, 2012., str. 95.

⁷²⁷ Dragić, Marko: *Apotropejski obredi, običaji i ophodi u hrvatskoj tradicijskoj kulturi*, Croatica et Slavica Iadertina, 3 (3), Odjel za kroatistiku i slavistiku, Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2008., str. 370-371.

⁷²⁸ Rihtman-Auguštin, Dunja: *Knjiga o Božiću, Božić i božićni običaji u hrvatskoj narodnoj kulturi*, Golden marketing, Zagreb, 1995., str. 26-27.

⁷²⁹ Miljenko Grubešić.

⁷³⁰ Anđeli Bago ispričala Vida Bago.

*Tijelo i Krv, onda on vidi tko je vještica.*⁷³¹ Dragić piše kako u Kijevu također neki vjeruju kako župnik tijekom mise može otkriti identitet vještice, ali da o tome ne smiju govoriti.⁷³²

Pretvaranje vještice

Akteri predaja često su tražili od svećenika savjet pri otkrivanju vještica i sprječavanju njihovoga negativnog djelovanja:

U jednog čovika iz sela su krepavale ovce. On otiđe u pratru i pita ga šta će. Pratar mu rekne: „Kad dođeš kući zatvori vas ajvan i ćukenja“. On je doša kući i reka braći šta mu je pratar reka - uvečer da zatvore svu svoju živinu i da čekaju cilu noć i šta got se pojavi da biju. Oko jedan sat noći njiov ćuko koji se zva Grivo je uskočio u tor i skočio na najboljeg ovna. Trojica braće su gledala i vidila da je njihov ćuko i nebi ga bili. Četvrti brat je bio ljut i njemu je bilo u glavi šta je pratar reka. Jamio je soju i udara je Grivu, braća su govorila: „Nemoj, to je naš ćuko!“ Ali bratu kojem je bilo ime Joja džaba je bilo govorit, on je opet udara. Ćuko se izvuka iz tora i tako pribijen otiša u susjedno selo. U tom selu sutradan se razbolila neka žena, a u teškoj bolesti govorila je: „Ubi Joja, ubi Joja!“ Onda su svatili da je ta žena se pritvarala u njiova ćuku i davila ovce.⁷³³

Kuma vještica

Predaja o ugibanju stoke i pretvaranju određene ženske osobe, odnosno vještice u psa zapisana je u Cerovim Docima:

Bio jedan čovik i uvik mu ajvan krepava, njemu se učini da je ćuko kakav doša i opali iz puške kad tamo kuma neka njegova koja se učini u vješticu i kad je ranio nisu mu više ovce krepavale.⁷³⁴

⁷³¹ Šešo, Luka: *Nadnaravna bića u kontekstu etnoloških istraživanja tradicijskih vjerovanja u dalmatinskom zaleđu danas*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet, Zagreb, 2010., str. 55.

⁷³² Dragić, Marko: *Tradicijske priče iz Zagore*, Književni krug Split; Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2017., str. 83.

⁷³³ Rajko Šarić, Rakitno.

⁷³⁴ Ispričala Matija Naletilić.

Bakuluša i Čuturuša

U narodu se pripovijedalo kako je vještica ona osoba koja prva dođe pred kuću osobe koju je tijekom noći *trala*:

Bila jedna žena tu u komšiluku rodon Bakula pa je zvali Bakuluša, a Mila bila u Milića rodon Čutura i za nju se govorilo da je vještica. Bakulušu je nešto obnoć satralo i po pričan od ostali ona je nešto računala da je to vještica što je mori noću i neko njoj kaže: „Zapamti dobro ko će ti ujutro, nakon te noći kad budeš satrana, doć prvi prid kuću.“ I tako je nakon nekog vrimena opet je došlo trat kad ujutro Mila prid kuću, a Bakuluša će njoj: „Jesi to ti bila Mile, dabogda ti crkla!“ A Mila se samo okreni i kaže: „Manita Bakulušetina!“ Krivo ovoj bilo što je se sitila i posle je nikad nije trala.⁷³⁵

Vještica – „prijateljica“

Prema predaji je žena *trala* svoju prijateljicu koja ju je prepoznala zahvaljujući tome što nije zaspala kada se vještica pojavila:

To je bilo po noći, pošla san leć. To ti je bilo u Njemačkoj, u stanu u kojem sam bila. Anica, naša velika prijateljica, uvik sa mnom kavu pila. Ona meni došla po noći i trala me. Rekla sam da ću je reć mužu i pustila me odman. Slavo se usta, mislio da sam sanjala, ali ja ni zaspala nisan bila. Posle mi nije dolazila, samo je se često dešavalo mojoj ćeri Želji isto kad bi došla nama u posjetu u Njemačku. Ona bi se uvik raskrivila i onda bi se mi probudili i otišla bi.⁷³⁶

11.5.3. Motiv letenja

Motiv letenja često je prisutan u demonološkim predajama. Vješticama se pripisuje moć letenja pri čemu su bile sposobne preletjeti velike udaljenosti. Kako bi mogle letjeti, izvodile bi

⁷³⁵ Kazala Kata Bešlić (1931.-2019.).

⁷³⁶ Anđela Bago zapisala prema kazivanju Vide Bago.

posebne rituale i mazale se mašću koja se obično nalazi oko ognjišta.⁷³⁷ U sljedećim su predajama prisutna također vjerovanja o načinu otkrivanja vještica.

Od Rakitna do Brotnja

Prema predaji je vještica tri godine zaredom ubijala djecu jednoga čovjeka u Rakitnu. Svake godine pred Božić kada bi taj čovjek išao po vino u svoga kuma, po povratku bi saznao kako mu je dijete umrlo. Četvrte je godine posumnjao u kumovu majku te je odlučio ostati budan cijelu noć i promatrati je:

Vještica je u čovika tri godine ubijala dicu. On je uvijek išao u svog kuma po vino prid Božić. Prvo dite je rođeno u desetom mjesecu i tako otiša on po vino, a kad je se vratio kući – dite mrtvo. I tako svaki put za tri godine. Četvrte godine on nekako skužio da bi to mogla bit mater od kuma što je bila tamo jer ona bi uvik ležala kraj ognjišta u kući i nikad nigdi drugo. Te godine on nije htio spavat nigdi drugo nego kraj toga ognjišta. Govori mu kum: „Napravit ćemo ti ležaj na boljem mistu“, a ovaj nije htio nego kaže: „Ma ja ću ovde kraj ognjišta, najlipše mi je.“ Tako je on nju promatra i uvečer u po noći, ta stara uzima šipku ispod jastuka i po zidu klapće, otvori neki lonac i maže se nekom mašću i za dva sata si u Rakitnu. I tako on isti princip kao što je i ona uradila, ali za sat vremena će ić u Rakitno i vratit se u Brotnjo prije nje. I kad je on doša gori prije nje u Rakitno pojavi se pivac na gredi i skače pravo na bešiku doli da ubije dite. I kako je ona skočila da ubije dite, on za nož i probode je, nestane njega, a nestane i pivca. On se vratio nazad da ga nosi vjetar, letiš kao avion. I doša doli i lega na to ležište što su mu oni napravili, a ujutro kad se ustava čuje baba jauče. Kad su svi ukućani ušli u kuću i pitaju šta je babi, on reče: „Nije vam ovo baba, ovo je vještica!“ I kako je on to reka, baba izdane.⁷³⁸

Za jedan gori i doli

U predajama u kojima se pojavljuje motiv letenja često su prisutne formule koje su se morale izgovarati kako bi let bio uspješan:

⁷³⁷ Babić, Vanda; Danilović, Danijela: *Demonološki zapisi i oblici u Zborniku za narodni život i običaje južnih Slavena (I)*, Lingua Montegrina, 1 (11), Fakultet za crnogorski jezik i književnost, Cetinje, 2013., str. 273.

⁷³⁸ Miljenko Grubešić.

U Petrovićin bio jedan čovik i dica mu počela mrit i vještica ih dušila. I pošla on kod Mosora popu se molit i on se svrati noćit kod svog kuma i njemu prostrli kraj ognjišta da spava tu. Kad je on lega, vidio babu, izvadi lončić iz kuta i namaza se nekon smjeson i kaže: „Za jedan gori i doli,“ a on sve gleda šta je radila i on počne mazat se ton smjeson i kaže: „Za pola sata gori i doli“. I doša on nazad prije vještice i uzme čekić i čeka nad bešikon vješticu. Kad je vještica pošla gušit dite, on je udari čekićon i vještica pobjegla i za pola sata se vrati. Kad ujutro babu boli i od toga je umrla.⁷³⁹

Varijacija predaje kazuje o bračnom paru iz Vučipolja kod Posušja. Nakon što im je dvoje djece umrlo, čovjek je posumnjao u kumu te je odlučio otići kod nje noćiti. Kuma i njezina kćer su bile uvjerene kako čovjek spava, pa su se namazale uljem iz ćupa te je: *Stara kuma rekla da ode za sat vrimenta kumi udavit dite. A mlada je otišla k drugom susidu udavit ovce.* Čovjek je ponovio isti postupak kao majka i kćer, ali je pritom rekao kako će to sve obaviti za pola sata. Kada je stigao kod svoje kuće, žena mu je već bila rodila dijete. Čovjek je ugledao kokoš na prozoru kako se sprema ući u kuću te ju je premlatio drvetom i vratio se natrag kumi. Ujutro se kuma probudila sva modra. Nakon što je kumin sin saznao što se dogodilo, kazao je čovjeku: *Neka si je pribija kad je vištica.*⁷⁴⁰

11.5.4. Zaštita od vještica

Jedan od načina zaštite od vještica vezan je uz ostavljanje škara⁷⁴¹ pred vratima. Na taj način vješticama bi bilo onemogućeno ući u prostoriju te bi bile spriječene činiti zlo drugima:

*Joza Barića živila u Konjovcu, a imala zavu i zava se udala bila i tražila svoju isu zemlje što joj pripada, a nevista nije dala i ova bi se pritvorila u vješticu i trala bi je cilu noć. Sutradan kad bi se čuva ajvan, sino se kupilo, kopalo se, a ona nije mogla, uvik se ona tužila, govorila kako je satrala ona pogrda i tako svaku večer. I sve dok jednon Joza nije stavila nožice naopako prid vrata i otada više nije dolazila k njoj.*⁷⁴²

⁷³⁹ Jure Rajič, rođen 1930. godine.

⁷⁴⁰ Kežić Azinović, Anita; Dragić, Marko: *Demonološke predaje Hrvata u Ljubuškom*, Hercegovina, 20, Filozofski fakultet Sveučilišta u Mostaru, 2006., str. 75-76.

⁷⁴¹ *U zaštiti od more pučka vjerovanja upisuju željezne predmete s borbenim modalitetima od oruđa do oružja (igla, sjekira, britva, britvica, viljuška, nož, potkova, greben, brus, srp, šilo, škare). Postojanost i čvrstoća željeza, koji se uspoređuje s planetom Marsom, uspostavila je vjerovanje da željezo može zaštititi od (nad)zemaljskih neprijatelja* (Preuzeto iz: Marjanić, Suzana: *Zaštitna sredstva protiv more kao žensko-niktomorfno demona*, Treća, 1 (2), Centar za ženske studije, Zagreb, 1999., str. 66).

⁷⁴² Kazala Matija Naletilić.

11.5.5. More

U narodnoj predaji more su neudate djevojke koje su se *povješticile*.⁷⁴³ U Posušju se kazuje kako su more dobile naziv po tome što *umore momke do sušenja*:

*Tako je bio u Posušju jedan momak, nešto se zamirio s nekon divojkon, a eto ona je bila vještica, odnosno mora jer nije bila udata, a neudate vještice se zovu more zato što umore momke do sušenja.*⁷⁴⁴

More su obično pri spavanju gušile one osobe koje su im se na neki način zamjerile. Najčešći razlog zbog kojeg su morale muškarce je bio taj što su ih oni odbili dok su druge ženske osobe morale najčešće iz zavisti.⁷⁴⁵

Iako kazivači u predajama ponekad *more* imenuju *vješticama*, u sljedećim je zapisima riječ o neudatim ženama koje su noću posjećivale muškarce i *morile ih*.

Ivan Lukanović i mora

U Rakitnu se pripovijeda o Ivanu Lukanoviću i mori. Ženska osoba kojoj Lukanović nije htio otkriti identitet, zaljubila se u njega, međutim on ju je odbio zbog čega ga je ona morila:

A to je čak bilo u novije vrime, ja sam dobro znala Ivana Lukanovića kad san došla u Šarića. I njega je vještica trala dok je bio mlad, živ se osušio. I jednom on zamislio da će se sakrit u jasje pri konje da ga ne more nać. Ma di bi god on spava nađe ga, od noga privati i prikljenki i uduši. I taman on lega priko jasal, bacit će se tamo prid konje, i kad pritisne ga. Tada je svak nosio dugu kosu, i tako je on zgulio pletenice sa glave, zamota oko ruke i tu je vidio koja je. I on reka: „Sram te bilo, kazat ću te svećeniku, nek te u nedilju navisti s oltara, nek svak zna šta radiš!“ I ona ga zamolila: „Ma nemoj molin te, dat ću ti čorape, navezane terluke da me ne izdaš!“ I eto vidiš, bio je već zreliji čovik kad je odselio odavde, ali nije tio

⁷⁴³ Dragić, Marko: *Tradicijske priče iz Zagore*, Književni krug Split; Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2017., str. 98.

⁷⁴⁴ Frano Širić.

⁷⁴⁵ Dragić, Marko: *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 438.

reć koja je. Kaže ona se udala, imala dicu, a ona je valjda tada bila zapikirala na njega, tila da joj on bude momak, on nije tio i ona njega morila.⁷⁴⁶

Antićeva vještica-mora

Često se u predajama spominje kako će mora isplesti čarape i *terluke* ukoliko se ne otkrije njihov identitet. Takav je slučaj bio i s Antićem Markovićem iz Rastovače:

Pokojni Antić Marković je kaziva da ga je trala vještica. Kad ona dođe ništa on ne čuje ni kad uđe ni kad izađe samo kaže zna da je to neopisiv teret i tako nekoliko noćiju dok jednon je nije uspio ujtiti i tako je drža dok se svanilo. Kad ujtitiš ne smiš priuzimat samo drži i ne more uteć. Kad je se svanilo on vidio ko je i reka joj da će je pripovidit svakomu, a ona se uskukala i rekla da će mu isplest čorape, a da ne kaže ko je i tako on prista i nije reka ko je.⁷⁴⁷

Morino obećanje kako će momku dati čarape i *terluke* spominje se također u predajama Dalmatinske zagore.⁷⁴⁸

Lepica i mora

U predajama se pojavljuje motiv uzimanja kose u svrhu otkrivanja mora. Jure Lepica je na taj način otkrio moru koja ga je noću morila te se naposljetku oženio tom djevojkom:

Jedan put je ima nekakav Jure, a zvani Lepica pa ga morilo po noći, on se posavjetuje kod nekoga ko kaže da je i njega morila. On kaže: „Znaš šta je Lepica, napravi se ovako da spavaš kad te počme pritiskivat i za što god ujtitiš nemoj priuzimat, ako budeš priuzimat ono će pobignit samo ga drži i drži dok osvitliš i vidiš da je ta i kad se ona očituje više ne more postajat vještica ni mora.“ E on je tako i radio, kad je počelo morit on zdrpi, ujtiti je za kosu, ona se trzala i trzala i on je osvitlio i vidio da je neka divojka. Dobra je divojka bila, ali ona se s njim zamirila i tila ga umorit. Ona kaže: „Oženi me Jure molin te i nemoj nikome kazat!“ On kaže:

⁷⁴⁶ Ispričala Sofija Šarić.

⁷⁴⁷ Kata Bešlić.

⁷⁴⁸ V. Kutleša, fra Silvestar: *Život i običaji u Imockoj krajini*, (drugo izdanje), Matica hrvatska, Imotski; HAZU - Zavod za znanstveni i umjetnički rad u Splitu, Imotski, 1997., str. 388; Dragić, Marko: *Mitski svijet Zagore u kontekstu europske mitologije*, Kultovi, mitovi i vjerovanja na prostoru Zagore, Split: Kulturni sabor Zagore, Filozofski fakultet u Splitu – Odsjek za povijest i Veleučilište u Šibeniku, 2013., str. 220.

„Ja san se zakleo fratru da ću mu kazat.“ On kad je reka fratru ovaj mu kaže: „Ako je oženiš naj ćeš bogatiji čovik bit!“ I on je nju oženio i bio tadašnjeg vrimenta bogat, išlo mu, odakle je to sticalo – koliko omakni, više osvani, eto tako ti je bilo s Lepicom.⁷⁴⁹

11.5.6. Uroci

Uz vještice je vezan motiv *zlih očiju*, odnosno *urokljivih očiju*. Vjerovalo se kako vještice zlim pogledima mogu nauditi drugima. Zao pogled *vračara*, odnosno *vještica* spominju stari Kaldejci nazivajući ih *nemirnim očima*.⁷⁵⁰

Posušani pripovijedaju o ženi sa zlim očima koja je živjela na Blidinju. Od nje su žene sakrivala kvas, mlijeko i sir jer su bile uvjerenе kako će im ga ona svojim očima ureći. Također, prema predaji, žena je urekla kravu tako da joj je pucalo vime. Stoga joj se dječak, koji je čuvao krave, odlučio osvetiti:

A na Blidinju je imala žena, iz Mokrog je ona bila, a Katica joj ime. I ona je kao imala zle oči. Od nje bi žene krile mliko da ona ne vidi koliko ima, i ona bi: „Daj mi kvas!“ Dadneš li joj kvas, Bogin si. Ne moreš od mlika ništa napraviti, ama misec, ama zvizde, ma krv, ama svašta u mliku. Kvasa ili sira, šta god ona upita. To je Bože sačuvaj bilo od nje krit.

I ona je već ostarila, nagonili krave i jedan naš, sad je on čovik, a tada bio momčić, čuva i on krave i dvi dobre krave bile u njega i onda njoj nije pravo. Tila ona da bude samo njena paša: „Mali goni krave kući, u te će ti bile puknut vime.“ On nije tio, nego prid mrak, kad je vakat bilo gonit on dotra kući, tamo jadna majka, krava ne da ni teletu, niti pomust, vime puca i oslobodi Bože, daj škropi, šta bi moglo bit!“ A mali odma skonta da mora ovoj napraviti priškojku.

A ona ti vazda ponese uže i kobanicu i ponit će ona malo one kljeke za potpalit vatru, ona je to nalagala na uže za ponit i kobanicu metila da je ne žulja pri leđin i on ti jami kamen i u kukuljicu joj smisti. A šta će, ona starija žena bila, uprtila se, teško joj, ma ta nije šumica teška, već je kamen. I kad je prid kuću ona veli: „Ama Jure Bog ga ometnio, ajde ti veži goveda, ne mogu ja, pale su mi noge!“ I kako rasperti ono tobože drva, kamen iskoćio, a Jure nije ima

⁷⁴⁹ Ispričao Frano Širić.

⁷⁵⁰ O tome svjedoči zapis: *Vračaro! Proklinjem tvoja usta, proklinjem tvoj jezik, proklinjem tvoje nemirne oči* (v. A.A.: *Čarolije, vještice i vukodlaci*, Obnovljeni život, 10 (5), Filozofsko teološki institut Družbe Isusove, Zagreb, 1929., str. 281).

kad ni vezat goveda već poleti za malin, ko kad je odma zna šta bi moglo bit. Mali biž u pojatu i on ti je nad prigradu se sakrio, jer na dnu pojate - tu se vatra ložila. A stariji mu brat, polubrat bio tu. Leti čovik, nosi sikeru i pita ga: „Di je mali?“ Šta bi napravio, šta ja znan. Kaže mu ovaj polubrat: „Šta ćeš, Bog te vidio, šta će ti mali?“ „Triba mi mali!“ Kaže njemu ovaj stariji: „Ajde ti kući i kaži ženi da se smiri!“⁷⁵¹

11.5.7. Vukodlaci

Vjerovanje u vukodlake nastalo je u prapovijesti, ali su se kroz povijest pojavljivala različita vjerovanja o načinu postanka vukodlaka, njihovom djelovanju kao i načinu zaštite od njih. Dragić piše kako je uobičajeno vjerovanje da se radi o osobama koje su za života činile grijeha pa bi se nakon smrti ustajali kao vukodlaci:

Ako su za života bili pijanice, pojavljivali su se kao mješina puna vina, a ako nisu bili pijanice, pojavljivali su se u obliku mješine pune vodom. Nestajali bi kada bi bili probodeni glogovim kolcem (ili sa sedam glogovih kolaca).⁷⁵²

Turčin Uska

Prema predaji je Turčin Uska, koji se pojavljivao kao vukodlak, plašio ljude sve dok svećenik svojim blagoslovom i uputstvom da se na Uskinom grobu posadi trn to nije spriječio:

Dok je bilo ono tursko vrime, Turci su odali i pravili nevolju svakome. Tako jednom našem čoviku to utužilo i on se spremi dočekat Turčina u zasjedi. Tako je i bilo, Turčin oda na vri spilje, a Uska se taj Turčin zva, a ovaj ga dočeka i baci sa spilje. Tu di je pa, tu su ga i zakopali. Kasnije su ljudi govorili da se taj Uska kasnije pojavljiva i vukodlačio (pritvara se u vukodlaka). Ljudi bi molili, a kad bi se oni sastavali i molili, on bi se penja na pante (drvene grede), onda bi se kesio i ruga. Jedna žena govorila kako je nosila uštiple i on joj izletio na put i poplašio je. Sve je se to tako događalo dok nisu pozvali svećenika. Svećenik je to blagoslovio i reka da se posadi trn na grobu od tog Turčina, i dan danas stoji taj trn.⁷⁵³

⁷⁵¹ Ispričala Sofija Šarić, rođena 1940., Rakitno.

⁷⁵² Dragić, Marko: *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 440.

⁷⁵³ Danica Rezo, rođ. 1932., Rakitno, Posušje.

Pretvaranje u vuka

Osim predaja koje govore o pojavljivanju muškaraca kao vukodlaka, na području Posušja pojavljuju se predaje koje kazuju o ženama koje su se pretvarale u vuka. Uz te predaje veže se motiv valjanja na užetu tijekom metamorfoze:

Meni je pričala Mara, pokojna Vukojuša da su u njenom selu pričali za jednu ženu da se pretvara u vuka i dogovorili se jednom da će je pratit i gledat šta radi. Kad je bilo tamo pred mrak ona uzme uže i ode gori iznad kuće, gori baci uže na ledinu, izvalja se na njemu, pritvori se u vuka i odleti u šumu i tako isto ujutro je dočekali, a ona isto tako – dođe vuk, izvalja se na užetu, pritvori se u ženu i ode u kuću.⁷⁵⁴

U Cerovim Docima se također govorilo o ženi koja se pretvara u vuka:

U selu kod Cerovih Dolaca sumnjalo se u jednu ženu da se pritvara u vuka, a prije su ljudi čuvali torove i ovce od vukova. Čovjek čuvajući držao kosirić u ruci nasaden na dug štap i došao je vuk u ovce, a on ga je uspio kosirićem ranit u nogu i kažu da je ta žena bila ranjene noge i šepala. Poslije se još bolje utvrdilo da se ta žena stvarno pretvarala u vuka.⁷⁵⁵

11.5.8. Đavao

Prema narodnom vjerovanju, đavao se može pretvarati u životinje kao što su magarac, crni ovan, pas, mačka kako bi ljudima činio zlo.⁷⁵⁶ U predajama prikupljenim na posuškom području, đavao se pojavljuje također u obliku čovjeka s rogovima, crnog čovjeka, ali i lijepog mladića, Dakle, sposoban je pretvoriti se u štošta kako bi ostvario svoj cilj.

Jare u obliku sotone

Prema predaji, đavao se pretvorio u jare te se na taj način uspio približiti čovjeku. Kako je počelo svitati i prvi se pijetao oglasio, tako je nestala đavolja moć pretvaranja:

⁷⁵⁴ Ispričala Ana Širić (rođ. Bešlić) 1956. godine u Rastovači, a njoj ispričala njezina pokojna svekrva Marija Širić (djev. Vukoja) 1925.-2005. u Posušju.

⁷⁵⁵ Ispričao Frano Širić.

⁷⁵⁶ Dragić, Marko: *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 441.

Jedan uvečer iša kući i sretno on jare na putu i uzme ga u naručje i maza ga govoreć: „Jare moje lipo, jare, jare,“ i kad je doša negdi, možda jedan kilometar od kuće, počelo se svitat, prvi pivci zapivali, a on kaže: „O jare!“ A jare pogleda u njega i kaže: „Da bi ti ja 'O jare' da ti nije pivac zapiva.“ I to je bila sotona u jarećem obliku.⁷⁵⁷

Do pivca

Za nestanak demonskih bića karakteristična je pojava zore i kukurijekanja prvih pijetlova.⁷⁵⁸ Kazivačica govori kako je uvijek izbjegavala izlaziti večeri izvan kuće. Tek kada bi se oglasili prvi pijetlovi, osjetila bi slobodu i mogla bi izaći vani:

Do pivca ja san strašiva bila, ima krava za otelit, ako će bit nek bude, ali ja ne iđen, a kad pivac zapiva, onda ja smin otić. Tako nešto ostalo od onih priča. Mene nije nigda plašilo, ali nije mi drago bilo. Kad pivac zapiva, neki slobod dođe, koda se čovik pojavi. Moja tetka, ćaćina sestra pričala kako je gonila u mlin i uvečer natovari konja i gonit će na konak, baba joj metila sira i masla, krompira i kaže mlinaru da oće varit krompira, sira i masla. I bio stariji čovik i kaže: „Mi ćemo večerat, aje ti cura moja zaspi, a kad se samelje, mi ćemo tebe zovnit pa ćemo mi natovarit i aje ti polako kući.“ I tako i bilo, ona nije bila strašiva. „Je li tebe stra?“, „Nije“. I natovarili konja i gori kaže Mandića mačka se vrti i mijauče. I ona njoj: „Maca moja, maca moja i s njon na ruke i ona je na ruci nosila i gori prema naselju i ona gunga, malo je pomazaj i kaže: „Kako se pivci očuš, ništa odavde s ruke kroz onu jasenu.“ I meni ostalo u glavi pivac - da ne mogu tada lude glave odat.⁷⁵⁹

Đavao u obliku čovjeka s rogovima

Đavao se pojavljivao u obliku čovjeka s rogovima, a vrijeme pojavljivanja je noću oko dva, tri sata:

⁷⁵⁷ Miljenko Grubešić.

⁷⁵⁸ Zora je simbol Kristova dolaksa, a znakom je i Kristove prolivene krvi kojom je nadvladan grijeh i ostvaren vječni spas. Pijetao simbolizira budnost i pripravnost (Preuzeto iz: Dragić, Marko: Tradicijske priče iz Zagore, Književni krug Split; Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2017., str. 120).

⁷⁵⁹ Sofija Šarić.

Bila jedna obitelj koja je živila u nekoj kući, ali negdi dalje od ostalih kuća u planini. Tu su živili muž, žena i njijsova dica. I ta žena se probudila oko dva, tri sata po noći i čula neko šuškanje i izletila na balkon. Kad je izašla, vidila je nekakva čovika koji je izgleda ko đava, ima nekakve rogove. Vratila se ona u kuću da ode po svog muža i izađu nji dvoje vani, ali njega više nije bilo. I ujutra kad je se ona probudila namirivat goveda, sve kante što su bile pune vode su privrnutе, sav veš sa štrika poskidan.⁷⁶⁰

Đavliji svatovi

Vjerovalo se kako lijevanje pred spavanje bez križanja te psovanje mogu uzrokovati dolazak vraga noću, a da spomen imena Blažene Gospe uzrokuje njegov nestanak:

Moja pokojna baba kaže nama dici prije: „Bože sačuvaj nekršćen leć.“ I u Mostar gonili se oni tovari, potraj krompira, kupusa, iša je i pokojni mi did, njezin čovik i još dvojica iz komšiluka, potrali toware i doli na (...) zvalo se, primalo konabdžije tu, da se odmori, ponese se sijena i ljudi pogleli. Kad kaže ujutra toga jednoga nema, ja ne znam kako mu bi ime, a Smajo bi mu rekli i on bi kaže digod štogod opsova. I natovarili njegova konja i ajmo s njim će u Mostar, nać će ga doli, on će nać mušterije. Kad doli, nema ga, ajde i to njegovo prodali, dare na konje i kući, kad bolan jedan dan, nema Smaje, sutra nema Smaje, Smajo peti dan doša. Undan ista roba na njemu i koparan, sve izdrpano na njemu: „Di si ti Smajo bio?“ „U đavlijin svatovin“ - „O jadan ne bio, kakvin đavlijin svatovin?“ - „Je, naišli, ono jaše na zecu, ono na metli, ono na staklu, na svačemu“ I kaže: Jamili mene i ić ćeš u svatove i ja njima vičem: „Ajde zovite Matišu i Ivana, a oni kažu: „Nemogu oni, ti ćeš bit buljubaša, onaj prvi.“ On se otima, ne zna puta... „Neću bit buljubaša!“ I kad je zakleo se da neće bit da mu Bl. Gospe, tada nije opsova već se zakleo i kad je se to ime začulo, sve se razbižalo, nigdi nikoga. „Ja u Biokovi“, kaže, „u špiljan“, jedvo se, peti dan kući doša, vas poderan.⁷⁶¹

Ženu uzeli đavli

U Rakitnu se pripovijeda o ženi koja je tvrdila kako su je vrazi uzeli i vodili sa sobom od nesriće do nesriće nakon što ju je majka pridala vragu, odnosno nakon što joj je u nesmotrenosti kazala: *Nosi te đava*. Žena se uspjela spasiti nakon što je zazvala Isusovo ime:

⁷⁶⁰ Andrijana Vukoja prema kazivanju Lucije Bušić.

⁷⁶¹ Sofija Šarić.

Meni je moja baka pričala ovu priču, a znaju je skoro svi po Rakitnu jer bila je jedna žena ovuda prolazila i tako pričala šta je se njoj dogodilo pa je ostala bez ruke.

Bilo je to 1952. godine kada je se dogodila ova stravična nesreća. Dječak je imao svega 12 godina. Jednog crnog dana taj dječak je krenuo na bunar s kanticom u ruci jer je trebalo donijeti vodu za piće kući. U tom trenutku kanta je nestala u bunaru, a i dječak za njom. Poslije toga jedna žena, 50-ih godina vidjela je ženu u tamnoj odjeći kako odlazi od pravca bunara. I sve bi se to tu završilo da se nije pojavila ta tajanstvena žena nakon par godina. Hodala je po selu i prosila. Pitali su je šta joj je bilo sa rukom, a ona je počela sa pričom: „Bila sam ja mlada i zdrava kad mi je majka rekla da donesem drva sa drvarice, a ja onako nesmotreno rekla: „Neću!“, a ona meni: „Nek te đavo nosi!“ „Ljudi moji“, nastavlja žena: „Okolo mene je nastao veliki vrtlog koji se dizao sa zemlje u nebesa i našla sam se u potpunom mraku. Samo đavli oko mene. Nosali su me od nesreće do nesreće. Svugdje sam bila i bespomoćna i jadna. Oni su se cerili dok bi zavađali i nanosili zlo ljudima. I tako sam se jednom našla kraj bunara gdje su oni utopili mladog dječaka od 12 godina. To me je tako pogodilo, ali nisam mogla ništa. I ko zna koliko bi to trajalo da se jednom nisam našla između dvojice braće. To je bilo na Blidinju i đavli su probali zavađati tu braću i uspili su, ja to nisam mogla nikako gledati, kako idu jedan prema drugome, i uzviknila sam: „O Isuse!“ i uspila sam između njih. Kako sam ja to rekla i uradila jedan (đava) me tako snažno udari, ruka mi pomodri i izgubi svu snagu, a ja se nađo ponovno na ovom svijetu. Poslije otiđo doktoru i on mi je odrezao jer u njoj ne bijaše ni znaka života.“

I tako mi je moja baka pričala ovu priču više puta, a isto sam je tako čuo i od drugih ljudi.⁷⁶²

Mladić prevario vruga

Prema predaji zabilježenoj u Cerovim Docima, đavao u obliku crnog čovjeka je napastovao mladića. Nakon što je mladić kazao: *Božji čovječe*, đavao je nestao, međutim, kasnije se vratio ponovno:

Bio jedan dečko mlad sam u oca i otac ga školuje za doktora. Kada je završio doktorat izađe kući, niti ima novaca, a i stari ostario i ne može više da radi. Mali kaže starom: „Iden ja

⁷⁶² Danijel Rezo, rođen 1997., Rakitno.

malo prošetat, pala me želja, dječak kad sam bio, kud san oda gore po onin planinan, k onin pećinan.“ A nažalost sam je bio, ćaća osta u kući, a on prošeta do pećine. Ukaza mu se neki crn čovjek, neobičan, bradat, nosi on neko pismo u ruci i kaže: „Dečko ajde molim te pročitaj ovo pismo!“ Mali nekakav sumnjiv u tog crnog čovika njemu kaže: „Nažalost nisan pismen, ne znan čitat.“ A on kaže: „De pročitaj, znan da znaš!“ A mali će: „Ma ne znan Božji čoviče!“ i nestane ga.

Mali dalje šeta ispid oni pećina kud je prije oda kad evo ga opet: „Ajde molin te pročitaj!“ A mali kaže „Jesan li ti reka da ne znan!“

„Ajde dobro kad ne znaš, koliko pitaš da radiš u mene misec dana, pitaj koliko tražiš para!“ Pogode se za cijenu, a to je bio đavo, taj crni čovik. Uvede ga tamo kroz pećinu i mali za njin kad otvori se neka soba puna knjiga: „Ništa nećeš radit nego kidat ćeš list po list da mi se knjige ne bi pojele.“ Mali zadovoljan i ist i pit šta oće ima, a para koliko rekne. E mali kaže: „Kada bude izašla godina dana, misec dana pustit ćeš me kući.“ I tako su se pogodili.

Đava svoje vrši i oda, to je njihov posa, a mali sam ostane i kida i kako je kida list po list te knjige tada je i čita i učio kako se pritvara u svašto. A đava se pritvara u svašta, njemu je potreba takva kako more bolje opsjednit. Mali je to i naučio i u tom učenju i u toj službi bude godinu dana. Kad je izašla godina dana zamoli on toga crnog čovika da ga pusti da obađe ćaću i pusti ga on – samo misec dana da bude i vrati se, tako je i rečeno. Taj mali kad je doša kući ćaći rekne (ali ne kazuje on da se on pritvara) samo kaže: „Bit će dobar konj prid kućon i u našem je gradu taj veliki pazar, potraj ga i prodaj, ali ne daj onaj vular što se vodi konj. To ako prodaš mene nikad više vidit nećeš!“ Stari se zakune da neće. I tako bilo čitav misec dana i vidi đavlina da ga nema i kaže sigurno je mali bio pismen i radi šta i ja, sve je naučio i ode on malog potražit. Tamo na pazaru potrefi on na njega, pripozna ga u konju, on ćaći: „Koliko je konj?“ Ovaj kaže cijenu, on odma isplati. On dalje: „Koliko je vular?“ - „Ne prodajen!“, ovaj opet: „Koliko je to što se vodi konj?“ , ćaća kaže: „Nikoliko, ne prodajen!“, „Evo ti onoliko koliko vridi deset konja!“ stari se privari i proda.

Đavlina, šta će od njega, vodi ga kovaču da ga potkuje, kad ga potkuje i ploče mu prišije više se ne more pritvarat – ostaje konj dok je živ. Kad je on tamo ga sveza, godi se s kovačon koliko će koštati potkova, a dica se skupila oko konja, jedan dečko miluje ga po glavi, drag mu konj. Konj progovara: „Skinu mi ovo s glave, taj oglav!“ On skide, mali siđe, biži konj, a on za njin: „Držite ljudi ujtiti ćemo konja!“ Kad je on svrnio kuda će ga ujtiti, on se pritvori u miša i u onu kovačnicu kroz oni alat, stoji orgat alata, a đavlina u mačku pa da će ga ujtiti. Kad je došlo da će ga brzo ujtiti on se pritvori u lastavicu i priko vrata, a on u onog ptičara orlića pa gonjaj gori po vasioni. Malomu dodijalo više i spusti se doli, vidi jedna divojka čuva ovce, on

se pritvori u prsten i pade prid divojku, a prsten taman za njezinu ruku. Đavlina se pritvori u jedna fina momka i kaže: „To san ja bacio da vidin očeš li uzet prsten. Zlatni je prsten, to je moj, daj vamo prsten!“ A divojka će: „Nedan, nisan te vidila.“ I tu đavlina jača, zgulit će prsten, taman kad je on sletio pritvori se u pšenicu i đavlina se pritvori u neku veliku kokoš da to što prije pojede, a mali u orla pa je ubije.⁷⁶³

11.5.9. Zloguke ptice

Prema narodnom vjerovanju, zloguke ptice predskazuju nesreću ili smrt.⁷⁶⁴ Posušani su vjerovali kako glasanje kokoši kao pijetla označuje nadolazeću tragediju, najčešće smrt bližnje osobe. Kako bi se spriječila tragedija valjalo je tu kokoš ubiti tako da *piva o svojoj glavi*, a ne *o čovječjoj*.

Kokoš – zloguka ptica

Žena iz Rastovače bila je uvjerena kako je pjevanje kokoši kao pijetla najavilo smrt njezinoga muža koji je bio u ratu:

Moja strina Zoruša čuje jedan dan kokoš piva ko pivac i govori ona svekru: „Kokoš piva, nije dobro!“ A on će njoj: „Ma nek piva, svi smo zdravi!“ Ona govori: „Jesmo ovde, ali šta je s onin u svitu!“ Njoj na pameti njen čovik koji je bio u onom prvom svjetskom ratu. I eto navečer joj dođe crna karta da je stric poginio.⁷⁶⁵

Nek piva o svojoj glavi

Čovjek iz Rakitna, koji je bio svjedokom mnogih tragedija u vlastitoj obitelji, na pjev kokoši reagira brzo kako bi spriječio pojavljivanje nove tragedije:

Pokojni prasvekar, kokoš zapiva, on veli: „Vataj je kako god znaš“, a ko će kokoš, ona se pope na nike late i mani krilima i ona zapiva. Unda baca on i kamena, ali on sa šćapon slabo

⁷⁶³ Ispričao Frano Širić.

⁷⁶⁴ Dragić, Marko: *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split 2008., str. 444.

⁷⁶⁵ Ispričala Kata Bešlić.

more, ja stinan udri i donesen je, on ništa zavrni vraton, kaže: „Neće ona meni pivat, nek se od njezinu glavu.“ Njega to i ustravilo, u njega sedam sinova ima i samo jedan svojon smrti umro. Četvoricu četnici zaklali, a dva od partizana poginila. Moj svekar u planini zaklan, a ova tri u Dabilu.⁷⁶⁶

Kad kokoš piva – ubit je

Isto je vjerovanje zabilježeno u Batinu:

Čule smo mi toga dok smo na stajan bili. Kad kokoš piva, kažu: „Ubit je.“ I reknu: „To ne valja, neka piva o svojoj glavi i ubit je. Nije na kokoši da piva.“ Imala sam ja tri sina, jesi vidila od onog muškog sliku, to mi je sin što je u Zagrebu poginio.

Žena jedna čula da u mene piva kokoš. Govorila je ona, a ja nisam čula i unda je onaj, nu, šest puta puta zapiva pivac kad je sunce izašlo i undan ona kaže: „Ive šest puta ti je zapiva pivac, nije dobro, i toj kokoši.“ Ona to sve ugrabila, bile su kokoši sve tu.

A moj sin radio u Elektri u Zagrebu, bilo mu 25 godina. Pokojni Nine, moj čovik bio gori misec dana, mi pravili kuću u Zagrebu, i zdravo ćaću otra na autobus i po nesrići okrenio u slipu ulicu i udario u prikolicu i poginio. Tada po danu je ta kokoš pivala. Mlada Antićeva taj dan naišla i rekla.⁷⁶⁷

Vjerovanje kako je kokoš koja je zapjevala kao pijetao predskazala smrt mladića dodatno potvrđuje izjava druge kazivačice koja se nadovezala na navedenu predaju rekavši: *Škola se uvijek plaća,⁷⁶⁸ pritom misleći na to kako je trebalo ubiti kokoš neka piva o svojoj glavi.*

11.6. Pričanja iz života

Pričanja iz života su najčešće kratke, podrugljive priče čiji je sadržaj takav prema kojem se ismijavaju stanovnici pojedinih krajeva i sela, zatim pripadnici određenih društvenih slojeva

⁷⁶⁶ Sofija Šarić.

⁷⁶⁷ Iva Penava.

⁷⁶⁸ Ljubica Bakula.

i zanimanja, a isprepleću se s *novelama, anegdotama, šalama i vicevima*.⁷⁶⁹ Također se među njima nalaze *didaktična pričanja o ubijanju staraca*, metaforična, šaljiva i druga pričanja.⁷⁷⁰

U radu se navodi poučna priča o ubijanju oca, zatim predaje koje objašnjavaju uzroke pokapanja mrtvaca nakon što prođu dvadeset i četiri sata od smrti. Nadalje, navodi se priča o odlasku na nadnicu u Dalmaciju, priča o junaku Sirovini iz Rakitna te priča o tri lovca.

Otac i sin

Više je varijacija poučnih priča o ubijanju staraca u hrvatskoj usmenoj književnosti.⁷⁷¹ Često se u tim predajama pojavljuje motiv sina koji pokušava ubiti vlastitoga oca. Međutim, u trenutku kada sazna kako je njegov otac na određenom mjestu ostavio ili ubio svoga oca, sin odustaje od nauma shvativši kako mu se isto zlo može vratiti:

Ovako se prija pričalo: Bio ti jednom jedan did, ima jednog sina i pet ćeriju. Ima ti did veliko imanje, al did vrlo volijo svoju najmlađu ćer i odlučio ti je on da većinski dio dadne njoj. I normalno nevistu i sina ujtio id⁷⁷² kad su našli papir. Kud će to ćeri, to je sinovo. Sramota za selo. I sad su ti oni od te silne ljutnje odlučili dida nekako smaknit. Ta čovik je na svašta spreman kad đava zavlada. I odlučiše ti oni davat njemu suva kruva ne bi li did oslabio i onda bi ga tako u jamu bacili. I tako ti oni davali, davali, ali džaba, did uvik isti. Sad bi nevista nešto drugo smislila, al ne zna kako bi. Naišla neka ciganka kroz selo. Dala joj šta god je zaželila i ona njoj uzvrat trave ne bi li se dida riješila. Dade ti ona to didu, ali džaba, did isti. Misli se ona u sebi, dobro ti me ciganka privari. Dala joj sve što imadoh, a ona meni vako. Al jedna ti je njoj žena iz drugog sela rekla vako: „Dadni didu friška kruva, da se udeblja i da mu oči zarestu da ne vidi“. I uradi ti nevista tako. Poče ti ona njemu davat friška kruva, a did reče: „Šta je ovo nevista? Svaki dan frišak kruv, a prija se nije da zgrist?!“ Kako se did udeblja, oči mu zarestošē i sin dida u zoru za ruku i poveo ga do jame di ga je mislio turit. Kad ga je sin

⁷⁶⁹ Dragić, Marko: *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine, proza, drama i mikrostrukture*, MH u Sarajevu, HKD Napredak, Sarajevo, 2005., str. 34.

⁷⁷⁰ Dragić, Marko: *Tradicijske priče iz Zagore*, Književni krug Split; Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2017., str. 126.

⁷⁷¹ V. Dragić, Marko: *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine, proza, drama i mikrostrukture*, MH u Sarajevu, HKD Napredak, Sarajevo, 2005., str. 215-216.; Dragić, Marko: *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split 2008., str. 446-447; Dragić, Marko: *Tradicijske priče iz Zagore*, Književni krug Split; Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2017., str. 126-127.

⁷⁷² *Id-ljutnja*.

doveo bliže did reče: „Ja,⁷⁷³ tu sine, tu sam i ja svoga turijo“. A sin vidi da s đavlon nije dobro šurovat, isto će ti se zlo vratit i vratio dida kući.⁷⁷⁴

Zašto se mrtvac pokapa dvadeset i četiri sata poslije smrti

Uz tradiciju pokapanja mrtvaca dvadeset i četiri sata nakon smrti u narodu su nastale predaje koje objašnjavaju uzroke nastanka te tradicije.

U posuškom Čitluku pripovijeda se o ženi koja je pri porođaju ostala bez svijesti, a dijete joj je umrlo. Muž i svekar joj nisu bili u to vrijeme kod kuće, a kako je tada bio takav običaj, starije su je žene pokopale skupa s djetetom, misleći kako je i ona mrtva. Navečer, kad se njezin svekar vraćao kući, učinilo mu se da čuje njezin glas. Međutim, misleći da mu se priviđa, nastavio je ići dalje. Kada je stigao kući i nakon što su mu rekli što se dogodilo, vratio se odmah na groblje. Međutim, nakon što su otvorili sanduk vidjeli su da je žena umrla od straha:

Dok sam bila kao dijete, naše stare bake i tete su se skupljale ispod jednog oraška u selu i tu bi one pričale nama djeci, ali jedni drugima svakakve priče i o vilama i vješticama, o svemu. I tako jednom smo pitali zašto ljudi koji umru sada stoje 24 sata u kućama, a evo sada u mrtvarama pa se ja sjećam jedne priče koju su one nama ispričale. A ide ovako. Bio jedan lončar (a lončar je bio čovjek koji je prodavao lonce koje je pravio i te lonce je vozio na konjskim zapregama). Kod svoje kuće je imao ženu i nevjestu i jednog dana lončar je otišao prodavati svoje lonce. Njegova nevjesta je bila trudna i gotova za roditi, ženu je potralo rodit (rekle bi stare bake) i rađala je. U svojim porođajnim mukama ona smanta, dijete umre i kako je to bio takav običaj, oni su smotali to dijete i ženu, stavili u sanduk, odveli na groblje i zakopali, a da za to nisu znali ni svekar ni muž jer su je pokopale seoske žene koje su tu bile. Predvečer, kad je već padao mrak, vraćao se lončar kući. Prolazio je pokraj groblja i učinilo mu se da čuje nekakav zov, povike u pomoć. Ali, pošto je bio jako umoran kada je prolazio, mislio je da mu se sve to pričinja i nastavio je kući. Došavši kući, odmah je upita za nevistu, gdje je, a oni su mu objasnili kako je počela rađat i kako je umrla i ona i dijete. On im je rekao kako je čuo povike da ga netko zove: „Ćako, ćako, pomozi ćako!“ Kako je to rekao pošli su ponovo na groblje, iskopali grob i vidjeli mrtvu ženu koja je, od svog straha i prepada kad je se probudila u mrtvačkom sanduku i pokraj sebe ugledala mrtvo dijete, čambala po sanduku pa su ostali rizli od nokata kako je grebala, počupala pletenice i s krikom na ustima je i umrla

⁷⁷³ Ja-da.

⁷⁷⁴ Mirna Bakula, rođena 21.2.1998. godine zapisala prema kazivanju Anđe Bakula, rođene 16.11.1931., Posušje.

*od straha. Onda je jadni čako zaključio da je ona čula udaranje njegovih lonaca i njegove konje, pa je čula da je to on i dozivajući ga, mislila je da će i on nju čuti. Eto čuo ju je, ali bilo je prekasno. I eto zato se danas mrtvac drži 24 sata u kući.*⁷⁷⁵

Godine 1908. Nikola Buconjić navodi kako se kršćanski mrtvaci ne pokapaju prije nego što prođu dvadeset i četiri sata od smrti zbog toga što više puta dođe do toga da bolesnik zamre od teških bolova, ali se duša još nije odijelila od tijela.⁷⁷⁶

Ciganin ostao namisto žene u grobu

Prema predaji zapisanoj u Rakitnu, mladog je ženi zastalo jaje u grlu te su svi mislili da je mrtva. Kako je bila iz bogate obitelji, pokopali su je s puno zlata. Jedan je Ciganin gledao njezin pokop te navečer došao na groblje uzeti zlato. Kako je stao koljenima ženi na prsa, jaje se pomaknulo i ona je počela disati, Ciganin je umro od straha te ostao *namisto nje u grobu*:

Bila jedna mlada žena u nas, a mlada se udala, i tako običaj bio, nekako stid te jest kad dođeš u drugih i ajde pojest će ona nešto. Svekar otišao nekud, ona ti je skuvala dva jaja i ona će to tako pojest i kad je on doša na vrata ona se malo poplaši i proguta jaje i tako kako je progutala jaje, ono joj zastalo i sad nema ništa, žena umrla i gotovo. I skupilo se sve kako je umrla mlada žena. A ona je bila od neke visoke obitelji pa je ona donila svoje to zlato i đerdane – tako se to zvalo tada. I oni to sve njoj povišaju na prsa kako je ona umrla nek ide sve njezino uza nju. A jedan Cigan je to gleda sa strane i govorio: „Večeras ću ja to riješiti.“ I kad je sve prošlo, zakopali je i sve, i ide on navečer otkopat će je i skinit sve s nje, kako je sve to skupo. Kako je on otkopa i poteza i neda se skinit, klekne joj on kolinin na prsi. I kako je on lega kolinin, jaje proleti doli i žena progleda i kaže: „Odkud ja ovde?“ Ona se ustade, a on umre od straha. Ujutro ona došla kući i pitaju je šta je bilo. A ona kaže: „Mene je spasio Cigan i osta namisto mene.“ Oni tamo, a on mrtav. I eto zato bi se reklo da mrtvac dvadeset i četiri sata ne smi iz kuće.”⁷⁷⁷

U Rakitnu se navodi skraćena verzija predaje:

⁷⁷⁵ Ispričala Ivana Bašić.

⁷⁷⁶ Buconjić, Nikola: *Život i običaji Hrvata katoličke vjere u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 1908., str. 113.

⁷⁷⁷ Ispričala Sofija Šarić.

Jedna je žena „umrla“, a u stvari nije zapravo umrla. Imala je vele zlata na sebi. Nisu čekali dvadeset i četiri sata sa njon nego su je isti dan zakopali, a Cigan je to gleda. Kad su oni otišli s groblja, Cigan se vratio i otkopao grob. Na brzinu je skočio u grob, stao je ženi na prsa i počeo skidati zlato, a žena se javila: „Odakle ja ovde?“ Cigan se poplašio i uteka, a žena otišla kući. Nakon toga živjela je nekoliko godina.⁷⁷⁸

Motiv prividne smrti uzrokovane zastojem hrane (jajeta) u grlu nalazi se također u predaji zapisanoj na otoku Braču.⁷⁷⁹

Odlazak na rad u Dalmaciju

Dok su poljoprivreda i stočarstvo bili glavni izvori prihoda, ljudi bi, nakon što obave poslove kod svoje kuće, išli na nadnice kod onih koji su bili imućniji. Budući da nije bilo lako doći do posla, kada bi se napokon našao, bilo je važno zadržati ga. Stoga su se radnici koristili različitim metodama kako bi sebi i svojim bližnjima osigurali dobitak:

E nije se bilo moglo odat na rađu, nije je bilo. Pa su ovi kad kod sebe urade, išli kopati u drugi neće li što god zaraditi za kućne potreštine. Moj did je išao kopati u Dalmaciju kod nekog čovika i jednom prilikom poveo svog bratića. Kako did nije došao na vreme, došli iz Zagvozda ljudi kopati isto. I kad je did došao, Dalmatinac kaže Zagvožđaninu: „Ja ću van platiti što ste dosad radili, ali on je moj stari, uvijek kopa u mene“. A pita dida čovik: „Šta je bilo s onim što si ga bio zatočio, nije ga poslije nitko vidio?“ Kaže on domišljivi: „Zavrnio mu vraton i bacio ga u Maticu, nisan se s njim pomoga, nisu bile velike jaspre“, tako su zvali pare, ali kaže: „Jesan jednog drugog proda u Imotskon na pazaru i pratio sam ga dok smo došli do Matice, i unda sam ga zakla i bacio u Maticu“. A ovi se iz Zagvozda krste: „Bože tebe, sačuvaj takvog čovika“, pripali se! Unda gazda in govori: „Evo vama vaše pare i morete spavati tamo u pojati, na slami“, a oni govore: „Pobogu brate nemoj nam davati sad pare nego ujutru.“ Undan on govori: „Ne znan ja oču ja do ujutru bit živ, najbolje da ja vama isplatin i gotovo, da sam načisto s vami.“ Metili večeru, a oni od stra nisu ni večerali, a doša i did i bratić spavati u istu pojatu

⁷⁷⁸ Iva Srebrović.

⁷⁷⁹ V. Babić, Vanda; Kačić, Tea: *Bračke predaje u suvremenoj etnografiji*, Ethnologica Dalmatica, 22 (1), Etnografski muzej, Split, 2015., str. 106.

di su i oni. Unda od nji će jedan držat stražu, a jedan spavat, a on se namjerno okrene, zašuška, a ovaj budi onoga: „Eto ga, eto ga!“ Tako da nije spava nijedan i oko ponoći smjena. Sad će ovi ko naime spavat, a ovi će držat stražu i unda kad je pridava dužnost onomu kaže: „Ja nisan oka stiska do ponoći, a ako ti zaspeš, iskopat ću ti oko kamišon“, to je jedan dio od lule što se puši, pa to bilo dugačko oko po' metra i više, ali nije ni cik zore, spremili se, spakovali i utekli, otišli. Sutra se ide kopat i kopača je još bilo, nije samo moj did. Unda ovi bratić didov bio uza nj kad kopaju i unda kopalo se, tj. natjecanje bilo ko će brže i ko će više iskopat, bolje se plati. Unda did govori malomu bratiću: „Ako ne moreš stignit, popni se na me“. Uvečer bilo pitanje kako je mali kopa, a did govori: „Zajedno smo izašli na kraj“. I malomu plaća ko i ostalin.⁷⁸⁰

Sirovinov događaj

U Rakitnu se pripovijeda o seoskom junaku *Sirovini*. Za vrijeme slavlja u Širokom Brijegu *Sirovina* nije htio otkriti svoj identitet kako bi mu Širokobriježani dopustili sudjelovati u natjecanju bacanja kamena s ramena. Naposljetku je *Sirovina* pobijedio:

U stara vrimena ljudi su bacali kamena s ramena. Pa u Širokom Brigu kad bi bilo Gospino slavlje. Iz okolni župa skupljali se junaci i bacali kamena s ramena ko će dalje. Pa je bio junak iz Rakitna. Ivko Šarić takozvani Sirovina. Pa su junaci se nadmećali pa je on rekao mogu li ja jednom, dozvolili su mu. Pa je on akaste⁷⁸¹ baci manje od nji. Pa su ga pitali: „Odakle si?“ I nije ništa reka odakle je pa su mu rekli da baci opet pa je bacio dalje nego nji pola. Pa su oni bacali još, pa je došao opet red na Sirovinu, tada ji je pribacio ukop. I mnogi su se začudili, a neki bi ga šamarali, a on je reka: „Stani dobri čovče. Šta bi vi da vam dođe Sirovina iz Dabila“. A to je bio Sirovina. I on je junački primetnio se koparanon.⁷⁸²

Tri lovca

Lijenost, koja se pojavljuje često u usmenoj književnosti⁷⁸³ te biva kažnjena, ogleda se u predaji o tri lovca:

⁷⁸⁰ Slava Bago, rođena 1932. kazala Marini Bago, rođenoj 1998. godine, Posušje.

⁷⁸¹ Akaste-namjerno.

⁷⁸² Sofija Šarić.

⁷⁸³ Dragić, Marko: *Motivski svijet suvremenih usmenih priča s Paga, Brača i Hvara*, Riječ, 14 (3), Hrvatsko filološko društvo, Rijeka, 2008., str. 212.

Bila su tri lovca. Oni su se zvali Jozo, Ante i Mate. Njih trojica pošli su u lov i ponili rane.⁷⁸⁴ Kad su došli u šumu ništa nisu ulovili pa su sili pojist to što su ponili. Pokraj njih naišli su zečevi. Jedan je zec reka: „Eno lovaca“, a oni su ostali rekli: „Što se bojiš? Oni nikad nisu ništa ulovili, slobodno ti ajde pokraj njih.“ Mate je reka: „Šta ono šuška?“ Ante odgovara: „Ono je neka životinja, a ja ne znam koja. Ajmo mi kući pa ćemo opet sutra u lov.“ Tako su svaki dan išli u lov, a kući se vraćali prazni ruku. Jednog dana njihove su se žene naljutile i rekle: „K vragu i vi i vaš lov, džaba vodu grijemo.“ Žene ih ostaviše, a tri lovca napuste lov.⁷⁸⁵

⁷⁸⁴ Rane-hrane.

⁷⁸⁵ Iva Srebrović.

12. Legenda

Legenda je vrsta priče s vjerskim karakterom, a u kojoj su glavni likovi: *Isus Krist, sveti, svetice, crkveni dostojanstvenici, mučenice i mučenici*. U legendama se *unose red i harmonija u život te se nagrađuje dobro, a kažnjava zlo*.⁷⁸⁶

U legendama zapisanim na posuškom području glavni su sudionici Isus Krist i sv. Petar te sv. Ante. U radu se također navode legende o postanku Blidinjskoga jezera u kojima se ogleda *starozavjetni motiv Sodome i Gomore*.

Isus hodao po zemlji

U narodu se pripovijedaju legende o tome kako su Isus i sveti Petar hodali zemljom prilikom čega su nekada poučavali ljude kako nešto pravilno treba raditi. Prema legendi, Isus je prokleo *žensku rađu* nakon što je slagala da je sama od sebe naučila bolje tkati:

Prema priči od starina govorili su kako su Isus i sveti Petar hodali po zemlji i naišli su oni tako pored nekih ljudi koji su orali, ali nije to bio baš najbolji način i on im je pokazao kako orat bolje, Isus im reka: „Uzmite konje i plugove i bit će vam tako puno lakše!“ I tako su oni i postupili. Naiša je Isus i drugi put, ali u drugom obliku i pitao je ljude: „Ljudi moji, je vam to zgodno, ko vam je tako pokazao raditi?“ A ti su ljudi govorili: „Naiša jedan čovik, Bog mu da zdravlje i mi smo tako počeli radit i eto sad nam je lakše.“

A isto tako je nailazio kraj jedne žene koja je tkala pa vidjevši kako ona radi reče joj: „Ženo Božja, nemoj tako, udari konac za konac, a nemoj više odjednom, bit će ti lakše!“ I ona tako uradi. Nakon nekoliko godina opet Isus prolazi tudan i upita ženu: „Ko te je naučio tako raditi?“ A ona je rekla: „Sama od sebe, ko će me naučit!“ Isus je tada rekao: „E ženo moja, prokleta ti sva rađa bila, cijeli život ćeš radit, a ništa ti se vidit neće, a muško šta god napravi, sve će mu se vidit!“⁷⁸⁷

Isti se motivi nalaze i u suvremenim zapisima legendi nastalih u stolačkom kraju.⁷⁸⁸

⁷⁸⁶ Dragić, Marko: *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split 2008., str. 448.

⁷⁸⁷ Ivani Bašić (djev. Ramljak) ispričao Stipe Ramljak, rođen 1984. godine, Čitluk.

⁷⁸⁸ V. Bošković, Danijela; Dragić, Marko: *Hrvatska usmena književnost u suvremenim zapisima stolačkoga kraja*, Stolačko kulturno proljeće, 5, Matica hrvatska, Stolac, 2007., str. 154-155.

Isus pomogao svetom Petru

U hrvatskim je legendama najčešći biblijski lik svetoga Petra.⁷⁸⁹ Botica navodi kako je o svetom Petru zapisano više od tisuću raznovrsnih priča te piše kako je on vjerni Isusov pratilac, ali koji *reagira na posve ljudski način*.⁷⁹⁰

Prema legendi zabilježenoj u Posušju, svetom Petru se suprotstavlja lik *đavla*⁷⁹¹ kojega sveti Petar ne može pobijediti bez Isusove pomoći:

*Sveti Petar goni ovce, a đava koze sa planine. U putu se oklade ko će prije sać u Broćanac. Idući putem koze su bile puno brže od ovaca. Sveti Petar kad je vidio da će izgubit okladu pozove Isusa da mu pomogne. Isus se prikriži i okrenu kiša i krupa. Koze se zbile u jednu pećinu i nisu se dale dalje gonit, a ovce su jednako išle kuda ništa ne pada. Đava se poplaši i vidi da će izgubit okladu pa ugrije ožek i prži koze ispod kolina nebi li ih potra, ali se koze nisu dale. Zato se sad na svakoj kozi vidi ispod kolina koda je spržena.*⁷⁹²

O pogodbi sa svetim Antom

Obećanje dano svetome Anti uvijek se mora ispuniti jer bi sveti Ante u suprotnome kaznio osobu koja ne ispuni zavjet:

U davna vremena živio je trgovac stokom po imenu Matiša. Kupovao je stoku po Bosni, a prodavao u Imotskom. Snalazio se kako je znao i umio, pogađao se kako sa ljudima tako i sa svecima. Jednog dana zavjetovao se svetom Anti da će u kruh sv. Ante dati polovicu novca koji dobije za jedno tele. Dok su ga ljudi pitali za cijenu, odgovarao je da tele košta 100 dinara, a njegov lanac 400 dinara. Želio je dobiti dobru prodajnu cijenu, a istovremeno sv. Anti dati što manje novca. Kad je prodao tele, pošao je u crkvu da ispuni svoje obećanje. Idući tako pješice razmišljao je kako je dobro obavio trgovinu, kad odjedanput zapuše jaki vjetar, navuku se crni oblaci, počne grmljavina, a potom i jaka kiša. Matiša se uplaši, skloni se usput u jednu zidinu

⁷⁸⁹ Botica, Stipe: *Povijest hrvatske usmene književnosti*, Školska knjiga, Zagreb, 2013., str. 451.

⁷⁹⁰ Isto, str. 451-452.

⁷⁹¹ Botica piše kako u slučaju kada se: *legendarne teme prepuste slobodnom pripovijedanju, čudesno može narasti do nevjerovatnih razmjera. Tada je sasvim svejedno legendariziraju li se zgode iz života svetaca, nekih drugih religijskih moćnika (čak i mitskih) ili bilo kojih profanih likova. Čak im ti profani likovi u slobodnom pripovijedanju postaju znatni antipodi. Nije stoga čudno da u svijetu legendi funkcioniraju đavoli, vraći, vampiri, mitski prokletnici...* (Isto, str. 448-449).

⁷⁹² Rajko Šarić (1960.), Rakitno.

očekujući da nevrjeme prestane, ali uzalud. Uvidje on da se sa svecima ne može igrati niti se sveci mogu varati pa se ponovno obrati sv. Anti sa zamolbom da mu oprostí na drskosti, a on će u znak da se promijenio sav novac dati u kruh sv. Ante. I kako se najednom natmurilo, tako se brzo i razvedrilo te Matíša izíde iz zidine i pođe u crkvu misleći: „Sv. Ante stvarno ne zna za šalu.“⁷⁹³

Legende koje svjedoče o negativnim posljedicama neodržavanja dogovora sa svetim Antom spominju se i kod Hrvata na drugim područjima. Tako se u Podbablju pripovijeda o čoravom čovjeku koji je molio svetoga Antu da mu povрати vid, a da će on svetome Anti zauzvrat dati vola. Kada je slijepac progledao, pomislio je što će svetome Anti vol. Stoga je čovjek vola vratio kući, ali je ponovno postao slijep.⁷⁹⁴

Mazga prevrnula krumpire

Prema legendi, mazga je prevrnula krumpire čovjeku koji se narugao kipu svetoga Ante:

Na Vraniću ima mala kapelica i unutra kip svetoga Ante. Vjerojatno je to neko zavitova i postavio tu kip svetome Anti, a ta kapelica se nalazi baš uz put, more se vidit odmah s puta kad se prolazi doli prema Širokom. I jedne je godine nališa tudan jedan čovik na mazgi, a taj ti nije virova ni u Boga ni u sveca. I navodno da je on svojoj mazgi reka: „Pokloni se pogrdo pogrđi“. Uto ti se mazga skoči priko puta, uza stranu, uz brdo sve dok mu nisu pale vriće i svi se krumpiri razasuli, kažu da nijedan krumpir nije bio zajedno na podu. E to mu je vjerojatno bila kazna od svetoga Ante. Ja san zna toga čovika o kojem se to priča, eto momka, nije se on ženio.⁷⁹⁵

Mazga se spominje u čudesima koja su nastala po zagovoru svetoga Antuna Padovanskoga.⁷⁹⁶

⁷⁹³ Ivana Kovač zapisala prema kazivanju Milene Kovač (djev. Oreč), rođ. 18.11.1961., Tribistovo, Posušje.

⁷⁹⁴ Dragić, Marko: *Štovanje sv. Antuna Padovanskog u hrvatskoj crkveno-pučkoj baštini*, Ethnologica Dalmatica, 25 (1), Etnografski muzej, Split, 2018., str. 45.

⁷⁹⁵ Ivan Širić.

⁷⁹⁶ V. Belaj, Marijana: *Sveci Juraj i Antun Padovanski u životu Krivopučana*, Senjski zbornik, 31 (1), Gradski muzej Senj; Senjsko muzejsko društvo, Senj, 2004., str. 41-42.

Blidinjsko jezero

Pišući o povijesti nastanka Blidinjskoga jezera, a na temelju pisanih, usmenih i kartografskih izvora, Denis Radoš navodi kako bi se vrijeme nastanka moglo smjestiti između 1881. i 1885. godine. Međutim, tadašnje je jezero moralo biti znatno manje površine nego je ono danas. Radoš zaključuje kako je jezero u današnjem obliku nastalo ljudskim djelovanjem.⁷⁹⁷ Jezero je tijekom 20. stoljeća povremeno presušivalo, stoga: *Zbog stalnih gubitaka vode u rujnu 1990. izvedeno je brtvljenje ponorne zone i izgradnja nasipa koji drži današnju razinu jezera stalnom.*⁷⁹⁸

Blidinjsko jezero nalazi se na granici između Posušja i Tomislavgrada, a oko njegova su nastanka u narodu nastale različite legende.

U legendama o postanku Blidinjskog jezera pojavljuje se *starozavjetni motiv Sodome i Gomore.*⁷⁹⁹

Godine 1899. učitelj iz Tomislavgrada, Stojan Rubić, zapisuje priču o postanku Blidinjskoga jezera. Prema priči su se dvojica braće posvađala zbog dijeljenja. Mlađemu je bratu pripalo ognjište, a starijemu malo više zemlje. Stariji je brat napravio kuću na kraju polja te su tako živjeli i radili nekoliko godina. Žena mlađega brata je nagovorila svoga muža da ore i zemlju starijega brata jer je smatrala kako su oni zakinuti pri dijeljenju. Kada je stariji brat vidio da je i njegov dio zemlje uzoran, pozvao je svoga brata te mu rekao: *Što brate, kad ti je malo, da Bog da se ovo sve u jezero učinilo, pa nek nije ni meni ni tebi.* Kletva se ostvarila, ponor kroz koji je voda otjecala se zatvorio te je za nekoliko dana Blidinje bilo puno vode. Dvojica braće su se zatim odselila, jedan u Doljane, a drugi u Kongoru, a nakon nekoliko su se godina pomirili dok su ženu mlađega brata odnijele vile.⁸⁰⁰

Dragić donosi suvremenu legendu o postanku Blidinjskoga jezera ukazujući na specifičnost motiva koji se u priči pojavljuje. Prema legendi, momak i djevojka su se zabavljali

⁷⁹⁷ Radoš, Denis: *Povijest nastanka Blidinjskog jezera (Bosna i Hercegovina)*, Geoadria. 22 (1), Hrvatsko geografsko društvo Zadar; Odjel za geografiju Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2017., str. 22.

⁷⁹⁸ Isto, str. 36.

⁷⁹⁹ Dragić, Marko: *Starozavjetni motiv Sodome i Gomore u Bakulinom Šematizmu i u suvremenom pripovijedanju u Hercegovini*, Zbornik o Petru Bakuli, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2013., str. 90.

⁸⁰⁰ Radoš, Denis: *Povijest nastanka Blidinjskog jezera (Bosna i Hercegovina)*, Geoadria. 22 (1), Hrvatsko geografsko društvo Zadar; Odjel za geografiju Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2017., str. 8-9.

na Blidinjskom polju koje je bilo pokošeno, ali sijeno nije bilo pokupljeno. Dok je djevojka plela i momak se igrao kamenčićima, jedna je ptica letjela oko njih. Momku je ptica dosadila pa ju je gađao kamenčićima. Djevojka ga je pokušala odgovoriti od toga, ali je momak kamenčićem pogodio pticu te je ona pala pred curu. Odjednom se nad Vranom nadvio crni oblak, zagrmjelo je i počela je padati jaka kiša. Od straha su se udaljili od svoga stada ovaca te se sakrili u jednu pećinu dok kiša nije prestala padati. Zatim su krenuli u potragu za ovcama, međutim, bez uspjeha. Kada su se približili velikom ponoru gdje je inače prethodnih godina ljeti otjecanje vode odnosilo zemlju, vidjeli su mrtve ovce. Pretpostavili su da se ponor začepio zbog prevelike količine sijena i tijelima uginulih ovaca. Tako je ponor do danas ostao začepljen, a na njemu je nastalo današnje Blidinjsko jezero. Cura je rekla momku da nije trebao ubiti pticu jer je ona bila *Božji znak*.⁸⁰¹

⁸⁰¹ Dragić, Marko: *Starozavjetni motiv Sodome i Gomore u Bakulinom Šematizmu i u suvremenom pripovijedanju u Hercegovini*, Zbornik o Petru Bakuli, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2013., str. 90-91.

13. Svadbeni običaji

Udaja i ženidba, odnosno stupanje u zajednički bračni život od iznimne je važnosti za posuške djevojke i mladiće. Neizostavan dio svadbenih običaja čine običaji koji prethode samome vjenčanju. Mladi su se najčešće upoznavali na šetnjama nakon svetih misa, dernecima, sijelima te pri radu. Često su se zabavljali raznim igrama, pjevanjem i igranjem kola. Kada bi se dvoje mladih odlučilo na vjenčanje, prvo bi uslijedilo obavještanje roditelja, odnosno ugovor ili *mala rakija*. Ukoliko bi djevojka prihvatila rakiju i jabuku koju su joj ponudili mladićevi roditelji, sljedeći su korak bile zaruke kod svećenika, blagovanje *prstenske užine* i pijenje rakije koje je je moglo biti prije odlaska ili nakon povratka od svećenika.

Već od ranih djevojačkih godina djevojka skuplja ruho za udaju kako bi mogla darivati svatove *terlucima* i čarapama. Ruho se prenosilo u sanduku na konjima, a posebno se pazilo kako netko ne bi u ruho ubacio kost ili neki drugi dio životinje. Vjerovalo se kako bi to moglo uzrokovati svađu između tek vjenčanoga para.

Središnji se dio svadbenih običaja odnosi na sami dan vjenčanja koji se može klasificirati na: odlazak svatova od mladoženjine kuće i dolazak mladinoj kući, zatim vjenčanje i odlazak mladenaca u zajednički dom te darivanje mladenaca i uzdarje svatovima.

Prve su nedjelje nakon vjenčanja dolazili mladini roditelji, braća i sestre k njoj u pohode, a druge nedjelje bi mlada sa svekrvom išla u roditeljsku kuću. Posebno se išlo u pohode za vrijeme božićnih blagdana, a posebice na blagdan svetoga Stjepana i svetoga Ivana.

Osim redovitog sklapanja braka, u radu se spominje i *neredovni način sklapanja braka*⁸⁰² koji se odnosi na *otmicu, umicanje* ili *krađu djevojke*. Na posuškom području u najvećoj zastupljenosti zabilježena je djelomično dogovorena otmica.⁸⁰³

13.1. Upoznavanje mladih, *zamiračina*, sijelo

Već nakon što je djevojka navršila nekih šesnaestak godina, a mladić nekoliko godina više, za njih je dvoje nastupilo vrijeme *zamiračine*.⁸⁰⁴ Djevojku koja je navršila dvadeset i pet

⁸⁰² Izraz *neredovni način sklapanja braka* preuzet je iz: Škrbić, Nevena: *Život mladih, pripreme za brak i sklapanje braka u selima u okolici Novske*, Studia ethnologica Croatica, 12/13 (1), Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2001., str. 165.

⁸⁰³ Klasifikacija *otmice djevojki*, koja će biti prikazana u radu, preuzeta je od Zorice Vitez.

⁸⁰⁴ U duvanjskom se kraju *zamiračinom* nazivao blagdan svetoga Mihovila Arkandela jer se na taj dan nakon svete mise šetalo *do kasnih poslijepodnevni sati* (v. Papić, Marija; Dragić, Marko: *Starinski svadbeni običaji u duvanjskom kraju*, Bosna franciscana, 24, Franjevačka teologija, Sarajevo, 2006., str. 136.

godina, a nije se udala, smatralo se *starom curom*. Od muškaraca se također očekivalo da se ožene do njihove dvadeset i pete, a najkasnije do tridesete godine, u suprotnom bi ih se smatralo *starim momcima*.

Prilikom za upoznavanje i *zamiranje* mladi su imali nedjeljom nakon svetih misa kada bi zajedno šetali *čaršijom*. Ako bi se nekom mladiću svidjela cura, on bi joj prišao i upitao je hoće li prošetati s njim. Ukoliko bi djevojka odgovorila potvrdno, njih dvoje su se mogli bolje upoznati. Ponekad bi takvo upoznavanje i druženje naposljetku završilo vjenčanjem. Međutim, ukoliko to nije bio slučaj, kazivači svjedoče kako to nije utjecalo na ugled mladića i djevojke. Oboje su mogli prošetati s više osoba u jednome danu. Posebno su omiljeni bili derneci⁸⁰⁵ koji su se održavali na određene blagdane i spomendane u različitim mjestima općine. Spomenuto je kako se za vrijeme korizme nisu održavali derneci, nije se veselilo niti pravilo svadbi dok se u adventu nisu pravile svadbe, ali su se održavali sastanci i šetnje mladih iz različitih sela nakon svetih misa na Materice, Očiće i blagdan Bezgrješnog začeca Blažene Djevice Marije.⁸⁰⁶

Nekoliko je divinacija kojima su se djevojke služile kako bi saznale ime budućega muža. Pored ispisivanja papirića na dan svete Lucije,⁸⁰⁷ poznata je divinacija s bubamarom. Ukoliko bi bubamara sletjela na ruku djevojke ili mladića u posuškom bi kraju kazali: *Prni bubamara, di će se XY udati/oženiti*. Djevojke bi također ubirale cvijet Ivančice te, zamišljajući osobu u koju su zaljubljene, trgale laticu po laticu govoreći: *Voli me, ne voli me*.

Budući da su se na dernecima na Božić i Novu godinu dijelili orašči i *bacale jabuke*,⁸⁰⁸ kazivačica se prisjeća kako joj je više momaka, koje je ona poznavala, na Novu godinu bacilo jabuku, a ona im je svima uzvratila. Jednog od tih momaka joj je bilo žao jer je saznala kako je on imao ozbiljne namjere s njom. Međutim, ona se već ranije odlučila udati za svoga muža koji joj na tu Novu godinu sa svojom obitelji navečer donio *rakiju*⁸⁰⁹ u kuću.⁸¹⁰ Pored ranije spomenutih druženja na Božić, Novu godinu, Stipanjdani i Ivanjdani, mladi su se najčešće sastajali na dernecima prilikom proslave dana svetoga Ilije i Velike Gospe. Na dernecima se saznavalo tko se kome sviđa, mladi su se šetali, a stariji bi gledali sa strane što se događa i tko se s kime *zabavlja*. Mladići i djevojke su se također dogovarali tko će kome doći na sijelo.

⁸⁰⁵ Sutton navodi kako se dernek razvio nakon Prvog svjetskog rata, a opisuje ga kao šetnju nakon svete mise pri kojoj su se mladi zabavljali uz pjesmu i ples (Sutton, Jerko: *Vjerski život i običaji Zapadne Hercegovine*, Mostar (Umnožen rukopis. Primjerak se nalazi u Franjevačkoj knjižnici Mostar, inv. Br. 3912, sign. 39), 1968., str. 48).

⁸⁰⁶ Ana Širić (djev. Bešlić), rođ. 20.10.1956. u Rastovači, Posušje.

⁸⁰⁷ O ovom običaju vidjeti u dijelu o običajima na blagdan svete Lucije.

⁸⁰⁸ O tradiciji *bacanja jabuka* bilo je riječi u dijelu o božićnim i novogodišnjim običajima.

⁸⁰⁹ Ovdje se misli na rakiju koju su mladić i njegovi roditelji donijeli na ugovor.

⁸¹⁰ Ljubica Bakula (djev. Penava), rođ. 28.8.1928., Batin, Posušje.

Silit su mogle same djevojke ili sami mladići zasebno, nadalje djevojke i mladići zajedno, ali i stariji zajedno s mlađima, ovisno o prethodnom dogovoru. Ukoliko su se sastajali mladići i djevojke iz različitih sela, mladići su oni koji su dolazili djevojkama na sijelo: *Dođu momci iz Broćanca curama u Rastovaču*.⁸¹¹ Sijela su se mogla održavati svakoga dana osim petkom. Za sijelo su odabirane one kuće gdje se stariji nisu tome protivili i koji su mogli *podnijeti skaku i veselje*. Pored pjevanja i igranja kola, mladi su se na sijelima zabavljali i različitim igrama poput: *Skoči buve*, *Magare gre* i igre *Prstena*.

Igra *Skoči buva* se mogla igrati na dva načina. Prvi je takav da se na početku odrede dvojica muškaraca: sudac i buva. Sudac pokazuje prstom u onoga koji predstavlja buvu i govori: *Skoči buva*, buva odgovara: *Neću*. Sudac će zatim: *Dokle?* A buva odgovara: *Dok X ne poljubi Y*. Zatim je mladić, kojega je buva izabrao, morao poljubiti djevojku koju je buva spomenuo. Ukoliko mladić ne uspije poljubiti djevojku, on postaje buva, a ukoliko je u tome uspio, onda muškarac koji je prije bio buva ostaje to i dalje. Igra se nastavlja i buva traži tko će ga zamijeniti. Buva je za izazov najčešće odabirao mladića koji se nije slagao s djevojkom koju mora poljubiti kako bi igra bila zanimljivija, ali i kako bi se djevojka još više protivila poljupcu. Tako su bili veći izgledi da buva postane netko drugi. Drugi način je taj da se odaberu tri osobe: sudac, buva i izvršitelj. Sudac odlučuje koga buva mora poljubiti i prema toj osobi pokazuje prstom. Za to vrijeme dok buva pokušava poljubiti djevojku, izvršitelj ga udara remenom sve dok cura ne prizna da ju je buva poljubio.

Igra *Magare gre* se igrala tako da se na početku izaberu dvije osobe. Prva osoba izabere jednoga muškarca, pokazuje prstom na njega te govori: *Magare gre*. Druga osoba govori: *Sveži ga de*. Prva osoba zatim pita tu drugu: *Šta mu je osude?* Na što druga osoba opet odgovara: *Da poljubi Y*. Muškarac na kojega je prva osoba pokazala prstom mora poljubiti djevojku koju je spomenula druga osoba. Ako to uspije, izazov se prebacuje na drugoga muškarca, a ako ne uspije onda njega proglašavaju magarcem i on mora *revat ko magarac*. Ostali ga potiču glasno govoreći: *Revi, revi, revi!*

Spomenute dvije igre su se u Posušju isključivo igrale kada su bili samo mladići i djevojke na sijelu, dok se igra *Prstena*⁸¹² igrala neovisno jesu li samo mladići i djevojke ili

⁸¹¹ Ana Širić.

⁸¹² U igri *Prstena*, sve osobe sjednu ili stoje u krugu, a dvije su izdvojene od njih. Jedna od tih izdvojenih osoba ima zadatak nekome u krugu predati prsten, a druga pronaći ga. Onaj koji predaje prsten polako obilazi svakog sudionika koji sjedi ili stoji u krugu i pretvara se da svakome predaje prsten. Zatim dolazi ona osoba koja mora pronaći prsten i pokušava saznati kod koga se krije. Ako ne pogodi kod koga se nalazi prsten, udare ga remenom po ruci i igra se nastavlja dalje tako da se ponovno formira skupina i onaj tko će dijeliti i pogađati.

stariji prisustvovali sijelu. Slične igre, nešto drugačijeg naziva, poznate su kod Hrvata u drugim mjestima Bosne i Hercegovine i Republike Hrvatske.⁸¹³

Djevojke su običnim danima *silile* u svome selu, međutim, ako ih je djevojka iz drugoga sela pozvala na čupanje vune onda su se one upućivale u drugo selo. Zagovori se skupina muškaraca koji će doći pa svi zajedno *sile* i čupaju vunu. Ponekad bi se napravio nered pa bi: *Bilo vune svukudan, zavalja se ona muškadija.*⁸¹⁴ Na zajedničkim su sijelima mladići djevojkama i obratno pokazivali svoju naklonost. Namigivali bi i kazivali nešto tako da druga strana primijeti simpatiju. Mladić bi pričekao prije nego što bi se polazilo kući i onda bi se uspio nakratko izdvojiti s curom te bi ju upitao smije li on sam kod nje doći na sijelo. Ukoliko je djevojka odgovorila negativno, momak bi imao pravo opet doći pred njezina vrata, ali ona mu najčešće onda ne bi otvorila, tako da je to bila rijetkost. Ako bi djevojka pristala na mladićev prijedlog, on bi dolazio više večeri zaredom, a ako bi se dvoje mladih složilo i odlučilo vjenčati, slijedilo je obavještanje roditelja o naumu te dogovaranje o daljnjim postupcima.⁸¹⁵

13.2. Ugovor

Na ugovor su kod djevojke i njezinih roditelja odlazili mladić i njegovi roditelji, a ponekad je s mladićem odlazio njegov stric ili ujak. Međutim, kako bi se mladić uvjerio da se djevojčini roditelji slažu s vjenčanjem, često bi sam otišao zatražiti roditeljski blagoslov te se potom dogovorio s budućim puncem i punicom kada će ostali iz njegove obitelji doći na ugovor, odnosno na *malu rakiju*.

U Vinjanima se rakija često pila na blagdan Svih svetih pa su tako nastali stihovi:

*Na Svi svete rakija se pije
moj dragi od mene se krije.*⁸¹⁶

⁸¹³ V. Suton, Jerko: *Vjerski život i običaji Zapadne Hercegovine*, Mostar (Umnožen rukopis. Primjerak se nalazi u Franjevačkoj knjižnici Mostar, inv. Br. 3912, sign. 39), 1968., str. 32-40.; Birt, Danijela; Jurković, Jasmina; Keleman, Petra: *Život mladih, pripreme za brak i sklapanje braka na obroncima Senjskog bila*, Senjski zbornik, 30 (1), Gradski muzej Senj i Senjsko muzejsko društvo, Senj, 2003., str. 445-456.; Škrbić, Nevena: *Život mladih, pripreme za brak i sklapanje braka u selima u okolici Novske*, Studia ethnologica Croatica, 12/13 (1), Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2001., str. 145-213.; Dragić, Marko: *Vareška crkveno-pučka baština*, Zbornik radova Kraljevske Sutjeske, Franjevački samostan Kraljeve Sutjeske; Kulturno povijesni institut Bosne Srebrne, Kraljeva Sutjeska – Sarajevo, 2010., str. 609.; Dragić, Marko: *Ljubavne divinacije u kulturnoj baštini Hrvata, Bošnjaka, Srba i Poljaka*, Ethnologica Dalmatica, 21 (1), Etnografski muzej, Split, 2014., str. 106.

⁸¹⁴ Spomenuta Matija Naletilić.

⁸¹⁵ Spomenuta Ana Širić.

⁸¹⁶ Iva Marić (1926.-2016.).

Rakija se također pila na Božić, Novu godinu, *Stipanjdán* i *Ivanjdán* pa se u narodu pjeva:

*O Božiću rakija se pije
i moja će, ali ne znan kad će.*⁸¹⁷

Važnost udaje i ženidbe na istraživanom području očituje se također u sljedećem iskazu: *Ko se neće da ženi, na Božić ga opiju i dovedu mu curu.*⁸¹⁸ Ako je netko nezadovoljan što će se ženiti pjevao bi:

*Sinoć mi je rakija popita
Volio bi da san pomanita.*⁸¹⁹

Na primjeru mladića Stipe i djevojke Slavke, Jerko Oreč prikazuje običaj vezan uz ugovor u Posušju. Nakon što su svi sjeli u djevojčinoj kući, mladićev otac bi izvadio bocu rakije, čašu i jednu jabuku te bi to sve stavio na *siniju*. Potom bi nalio rakiju u čašu na koju bi stavio jabuku i rekao da ona koja želi biti njihova popije rakiju i uzme tu jabuku. Djevojka bi pogledala svoga oca i pitala ga za dopuštenje, a nakon što je otac pokazao svoje odobrenje, djevojka je to i učinila. Mladićev brat bi zatim izišao vani i opalio hitac iz puške što je značilo da je cura popila rakiju.⁸²⁰

13.3. Zaruke

Nakon postignutog dogovora između mladića, njegove obitelji i djevojke i njezine obitelji, kod svećenika se zagovara termin za zaruke. Neposredno prije odlaska ili nakon povratka od svećenika, pije se rakija i jede *prstenska užina*. Zaruke se nazivaju još *velika rakija* ili *prsten*, odnosno *prstenovanje*. Običaji vezani uz *veliku rakiju* i *prstensku užinu* različiti su. Međutim, u svim istraživanim područjima zabilježeno je kako *mladićeva strana* donosi određeni dio jela i pića, ovisno o mogućnostima i pojedinim lokalnim običajima. Jedini slučaj, kada mladićeva strana ne bi donijela ništa svoje, bio je kada nisu odobravali vjenčanje mladića

⁸¹⁷ Ivan Širić.

⁸¹⁸ Iva Marić.

⁸¹⁹ Ivan Širić.

⁸²⁰ Oreč, Jerko: *Stari ženidbeni običaji u posuškom kraju*, Posuški zbornik, 2, Matica hrvatska, Posušje, 2002., str. 32-33.

s njegovom odabranicom. Na taj su način izražavali svoje nezadovoljstvo, pa i ljutnju. Često bi se takve vijesti ubrzo proširile selom i onda bi nastupili razni komentari među suseljanimi.⁸²¹ Kazivač rodom iz Cerovih Dolaca svjedoči kako je često pozivan na zaruke i u druga mjesta zapadne Hercegovine jer je bio dobar govornik. Djevojčini roditelji bi ga uputili u to tko će doći pa bi on stao pred vratima i pričao s mladićevom obitelji i kumom koji su nosili pismo (kuvertu) u kojoj su se nalazili novac i jabuka:

Ja sam bio na tomu vele puta i pozivan sam iz više općina pošto sam dobar govornik. Iz Širokog Briga kažu: „Frano Pejušića da dođe“. Da iza vrata ja govorim kad dođu. A sve je meni prineseno kako treba, kako se oni zovu. Undan nji puste u kuću, oni svoje iznesu, rakiju, kolače. Opet je i tada bilo kako je tko mogao, manje se i gledalo. Tu se popije rakija uvečer di je takav običaj bio. Ko je tamo od Broćanca i do Širokog Briga i doli Ružići i donji kraj, oni su tada nosili meso za večeru, oni ki je momak. To njegovi sve donesu, sve se jede i pije, a ovi čija je kuća iznese bocu rakije, suve smokve i nešto kolača.⁸²²

Na veliku rakiju zabilježen je običaj izvođenja *lažnih mlada*⁸²³ u Posušju i zatim prave buduće mlade: *Oni bi izvodili cure i pitali: „Je li ovo vaša?“ pa onda drugu: „Je li ovo vaša?“ izvodi lipi cura, a možda mladu niko i ne zna veda⁸²⁴ njezin toji momak. I na kraju izvedu pravu mladu.⁸²⁵* Domaćin bi obično iznio samo bocu rakije i ako je bilo kolača na stol, a ostalu hranu je pripremila mladićeva strana. Od hrane su se najčešće donosili uštipci i *kolač* koji se pravio tako da se zakuha kruh i kada se kruh potpeče onda se dodaju razmućena jaja u njega i zatim se ispeče do kraja.⁸²⁶ Često bi tako u veselju, jelu i piću dočekali zoru, a potom bi se buduća mlada i mladoženja uputili k svećeniku na zaruke.⁸²⁷ U Rastovači je bio običaj da mladić zajedno sa svojom obitelji dolazi pred zoru ili rano ujutro u djevojčinu kuću gdje bi se počastili hranom i onda bi nakon toga išli k svećeniku.⁸²⁸ U oba je mjesta zabilježen običaj da mlada zajedno s

⁸²¹ Anđa Bakula, rođena 1927. u Batinu u Posušju.

⁸²² Frano Širić rođen 1933., Cerovi Doci, Posušje, a umro u lipnju 2016. godine.

⁸²³ U selu Kralje kraj Bihaća također je na zarukama zabilježen običaj izvođenja *lažne mlade*, od kojih je jedna bila muškarac prerušen u žensko (v. Škrbić Alempijević, Nevena: *Inverzija spolova u hrvatskim pokladnim i svadbenim običajima*, Narodna umjetnost, 43 (2), Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb, 2006., str. 52 prema: Klarić, Ivan: *Porod, ženidba, smrt, Kralje u Bosni*, Zbornik za narodni život i običaje, 27, 1930., str. 169-170).

⁸²⁴ *Veda-nego*.

⁸²⁵ Ispričala spomenuta Matija Naletilić. Kazivačica svjedoči kako je običaj bio prisutan na području Posušja sredinom prošloga stoljeća.

⁸²⁶ Matija Naletilić.

⁸²⁷ Spomenuti Frano Širić.

⁸²⁸ Kazala Ana Širić.

kumom⁸²⁹ ide po selu noseći rakiju i pozivajući ostale suseljanae da s njima popiju rakiju.⁸³⁰ U Batinu je mladićeva obitelj donosila kruh, zatim maramu koju bi stavili kraj kruha ili na kruh te kolač na koji bi stavili novce i poneki dodatni poklon ako su bili u mogućnosti.⁸³¹ Na *veliku rakiju* bi u Vinjanima mladoženjini također donosili rakiju i kolače, ali i meso za jelo. Također bi povel i svoga kuhara ili kuharicu i onda bi se spremala *prstenska užina* u djevojčinoj kući. Dok se jelo kuha, mladić i djevojka odlaze kod svećenika na zaruke.

Sa svećenikom se dogovaraju kada će se održati vjenčanje, a tri nedjelje prije vjenčanja svećenik taj događaj naviješta s oltara. Ukoliko su budući supružnici iz različitih župa, svećenici naviještaju njihovo vjenčanje u obje župe. Na ovaj bi se način mogao javiti netko ako bi znao da postoji zapreka za vjenčanje dvoje naviještenih. Kod svećenika zatim obave razmjenu prstenja. Međutim, muškarci su rijetko primali prstenja. Nakon obavljenog prstenovanja, odnosno zaruka kod svećenika, budući mladenci se s kumovima upućuju djevojčinoj kući na *prstensku užinu* i podjelu darova.⁸³² Dodatni darovi su obično bili odjevni predmeti koje bi žene same plele ili tkale.

13.4. Ruho za udaju

Kada se djevojke *zacure*, zajedno s majkama i bakama počinju pripremati ruho za udaju. Pripremale su vunu od koje su plele čarape, *terluke*, zobnice, biljac, džempere i to bi se čuvalo sve do udaje. Ako se neka djevojka počela udavati, a nije isplela dovoljno ruha za svatove, onda bi po selu nosila pređu⁸³³ i ostale bi joj žene pomagale isplesti ruha koliko joj nedostaje.

Kako su svatovi najčešće bili subotom i nedjeljom, obično bi se četvrtkom prije vjenčanja prenosilo mladino ruho u njezin novi dom i to se nazivalo *komarom*. Oko pedesetih i šezdesetih godina prošloga stoljeća, ruho se obično prenosilo u sanduku, a pored navedenog ruha nosila se i kabanica koja će mladoj trebati kada bude išla čuvati ovce, zatim kudjelja te uže. Po ruho je obično išao mladoženjin otac ili stric s konjem. Kada bi ruho stiglo u mladoženjinu kuću, skupile bi se žene iz sela i pregledavale što je došlo u *komari*.⁸³⁴ Mladoženjin bi otac pazio da netko u sanduk s ruhom ne podmetne kost⁸³⁵ ili kakav drugi dio životinje. Da se to događalo svjedoče sljedeći stihovi:

⁸²⁹ Do osamdesetih godina prošloga stoljeća, u svadbama su bili samo muškarci birani za kumove.

⁸³⁰ Ispričali spomenuti Frano, Ivan i Ana Širić te Matija Naletilić.

⁸³¹ Anđa Bakula, rođena 1927. u Batinu.

⁸³² Iva Marić.

⁸³³ Pređa je nit od vune.

⁸³⁴ Ana Širić.

⁸³⁵ *Podmetnuti nekome kost* znači ogovaranjem ili lažima uzrokovati svađu između dvoje ljudi. Kazala Ana Širić.

*Vidio san svoje mlade ruvo
u sanduku krmetje uvo.*⁸³⁶

Sedamdesetih godina prošloga stoljeća značajan broj Hrvata odlazi u Njemačku na rad odakle donose razne gotove tkanine koje su mlade nosile kao ruho. Često su se nosili *zidnjaci*,⁸³⁷ tepisi i košulje. U to vrijeme nastaje običaj u posuškom kraju da mladina obitelj daruje namještaj za spavaću sobu mladencima koji se prenosio u *komari*.⁸³⁸ Djevojke koje su bile kćerke jedinice ili koje nisu imale braće drugi su nazivali *mirazačama* jer su mogle donijeti dosta miraza u novu kuću, a nerijetko se događalo da djevojke koje su imale puno braće nisu bile u mogućnosti donijeti miraz.⁸³⁹

13.5. Svadba

Vjenčanja su se na području Posušja održavala najčešće u vremenskim razdobljima od svetoga Frane do svete Kate i od Božića do korizme: *Od sv. Vrane*⁸⁴⁰ *do sv. Kate i od Božića do Poklada, tako su bili svatovi prije svakome*.⁸⁴¹ Izreku *Proljična mlada i jesensko štene (kuće) ništa ne valja*⁸⁴² ili *Proljična mlada i jesensko mače*⁸⁴³ narod objašnjava tako što u proljeće počinju radovi u polju i ako bi vjenčanje bilo u proljeće, mlada bi bila prisiljena odmah na težak rad: *Ne bi joj bilo čestito kad bi se udala u proliće i odma u polje*.⁸⁴⁴ Također, zimi nije postojala opasnost da se pripremljena hrana pokvari zbog toplog vremena.⁸⁴⁵ Najčešće su se vjenčanja održavala oko dana svete Kate⁸⁴⁶ uz kojeg se vezuje i pojava prvoga snijega. Tako je nastala

⁸³⁶ Ivan Širić.

⁸³⁷ *Zidnjacima* su se zvale tkanine na kojima su oslikani razni motivi, a koji bi se objesili na zid, obično u spavaćoj sobi mladenaca.

⁸³⁸ Ana Širić.

⁸³⁹ Ljubica Bakula. Kazivačica napominje kako je imala braće te nije ništa nosila u miraz kada se udavala.

⁸⁴⁰ *Vrane-Frane*.

⁸⁴¹ Ljubica Bakula.

⁸⁴² Isto. Slična izreka zapisana je u Kiseljaku: *Proljetna mlada i jesensko šćene na istoj doredži* (v. Dragić, Marko: *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 153).

⁸⁴³ Ivan Širić.

⁸⁴⁴ Isto.

⁸⁴⁵ Kazala Ana Širić.

⁸⁴⁶ Na osnovu podataka iz matičnih knjiga prve polovice 19. stoljeća Palavestra navodi kako se u *Rakitnu poštuje tradicionalno vrijeme održavanja svadbi, oko praznika svete Katarine*. Na taj je dan u Rakitnu zabilježeno sklapanje braka po petnaest i više bračnih parova (v. Palavestra, Vlajko: *Porijeklo stanovništva Rakitna (Prilog historijskoj demografiji zapadne Hercegovine)*, Glasnik zemaljskog muzeja BiH u Sarajevu, Etnologija, 39, Sarajevo, 1984., str. 21).

izreka: *Sveta Kata obilila svata*,⁸⁴⁷ a kako je danom svetoga Andrije nastupilo vrijeme u kojem se nisu održavale svadbe, u narodu je nastala izreka: *Sveta Kata piruje, sveti Andrija zavezuje*⁸⁴⁸ ili *Sveti Andrija svadbi zavezanija*.⁸⁴⁹

Uzvanici s mladine strane koji prisustvuju svadbenom veselju nazivaju se *pratiocima*, a s mladoženjine strane *svatovima*. Oko pedesetih godina prošloga stoljeća obično je bilo dvadeset do trideset svatova. Svatovi su u povorci jahali na konjima: *Zamiralo se ko će dat konja svoga za svatove*.⁸⁵⁰ Preko konja bi se prebacila deka i konje bi okitili *grotuljama*: *Na konja deku i napravi grotulju. Onda metni čorape ili ručnik lip još uz tu grotulju, to kumu ili tako ko je veći bio u svatovim: svekru, diveru, njima se lipše nakiti. Cure iz sela su to kitile. Po dvadeset, trideset konja, u svakoga je konj lipo nakićen bio*.⁸⁵¹ Oko sedamdesetih godina broj uzvanika se povećavao te je dosezao brojke iznad sto. Budući da u to vrijeme nije svatko posjedovao automobil, nerijetko su mladenci organizirali autobus za uzvanike.⁸⁵²

13.6. Odlazak svatova od mladoženjine kuće i dolazak do mladine kuće

Svatovi su se okupljali ujutro kod mladoženjine kuće, a pratioci kod mladine kuće. Na samom se čelu svadbene povorke mogao nalaziti *buljubaša*, odnosno: *Svat koji je provodio naredbe svatovskog starješine i zapovijedao svatovskom povorkom. Tu je ulogu svatovski starješina povjeravao okretnom muškarcu iz najbliže rodbine*.⁸⁵³ Također, svadbenu povorku je mogao predvoditi sami svatovski starješina, odnosno *stari svat*. Nakon staroga svata dolazio je *barjaktar*, zatim kum, *diver*, odnosno mladoženjin brat, *jenge*⁸⁵⁴ i ostali svatovi. Zadnji je u povorci bio *puškobila*.⁸⁵⁵

Kada bi svatovi stigli do mladine kuće, uslijedila bi *kupovina mlade* ili *plaćanje vrata*. Pred ulaznim bi se vratima obično nalazio mladenkin ujak ili stric te bi oni vodili pregovore s kumom i djeverom. Kum bi zatražio da izvedu mladu, a mladini bi odgovorili kako im trebaju platiti. Kada bi kum dao novaca, mladini bi kazali: *Štaš od ovoga, ne bi za ovo ni pile kupio?!*

⁸⁴⁷ Anđa Bakula (djev. Bešlić) rođena 1951. u Rastovači u Posušju.

⁸⁴⁸ Isto.

⁸⁴⁹ Dragić, Marko: *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 416.

⁸⁵⁰ Kazao Ivan Širić.

⁸⁵¹ Matija Naletilić.

⁸⁵² Ispričala Iva Gavran (djev. Bešlić) rođ. 18.4.1954. godine.

⁸⁵³ Oreč, Jerko: *Stari ženidbeni običaji u posuškom kraju*, Posuški zbornik, 2, Matica hrvatska, Posušje, 2002., str. 45.

⁸⁵⁴ Naziv *jenga* preuzet je iz turskog jezika, a označava ženu koja u svatovima ide uz mladenku; djeveruša, posnaška (v. Klaić, Bratoljub: *Rječnik stranih riječi*, Školska knjiga, Zagreb, 2007., str. 629).

⁸⁵⁵ Spomenuti Ivan Širić.

Kum bi im uzvratilo: *Koliko van je koka kad van je pile toliko?*⁸⁵⁶ Nerijetko bi se svatovi predstavili kao goniči stoke koji su izgubili jednu svoju ovčicu pa je sada traže.⁸⁵⁷ Običaj traženja izgubljene ovce, odnosno mladenke sadrži *elemente folklornog kazališta*.⁸⁵⁸ Nakon što bi kum dao određeni iznos novca, na vrata bi izišla *lažna mlada*, a obično bi to bila mladenkina neudata sestra ili rodica. Kum, djever i ostali koji su se nalazili pred vratima govorili bi kako je ta djevojka ili *ovčica* lijepa, ali da to ipak nije ona po koju su oni došli. Kum ponovno *plaća vrata*, nakon čega izlazi i druga *lažna mlada* koja je također mogla biti jedna od mladenkinih sestara ili rodica, ali bi mogao izići i muškarac prerušen u žensku osobu. Muškarac bi obukao žensku odjeću te se našminkao, a nekada bi stavio vlasulju na glavu.⁸⁵⁹ Navedeni običaj Schneeweis objašnjava kao način zavaravanja demona.⁸⁶⁰ Pišući o inverziji spolova u svadbenim običajima, Škrbić Alempijević navodi kako izvođenje lažne mlade:

(...) *općenito označuje poigravanje statusnim, dobnim, pa i rodnim kategorijama te zaključuje kako: u stvaranju ovoga lika uglavnom se ne nastoji postići što veća sličnost s mladom, već je čitava pojava groteskna i uključuje sve ono što mlada ne bi smjela biti.*⁸⁶¹

Prerušavanje muškaraca u žensku osobu u običajima izvođenja *lažne mlade* u Posušju je izazivalo komičan efekt, a svatovi bi iskazivali svojevrсно nezadovoljstvo, međutim uz smijeh, govoreći kako netko takav ne može nikako biti mlada koju oni traže. Kako bi potaknuli kuma na davanje većeg iznosa novca, mladenkini bi pregovarači počeli isticati njezine vrline: *Ona je vridna cura, valjala, zna cura ovo, zna cura ono, hvali je da kum bolje plati, a šalilo se tako i smijalo*. U međuvremenu se mlada nalazi u kući, ali uvijek mora biti netko s njom jer je postojalo vjerovanje da, nakon što obuče vjenčanicu, mlada ne smije ostati sama jer bi to moglo izazvati nesreću.⁸⁶² Dok se obavljaju pregovori o kupovini mlade, jenge se nalaze nedaleko od kuće te se probaju zaštititi od nasrtaja muškaraca:

⁸⁵⁶ Kazala Matija Naletilić.

⁸⁵⁷ Oreč, Jerko: *Stari ženidbeni običaji u posuškom kraju*, Posuški zbornik, 2, Matica hrvatska, Posušje, 2002., str. 37.

⁸⁵⁸ Dragić, Marko: *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine, proza, drama i mikrostrukture*, MH u Sarajevu, HKD Napredak, Sarajevo, 2005., str. 271.

⁸⁵⁹ Matija Naletilić.

⁸⁶⁰ Schneeweis, Edmund: *Vjerovanja i običaji Srba i Hrvata* (s njemačkoga prevela Dubravka Hrastovec), Golden marketing - Tehnička knjiga, Zagreb, 2005., str. 104.

⁸⁶¹ Škrbić Alempijević, Nevena: *Inverzija spolova u hrvatskim pokladnim i svadbenim običajima*, Narodna umjetnost, 43 (2), Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb, 2006., str. 52.

⁸⁶² Matija Naletilić.

Meni bilo smišno, ženio mi se od strica sin i undan san ti ja jenga ta bila. Dadnu jengan nekakve kandžijice,⁸⁶³ moja draga, doli ima i lanca. Ne smi niko jengu poljubit. A oni momci okolo, nisu oni u svatovin nego oni iz sela što gledaju i oni se zaliću, zatrkuju se, oće jengu poljubit. A ako je poljubi kažu onda: „Progorila je, poljubio je.“ Da prostiš, i mene jedan poljubio. Nije to nikakva mana, cirkuzilo se,⁸⁶⁴ ali ne voli nijedna cura da je se privari, da je poljubi.⁸⁶⁵

Suton spominje sličan običaj, navodeći pritom kako bi grupa dječaka i muškaraca nastojala prirediti i drugačije *priškorke* svatovima. Ukoliko bi ta skupina prošla bez uspjeha, *jenge* bi podrugljivo zapjevale:

Hvala ocu na divojci

Hvala majci na jabuci

Hvala momcim' na poljupcim.⁸⁶⁶

Nakon što su izišle dvije *lažne mlade*, i kada je kum platio željeni iznos, prava mlada izlazi na vrata, svatovi izražavaju svoje zadovoljstvo i odobravanje pljeskom. Posušani se sjećaju običaja kada se živi pijetao ili kokoš vezala na barjak: *Ja sam se udavala 76. godine i tada toga više nije skoro ni bilo, u našim svatovim se to nije radilo, ali se sićam kad sam manja bila da su to radili. Uvik mi ža budi onoga pivca.⁸⁶⁷* Također, kada bi se mlada pridružila svatovima, čuo bi se pucanj iz puške, a vjerovalo se kako se na ovaj način odvrćaju zle sile.

Zatim se svatovi časte rakijom i sjedaju za stol te ručaju u mladinoj kući: *Sve iznesi prije iz kuće i pripremi za svatove, kupili se stolovi, klupe, suđe, viljuške, kašike po cilom selu. Kuvarica bi isto jedna bila i ostali bi pomagali u kuhinji.⁸⁶⁸* Po završetku ručka, svatovski starješina obavještava pratioce i svatove kako je vrijeme poći u crkvu. Prilikom polaska u crkvu, žena iz sela bi škropila svatove blagoslovljenom vodom.

⁸⁶³ Kandžija (tur. *kamçy*) – bič (v. Klaić, Bratoljub: *Rječnik stranih riječi*, Školska knjiga, Zagreb, 2007., str. 655).

⁸⁶⁴ *Cirkuzilo se-šalilo se.*

⁸⁶⁵ Spomenuta Iva Marić (1926.-2016.).

⁸⁶⁶ Suton, Jerko: *Vjerski život i običaji Zapadne Hercegovine*, Mostar (Umnožen rukopis. Primjerak se nalazi u Franjevačkoj knjižnici Mostar, inv. Br. 3912, sign. 39), 1968., str. 57.

⁸⁶⁷ Ispripovjedila Ana Širić.

⁸⁶⁸ Anđa Bakula.

13.7. Vjenčanje i odlazak mladenaca u zajednički dom

Obred vjenčanja često se održavao u dvanaest sati ili u nekim drugim poslijepodnevnim terminima. Po završetku obreda, uzvanici čestitaju mladencima na sklapanju braka, a mladići bi zatim uzjahali na konja i trkali se do mladoženjine kuće. Pratioci bi često popustili svatovima tako da netko iz svatovskih redova osvoji nagradu. Tko je prvi stigao, to bi za njega predstavljalo veliku čast i dobio bi poklon. Na konja bi mu objesili čarape, a njemu bi dali *bukliju*. On bi s *buklijom* u ruci jahao na konju i častio ostale pratiocice i svatove.⁸⁶⁹ Mlada je također jašući na konju prebacivala jabuku preko kuće i onda bi iz zobnice bacala lješnjake, orahe i bombone ako ih je bilo. Na prag kućnih vrata mladoj bi predali muško dijete, a ona bi ga poljubila i darovala vjerujući kako će se na taj način potaknuti rađanje muškoga potomstva. Zatim bi ušla u kuhinju i pokušala ubaciti jabuku u lonac. Međutim, kuharice paze da mlada u tome ne uspije: *Znam da je Iva tako kad je došla u Širića. Pritiskle kaže kuvarice kapke, a ona je ugledala tamo vodu što se za kavu kuva, ona samo gurni i ubaci. Kad kaže kuvarica: „Sad ćete počekat kad ćete kavu dobit.“*⁸⁷⁰ Ako bi mlada uspjela ubaciti jabuku u lonac u kojem se nešto kuha u kuhinji to bi značilo da je mlada snalažljiva: *Mlada se snašla i undan je dobro.*⁸⁷¹

U međuvremenu se vani, gdje ima najviše prostora, igra svatovsko kolo. Muškarci i žene se drže za ruke krećući se lagano u krug. Prvo jedan muškarac izabere ženu i s njom uđe u središte kola. Dok ostali dalje igraju kolo, njih dvoje stoje u krugu i pričaju. Ukoliko je muškarac uveo udanu ili već zaručenu ženu u središte kola, onda mu ostali iz kola zapjevaju:

*Alaj si se privario,
drugi ti je obljudio.*

Ako je netko odugovlačio s biranjem partnera, dovikivalo bi mu se:

*Cipele ćeš poderati,
para nećeš odabrati.*

Nakon što je momak izabrao, ostali kazuju kako je vrijeme da cura izabere:

⁸⁶⁹ Ispričala Iva Marić.

⁸⁷⁰ Anđa Bakula, rođena 1951. u Rastovači.

⁸⁷¹ Janja Bakula, rođena 1947. godine u Tribistovu.

*Ajde momak ti izadi,
a ti curo sebi nađi.*

Kada djevojka ostane sama u sredini kola, zapjevali bi joj:

*Ajde mala biraj para,
da vidim da li valja.*

Ako se unutar kola našao muškarac koji je puno viši od žene, čuli bi se stihovi:

*Ova tuga pregolema,
cura momku do ramena.*

Također se pjevalo:

*Sve odole do turbeta,⁸⁷²
nema veća dva gurbeta.⁸⁷³*

Ako su se unutar kola našli mladić i djevojka koji su se *zabavljali*, pjevalo bi se:

*Ovo dvoje bor zeleni,
vjenčali se do jeseni.*

Ukoliko su u kolo dospjeli dvoje vjenčanih ili za koje se znalo da će se uskoro vjenčati, njima bi se zapjevalo:

*Ovi dvoje kupus беру,
svojoj dici za večeru.*

Zatim netko uvede mladu ili mladoženju u kolo. Tko je od njih u kolu naposljetku uvede svoga odabranika. Potom svi zaplješću i zapjevaju:

⁸⁷² *Turbe* - grob, grobnica (v. Klaić, Bratoljub: *Rječnik stranih riječi*, Školska knjiga, Zagreb, 2007., str. 1384).

⁸⁷³ *Gurbet* - tuđin, stranac, skitnica (v. Klaić, Bratoljub: *Rječnik stranih riječi*, Školska knjiga, Zagreb, 2007., str. 507).

*Sad se vidi, sad se zna,
ko se kome dopada.*⁸⁷⁴

Navedenim se distihom ujedno završava igranje kola, a svatovi dalje nastavljaju plesati *trusu* i svirati usnu harmoniku.

Uzvanici se časte kavom i kolačima, a pred večeru se pratioci obično vraćaju natrag svojim kućama, dok samo svatovi ostaju na večeri. Međutim, bilo je i onih koji se nisu držali navedenog običaja: *Neko je vrime, a i u naše je vrime, bio običaj da se pratioci vraćaju navečer kući, a svatovi ostaju. Ma meni je to nekako bezveze bilo i ja sam se s Maćanom, puncem pokojnim, dogovorio da svi, i pratioci i svatovi ostaju na večeri.*⁸⁷⁵ Svadbeno veselje je trajalo dva dana. Oni koji su živjeli blizu mladoženjine kuće, odlazili su svojim kućama na počinak te se vraćali ujutro prisustvovati drugom danu slavlja, a oni koji su dolazili iz daljega mjesta, njima bi se pripremila postelja za spavanje.

Rano ujutro nakon prvog svadbenoga dana mlada se morala ustati prva i otići na bunar ili čatrnju zahvatiti vode, ostaviti jabuku na bunaru ili kruni čatrnje te odnijeti kući vodu. Običaj je također bio da mlada pospremi svačiji krevet u kući. U kući mladenaca se ponovno skupljala rodbina i susjedi, a mladenka bi cijelo vrijeme služila vodom: *Neko bi po pet puta zna zvat: „Daj mlada vode, daj mlada vode.“ Netko od šale, a netko samo da joj ne da mira, još ako je osta ljubomorana na nju.*⁸⁷⁶ Najčešće bi se svadbeno slavlje drugoga dana odviklo sve do večeri, a u Batinu je zabilježeno kako bi svatovi drugoga dana ostajali do iza *ćindije*, odnosno do dva sata poslijepodne.⁸⁷⁷

13.8. Darivanje mladenaca i uzdarje svatovima

Pratioci su poklone budućoj mladenki predavali u tjednu prije svatova ili na sami dan vjenčanja. Najčešće su to bile deke, posteljina ili nekakva druga kućanska potrepština.⁸⁷⁸ Kum i bliža rodbina su također donosili svoje doprinose poput pršuta, uštipaka i kolača.⁸⁷⁹ Svatovi su mladence darivali u novcu, a ovaj se običaj darivanja obično vršio pred sami kraj svadbenoga

⁸⁷⁴ Navedene stihove koji su se pjevali za vrijeme plesanja kola kazali su: Ana i Ivan Širić te Anđa, Janja i Frano Bakula.

⁸⁷⁵ Ispričao Ivan Širić.

⁸⁷⁶ Janja Bakula.

⁸⁷⁷ Ljubica Bakula.

⁸⁷⁸ Kazala Ana Širić.

⁸⁷⁹ Matija Naletilić.

slavlja. Kum i *jenga* preuzimaju zadaću *prikupljanja jabuke*, odnosno dara za mladence. Njih dvoje obilaze svatove, *jenga* nosi zobnicu i *tacnu* na kojoj se nalazi jabuka, a svaki svat kumu predaje određeni iznos novca. Kum zatim podigne taj iznos u zrak te kaže glasno koliko je tko dao. Prilikom podizanja novca u zrak kum bi iskoristio priliku te pohvalio onoga tko je dao dovoljno, primjerice: *Stric je da pedeset maraka, dobro se pokazala!* Ukoliko bi netko dao manje nego se od njega očekivalo, kum bi kazao: *A moga je i malo više.* Kum je obično poznao sve svatove, a mogao ih je prozivati na različite načine: *Kum je govorio obično - stric Mate je da toliko i toliko ili prijatelj, a može reć samo ime i prezime toga što je da pare.* Nakon što bi obznanio koliko je određeni svat dao novaca, kum bi novce stavio na *tacnu*, a *jenga* bi na novce stavila jabuku. Svatovi su se šalili dovikujući *jengi* da im *baci koju paru*. *Jenga* bi jabukom pritisnula novce te tako dokazala kako je ona svoju zadaću čuvanja novca shvatila ozbiljno. Nakon što su obišli sve svatove te skupili darove, *jenga* uzima novce s *tacne*, stavlja ih u zobnicu, predaje ih mladenki, a mlada ih zatim predaje svekru ili svekrvi. Zatim mlada daruje svatove. Svekri daruje obično *meculet*, deku, jastuk i posteljinu, a svekru, djeveru, kumu i starome svatu košulju. Ostale svatove daruje čarapama i *terlucima*.⁸⁸⁰

13.9. Pohodi nakon svadbenoga slavlja

Prve je nedjelje nakon svadbenog veselja bio običaj da mladini roditelji, sestre, brat i ostali iz obitelji, dođu mladenki u obilazak. Tu bi se počastili jelom i kavom. Drugu nedjelju nakon svatova mlada bi išla kod svojih roditelja. Za vrijeme prvoga odlaska roditeljskoj kući nakon vjenčanja, mladu bi pratila svekrva koja bi se ubrzo vratila natrag kući, a mlada bi ostala dulje. Ukoliko joj je bilo blizu, mlada bi se uvečer vraćala natrag kući, a ako joj je bilo dalje, onda bi noćila kod roditelja i ujutro se vraćala kući. Nastojalo se držati običaja da mlada do druge nedjelje ne odlazi kod svojih jer bi se u suprotnome mogla izvrgnuti osudama susjeda. Ukoliko bi češće odlazila u svoju roditeljsku kuću, a bez posebnoga razloga, pojedine bi starije žene to osuđivale te bi joj predbacivale govoreći kako *rđa roda traži*.⁸⁸¹

Već je spomenuto kako se na blagdan svetoga Stjepana obično pohodilo u mladinu roditeljsku kuću dok bi na blagdan svetoga Ivana mladini roditelji išli u pohode mladoženjinim roditeljima.

⁸⁸⁰ Isprispovjedila Ana Širić.

⁸⁸¹ Kazale: Ana Širić (djev. Bešlić) i Anđa Bakula (djev. Bešlić), obje rođene u Rastovači.

13.10. Neredovni način sklapanja braka, *umicanje* djevojke

Osim redovitoga načina sklapanja braka i običaja koji tome prethode, u Posušju je dolazilo do otmice, odnosno umicanja djevojke.

Tijekom turske vladavine bilo je poznato *Pravo prve bračne noći* prema kojem je aga imao pravo spavati s tek udanom ženom.⁸⁸² Dragić navodi kako je stoga u stolačkom kraju za vrijeme turske okupacije postojala svadba koja je zvana *krađa*. Na ovaj se način ženidba sklapala prije vjenčanja te se pokušalo izbjeći *Pravo prve bračne noći*.⁸⁸³

Zorica Vitez navodi tri vrste otmice: *fingiranu*, odnosno obostrano dogovorenu, zatim *djelomice dogovorenu* prema kojoj su najčešće s otmicom bili upoznati djevojka, mladić i njegovi roditelji dok djevojčini roditelji nisu znali da će doći do otmice, te *pravu otmicu*.⁸⁸⁴ Do fingirane, odnosno dogovorene otmice dolazilo je najčešće zbog izbjegavanja svadbenih troškova ili ubrzanja vjenčanja ako je djevojka ostala trudna. U zapisima o svadbenim običajima u Posušju, u najvećoj je zastupljenosti zabilježena djelomično dogovorena otmica. Ukoliko se djevojčini roditelji nisu slagali s njezinim odabirom budućega muža, mladić bi poveo nekoliko prijatelja te po noći otišao po djevojku bez znanja njezinih roditelja, dok su njegovi roditelji bili upoznati s otmicom. Nakon što bi vidjeli kako im je kćer *oteta*, često bi se roditelji potom složili s vjenčanjem te bi se djevojka već iste večeri vraćala u roditeljsku kuću kako bi se spremila za svatove. Ako bi ipak ostala noćiti, onda su morali ići kod biskupa izvaditi potvrdu.⁸⁸⁵ Pišući o životu i običajima Hrvata u Bosni i Hercegovini Buconjić navodi kako su se uvele određene crkvene kazne koje određuje svaki biskup u svojoj biskupiji, a u svrhu sprječavanja noćnoga odvođenja djevojaka.⁸⁸⁶ *Umicanja* su se događala i u slučaju kada je djevojka bila obećana drugome za kojega se na kraju nije htjela udati: *U Rakitnu je bio slučaj di su svatovi išli sve po redu do zadnjega dana i onda doša drugi, ukrade curu i odvede je sebi*.⁸⁸⁷ Međutim, dogovorene otmice nisu uvijek rezultirale vjenčanjem dvoje mladih:

⁸⁸² Dragić, Marko: *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 377.

⁸⁸³ Dragić, Marko: *Starinski svadbeni običaji u stolačkom kraju*, Stolačko kulturno proljeće, 15, Matica hrvatska, Stolac, 2017., str. 241-242.

⁸⁸⁴ Vitez, Zorica: *Hrvatski svadbeni običaji*, Golden marketing - Tehnička knjiga, Zagreb, 2003., str. 21.

⁸⁸⁵ Matija Naletilić iz Cerovih Dolaca.

⁸⁸⁶ Buconjić, Nikola: *Život i običaji Hrvata katoličke vjere u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 1908., str. 80.

⁸⁸⁷ Ivan Širić.

*U Docin je cura otišla s momkom, umakla se, i bila s njim tjedan dana i na kraju kad se ona vratila kući, doša drugi momak i redovno bila prošnja i svatovi. Taj momak što ju je umaka izvisio. Ona se slagala s time, a kasnije otišla s drugin.*⁸⁸⁸

Vesna Čulinović Konstantinović navodi primjer otmice u Gracu kod Posušja gdje se umaknuta djevojka prije vjenčanja vraća u roditeljsku kuću što je značilo da nije osramoćena.⁸⁸⁹ Drugi primjer, također iz Graca kod Posušja, pokazuje kako se ponekad djevojčini roditelji nakon otmice ne bi složili s vjenčanjem pa se djevojka nije smjela vratiti u roditeljsku kuću, čak ni po svoje stvari:

*Ona je s Graca i nisu joj dali njezini da ide za njega. Ona se zapikirala udat pa ti pričaj i tako se dogovorila s tin momkom i on je odveo posle mise. Čaća njezin za godinu dana nije progovorio s njon. Niti je ona išla tamo, niti oni vamo i tako su dugo bili. Nisu joj se dali vratit, e to je bilo grdno. Ma bilo ih je tako puno. Da se oni slažu, ona bi se vratila pa se spremila, ali oni se nisu složili i eto ti.*⁸⁹⁰

Sa smanjenjem utjecaja roditeljske volje na odabiranje budućega muža ili žene, ali i zbog crkvenih zakona te osuđivanja zajednice, nestao je običaj *umicanja* djevojke u posuškom kraju.

13.11. Osvrt na suvremene svadbene običaje u posuškom kraju

Dok su se u prošlosti mladi najčešće sastajali nakon nedjeljnih svetih misa, zatim na dernećima, sijelima i prilikom rada, danas su najčešća mjesta sastajanja mladih ugostiteljski objekti, odnosno lokali. U današnje vrijeme također postoje derneći, posebice su posjećeni oni

⁸⁸⁸ Isto.

⁸⁸⁹ Čulinović Konstantinović, Vesna: *Tradicija sklapanja braka otmicom u BiH*, Glasnik zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine, 48-49, Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1996., str. 164.

⁸⁹⁰ Kazala Anđa Bakula (rođ. 1927.), Batin, Posušje. Dragić navodi pjesmu koja progovara o tragičnim posljedicama majčine zabrane kćeri da bude s momkom kojega je mlada djevojka izabrala. Pjesma je zapisana u Batinu u Posušju: *Na obali mladi mornar, / nigdi nikog nema. / Samo draga u daljini, / koja mu je vjerna. / Sidi diva na obali, / grozne suze roni. K njoj dolazi mladi mornar, / pa joj progovori: 'Zašto plačeš divo bajna, / zašto suze roniš, / zašto nećeš draga dušo, sa mnom da govoriš?' / 'Ja bi s tobom govorila, / al mi ne da mama. / Ona meni vako veli: 'Ne ljubi mornara, / za njega je sinje more, / lađa-vjerna draga.' / Skočimo u ladnu vodu, / nek nas voda krije. / Zbogom ostaj mila majko, / nek ti žao nije. Skočimo u ladnu vodu, / nek nas voda nosi. / Zbogom ostaj mila majko, / nek ti Bog oprosti'* (Preuzeto iz: Dragić, Marko: *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine, lirika, epika, retorika*, MH u Sarajevu, HKD Napredak, Sarajevo, 2006., str. 219).

na spomendan svetoga Ilije (Ilindan) i blagdan Uznesenja Blažene Djevice Marije na nebo (Velika Gospa). Međutim, za mlade je u velikoj mjeri značajniji večernji izlazak u lokale.

Duga prošnja, velika sramota,⁸⁹¹ izreka je koja se danas ne može primijeniti. Mladić i djevojka budu u vezi, međutim, čeka se pravo vrijeme za prosidbu. Razloga za to ima više, a najčešći su čekanje sa završetkom fakultetskih obaveza ili pronalazak zaposlenja. Kada su se odlučili vjenčati, momak zaprosi djevojku te joj predaje zaručnički prsten, a vijest se o zarukama ubrzo proširi. Ovisno o željama i mogućnostima, mladi određuju datum vjenčanja o čemu uvelike ovisi dostupnost dvorane za vjenčanje. Većina želi da im vjenčanje i svadbeno veselje bude ljeti i to najradije subotom, zbog toga zagovaraju dvoranu za proslavu svadbenih svečanosti i do dvije godine unaprijed kako bi utvrdili željeni termin. U Posušju postoji više svadbenih dvorana kojima su mladenci i njihovi gosti u pravilu zadovoljni. Stoga se za održavanje svadbenoga veselja u posuškim dvoranama odlučuju budući mladenci i iz drugih krajeva Hercegovine, ali i iz Hrvatske. Tako se u Posušju u ljetnom razdoblju mogu čuti zvuci svadbenoga veselja svakoga dana.

Nakon što su zagovorili dvoranu, mladi odlaze na dogovor sa svećenikom koji ih upućuje u daljnje obaveze. Prije sklapanja kršćanskoga braka mora biti sklopljen građanski brak kod matičara koji se još naziva sudbeno vjenčanje. Sudbenom vjenčanju obvezno prisustvuju mladenci, te kuma i kum u ulozi svjedoka. Dok su u tradicijskim običajima posuškoga kraja kumovi bili dvojica muškaraca, od kojih je obično jedan od njih bio mladoženjin zet, u suvremenim svadbenim običajima mladoženja redovno bira muškarca za kuma, a mladenka žensku osobu. Na temelju podataka iz *Upitnica Etnološkog atlasa*, Milana Černelić potvrđuje pojavu kuma u paru u zapadnoj Hercegovini, navodeći pritom kako na spomenutom području ima dosta neistraženih krajeva.⁸⁹² U današnje vrijeme mladenci za kumove biraju nekoga tko im je blizak, a najčešće su to najbolji prijatelji.

Svećenik također upozorava mladence na obavezni tečaj za sakramentalni brak⁸⁹³ koji traje od tri do pet dana, ovisno o župi u kojoj će ga pohađati. Tečaj se može pohađati i u drugim župama, neovisno odakle su mladić i djevojka. Nakon tečaja mladi pristupaju zarukama pri kojima svećenik obavlja razgovor zasebno s mladom i zasebno s mladoženjom. Nekih mjesec dana prije samoga vjenčanja, mladić i djevojka počinju dijeliti pozivnice rodbini i prijateljima na kojima se može pronaći obavijest o vremenu vjenčanja te skupu svatova. Vjenčanje mladih

⁸⁹¹ Matija Naletilić iz Cerovih Dolaca.

⁸⁹² Černelić, Milana: *Odabrane pojave iz svadbenih običaja bunjevačkih Hrvata kao izvor za proučavanje njihove etnogeneze*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1997., str. 54.

⁸⁹³ Svećenici također prilikom obavijesti nakon nedjeljnih svetih misa najavljuju početak tečaja za sakramentalni brak u toj župi, a obavijesti se o tečaju mogu pronaći i na internetskim stranicama župe.

se navijesti na svetim misama u nedjelju prije vjenčanja, a budući su mladenci obvezni ispovjediti se.

Običaj relativno novijega nastanka, koji je u posuški kraj stigao putem medija, održavanje je djevojačke i momačke večeri. Ta večer se slavi u lokalima ili u samim kućama budućih mladenaca. Neki je slave nekoliko dana prije vjenčanja, drugi samu večer prije vjenčanja, a u svijesti mladih označava rastanak s djevojačkim, odnosno momačkim načinom života. Veliki dio *novijih* običaja nastao je pod utjecajem angloameričke kulture.⁸⁹⁴

Pred sam dan vjenčanja obično je mladina roditeljska kuća, ali i mladoženjina, puna rodbine, prijatelja i susjeda koji donose kolače za svadbu. Mladoj će tom prilikom netko donijeti poklon, dok će mladence uzvanici s mladoženjine strane darivati novcem uvečer za vrijeme svadbenoga slavlja. Također se na ovu večer ukrašava kuća i okućnica raznim ukrasima. Posebna se pažnja poklanja ukrašavanju stola u kući za kojim će mlada, mladoženja, roditelji, stari svat i kumovi nazdraviti šampanjcem. Na stolu se obavezno nalazi svijećnjak sa svijećama, kao i kasnije u svadbenoj dvorani na stolu za kojim će sjediti mladenci i kumovi. Najčešće se za ukrašavanje kuće, okućnice i aranžiranje švedskoga stola angažira *catering*. Na taj su način mladenci, a i njihova obitelj rasterećeni toga dijela te se mogu posvetiti drugim poslovima i dočekivanju gostiju.

13.12. Vjenčanje i svadbena proslava

Rano ujutro dovršavaju se zadnje pripreme za doček svatova. Od dvanaest se sati na radiju u programu *Svadbenih želja i čestitki* mogu čuti svadbene želje uz pjesme koje su mladencima zaželjeli obitelj, rodbina, prijatelji te susjedi, a nerijetko se pri kraju čuje i želja mladenke koja se zahvaljuje svojim roditeljima na svemu što su joj u pružili u životu.

Ukoliko djevojčina i mladićeva kuća nisu jako udaljeni, skup svatova kod mladoženje je oko četrnaest sati, dok mladina rodbina i prijatelji dolaze kod njezine roditeljske kuće oko petnaest sati. Svatovi se časte jelom i pićem te pjevaju i plešu uz pratnju harmonike ili manjeg tamburaškog sastava. Svatko od glazbenika može zatražiti posebnu glazbenu želju, a obično su to muškarci koji glazbenicima za uzdarje stavljaju novac na glazbeni instrument potičući ga time na još veselije sviranje. Najčešći je glazbeni instrument tijekom danjeg slavlja u posuškom kraju harmonika.

⁸⁹⁴ Vitez, Zorica: *Svadbeni običaji između globalnog i lokalnog*, Narodna umjetnost, 41 (2), Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb, 2004., str. 199.

Stari svat je najčešće mladoženjin ujak ili stric i on označava kada je vrijeme polaska *po mladu*. Zatim svi sjedaju u automobile i polaze prema mladinoj kući. Prvi su u koloni mladoženjini rođaci ili prijatelji među kojima se nalazi barjaktar koji drži zastavu tako da ona vijori kroz prozor automobila. U drugom se automobilu nalaze kum, mladoženjina sestra ili rodica te mladoženja. Kum obično upravlja vozilom, a ženska osoba u ruci nosi buket⁸⁹⁵ kojeg će kasnije predati mladenki. Neki svatovi čekaju s trubljenjem dok ne *preuzmu* mladu, međutim, često se već za vrijeme puta prema mladinoj kući mogu čuti zvuci trube automobila što poseban intenzitet poprima netom prije dolaska ispred mladine kuće. Navedeni običaj se može povezati s pravljenjem buke, odnosno pucnjevima iz puške u tradicijskim običajima posušškoga kraja. Vitez napominje kako ovakvi običaji imaju *magijske korijene* jer se vjerovalo kako buka razgani zle sile.⁸⁹⁶

Ovisno o prethodnom dogovoru, po mladu može otići kum ili djever u kuću te je dovesti mladoženji ili se odvija *kupovina mlade*. U drugom su slučaju pred mladnim vratima njezini ujaci, stričevi i tetci koji pregovaraju s kumom. Kao i u svadbenim običajima starijega datuma, na vratima se pojavljuju obično dvije *lažne mlade*. To mogu biti: neudata mladina sestra, rodica, prijateljica, ali i muškarac maskiran u žensku osobu. Nakon što je kum platio željeni iznos, na vrata izlazi prava mlada, kum je vodi do mladoženje i tada joj mladoženjina sestra ili rodica predaje buket cvijeća. Mlada, mladoženja, njihovi roditelji i kumovi ulaze u kuću te nazdravljaju šampanjcem te tada mladine neudate sestre ili rodice počinju s kićenjem svatova. Prvo okite one koji se nalaze u kući, počevši od mladenaca, zatim kumova i roditelja. Kum plaća cvijet za mladence, sebe i kumu. Djevojke potom kite i ostale svatove koji im za cvijet također ostavljaju novčani prilog dok pratioci ne plaćaju cvijet. Djevojke također ukrašavaju i automobile, a za to vrijeme se okupljeni časte jelom i pićem te pjevaju i plešu, kao i kod mladoženjine kuće, uz glazbenu pratnju.

Stari svat ispunjava svoju sljedeću zadaću te obavještava prisutne kako je vrijeme poći u crkvu. Obred vjenčanja najčešće se obavlja od sedamnaest do devetnaest sati. Svatovi i pratioci ulaze prvi u crkvu te zauzimaju svoja mjesta. Zatim ulaze dvoje male djece, dječak obično nosi prstenje na jastučiću te ih predaje svećeniku, a djevojčica nosi buketić kojeg zadržava. Dva su načina prilaska mladenaca oltaru, a ovisi o dogovoru njih samih. Prvi je način takav prema kojem mladoženja čeka pred oltarom, a mladenku ispraća njezin otac, dok je drugi

⁸⁹⁵ Riječ je o svadbenom buketu kojega je mlada sama izabrala i naručila.

⁸⁹⁶ Vitez, Zorica: *Hrvatski svadbeni običaji*, Golden marketing - Tehnička knjiga, Zagreb, 2003., str. 183.

način više zastupljen i taj je kada mladenci zajedno pristupaju oltaru. Mladence slijede kuma i kum. Vjenčanje je obično popraćeno sviranjem i pjevanjem svetih pjesama.

Nakon obreda vjenčanja, mladencima prvo čestitaju kuma i kum, zatim roditelji, obitelj i potom ostali svatovi. Mladenci se s kumovima zatim upućuju u župni ured te potpisuju potrebnu dokumentaciju, a ostali ih čekaju u blizini crkve kako bi se fotografirali s njima.

Običaj vraćanja kući mladenaca nakon vjenčanja se u većoj mjeri potisnuo, međutim, ukoliko je to slučaj, često se pridržava tradicijskog običaja bacanja jabuke preko kuće i bombona iz zornice. Nerijetko se u suvremenim svatovima na vanjskim vratima mladenki predaje muško dijete u naručje koje ona daruje. Noviji je pak običaj u kojem mladoženja prenosi mladenku na rukama preko kućnoga praga. U kući se mladenaca također nazdravlja šampanjcem, a vani se odvija svadbeno veselje do polaska u svadbenu dvoranu. Ulazak u dvoranu je obično od dvadeset do dvadeset i jedan sat. Mladence dočekuje vlasnik ili voditelj svadbene dvorane te ih upućuje u to gdje mogu stati dok im uzvanici, koji nisu bili na obredu vjenčanja, čestitaju na sklopljenom braku. Za dobro raspoloženje i najavu: ulaska kumova i mladenaca, prvoga plesa mladenaca, molitve prije večere i same večere, rezanje torte i zdravicu, bacanja kartonske ambalaže pića i buketa te najavu podjele darova zaslužan je glazbeni sastav kojeg su odabrali mladenci. Posuškim je mladencima iznimno važno pronaći kvalitetan glazbeni sastav koji će poticati uzvanike da iziđu na plesni podij što i samu svadbenu proslavu čini veselijom. Nakon što su uzvanici sjeli na svoja mjesta, imaju se prilike počastiti jelom i pićem. Za početak je to hladna plata s pršutom, sirom, kobasicom te francuska salata, kruh i uštipci. Kratko zatim voditelj glazbenoga sastava najavljuje ulazak kumova, potom mladenaca te poziva prisutne da ih pozdrave velikim pljeskom. Važan dio večernjeg dijela svadbene proslave u posuškom kraju je prvi ples mladenaca kojima se početkom druge pjesme pridružuju kumovi, roditelji i ostali uzvanici.

Netom prije nego će poslužitelji postaviti večeru na stol, već spomenuti voditelj glazbenoga sastava poziva oca mladoženje da izmoli Očenaš, a ostale prisutne da se ustanu. Nakon molitve glazbeni sastav počinje svirati i pjevati himnu Republike Hrvatske.

Rezanje torte neizostavan je dio svadbene proslave. U svečanom tonu te uz pjesmu *Glori glori Aleluja* poslužitelji donose pred mladence tortu koju oni zajednički režu. Kada se začuju stihovi, a koji spominju mladenkino ime: *Lipo ime X, X / Bog je živio / Mnogo ljeta sretna bila, bila / Mnogo ljeta živila*, mladenci i kumovi uzimaju čaše napunjene šampanjcem. Isti se stihovi pjevaju i mladoženji te na kraju: *Mnogo ljeta sretni bili, bili, mnogo ljeta živili*. Ispijanje šampanjca započinje s mladom, zatim mladoženjom te kumovima i to uz pratnju sljedećih

stihova: *Pij X*⁸⁹⁷ *pij, na tebe je red, ova čaša s medom neka ide redom. Grcaj, grcaj, grcaj, grcaj, crko od crkavaca. Zdravica se nastavlja:*

*I nikom nije ljepše neg je nam,
samo da je ovako svaki dan.
I nikom nije ljepše neg je nam,
samo da je ovako svaki dan.
I zato braćo, pimega dok ne pukne zora
To je stara navika hrvatskoga roda.
Pimega pimega sve do grada bilega,
pimega pimega sve do grada bilega.*

Zorica Vitez ističe činjenicu kako se u spomenutom trenutku nazdravljanja: *poznate kajkavske pjesme i zdravice mogu čuti i u drugim dijelovima Hrvatske, primjerice Dalmaciji.*⁸⁹⁸ Isti je slučaj i kod Hrvata u Hercegovini. Zdravice pripadaju usmeno-retoričkim oblicima, formom su češće minijature, međutim, neke od njih imaju i razrađenu fabulu.⁸⁹⁹

Kako redom ispijaju šampanjac, mladenci i kumovi isto tim redom razbijaju čaše. Običaj je panspermijskog karaktera. Vjerovalo se kako razbijanje čaša potiče stjecanje muškoga potomstva. Iako se vjerovanje nije zadržalo u svijesti naroda, običaj razbijanja čaša je uvelike prisutan u suvremenim svadbenim običajima. Također, ako tek udanoj ženi ili oženjenom muškarcu padne nešto od posuđa i razbije se, stariji će reći: *Bit će muško* misleći pritom kako će mladenci dobiti muško dijete.

Oko ponoći do jedan sat poslije ponoći poslužuje se pečenje nakon kojega slijedi podjela darova, a taj se dio naziva *prikupljanje jabuke.*⁹⁰⁰ Najčešći poklon kojim uzvanici darivaju mladence su novci, uglavnom je to već određena svota po kojoj bi se mogla *pokriti stolica*, a i

⁸⁹⁷ Mladenci se obično oslovljavaju imenom, a kum i kuma istoimenim nazivima.

⁸⁹⁸ Vitez, Zorica: *Hrvatski svadbeni običaji*, Golden marketing - Tehnička knjiga, Zagreb, 2003., str. 193.

⁸⁹⁹ Dragić, Marko: *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 511. Pored zdravica, skupini usmeno-retoričkih oblika pripadaju basme (bajalice, egzorcizmi, zaklinjanja), brojilice, brzalice, blagoslovi/molitve i kletve (v. isto, str. 504).

⁹⁰⁰ Primjetno je kako se često u tradicijskim svadbenim običajima spominje jabuka: prihvaćanje jabuke na ugovoru značilo je da djevojka prihvaća sklapanje braka s određenim mladićem, mladićeva je obitelj na zaruke uz novac nosila jabuku, mlada je trebala prebaciti jabuku preko krova kuće, zatim ubaciti ju u lonac u kuhinji dok su kuharice pazile da u tome ne uspije. Jabuka se nalazi na pladnju kojega nosi *jenga* dok s kumom obilazi svatove prilikom prikupljanja darova za mladence što se ujedno i naziva *skupljanje jabuke*. Također, drugoga dana svadbene proslave, mlada je morala otići na bunar, zahvatiti vode te ostaviti jabuku na bunaru. Zapisi o suvremenim svadbenim običajima ne spominju jabuku na ugovoru, zaručama niti darivanje zdenca vode jabukom. Ponekad je u suvremenim svadbama prisutno prebacivanje jabuke preko krova kuće. Običaj prikupljanja darova s jabukom na *tacni* u današnje je vrijeme potpuno iščeznuo, ali je u tradiciji ostao navedeni izraz *prikupljanje jabuke*.

da mladencima ostane nešto za početak zajedničkoga života. Za razliku od običaja kada se naglas čitao darovani iznos, u današnje se vrijeme novac mladencima predaje u kuvertama, često s ispisanom čestitkom koja mladencima ostaje za uspomenu. Prije podjele darova, poslužitelji nude kuverte za novce, u slučaju da ju je netko zaboravio. U međuvremenu su mladenci s kumovima iznijeli već pripremljena uzdarja za uzvanike. Najčešće su to gipsani anđelčići s magnetima ili mirisne svijeće u posebnim pakiranjima s ceduljicom na kojoj se nalaze imena mladenaca te datum vjenčanja.⁹⁰¹ Osim toga, pokloni mladenaca mogu biti i krunica, zatim ručnici te manja boca vina s ispisanom slikom mladenaca, njihovim imenima te datumom vjenčanja. Kumovi se zahvaljuju u ime mladenaca na svim darovima te najavljuju bacanje buketa.

Mladenka izlazi na podij, okreće se leđima djevojkama te baca buket. Buket hvataju samo neudate djevojke, a vjeruje se kako će se ona djevojka koja uhvati buket, sljedeća udati. Običaj je da mladoženja baca kartonsku ambalažu žestokoga pića, a onaj tko uhvati tu kutiju dobiva piće, ali i ples s djevojkom koja je uhvatila buket. Stariji uzvanici počinju napuštati dvoranu već nakon *jabuke*, dok pojedini mladići i djevojke nerijetko ostaju do ranih jutarnjih sati s mladencima i kumovima. Sutradan se u kući mladenaca ponovno okupljaju obitelj, rodbina, prijatelji i susjedi na jelo i piće.

⁹⁰¹ Gipsane anđelčice i svijeće izrađuju djeca s teškoćama u tjelesnom ili psihičkom razvoju.

14. Gange

Ganga je način pjevanja u kojem sudjeluju *pjevač* i *gangaši*. *Pjevač* započinje pjevati, a *gangaši* ga prate. Anđelko Mijatović koristi riječ *gangači*, oni *gangaju*, *priginju* ili *prate* pjevača, odnosno onoga koji *vodi*.⁹⁰² Zdenka Miletić navodi kako jedan pjevač počinje pjevati, a ostali ga prate slogovima *gan*, *gon*, *gen* ili *gin*.⁹⁰³ Anne-Florence Borneuf koristi već navedene termine *pjevač* i *gangaši* te navodi kako: *gangaši kaleme svoj glas preko pjevačevog kako bi formirali teksturu komponiranu većinom od sekundi*.⁹⁰⁴

O mjestu i vremenu nastanka gange, kao i o podrijetlu njezinoga naziva u literaturi postoje različite teorije. Godine 1973. Mijatović navodi dotadašnje prikaze o gangi. Spominje Branka Marića koji je za gangu rekao kako je to *stara naša pjesma s novim imenom* koja je oko 1900. godine iz Dalmacije došla u Hercegovinu.⁹⁰⁵ U skladu s time u narodu su nastali stihovi:

*Gango moja, ko te izmislija,
Škukur Mate, đava ga odnija.*⁹⁰⁶

U Rakitnu se pjeva varijacija dvostiha:

*Gango moja, ko te je iznijo.
Škukur Mate, svi ga dobro znate.*⁹⁰⁷

Mijatović dalje kao istraživače gangi navodi Rihtmana i Žganeca.⁹⁰⁸ Pišući o podrijetlu riječi *ganga*, Milan Nosić navodi kako je Rihtman preuzeo Marićevu tvrdnju o nastanku gange te da je dodao kako se to pjevanje proširilo do Prozora i Kupresa. Žganec je zatim preuzeo Rihtmanovo mišljenje navodeći kako je ganga u zapadnu Hercegovinu počela ulaziti poslije

⁹⁰² Mijatović, Anđelko: *Ganga (pismice iz Hercegovine, Imotske krajine, od Duvna, Livna i Kupresa)*, Naša ognjišta, Duvno, 1973., str. 17.

⁹⁰³ Miletić, Zdenka: *Jeka s hercegovačkog krša*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb/Duvno, 1988., str. 55.

⁹⁰⁴ Borneuf, Anne-Florence: *Zajedničko zadovoljstvo i individualni trnci. Pjevati i slušati gangu (Pjevanje iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine)*, Motrišta, Matica hrvatska, Mostar, 2015., str. 108.

⁹⁰⁵ Marić također navodi kako *oko Imotskog i Posušja imamo najdotjeranije uzorke te pučke kreacije* (Preuzeto iz: Mijatović, Anđelko: *Ganga (pismice iz Hercegovine, Imotske krajine, od Duvna, Livna i Kupresa)*, Naša ognjišta, Duvno, 1973., str. 9-10).

⁹⁰⁶ Mijatović, Anđelko: *Ganga (pismice iz Hercegovine, Imotske krajine, od Duvna, Livna i Kupresa)*, Naša ognjišta, Duvno, 1973., str. 24.

⁹⁰⁷ Iva Srebrović (1942.), Rakitno, Posušje.

⁹⁰⁸ V. Mijatović, Anđelko: *Ganga (pismice iz Hercegovine, Imotske krajine, od Duvna, Livna i Kupresa)*, Naša ognjišta, Duvno, 1973., str. 13-21.

austrijske okupacije. Međutim, Nosić odbacuje navedenu teoriju te piše kako je riječ ganga *ilirski supstratni leksem u hrvatskom jeziku*. Navodi kako potječe od riječi *kang* što je označavalo pjesmu, da bi kasnije u nekim mjestima dobila preneseno značenje: *veselje, zabavu, buku*.⁹⁰⁹ Ankica Petrović uvažava *tumačenje značenja termina ganga albanskom riječju za pjesmu këngë, ili kangë (gege dijalekt), proizašlu iz latinske riječi cantare*.⁹¹⁰ Razlog tome je što je područje gdje se danas ganga susreće bilo *stjecište ilirske kulture* te se na tom području također susreću i drugi izrazi *ilirsko/latinskog podrijetla*.⁹¹¹

Godine 2014. Mijatović kao prihvatljiva rješenja navodi teorije jezikoslovaca Vojmira Vinje i Alemka Gluhaka. Vinja riječ *ganga* dovodi u vezu s *talijansko-američko-engleskim* izrazom *gang* što označava *skupinu, družbu, koja je bila u uporabi u lučkih radnika i u hrvatsko jezično područje najvjerojatnije je ušla iz tršćanskoga zaljeva*. Na Korčuli i na Visu ta je imenica zabilježena u značenju *veselo društvo, pijanka, provod*, a glagol *gangati* u značenju *lumpati, provoditi se*. U Trogiru su zabilježene riječi *gãnga* i *gânga*. *Gãnga* označava način pjevanja, a *gânga* *zabavu, veselicu*. Gluhakovo mišljenje je da je razvoj značenja išao: *veselo društvo > društvo koje veselo pjeva > ono što društvo pjeva > posebna vrsta pjesme*.⁹¹² Budući da je dolazilo do susreta između Zabiokovljana i Primoraca te otočana, bilo poslovno ili nekim drugim prigodama, Mijatović zaključuje kako se na taj način s otočnih i primorskih područja naziv *ganga* proširio u Zabiokovlje.⁹¹³ Međutim, pišući o *izkonoslovlju* riječi *ganga*, Ante Kraljević negira mogućnost *englezko-talijanskog izkonoslovlja*.⁹¹⁴

Mišljenja autora koji su se bavili ili koji se u današnje vrijeme bave o pitanju porijekla naziva gange razlikuju se. Stoga se ne može sa sigurnošću tvrditi o nastanku njezina naziva.

Godine 2009. *ganga* je upisana u listu zaštićenih nematerijalnih kulturnih dobara Republike Hrvatske⁹¹⁵ čime je prepoznata i potvrđena njezina vrijednost u sklopu hrvatske nematerijalne kulturne baštine.

Kada je riječ o pjevanju gange u posuškom kraju, Ante Oreč, rođen 1883. godine u Posuškom Gracu, kazao je kako se *ganga* počela pjevati oko 1890. godine, a stanovnici

⁹⁰⁹ Nosić, Milan: *Podrijetlo riječi ganga*, Motrišta, 18, Matica hrvatska, Mostar, 2000., str. 88.

⁹¹⁰ Petrović, Ankica: *Estetske kontraverze gange*, Susreti, 8, Matica hrvatska, Grude, 2014., str. 264.

⁹¹¹ Isto.

⁹¹² Mijatović, Anđelko: *Ganga (pismice iz Hercegovine, Imotske krajine, od Duvna, Livna i Kupresa)*, Naša ognjišta, Duvno, 1973., str. 219.

⁹¹³ Mijatović, Anđelko: *Ganga – neke osnovne značajke, vrijeme i prostor*, Susreti, 8, Matica hrvatska, Grude, 2014., str. 219-220.

⁹¹⁴ Kraljević, Ante: *Izkonoslovlje riječi ganga*, Susreti, 8, Matica hrvatska, Grude, 2014., str. 229.

⁹¹⁵ *Ganga ima status nematerijalnog kulturnog dobra*. <https://uz-gangu-i-bukaru.com/content/ganga-ima-status-nematerijalnog-kulturnog-dobra>. (pristupljeno 20. siječnja 2020.).

Posuškoga Graca i Batina koji su rođeni između 1865. godine i 1885. kazali su kako se početak pjevanja gange može smjestiti u razdoblje od 1890. do 1900. godine.⁹¹⁶

Gangu mogu pjevati muškarci i žene, a stihovi gange obično su deseterci. U radu su gange klasificirane prema glavnim motivima: o gangi i pjevanju, gange ljubavne tematike i ostale gange koje obuhvaćaju više različitih tema. Kazivači zapisanih gangi navode se u bilješci nakon navođenja posljednje gange.

14.1. O gangi i pjevanju

Iako se danas pjevanje gange može čuti rjeđe nego što je to bio slučaj u prošlom stoljeću, ganga se na posuškom području promatra kao neizostavan dio kulturne tradicije pa se i danas mogu čuti stihovi:

*Gango moja, mili običaju,
svi te vole u mom zavičaju.*

*Zapjevajmo, pjevat je milina,
i naša je pjevala starina.*

*Gango moja, gangaju te mladi,
o našoj se tradiciji radi.*

Pišući o gangi, Nikola Buble napominje kako ona ne predstavlja: *nekontrolirano deranje, nekultivirano pjevanje, falš pjevanje već prije svega izraz glazbenog svijeta različitoga od onoga koji je oblikovan pod snažnim utjecajem tradicionalne zapadne europske glazbene kulture.*⁹¹⁷

Zaljubljenici gange u Posušju potvrđuju navedeno govoreći kako pjevanje gange nije obično deranje te da pjevači i pratitelji moraju imati dobar i čist glas.⁹¹⁸

⁹¹⁶ Kraljević, Ante: *Izkonoslovlje riječi ganga*, Susreti, 8, Matica hrvatska, Grude, 2014., str. 224-228.

⁹¹⁷ Buble, Nikola: *Ganga u kontekstu svekolike autohtone folklorne glazbe Dalmatinske zagore i zapadne Hercegovine*, Imotski zbornik, 1, Matica hrvatska, Imotski, 1992., str. 145-146.

⁹¹⁸ Kazao Ivan Širić.

Stihovi gange nastajali su na temelju iskustava iz svakodnevnih životnih situacija te su se najčešće prenosile usmenim putem. Koliko je posuškim gangašima značajan taj način pjevanja svjedoče sljedeće gange:

*Gango moja, gangala te nebi
da se nisam rodila u tebi.*

*Gango moja, ja se divim tebi,
lud bi bio tko bi zamjerio.*

*Volim tebe zapivati gango,
nego plesat valcer ili tango.*

*Pjevat hoću i hoću galamit,
nema toga tko će mi zabranit.*

Ganga se pjevala prilikom raznih slavlja, primjerice na dernecima, za vrijeme svadbenih veselja i na sijelima. Posebice su ponosni oni pjevači čiji glas može izdržati duže pjevanje:

*Da je silo od svečera do zore,
moje grlo pripivati more.*

Godine 1986. izdana je audiokaseta *Posuška ganga* na kojoj se mogu čuti gange koje pjeva Jure Begić s pratiteljima.⁹¹⁹ U posuškom su kraju Begići na glasu kao iznimno dobri pjevači, tako je nastala ganga:

*Niko ne zna zapivati bolje,
ko Begići kad su dobre volje.*

O pjevanju gange u ostalim životnim situacijama govore sljedeći zapisi:

Gango moja, gangali te momci,

⁹¹⁹ *Gange iz Posušja*. <http://www.ganga.hr/index.php/glazbena-izdanja/item/350-gange-iz-posusja>. (pristupljeno 22. siječnja 2020.).

svaki svojoj idući djevojci.

*Gango moja, gangali te stari,
pa su zato postali bećari.*

*Pjevaj, ori, golube u gori,
tko je tužan nek se ragovori.*

*Pjevaj seko, nek se ori strana,
nek se čuje do moga dragana.*

*Milo mi je zapivat veselo,
i kroz svoje i kroz tvoje selo.*

14.2. Gange ljubavne tematike

Brojni su zapisi gangi ljubavne tematike. Općenito o ljubavi govore dvostisi:

*Ko se voli pa mu ne uspije
i to mu je bolje da ga nije.*

*Ljubav mori i u grob sprema,
sretan ti je ko ljubavi nema.*

U ljubavne se gange također mogu uvrstiti gange koje djevojke pjevaju (o) momcima te gange koje momci pjevaju (o) djevojkama.

14.2.1. Djevojke (o) momcima

Djevojke pjevaju izravno se obraćajući svojim simpatijama, ili govoreći o njima:

*Ja ću pivat, a ti dragi prati,
u pjesmi ti naj volim kazati.*

*Oćeš poznat dragi grlo moje,
kad zapiva ispred kuće tvoje.*

*Moj dragane anđeo iz crkve,
ja ću za te, nek ti mater crkne.*

*Koviljane ko ti kosu redi,
pa mi na njoj ostaju pogledi.*

*Ja san svojoj obećala loli,
dok sam bila u osnovnoj školi.*

*Ja malena, lola malo veća,
lovimo se već godina treća.*

*Kaže dragi čaraju ga vile,
nisu vile nego oči moje mile.*

*Moj dragane ako si zadrima,
nasloni se na moja kolina.*

*Volim momku nego majko tebi,
ti me ovako milovala ne bi.*

Mnogi su momci služili vojsku, a za to su ih vrijeme djevojke čekale i pjevale:

*Piši dragi na listu od kruške,
bole li te ramena od puške.
Ja ću tebi na bukovoj grani,
kako mi je u Perkovoj strani.*

*Sjeti me se dragane u vojsci,
ja ću tebe kad gangaju momci.*

*Moj u vojsci ja mu brojine dane,
grijota je da druge zapane.*

*Služi dragi vojsku bolujući,
ne dolazi privremeno kući.*

Pri odabiru budućega muža, djevojke su obraćale pozornost na selo iz kojeg on dolazi:

*Koso moja, kud si se uvila,
u koje bi selo najvolila.*

Smatralo se kako je sretna ona djevojka koja se uda za momka iz svoga sela:

*Moj komšija ne daj me iz sela,
bit ću tvoja golubica bijela.*

*Moj komšija žarko sunce s neba,
dok je tebe drugi meni ne treba.*

U narodu su nastale gänge u kojima djevojke izražavaju svoje protivljenje odlasku u određeno selo:

*Neću majko u Topića živa.
Nema vode, izgorit će criva.*

*Čuvat ću ti mila majko ovce,
ne daj mene u Cerove Doce.*

Iako bi djevojka bila zadovoljna svojim odabirom muža, za nju bi bilo teško ukoliko bi se udala u loše selo:

*Privari me momak i odijelo,
pa ja odo u najgore selo.*

Gangom su djevojke momcima izražavale i odbijanje:

*Prsten i vera oboje se daje,
vala momci, nisam za udaje.*

*Dođi dragi, piši propalo je,
nisi više milo zlato moje.*

*Ja draganu rekla da ga neću,
dala otkaz ko na preduzeću.*

Djevojke su također pjevale o nesretnom završetku ljubavne veze kao i o pogrešnom odabiru momka ili muža:

*Moj dragane javorovo drvo,
što me nisi ostavio prvo.
Nego si me ostavio sada
kad ja više nisam cura mlada.*

*Sjeti se dragi, ti se ne sjetio,
koga imaš, kog si ostavio.*

*Moj dragane, bio i nema te,
srce moje ne zaboravlja te.*

*Dragi zbogon i evo ti ruka,
srce puca ko zrila jabuka.*

*Nisam znala do ove godine,
da je ljubav teža od groznice.*

*Ja ljubila, nisam ni gledala,
najgoreg jada sam odabrala.*

*Da sam znala ne bi se udala,
nit bi se ikad ženom zvala.*

Nerijetko su gänge ljubavne tematike šaljivoga sadržaja:

*Iđe dragi, piva ko trojica,
kad na vrata, nema ko zobnica.*

*Moj dragane, malešan ko jare,
kud god ideš triba ti magare.*

*Moj dragane, zrno kukuruza,
ja te volim samo zbog cirkuza.*

*Moj dragane, zamuzen ko tele,
nikad ti se oženiti ne vele.*

*Moj dragane, čin si se ponio,
koston plavon i maniton glavon.*

*Šalaj se, dragi izmodira,
ko zelena cima od kompira.*

*Pitaju me za mojega rutu,
eno mi ga na autoputu.*

*Doša dragi i doveo ćuku,
obojica jednaka u struku.*

*Doša dragi oće da me ljubi,
priklanjska mu pura oko zubi.*

*Moj ti dragi nema s kim da šeta,
kupit ću mu štogod magareta.*

*Lip moj Mile, da mu mane nije,
puten ide, na draču se smije.*

14.2.2. Momci (o) djevojkama

Momci su također stihovima gange izražavali svoju zaljubljenost ili naklonost prema određenoj djevojci, a najčešće bi se curi obraćali riječju *mala*:

*Mala moja, ko te taku stvori,
srce moje za tobom oboli.*

*Ja sam tebe zamirio mala,
kad si noge na Ričini prala.*

*Mala moja, evo mene k tebi,
svi me vrazi ustavili ne bi.*

Služenje vojnoga roka značilo je privremeni rastanak dvoje zaljubljenih, stoga je česta tema gangi vezana uz odlazak u vojsku:

*Ja u vojsku, moja mala plače,
utješi je mili rodijače.*

*Moj kolega i moj rodijače,
pozdravi mi malu da ne plače.*

*Nemoj mala da bi se udala,
ako bi me vojska zadržala.*

Ja u vojsku, mala mi u glavi,

kad se vrati(h), ja je zaboravi.

Muškarci su dolazili djevojkama ispod prozora te su se nadali kako će im djevojka otvoriti prozor. To bi značilo da cura ima naklonost prema određenom muškarcu. Na temelju tih događaja, nastala je ganga:

*Curin prozor potopila voda,
di je bilo dolaziti zgoda.*

Iako je tema nesretnog završetka ljubavi češće prisutna u zapisima gangi koje pjevaju djevojke, muškarci također gangaju:

*Žali mala što si me imala,
kad me nisi sačuvati znala.*

*Volila me, ne volila mala,
tvoja me je ruka milovala.*

*Rodijače, privari me moja,
rodice su, i tebe će tvoja.*

Zapisi gangi u posuškom kraju koje pjevaju muškarci odražavaju ljubavne osjećaje u manjoj mjeri nego gange koje pjevaju djevojke. Tome svjedoči i sljedeća ganga u kojoj muškarac govori djevojci da ne ljubi drugoga kao njega, a kao razlog navodi moguće počinjenje grijeha:

*Nemoj mala, nemoj radi grija,
da te ljubi drugi kao i ja.*

Pjevaju se i šaljive gange:

*Mala moja, kad zazvone zvona,
tebi crkva, meni gostiona.*

*Ja se mala zaljubio u te,
kono baba u daleke pute.*

14.3. Ostale gange

Više je različitih tema o kojima gange pjevaju. U posuškom se kraju, pored spomenutih, često susreću: gange (o) majci, gange (o) svekrvi, nevjesti i zaovi, zatim gange o odlasku u Njemačku te gange u kojima se spominju određena sela i njihovi stanovnici:

14.3.1. Gange (o) majci

*Mila majko, nije tebi lako,
ja ti jedan, pa ti naopako.*

*Opjevat ću brda i doline,
čuj me majko, nećeš dogodine.*

*Udat ću se što god mognen dalje,
da ne čujen materine graje.*

*Mila majko, udaj me nejaku,
kad ostarin, neće niko baku.*

14.3.2. Gange (o) svekrvi, nevjesti i zaovi

*Svekrvice budi mi ko ćeri,
ja ću tebi ko miloj materi.*

*Svekrva mi našla manu čelu,
a ja njome što oda po selu.*

Svekrvice korijen od ljubice,

daj mi jednog sina od trojice.

*Kad se udam i pođem u drva
ja ću zadnja, svekrva će prva.*

*Svekrvice vala ti ko ženi,
jesi li se nalajala meni.*

*Svekrva mi lipi pozdrav šalje,
od mog sina, odmakni se dalje.*

*Modiraj se moja zavo damo,
još ćeš bolje kad ja dođem tamo.*

*Čudila se i gora i trava,
pobile se nevista i zava.*

14.3.3. Gange o odlasku u Njemačku

*O Njemačko, ti se propuntala,
dosta si mi gorka jada zadala.*

*O Njemačko, vragu tvoje marke,
mene dragi ostavi kod majke.*

14.3.4. Gange o selima i seljanima

*Selo moje i kroza tebe cesta,
od tebe mi nema ljepšeg mjesta.*

*Lipo moje selo Rastovača,
u tebi raste samo kupina i drača.*

Nema sira bez rakitske prpe,

niti pivanja bez bekijskog drpe.

*Nema sira bez rakitske prpe,
niti momka bez Marijana brke.*

*U Sutini kamen na kamenu,
uvik im uže o ramenu.*⁹²⁰

Mijatović u svojoj zbirci donosi nekoliko gangi vezanih uz mjesta i stanovnike posušškoga kraja.⁹²¹

U današnje se vrijeme na području Posušja ganga može čuti u znatno rjeđim prigodama nego je to bio slučaj u prošlom stoljeću. Pjeva se najčešće za vrijeme pojedinih slavlja, primjerice na proslavi dana svetoga Ilije, Velike Gospe, a njezini se stihovi ponekad mogu čuti za vrijeme svadbenih veselja. Također, skupina posuških pjevača gange sastaje se svakoga utorka na određenom mjestu. Skupina se sastoji od petnaestak zaljubljenika u gangu, a većina je u šezdesetim ili sedamdesetim godinama. Ponekad im se pridruže gangaši iz drugih područja, primjerice iz Dalmacije, Širokoga Brijega i drugih mjesta. Uz spomenutu skupinu starijih gangaša, Hrvatsko-kulturno umjetničko društvo fra Petar Bakula iz Posušja njeguje te nastoji očuvati tradiciju pjevanja gange.

⁹²⁰ Gange su kazali: Marina Dumančić, rođ. 1971., a zapisala ih je njezina kćer Diana Dumančić, rođ. 1997., Rakitno; Branko Ramljak, rođ. 1950. kazao Ivani Bašić, rođ. 1984., posuški Čitluk, Iva Srebrović, rođ. 1942., Rakitno, Ana Širić, rođ. 1956., Posušje i Ivan Širić, rođ. 1951., Posušje.

⁹²¹ V. Mijatović, Anđelko: *Ganga (pismice iz Hercegovine, Imotske krajine, od Duvna, Livna i Kupresa)*, Naša ognjišta, Duvno, 1973., str. 100, 105, 219, 220, 243, 245, 252, 253, 259, 261, 264, 269, 294, 295, 348.

15. Mikrostrukture

Mikrostrukture su formom najkraći oblici koji se pojavljuju u usmenoj književnosti. Dragić u mikrostrukture svrstava poslovice i zagonetke.⁹²² Botica kao najvažnije *jednostavne oblike* navodi poslovice i zagonetke te spominje nazive *male literarne forme* i *književni minimalizam*.⁹²³ Nadalje, upozorava kako: *jednostavna (ili minijaturna) forma ne znači i minijaturni vrijednosni sud jer ti oblici – poslovica (i drugi poslovični oblici/izričaji) i zagonetka, po svojoj izražajnoj, stilskoj i funkcionalnoj osobitosti nisu vrijednosne kategorije*.⁹²⁴

U radu se mikrostrukture odnose na usmenoknjiževne oblike poslovice i zagonetke. Poslovice su se često koristile kada bi se nekoga htjelo uputiti ili upozoriti na određeni način ponašanja dok su zagonetke služile za zabavu i razvijanje načina razmišljanja. Kao i ostali usmenoknjiževni oblici, zapisane poslovice i zagonetke odražavaju uvjerenja i način djelovanja stanovnika posušškoga kraja te kao takve predstavljaju bogatstvo pri razumijevanju tradicijske kulture istraživanog područja.

15.1. Poslovice

Poslovica je najkraći usmenoknjiževni oblik zbog čega se svrstava u *jednostavne oblike* ili *mikrostrukture*, a čija se posebnost očituje u njezinoj širokoj rasprostranjenosti.⁹²⁵ Škara kao prijedlog definicije poslovice navodi:

Poslovica je govorna i pisana forma koja spada u mikrostrukture i koja ima, između ostalih, važnu didaktičku, poučnu funkciju u jeziku, a utemeljena je na tradiciji. Ona obično uopćava životne pojave, ima relativno ustaljenu površinsku strukturu koju prate specifična prozodijska obilježja (rima, aliteracija i sl.). Koristi se doslovnim i prenesenim značenjem.⁹²⁶

Botica piše kako poslovicu kao *životnu istinu* potvrđuje:

⁹²² Dragić, Marko: *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine, proza, drama i mikrostrukture*, MH u Sarajevu, HKD Napredak, Sarajevo, 2005., str. 293.

⁹²³ Botica, Stipe: *Povijest hrvatske usmene književnosti*, Školska knjiga, Zagreb, 2013., str. 488.

⁹²⁴ Isto.

⁹²⁵ Kekez, Josip: *Poslovice i njima srodni oblici*, Zavod za znanost o književnosti. Zagreb, 1984., str. 7.

⁹²⁶ Škara, Danica: *Glas tradicije*, Ziral, Mostar-Zagreb, 1997., str. 12-13.

njezino dugovječno trajanje s istim ili približno istim smislom i značenjem za čovjeka općenito,⁹²⁷ navodi kako je poslovice: kolektivna mudrost te je definira kao: sretno sročenu opću istinu koju formulira pojedinac, ali je njezino funkcioniranje povezano s vrijednosnim sustavom cijele zajednice.⁹²⁸

Kada je riječ o prisutnosti poslovice u svjetskoj književnosti, Dragić navodi kako je prvo veliko djelo staroegipatske književnosti, Ptahotepove *Pouke mudrosti* prožeto poslovicama. Nadalje, poslovice sadrži i staroegipatski zbornik *Pjesme s rijeke*, sumersko-babilonsko-asirski *Ep o Gilgamešu*, staroindijsko-sanskrska sveta knjiga *Vede*, a bogatstvo poslovice se očituje također u *Bibliji*,⁹²⁹ *Talmudu* i *Kur'anu*. Tradiciju upotrebe poslovice nastavlja antička *Grčka civilizacija* te stari Rimljani. U srednjem su vijeku nastali zbornici poslovice *Adagia* i *Dicteria*. Poznato je djelo *Pohvala gluposti* Erazma Roterdamskog u kojemu su također prisutne poslovice. U petnaestom se stoljeću razvija znanost koja proučava poslovice, a koja nosi naziv *paremiologija*. Izučavanje poslovice na europskom prostoru pojačalo se tijekom šesnaestoga i sedamnaestoga stoljeća.⁹³⁰

Glede povijesti bilježenja poslovice na hrvatskom području, pored srednjovjekovnih dokumenata u kojima se navode poslovice, važno je spomenuti Dubrovčanina Benedikta Kotruljevića koji je u petnaestom stoljeću u svoje ekonomsko djelo o politici uvrštavao poslovice te Šibenčanina Juraja Šišgorića za kojega se smatra kako je nekoliko godina nakon Kotruljevićeva djela oblikovao samostalnu zbirku poslovice koja, međutim, nije sačuvana. Prva samostalna sačuvana zbirka poslovice nastaje u sedamnaestom stoljeću za koju se vjeruje da ju je utemeljio Đuro Matijašević, a koju je uredio u osamnaestom stoljeću njegov nećak Ivan Marija Matijašević pod nazivom *Proričja slovinska*.⁹³¹ Mnogi su kasniji hrvatski pisci uvrštavali poslovice u svoja djela,⁹³² među kojima je i fra Petar Bakula rodnom iz Batina kraj Posušja. U *Prilogu analizi paremiološkog blaga fra Petra Bakule*, Maja Opašić analizira

⁹²⁷ Botica, Stipe: *Lijepa naša baština: književno antropološke teme*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1998., str. 96.

⁹²⁸ Botica, Stipe: *Povijest hrvatske usmene književnosti*, Školska knjiga, Zagreb, 2013., str. 489.

⁹²⁹ Botica piše kako su teme biblijskih poslovice najčešće vezane uz pojmove: *Bog, čovjek, mudar, sreća, život i smrt* te dalje navodi kako su navedene teme *pretpostavka i za hrvatsko poslovično stiliziranje* (v. Botica, Stipe: *Biblija i hrvatska kulturna tradicija*, Vlastita naklada, Zagreb, 1995., str. 126).

⁹³⁰ Dragić, Marko: *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine, lirika, epika, retorika*, MH u Sarajevu, HKD Napredak, Sarajevo, 2006., str. 295-296.

⁹³¹ Kekez, Josip: *Poslovice i njima srodni oblici*, Zavod za znanost o književnosti, Zagreb, 1984., str. 15-18.

⁹³² O ovome više: Kekez, Josip: *Poslovice i njima srodni oblici*, Zavod za znanost o književnosti, Zagreb, 1984., str. 15-49; Kekez, Josip: *Poslovice, zagonetke i govornički oblici*, Matica hrvatska, Zagreb, 1996., str. 20-44; Dragić, Marko: *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine, lirika, epika, retorika*, MH u Sarajevu, HKD Napredak, Sarajevo, 2006., str. 295-296.

uvodno poglavlje *Uprave i poslovice obćenog življenja* prvog dijela *Politike za svakog čovika* fra Petra Bakule. U tom je poglavlju Bakula iznio 268 *poučnih savjeta* u obliku poslovice, sentencija, izreka i frazema, a pored tema: *život, smrt, sreća, nesreća, bogatstvo*, pojavljuju se savjeti vezani uz *bračni život, međuljudske odnose, odnose prema radu*.⁹³³

Godine 1996. Škara piše kako su poslovice i u suvremenom izražavanju zadržale svoju važnost: *One govoru daju sugestivnost, preciznost, te omogućuju iskazivanje metaforičkog, prenesenog značenja*. Upotrebljavaju se u novinarstvu, reklamnim porukama, suvremenoj glazbi te politici.⁹³⁴

Termin *poslovica* dolazi iz ruskoga jezika te se u hrvatskome jeziku ustaljuje u 19. stoljeću.⁹³⁵ Dragić piše kako su se u hrvatskoj povijesti književnosti za poslovice koristili termini: *proričja, priričja, pririč, priričak, mudroslovice, izreke; gnomi, sentence, sentencije*.⁹³⁶

Osvrćući se na poslovice u Imotskoj krajini, fra Silvestar Kutleša u svojoj monografiji navodi kako ondašnji narod ne koristi termin *poslovica* već *besida*.⁹³⁷ Sakupljajući poslovice na posuškom području, utvrđeno je kako stariji kazivači također za poslovicu često rabe termin *besida*.

Kekez dijeli poslovice na: *izreke, dijaloške poslovice* ili *poslovice-pitalice, poslovice-anegdote* ili *poslovice-pričice* i *paremiologizme* u koje uvrštava *frazeologizme, poredbe* i *metafore*.⁹³⁸ Dalje navodi primjere poslovice klasificirajući ih u deset značenjskih polja: *društveno, etnološko, filozofsko, kalendarsko, moralno, politološko, povijesno, profesijsko, psihološko* i *vjersko*.⁹³⁹ Poslovice se također mogu klasificirati prema *značenju, prema vremenu zapisivanja, abecedno* i *tematski*.⁹⁴⁰

Najvećim su dijelom poslovice u radu prikupljene 2010. godine te u studenome 2019. godine. Navode se abecednim redom. Objašnjenje vezano uz pojedine poslovice navest će se u

⁹³³ Opašić, Maja: *Prilog analizi paremiološkoga blaga fra Petra Bakule*, Zbornik o Petru Bakuli, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2013., str. 335.

⁹³⁴ Škara, Danica: *Uporaba pučke frazeologije u suvremenom jeziku (strategija prizivanja autoriteta tradicije)*, Govor 11 (1), Odjel za fonetiku Hrvatskoga filološkoga društva, Zagreb, 1996., str. 44-45.

⁹³⁵ Kekez, Josip: *Poslovice i njima srodni oblici*, Zavod za znanost o književnosti, Zagreb, 1984., str. 10.

⁹³⁶ Dragić, Marko: *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine, lirika, epika, retorika*, MH u Sarajevu, HKD Napredak, Sarajevo, 2006., str. 299.

⁹³⁷ Kutleša, fra Silvestar: *Život i običaji u Imockoj krajini*, (drugo izdanje), Matica hrvatska, Imotski; HAZU - Zavod za znanstveni i umjetnički rad u Splitu, Imotski, 1997., str. 477.

⁹³⁸ V. Kekez, Josip: *Poslovice, zagonetke i govornički oblici*, Matica hrvatska, Zagreb, 1996., str. 46-48.

⁹³⁹ V. isto, str. 61-176.

⁹⁴⁰ Dragić, Marko: *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 528.

bilješkama. Imena kazivača poslovice također će se navesti u bilješci, a nakon zapisa posljednje poslovice.

Popis poslovice

1. *Ako laže krava, ne laže rog.*
2. *Bit će i sraći gaće, samo kad će.*
3. *Bog pomoga puno ručica, ubio puno guzica.*⁹⁴¹
4. *Bogataš daje od onoga što ima, a siromah ono što ima.*
5. *Bolje da njegova krepa nego da se susjedova oteli.*⁹⁴²
6. *Bolje je s mudrim plakat, nego sa budalom pivat.*
7. *Bolje se zvati i rđava neka, nego dobra seka.*
8. *Čovik snuje, a Bog određuje.*
9. *Čuvaj se pasje krvi i ćuketije naravi.*
10. *Di čeljad nije bisna, ni kuća nije tisna.*
11. *Dobro nasapunano, napola obrijano.*
12. *Glad nema oči.*
13. *Guska vodu iz rašeta pije, blago onom tko pametan nije.*
14. *Ispeci pa reci.*
15. *Kad si jednon litionja, nema više zlatonja.*
16. *Kad te nazovu litionja, nema više zlatonja.*
17. *Kako si posija, tako ćeš i požet.*
18. *Ko prijatelja nađe, naša je blago.*
19. *Ko radi, ne boji se gladi.*
20. *Ko se čuva, i Bog ga čuva.*
21. *Ko liti laduje, zimi gladuje.*
22. *Ko spasi jedan život, ko da je spasio cili svit.*
23. *Koga nema na dilu, nema ni na dilo.*
24. *Koga ti komadon, on tebe bovanon.*⁹⁴³
25. *Koja ptica rano piva na kraju oplače.*

⁹⁴¹ Kazivačica nastavlja: *Kako će ti pomoć ručice, ako nema guzice.* Ako netko nekome pomaže svojim radom, njemu se treba platiti za urađeno.

⁹⁴² Kazivač također navodi varijaciju poslovice govoreći kako ima ljudi koji misle: *Bolje da moja krepa, nego da se njegova oteli.*

⁹⁴³ Ovdje se komad odnosi na kruh, a bovan na kamen.

26. *Kud god pođi, kući dođi.*
27. *Lipa besida i gvozdena vrata otvara, a ružna će svaka zatvorit.*
28. *Lipa rič otvara sva vrata.*
29. *Ljubav je struja koja drma cili svit.*
30. *Meka riječ prodre i u tvrdo srce.*
31. *Moreš šta oćeš, ali nećeš dokle oćeš.*
32. *Ne laje ćuko radi sela, nego radi sebe.*
33. *Ne traži Božića na Božića.*
34. *Nema kruva bez motike.*
35. *Nemoj gledat prijatelja samo u svojoj guzici, nego počasti.*
36. *Nesta para, nesta i drugara.*
37. *Ni u kiši blaga, ni u suši glada.*
38. *O mrtvim samo najbolje.*
39. *Obitelj je prva škola ljubavi.*
40. *Odića čini gospodića.*
41. *Para na paru, uš na uš.*
42. *Po mucu se poznaju junaci.*
43. *Puno baba, kilavo dite.*
44. *Puno ljudi radi ćorav posa otvorenih očiju.*
45. *Rđa gožđe ide.*
46. *Ruglo je okruglo.*
47. *Ruke koje pomažu sretnije su od usta koje mole.*
48. *Sit gladnu ne viruje.*
49. *Slogom rastu male stvari, a nesloga sve pokvari.*
50. *Strpljen, spašen.*
51. *Šta vidiš u komšije, nadaj se i u sebe.*
52. *Teško loncu čekajuć iz sela začina.*
53. *Tresla se brda, rodio se miš.*
54. *U sita oca, poprdljiva dica.*
55. *U strahu su velike oči.*
56. *Umro ćaća, nek umre i on.⁹⁴⁴*
57. *Usreći druge, usrećio si i sebe.*

⁹⁴⁴ Poslovice se odnosi na onu osobu koja ne želi raditi, već, unatoč zreloj dobi i zdravlju, živi samo od rezultata očeva rada.

58. *Uvik je bliža košulja nego je kaput.*

59. *Valja zasvirati i za pas zaditi.*

60. *Život je davanje i zato daj s voljom.*⁹⁴⁵

15.2. Zagonetke

Zagonetka je usmenoknjiževni oblik koja zbog svog oblika pripada mikrostrukturama. U usmenoj je književnosti prisutna od najstarijih vremena čovjekova postojanja. Koristile su se u inicijacijskim obredima pri provjeravanju intelektualne zrelosti. U hrvatskoj se usmenoj književnosti susreću u nekim scenama svadbenih običaja, spominju se u srednjovjekovnom tekstu s otoka Krka, *Kolo od Buzović*, gdje su mladi prilikom ulaska u bratovštinu morali odgovarati na zagonetke. Pojavljuju se u Hektorovićevom djelu *Ribanju i ribarskom prigovaranju*, nadalje u Držićevim djelima, a poznato je djelo Frana Krsta Frankopana iz sedamnaestoga stoljeća *Zganke za vrime kratiti*, nastalo na temelju narodnih zagonetki.⁹⁴⁶ Zagonetke su, između ostalih, objavljivali Emerik Pavić, Ivan Franjo Jukić, Marijan Vuković, Josip Kekez⁹⁴⁷ te Stipe Botica⁹⁴⁸ i Marko Dragić.⁹⁴⁹

Zagonetke se sastoje od pitanja, odnosno zagonetljava i odgovora, odnosno odgonetljava. Kekez piše kako se pri uspostavljanju kontakta između osobe koja pita i osobe koja bi trebala odgovoriti na postavljeno pitanje upotrebljavaju *ustaljene kontekstualne sponse* poput *što je to, ča je to, kaj pa je, a što mi ti je što*.⁹⁵⁰

Botica navodi kako je zagonetka:

⁹⁴⁵ Poslovice su kazali: Anđa Bakula (1956.), Ivana Bašić (1984.), Marijana Galić (1983.), Nada Jukić (1963.), Ana Širić (1956.), Ivan Širić (1951.).

⁹⁴⁶ Kekez, Josip: *Poslovice, zagonetke i govornički oblici*, Matica hrvatska, Zagreb, 1996., str. 205.

⁹⁴⁷ O ovome v. Dragić, Marko: *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine, lirika, epika, retorika*, MH u Sarajevu, HKD Napredak, Sarajevo, 2006., str. 317-318; Botica, Stipe: *Povijest hrvatske usmene književnosti*, Školska knjiga, Zagreb, 2013., str. 503-505.

⁹⁴⁸ U *Hrvatskoj usmenoknjiževnoj čitanci* Botica navodi 60 primjera zagonetki (v. Botica, Stipe: *Hrvatska usmenoknjiževna čitanka*, Školska knjiga, Zagreb, 1995., str. 288-291).

⁹⁴⁹ Osim 35 primjera zagonetki objavljenih u *Bosanskom prijatelju*, Marko Dragić u knjizi *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine* donosi 71 primjer zagonetki iz vlastite rukopisne zbirke (v. Dragić, Marko: *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine, lirika, epika, retorika*, MH u Sarajevu, HKD Napredak, Sarajevo, 2006., str. 319-323). Dvadeset se primjera zagonetki zapisanih u Dalmaciji nalazi u fakultetskom udžbeniku *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti* (v. Dragić, Marko: *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 537-538).

⁹⁵⁰ Kekez, Josip: *Poslovice, zagonetke i govornički oblici*, Matica hrvatska, Zagreb, 1996., str. 214.

vrijedna u zajednici u kojoj funkcionira jer se i leksički inventar i sintaksa zagonetke najlakše razumiju unutar svoga jezičnoga konteksta. I gonetanje, kao spoznajni i vrijednosni aspekt, pritom ima poseban smisao, a odgovori na veći broj zagonetki u skladu su sa sustavom vrijednosti određene zajednice.⁹⁵¹

Nadalje, napominje kako tome pridonosi činjenica, iako su odgovori *obični predmeti*, oni za određenu zajednicu predstavljaju veću tradicijsku vrijednost. U skladu s time, Botica zagonetku naziva *globalnom metonimijom* napominjući kako je to ponekad *jezikom ostvarena slika, amblem i heraldika*.⁹⁵²

Često su Posušani pri postavljanju zagonetljaja koristili izraz *Što mi je to i to?* Na taj se način uspostavlja komunikacija u kojoj se od sugovornika očekuje odgovor, odnosno *odgonetljaj* na postavljeni *zagonetljaj*. Odgovori na zagonetke zapisane u posuškom kraju najvećim su dijelom predmeti koje su Posušani koristili u životu i radu. Zagonetke su, kao i poslovice, prikupljane tijekom 2010. godine te u studenome 2019. godine, a u radu su klasificirane abecedno.

Zagonetljaji

1. *Ako umre, živjet će. Ako ne umre, neće živjet.*
2. *Bile koke ispod krova vire.*
3. *Biribići vezu,*
biribići pletu,
biribići kolo vode,
biribići goli hode.
4. *Crno mače, kroz goru zamače.*
*Teško onom koga se dotače.*⁹⁵³
5. *Crno maleno, u curu zabodeno, nit je svrbi, nit je boli, cura voli da joj stoji.*
6. *Crno maleno, cara varalo.*
7. *Dug dugonja do neba, žena mu do kolina, dica mu do tabana.*
8. *Dva brata po svitu odila, sve vidila, samo jedan drugog nije.*

⁹⁵¹ Botica, Stipe: *Povijest hrvatske usmene književnosti*, Školska knjiga, Zagreb, 2013., str. 501.

⁹⁵² Isto.

⁹⁵³ U varijaciji zagonetke izostavljen je drugi dio: *Crno mače kroz goru zamače*.

9. *Dva lončića, četiri poklopčića.*⁹⁵⁴
10. *Dva se dida za bradu vuku.*⁹⁵⁵
11. *Dvi se babe trbare.*⁹⁵⁶
12. *Glava mu je runjava, srce mu je drveno, a noga mu gola visi.*
13. *Golo, a runjavo.*
14. *I u mene,*
i u tebe,
i u ovce bjelice,
i u zrna pšenice.
15. *Ide uz brdo, gleda niz brdo.*⁹⁵⁷
16. *Iđu dva ćelavca, koji je ćelaviji?*
17. *Ja pokosi,*
ono porosi,
ja s njim u pojatu,
partizani svom doratu.
18. *Jama dvogrla, puna mesa do grla.*
19. *Jedva čekam da se smrkne, da se dlaka dlaki krkne.*
20. *Kad je suho, hladno je. Kad je mokro, vruće je.*
21. *Katolička svetica na četiri noge.*
22. *Krištilica krišti,*
na jelovon trisci,
Ne mogu jon ništa
bez jednoga višta.
23. *Kukasto prase, sve polje popase.*
24. *Manje od prsta, više od čovika.*
25. *Moj vole dođe na vodu, napi se, ne prige se.*
26. *Moj vole uđe u pojatu, samo mu rogovi ne mogaše.*
27. *Na dnu jame, bumbalovo jaje.*
28. *Na sri polja bumbalovo jaje.*
29. *Na vodu jalovo, s vode steveno.*⁹⁵⁸

⁹⁵⁴ Također: *Dva roščića, četiri poklopčića.*

⁹⁵⁵ *Dva se dida za bradu tegle.*

⁹⁵⁶ *Dvi se babe po trbuhu češu.*

⁹⁵⁷ *Iđe u brdo, gleda u polje.*

⁹⁵⁸ *Jalovo ode, steveno dođe.*

30. *Nema ni vire ni duše, a sve ti točno kaže.*
31. *Osmero braće, jedne gaće.*
32. *Pet baba jedna drugu u guzicu zabada.⁹⁵⁹*
33. *Pet baba na istoj se vatri peklo, jedna drugoj ne virovaše.*
34. *Posadi(h) užad, ubra(h) klupčad.*
35. *Priko cilog svita vito i na prag donito.*
36. *Puna bačva osičeni(h) glava.*
37. *Puna škola đaka, a nigdi vrata.*
38. *Putem ide neznan delija,
na glavi mu sablja dimiškrija.*
39. *Riče, muče, dođe k vodi, ne napi se.*
40. *Runjav Mate lega na te.*
41. *Sivac more priskoči, ni kopita ne smoči.*
42. *Srce mu je prteno, tilo mu je drveno, ruke mu odavde do prid kuću.*
43. *Šest nogu, dvije vise. Dvije glave isto misle.*
44. *Šta te gasi, kad te voda pali?*
45. *U brdu sječeno, na ovci striženo, u polju žanjano, naprid ide, nazad gleda.*
46. *U jednoj bačvi vino i rakija, nikako se ne mogu pomiješati.*
47. *U moga ćaće devetere gaće, opet mu se golo tilo vidi.*
48. *U moga ćaće devetero braće, u istu se košulju obukli.⁹⁶⁰*
49. *U moje perave, pun stomak žerave.*
50. *Visi visuljak,
trči trčuljak,
trčuljak Boga moli
da visuljak pane doli.*
51. *Vukotići vuku, sikotići siku, arambaša valja, pa u jamu svalja.*
52. *Zakukuljeno, zamumuljeno.
Nitko ga ne može odkukuljiti i odmumuljiti
Nego onaj tko ga je zakukuljio i zamumuljio.⁹⁶¹*

⁹⁵⁹ *Sedam baba u guzicu se bada.*

⁹⁶⁰ *Devetorica braće nose jedne gaće.*

⁹⁶¹ *Zagonetke su kazali: Anđa Bakula (1956.), Ivana Bašić (1984.), Nada Jukić (1963.), Ana Širić (1956.), Ivan Širić (1951.), Sofija Šarić (1940.).*

Odgonetljaji

1. (Zrno), 2. (Zubi), 3. (Prsti), 4. (Kugla), 5. (Naušnice), 6. (Buha), 7. (Dim, plamen, žerava), 8. (Oči), 9. (Oči i kapci), 10. (Grebene), 11. (Gargaše), 12. (Vreteno), 13. (Ruka u rukavici), 14. (Brazda), 15. (Lovačka puška), 16. (Onaj koji ima veću glavu), 17. (Trava), 18. (Hlače), 19. (Trepavice), 20. (Kreč), 21. (Sveta stolica), 22. (Beba, bešika, majka), 23. (Kosa), 24. (Dugme na kapi), 25. (Burilo), 26. (Ručno svrdlo), 27. (Štap s maslom), 28. (Pupak), 29. (Sud za vodu), 30. (Vaga), 31. (Biža), 32. (Igle za pletenje), 33. (Ušticipci), 34. (Tikva), 35. (Put), 36. (Kiseli kupus), 37. (Šipak), 38. (Pivac), 39. (Zvono), 40. (Biljac ili gunj), 41. (Misec), 42. (Samar), 43. (Čovjek na magarcu), 44. (Živi kreč), 45. (Samar), 46. (Jaje), 47. (Prsti), 48. (Luk), 49. (Starinska pegla), 50. (Krme i željut/žir), 51. (Ruke, zubi, jezik), 52. (Ključ).

16. Privređivanje

Posušani su najvećim dijelom privređivali za život baveći se stočarstvom i poljoprivredom. Posjedovanje zemlje bilo je od iznimnog značaja za ekonomski status pojedinca. Onaj tko je posjedovao više zemlje, imao je mogućnost uzgajati veći broj stoke te je najčešće raspolagao većim dijelom obradive površine za bavljenje poljodjelstvom. Ukoliko je netko bio *na tanjem*, odnosno ako je imao manje vlastite zemlje, samim time je mogao uzgajati manji broj stoke. Nerijetko bi takvim obiteljima, a koje su imale više djece, hrane jedva dotjecalo za vlastite potrebe. Rijetki su slučajevi prodaje zemlje u prošlosti. Najčešće bi seljaci prodajom zemljišta na jednom mjestu otkupili tim novcem zemlju na drugom mjestu gdje bi im više odgovaralo. U narodu je tako nastala izreka vezana uz stjecanje zemlje: *Gledaj što više primaknit, a ne smaknit*.⁹⁶² Nakon prvog svjetskog rata, a za vrijeme iseljavanja posuškoga stanovništva, najčešće u Slavoniju, u potrazi za plodnijom zemljom, kako bi prehranili sebe i obitelj, neki su bili prisiljeni prodavati svoju zemlju kako bi mogli osigurati put i početne troškove života u novom kraju.

Budući da su stočarstvo i poljoprivreda bili osnovni oblivi privređivanja na posuškom području, svi su sposobni članovi obitelji sudjelovali u poslovima vezanih uz spomenute dvije grane. Od stoke su se najviše držale ovce. Djeca su čuvala janjce, a stariji ovce. Osobe koje su čuvalе stoku nazivale su se *čobanima*. Obitelji koje su posjedovale više stoke te ih zbog brojnosti nisu uspijevali sami čuvati, morali bi unajmiti čobanicu ili čobana koji bi se nazivali *najmenica* ili *najmenik*. O čuvanju stoke govore i pjesme pokojnoga Tome Jukića⁹⁶³ koji je 1963. godine radio kao čoban kod posuške obitelji koja je imala više *blaga*. Toma je čuvao ovce na području na kojem nije bila dozvoljena ispaša, stoga mu je stigla kazna:

*Šeset treće tamo od po lita
Širušić me za čobana pita.
Ante veli da di nam je Pela,
nek on ode do Jukića sela.
Sad imamo punu štalu mala,*

⁹⁶² Ani Širić kazao njezin pokojni otac Mate Bešlić.

⁹⁶³ Toma Jukić umro je 1974. godine, a ljudi kazuju kako se on često ljudima obraćao i odgovarao im u stihovima. Primjerice, kada bi ga upitali gdje mu je žena Ruža, on bi na humorističan način odgovorio: *Moja žena Ruža / kraj ognjišta se pruža*. Pjesme Tome Jukića ustupila mi je njegova nevjesta Nada Jukić (djev. Bašić) rođena 1963. godine.

*treba imat jačega čobana.
Ovce su nam u velikoj štali,
ne može ih čuvat čoban mali.
Ja ga pitam kad ću pasti ovce.
Ante veli: „Procip je na glasu,
goni ovce tamo neka pasu.“
Ja ih otra, nedilja je bila,
čitav Procip ovca zakrilila.
Kad evo ti jednog Rakićanca,
on je šumar od sela Broćanca.
Ovca je više nego trista,
ne možeš ih pribrojiti s mista.
„Znaš li Toma, stiglo je od vlasti
da ne smije Procip ovca pasti“.
I još njega vika stoji namo
da mu kažem točno brojno stanje.
Ja mu kažem, ali pola lažem.
Šumar sjede i u teku piše,
Glavu diže: „Ovdje ima više“.
To nedilja, ponediljak prođe,
ali meni pozivnica dođe.
Više globe nego moja plaća,
sin mi veli: „Šta uradi ćaća?!“
Još me psuje nevista i žena,
velika je globa određena.*

U šumskoj je upravi radio Mandarić iz Ljutoga Doca kojemu je Toma rekao da kaznu piše na svog kuma Antu za kojega je Toma radio kao čoban:

*Mandariću od Ljutoga Doca
ja te molim ko rođenog oca,*

*nemoj meni pisat tešku globu
jerbo ti je platiti ne mogu,
ti je piši na svog kuma Antu
koji ima para punu kantu,
hiljadarke i drugoga novca,
danas nema takvoga trgovca.*

Sljedeća pjesma govori o drugom i trećem danu Tomina čuvanja stoke:

*Ja na vodu potira vole naše,
Šimun spazi jedan vrta paše.
Onu pašu Pajkan čuva za se,
njegov ajvan u Radovnju pase.
Pajkan obdan poda zidom leži,
onu pašu čuva sa šilježi.
Nemoš utrat, jedino po noći
jer po danu Piškuša će doći.
Piškuša će na to biti ljuta,
što joj paseš vrta pokraj puta.
Trećeg dana rano uranio
te marendam kruva i slanine,
kad evo ti dželepa⁹⁶⁴ s planine.
Dvi su ženske, a jedan je muški,
oni gone ovce za Ljubuški.
Mene stala vika ka budale,
ali bijaše čobanice male.
Ja im velim: „Nemoj otrat moje“,
ono od stra ostaviše svoje.
Ostaviše jednoga galina,*

⁹⁶⁴ Ovdje se misli na *dželebžije*, odnosno stočare (v. Klaić, Bratoljub: *Rječnik stranih riječi*, Školska knjiga, Zagreb, 2007., str. 335).

*što ga je se planina podnila.
Kad navečer ima jedno više,
Šimun njega u svoj raboš piše,
Šimun veli: „To je janje moje“,
bilježi ga taman ko i svoje.
Još on veli Širušića ženi:
„I naši je dosta ukradeni“.*

Kada se stoka spremala na prodaju u Makarsku, noću bi se izvodila na ispašu, a jutri bi se napojila vodom tako da što više teži kada stigne na vagu. Na taj bi način vlasnik stoke dobio više novca:

*Antas stoku za Makarsku sprema,
obnoć nikog u krevetu nema,
stoka pase dokle svane zora,
a onda ih napojiti mora.
Antas veli: „Na ovoliko brava
treba vode pet kvintala“.
Ta se voda ka i meso piše,
neka ajvan piza kila više.
To je bilo na dan pred Sisvete⁹⁶⁵,
kamioni niz čaršiju lete
pa i eto Šimića kući
i pitaju šta će koji vući.
Ljubo Šušak, rodod je iz Graca
pun kamion natrpa janjaca.
Aut njegov bješe na dva sprata,
al nijedni ne otvara vrata.
On ih trpa ko Duvnjak krompire,*

⁹⁶⁵ Sisvete-Sve Svete.

*sve im glave iz auta vire.
„Ti Marinko natovari vole
Jer tvoj aut više povuć more“.
„Ti Ikača telaci i krava i
Još usto nekoliko brava“.
Pero Jukić nek tovari ovce.
Izbrljane ovce do ramena
jer su bile u Žuljevi žena.
Na svakoj je po tri kila gliba,
Antas veli: „Još i više triba“.
Te se ovce mire po težini
jer su one bile u planini.*

Nakon dva mjeseca i osam dana *čobanovanja*, Toma je dobio otkaz, a taj je događaj također izrazio u stihovima:

*Vrime prođe, mrtva jesen dođe,
jednog dana pade malo kiše,
Šimun veli: „Ne tribaš nam više!“
A ja znadem, našli su mi manu
jer po noći ne idem ka ajvanu.
Dva miseca stalno čoban bio,
i u treći osam dana zaša
dok je Stipu Banovića naša.
Ja sam doša, Šimun da mi plati,
a on veli i ono da vratim.
Čistio sam štalu za tri dana
pa i zato ne dobi dinara.
Osam dana još sam čuva ovce
pa ni za to ja ne dobi novce.
Svinja dođe dva auta mali,*

spratiše i(h) u Begoj štali.
Na štali su rasklapana vrata,
al nikakva nemaju alata.
Tu se trevi Marinko Zlopaša,
sikiru im kod mlinice naša.
Meni reče Marinkova žena:
„Sikira je tvoja ukradena,
omrkla je, osvanula nije,
nek ti kupe sikiru u Mije.“⁹⁶⁶

Pored ovaca, u Posušju su se držale koze, krave i svinje. Pišući o poljima zapadne Bosne i Hercegovine, Josip Roglić spominje kako je nakon zabrane držanja koza, stočarstvo posušškoga područja *pretrpjelo težak udarac* te da su time *umanjeni ekonomski prihodi* posušškoga kraja.⁹⁶⁷ Kazivači svjedoče kako su pojedinci unatoč zabranama uspjeli zadržati koze, držali bi ih u štalama te izvodili vani kada bi vidjeli da nema opasnosti da ih se otkrije.

Obitelji koje nisu imale svoje imanje u planinama, cijele su godine stanovale i privređivale na jednome mjestu, međutim, veći je broj posušških obitelji stanovao *bisesilno*. Za vrijeme toplijih dana živjeli su u planinama dok su se za vrijeme hladnijih dana spuštali u nizine. Iako bi se u kasnu jesen obitelji selile u nizinu, jedan ili dva člana obitelji ostali bi u planini sve do pred Božić brinući se o stoci:

Kad je mater rodila Miru, ja sam sama iz obitelji ostala u Borčevcu s petnest ovaca, dvi krave i jednu svinju smo imali. Bila sam gori sve do tri dana prije Božića i brinila se o stoci. Tako su i u drugim kućama isto bili po jedan čoban ili čobanica, a ko je ima više stoke onda bi ih ostavalo i po dvoje, ali najčešće bi ostani po jedan čoban ili čobanica.⁹⁶⁸

U proljeće bi se obitelji, nakon što bi njive uzorali i žito posijali u nizinama, ponovno uputile u planinu. Prenosile bi se osnovne stvari potrebne za život i rad, a pritom, kao i pri drugim poslovima uvelike bi pomoglo posjedovanje konja i drvenih kola:

⁹⁶⁶ Ovdje se misli na Miju koji je držao željezariju u Posušju.

⁹⁶⁷ Roglić, Josip: *Polja zapadne Bosne i Hercegovine*, Zbornik radova III. kongresa geografa Jugoslavije, Geografsko društvo NR BiH, Sarajevo, 1954., str. 182.

⁹⁶⁸ Ana Širić.

Oni koji su bili bogatiji, zvali se gazde, takvi su bili Spajušići, Penavušići, pa tamo Jurići u Broćancu, oni su imali po dva konja i drvena kola i opet su zgodnije prolazili, natovari štogod na kola, a ovi što su bili siromašniji morali sve na sebe i na konja, pritrat đubar, sino, grm, žito i ostalo.⁹⁶⁹

Osim žita, ljudi su sadili krumpire, luk, kukuruz i grah. Običaj sađenja voćaka nije bio prisutan na području Posušja sve do kraja prošloga stoljeća. Nakon što bi se u planinama obavili poslovi vezani uz gnojidbu njiva, oranje i sisanje, uslijedila bi kosidba i kupljenje sijena te zatim kosidba i kupljenje klasja žita. Muškarci bi ručnim kosama kosili žito nakon čega bi se ono skupljalo drvenim, također ručno izrađenim, grabljama. Budući da se grabljama nije uspijevalo sve sakupiti, djeca su bila zadužena za kupljenje ostataka na njivi: *To bi se zvalo dicu: „Ajmo dico kupit klas“, tako da ništa od žita ne ostane na njivi.*⁹⁷⁰ Sakupljeno bi se žito odnijelo na guvno gdje bi se klasje žita obično vršilo pomoću konja. Zatim bi se pomoću drvene lopate *vijavice* i vjetra odvajalo zrno od slame te bi se naposljetku žito nosilo u mlinicu. Žito se prenosilo u vunanim torbama, *ararima*.

Osobe koje su posjedovale mlinice zvale su se mlinari, a mlinarima bi se davao ujam, odnosno obično desetina brašna koja se dobije od samljevenog žita. Najpoznatije su posuške mlinice bile u Zagorju, Tribistovu te u Rakinu,⁹⁷¹ a Posušani su također nosili žito u mlinice u druge krajeve kao što su Široki Brijeg i Tihaljina.⁹⁷² Po povratku svojim domovima, brašno bi se skladištilo u *ambare*.⁹⁷³

Nakon završenih poslova sa žetvom i skladištenjem brašna, počeo bi se *kresati* i *manjati* grm koji je stoci služio kao hrana preko zime. Žene koje su sudjelovale u tim poslovima zvale su se *manjačice*, a za vrijeme obavljanja tih poslova čuli bi se zvuci pjesme i šale iz svih okolnih zaseoka.⁹⁷⁴ Manjao bi se grm jasena, a lišće bi se stavljalo u *bilotorbe*: *To su ko sad rusaci s kajišin na dva ramena, a torbe su tkane bile. Nisu bile previše velike ko arari, a nisu bile ni previše male.*⁹⁷⁵

⁹⁶⁹ Ana Širić.

⁹⁷⁰ Isto.

⁹⁷¹ Mlinicu je u Koritima, u Rakitnu, posjedovala obitelj prezimenom Vukoje, a nadimkom Martinčevići i Brajići. Kazao Ivan Širić.

⁹⁷² Tihaljina je naseljeno mjesto koje pripada općini Grude.

⁹⁷³ *Ambar–oveći drveni spremnik u koji se sprema žito (kadkad i brašno); žitnica., spriemišće* (Preuzeto iz: Kraljević, Ante: *Ričnik zapadnohercegovačkoga govora*, Matica hrvatska; Dan, Široki Brig-Zagreb, 2013., str. 4).

⁹⁷⁴ Nada Jukić.

⁹⁷⁵ Ana Širić.

16.1. Uzgoj i prodaja duhana

Na području Hercegovine duhan se počeo uzgajati u 17. stoljeću, a donesen je posredstvom Mletačke Republike i Turske. Iste godine kada su Mletačka Republika i Dubrovačka Republika uvele monopol nad proizvodnjom duhana, u Dubrovačkom se arhivu iz 1676. godine spominje krijumčarenje duhana iz Hercegovine. Za vrijeme turske vladavine, duhan se mogao uzgajati slobodno za vlastite potrebe, dok je za trgovinu trebalo posebno dopuštenje. Proizvodnja duhana u Hercegovini posebno se očituje u razdoblju Austro-Ugarske okupacije. U to vrijeme nastaju duhanske stanice, takozvane *dogane* u koje se nosio duhan na otkup. Nakon prvog svjetskog rata proizvodnja duhana se smanjuje da bi se tridesetih godina proizvodnja oporavila. Najstroži zakoni na području Hercegovine vezani uz prodaju duhana nastupili su u vrijeme Kraljevine Jugoslavije: *Nijedan list duhana nije se smio otuđiti, a financ je mogao kazniti čovjeka ako bi imao tabakeru s duhanom koji nije kupljen u državnoj trgovini.*⁹⁷⁶ Pišući o uzgoju duhana u Lištici i okolici, Žarko Ilić napominje kako od sredine šezdesetih godina dolazi do smanjenja proizvodnje duhana. Kao razloge navodi nisku otkupnu cijenu, zatim odlazak muškaraca na rad u inozemstvo te prelazak na obradu isplativijih kultura.⁹⁷⁷

Na području Posušja također se sadio duhan. Prije nego se otvorila duhanska stanica u Posušju, Posušani su na otkup nosili duhan u druge gradove, a često u Široki Brijeg. O niskoj otkupnoj cijeni duhana govori ganga:

*Pjevam gangu goneći na vagu,
kad na vagu, ode duvan k vragu.*⁹⁷⁸

Mnogi kazivači⁹⁷⁹ svjedoče o nošenju i ilegalnom prodavanju duhana tijekom prošlog stoljeća. Nerijetko bi se duhan pribavio u *donjim krajevima* pa bi se nosio u Bosnu preprodavati:

⁹⁷⁶ Dundović, Darko: *Duhan u Republici Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini kroz povijest uzgoja i krijumčarenja*, Policijska i sigurnost, 28 (4), Ministarstvo unutarnjih poslova RH, Zagreb, 2019., str. 521.

⁹⁷⁷ Ilić, Žarko: *Naroda privreda Lištice i okoline*, Glasnik Zemaljskog muzeja BiH u Sarajevu, Etnologija 14-15, Zemaljski muzej, Sarajevo, 1969./70., str. 203.

⁹⁷⁸ Ivan Širić.

⁹⁷⁹ Iz etičkih se razloga u zapisima vezanih uz nošenje i prodaju duhana ne otkriva identitet osoba niti se navode imena kazivača.

Pješke su naši ljudi išli i nosili duvan u ruksaku. Ma moreš mislit koliko im je tribalo do gori. Ja znam da su (...) ⁹⁸⁰ u Derventu išli i moga ćaću povedi, on je bio najmlađi. A živilo se od toga. ⁹⁸¹

Velik je strah bio od *vilanaca* ⁹⁸² koji su kažnjavali osobe koje ilegalno nose i prodaju duhan. Kazivačica svjedoči kako je obitelj tek nakon smrti njezinoga djeda otkrila kako je on za svoga života križao duhan na skrovitom mjestu:

Tako bi mene baba poslala po dida da ga zovem na ručak. Ja pitam: „Baba di je did?“, a ona kaže: „Doli je on kod pojate“. Ja doli i vičem: „Dide, dide“, a njega nema. I vratim se ja gori i kažem babi da nema dida. Kaže ona: „Ma čuo je on tebe, doć će on na ručak“. Kad nije prošlo malo vremena, did doša na ručak. Ja govorim: „Pa di si ti bio dide, ja oko pojate, a tebe nema“. A on će: „A čuo sam ja tebe, nego ti se nisan javlja, doli san ja bio“. E sad kad je ujac obnavlja tu kuću, da ti vidiš di je on jadan križa duvan. U izbi i unda je to prikriveno i u toj izbi je on to radio i onda bi nosio i toji vilanci znaš da su ubijali. Ne bi se on ozovnio da ga ne otkriju, šta dica znaju, dica će odma reć: „Did križa duvan“. ⁹⁸³

Do nagloga smanjenja proizvodnje duhana na području Bosne i Hercegovine dolazi osamdesetih godina prošloga stoljeća. ⁹⁸⁴ Uzgoj duhana u današnje vrijeme na području Posušja rijetko je prisutan.

16.2. Tradicijski zanati i rukotvorine

Posušani su se uz primarne oblike privređivanja, stočarstvo i poljoprivredu, bavili drugim zanatima i rukotvorinama. Rukotvorske se vještine odnose na obradbu i preradbu različitih sirovina poput *biljaka, slame, životinjske kože te šiblja, drva, gline* kako bi se dobili

⁹⁸⁰ Imena su izostavljena.

⁹⁸¹ Posušje (2019.).

⁹⁸² Navodeći gangu vezanu uz događaj koji se zbio u Rakitnu 1919. godine kada je *šef financa* ubio trojicu braće koji su nosili duhan iz Vitine, Anđelko Mijatović spominje i događaj kada su četvorica Rakićana u obrani ubila toga narednika. O tom je događaju u narodu nastala guslarska pjesma. (O tome više: Mijatović, Anđelko: *Ganga (pismice iz Hercegovine, Imotske krajine, od Duvna, Livna i Kupresa)*, Naša ognjišta, Duvno, 1973., str. 294).

⁹⁸³ Posušje (2019.).

⁹⁸⁴ Dundović, Darko: *Duhan u Republici Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini kroz povijest uzgoja i krijumčarenja*, Policija i sigurnost, 28 (4), Ministarstvo unutarnjih poslova RH, Zagreb, 2019., str. 522.

proizvodi potrebni za svakodnevni život i rad.⁹⁸⁵ U radu je dan pregled zanata i rukotvorina koji se pojavljivao na području Posušja, a vezani su uz obradu drva, željeza, kamena te tekstila.

16.3. Obrada drva (stolari, samardžije, bačvari)

Iznimno važna sirovina kojom su zanatlije, ali i ostali stanovnici Posušja izrađivali razne predmete je drvo. Od drva su se ručno izrađivala pomagala za rad: grablje i vile kojima se skupljalo, prevrtalo i prenosilo žito i sijeno; lopata *vijačica* koja je služila za prebacivanje žita prilikom odvajanja zrna od slame; držači za ručnu kosu, odnosno *kosište* koje se pridržavalo pomoću ručki pod nazivom *srednji* i *gornji čačak* te držači za sjekiru, kosirić, motiku i kramp. Po kvalitetnoj izradbi drvenoga oruđa bili su poznati Rakićani, tako su *Lištičani* dolazili po nabavku navedenih predmeta u Rakitno.⁹⁸⁶ Zabilježeno je kako su stanovnici Širokoga Brijega također naručivali i kupovali drvene stanove za tkanje u Rakitnu.⁹⁸⁷

Samardžije su ručno izrađivali samare koji su se stavljali na konja kada bi se na njega uprtio teret. Dok je vanjska strana izrađivana od drveta, za unutrašnji dio bi se koristila vuna i svinjske dlake. Kao i velik broj ostalih zanatlija, samardžije su svoje znanje najčešće usvajale od svojih očeva:

*Moj pradić Erceg je pravio samare i onda je nastavio njegov sin Mirko, moj did. Oni su glavni bili na području Hercegovine. Znam da je od javora drvo uzima i unutra bi se pravilo od svinjski dlaka i žene bi isplele od vune.*⁹⁸⁸

Pored spomenutih samardžija iz Broćanca, poznati su bili Milićevići, nadimkom Čakširići iz Mrkotica.⁹⁸⁹ O umijeću Milićevića kao vrsnih samardžija te Rakićana kao majstora pri izradbi drvenoga oruđa pjevala se ganga:

Čakširići majstori samara,

⁹⁸⁵ Muraj, Aleksandra: *Obrisi svakidašnjeg života*, Etnografija: svagdan i blagdan hrvatskoga puka, Matica hrvatska, Zagreb, 1998., str. 83.

⁹⁸⁶ Ilić, Žarko: *Naroda privreda Lištice i okoline*, Glasnik Zemaljskog muzeja BiH u Sarajevu, Etnologija 14-15, Zemaljski muzej, Sarajevo, 1969./70., str. 220.

⁹⁸⁷ Vladić-Krstić, Bratislava: *Tekstilna domaća radinost u okolini Lištice*, Glasnik Zemaljskog muzeja BiH u Sarajevu, Etnologija 14-15, Zemaljski muzej BiH, Sarajevo, 1969./70., str. 276.

⁹⁸⁸ Nada Jukić.

⁹⁸⁹ Mrkotice su selo koje se nalazi između Tribistova i Rakitna.

*Rakićani vila i grabalja.*⁹⁹⁰

Stolari su imali prostoriju za rad u kojoj se obično nalazio stolarski banak te alat: sjekire, bradve, tesle, ručne pile, blanja i blanjac koji je služio za blanjanje većih drvenih površina. Svaka je kuća imala niski drveni okrugli stol, *siniju*, koji se obično držao u kutu kuće, a na sredinu kuće bi se stavljao samo za vrijeme objedovanja. U kutu kuće se također nalazilo posuđe izrađeno od drveta: drvene žlice za jelo, velika žlica za miješanje pure, odnosno *purača*, drvena zdjela iz koje su jeli ukućani, a nazivali su je *čanjak*, drvena posuda pod nazivom *načve* u kojoj se mijesilo tijesto za kruh te drvena daska na kojoj se dizalo tijesto za kruh, odnosno *lopar*. Od drveta se radila i velika žlica nalik današnjoj zaimači *varnjača* te *varićak*. Dok su se pomagala za rad obično izrađivala od jasena ili hrasta, za izradu posuđa koristilo se javorovo drvo.

Uz obradu drva vezan je i zanat bačvara koji su izrađivali bačve. Bačve su služile za skladištenje vina, a badnji su se koristili za kiseljenje i čuvanje kupusa.

U Tribistovu je zabilježen običaj pletenja krošnji od šiblja. Krošnje bi se napunile domaćim proizvodima te bi se nosile srijedom u Imotski na *pazar* na prodaju: *Naši pokojni stari su pravili krošnje, moja mater i strina Doma bi uprti po tri krošnje na sebe i u Imotski.*⁹⁹¹

U Posuškoj se stolariji, koja je radila šezdesetih godina prošloga stoljeća, proizvodio namještaj, vrata i prozori tako da je nekim Posušanima rad u stolariji bila prilika za usavršavanje i kasnije prenošenje znanja na mlađe generacije.

Uvozom strojnih alata te razvitkom tehnologije, posuški su stolari usavršavali svoje znanje i unaprjeđivali proizvodnju tako da u današnje vrijeme na području Posušja postoje stolari koji pomoću suvremenih strojeva i alata izrađuju namještaj dok ručno izrađivanje drvenih oruđa, tkalačkih stanova, samara i posuđa više nije prisutno na području Posušja.

16.4. Obrada željeza (kovači)

Zanat kovača bio je iznimno cijenjen na području Posušja. Kovači su izrađivali predmete bez kojih se svakodnevni rad ne bi mogao zamisliti. Kovali su kose *kosnice*, motike, sjekire, krampove, bradve, tesle, svrdla i druga pomagala koja su se sastojala od željeza. Osim toga, Posušani su kovačima nosili željezne predmete na ispravljanje i oštrenje. Također, bili su majstori u potkivanju konja. Imali su svoje radionice s ognjištem na kojem se ložila vatra, a

⁹⁹⁰ Ivan Širić.

⁹⁹¹ Janja Bakula.

koja se potpirivala mijehom. Neizostavan kovački alat bio je čekić kojim su udarali po užarenim predmetima nakon čije obrade bi ih ubacili u hladnu vodu. Najpoznatiji kovači u Posušju bili su iz obitelji Kovač nadimkom Rižinović. U Rakitnu je bio poznat kovač Rezo,⁹⁹² a u Cerovim Docima Mate Milićević, rođen dvadesetih godina prošloga stoljeća.⁹⁹³

16.5. Obrada kamena (kamenoklesari, zidari)

Kamen je imao široku primjenu pri gradnji na području Posušja. Njime su se gradile kuće, gospodarski objekti poput staja i mlinica, zatim bunari i čatrnje, *suvozdine*,⁹⁹⁴ a služio je pri izradi nadgrobničkih spomenika i križeva. Ponegdje se ispred starih kamenih kuća može pronaći isklesani kamen u koji se ulijevala voda koja je služila za umivanje ili pranje pojedinih predmeta. Također su se od kamena klesala korita iz kojih se stoka napajala vodom.

Posuški su kamenoklesari i zidari bili na glasu kao vrsni majstori. Bili su samouki, a rezultati njihova rada pokazivali su talent pri obradi kamena i njegovoj ugradnji:

*Danas se za kuće rade projekti, a naš did je bio 13. godište i on je zida kuće. Sve bi on to po sebi radio, sobe, hodnik, koda je po modi današnjoj rađeno.*⁹⁹⁵

Nakon drugog svjetskog rata dolazi do osnivanja poduzeća *Zidar* koje je zapošljavalo majstore kamenoklesare i zidare. Krajem pedesetih godina prošloga stoljeća spomenuto poduzeće zapošljavalo je oko 300 radnika, a većina ih je bila iz Posušja. Osim u rodnom mjestu, posuški su se majstori bavili obradom i ugradnjom kamena na drugim područjima Hercegovine, Bosne, Crne Gore te drugim mjestima.⁹⁹⁶ Sljedeći zapis govori o sjećanju na majstora iz Posušja u *donjem kraju*:

⁹⁹² Frano Bakula.

⁹⁹³ Ivan Širić.

⁹⁹⁴ *Suhozidi (...) su bili sastavni dio postupka krčenja terena, odnosno uklanjanja kamena iz obradivih površina, kao preduvjet za sadnju poljoprivrednih kultura (vinove loze, duhana...), a proces krčenja je trajao iz godine u godinu, desetljećima, pri čemu su nastajale deponije tog suvišnog materijala. Rjeđe su poznate hrpe deponiranog kamena posred polja, a vrlo brzo se proširila uloga zidova, pa se deponije kamena u obliku crte koja predstavlja ogradu za čuvanje i zaštitu domaćih životinja, a čuvali su i polja pred erozijom i vjetrovima. Pojavom vlasništva. Zidovi su dobili i ulogu međe. Kao međni zidovi postavljeni su na rubove poljoprivrednih površina i uz putove* (Preuzeto iz: Šaravanja, Krešimir; Oreč, Frano; Kurtović, Azra: *Kratak prikaz hercegovačkih suhozida*, E-Zbornik: Elektronički zbornik radova građevinskog fakulteta, 8, Građevinski fakultet Sveučilišta u Mostaru, Mostar, 2018., str. 214).

⁹⁹⁵ Blaga Leko (djev. Begić), rođena 1946. godine.

⁹⁹⁶ Oreč, Frano; Šaravanja, Krešimir; Grbeša, Igor: *Graditeljska baština od kamena na području općine Posušje s posebnim obzirom na stanje od objekata od miljevine*, E-Zbornik: Elektronički zbornik radova građevinskog fakulteta, 8, Građevinski fakultet Sveučilišta u Mostaru, Mostar, 2013., str. 118.

*Pokojni Antić Bešlić je dobar majstor bio. I lani su došli kod nas u firmu iz Amerike jedni, a oni su inače iz donjeg kraja i kažu da je njima ćaća priča da je jedan Bešlić iz Posušja njihovu kuću ziđa, on je sam klesa kamen i ziđa, kad ispostavilo se da je to taj Antić bio.*⁹⁹⁷

Tako se tragovi rada posuških majstora kamenoklesara i zidara očituju danas, ne samo u brojnim kamenim građevinama i drugim predmetima koji se nalaze na području Posušja, već i u drugim susjednim krajevima.

16.6. Tekstilne rukotvorine

Obzirom na to da je na istraživanom području prevladavalo stočarstvo, vuna je bila najčešća sirovina pri izradi odjevnih i drugih predmeta rađenih od tekstila. Nakon što se vuna ošiša, trebalo ju je očistiti. Budući da je trebalo dosta vode pri čišćenju vune, nosila bi se na izvore gdje bi se s nje uklonila životinjska masnoća i prljavština te se potom ostavila na sušenje. Zatim bi se vuna pomoću gargaša i grebena raščešljavala te motala na *kudjelju*.⁹⁹⁸ Početkom sedamdesetih godina prošloga stoljeća, zabilježeno je kako se na području Posušja u to vrijeme koristi pršljenasti tip preslice, odnosno *kudjelje* zvane *rozga* ili *rozgulja*. Prema predaji ta se vrsta preslice koristila i u vrijeme turske vladavine.⁹⁹⁹ Gotova pređa se zatim tkala na tkalačkom stanu, a u Posušju je prevladavao horizontalni tkalački stan. Osim tkanja, vuna je služila za pletenje i vezenje. Od vune su se u posuškom kraju izrađivali muški i ženski odjevni predmeti kao što su džemeri, hlače, muški *koparan*, ženske *čerme*, *kecelje*, zatim čarapi i *terluci*. Za pokrivače su služili *biljci* i od *biljaca* tanje tkane *imbulje*. Posušani su pokrivače nosili na valjanje i stupanje kako bi postali čvršći. U literaturi je zabilježeno kako su stanovnici Posušja nosili predmete na stupanje u Široki Brijeg¹⁰⁰⁰ u jesen tražeći da se *gunji*, odnosno *biljci* samo stupaju kako bi postali čvršći, dok su Rakićani obično nosili svoje predmete poslije Nove godine tražeći da se isti pokrivači valjaju i stupaju.¹⁰⁰¹ Rakićani su sukno također nosili na

⁹⁹⁷ Ana Širić.

⁹⁹⁸ Isto.

⁹⁹⁹ Vladić-Krstić, Bratislava: *Tekstilna domaća radinost u okolini Lištice*, Glasnik Zemaljskog muzeja BiH u Sarajevu, Etnologija 14-15, Zemaljski muzej BiH, Sarajevo, 1969./70., str. 273.

¹⁰⁰⁰ Pišući o tekstilnoj radinosti u Lištici i okolici, Vladić Krstić napominje kako su žene iz posuškog Graca, ukoliko im stupanje ne bi bilo upotpunjeno u stupama, kod kuće taj proces dovršavale tako da bi predmet posipale toplom sapunanom vodom te ga udarale *pratnjačom*. Nadalje, piše da su stupe i badnjevi radili sve do 1946. godine te da je posljednji stupar bio iz Posušja prezimenom Begić (v. Vladić-Krstić, Bratislava: *Tekstilna domaća radinost u okolini Lištice*, Glasnik Zemaljskog muzeja BiH u Sarajevu, Etnologija 14-15, Zemaljski muzej BiH, Sarajevo, 1969./70., str. 282).

¹⁰⁰¹ Isto, str. 282-283.

stupanje u Drežnicu,¹⁰⁰² a kazivači svjedoče da su osim Širokoga Brijega i Drežnice, Posušani nosili pokrivače na valjanje i stupanje u Tihaljinu.

Kao podlogu za spavanje koristio se *strožak* kojeg su punili suhim lišćem od kukuruza, odnosno *lepušinom* ili slamom:

*Onaj strožak budi od sto zakrpa, kakav god imaš materijal, sašij žaku koliko je krevet i napuni lepuškon od kukuruza, a neki su punili i slamom, a ko je to ima to je lipo bilo na tome spavat.*¹⁰⁰³

Pored ranije spomenutih *bilotorba*, u koje su *manjačice* spremale grmlje koje su kresale i *manjale* za stoku, te *arara* koji su služili za prijenos žita i brašna, Posušanke su tkale torbe *zobnice* i *uprtnjače*. Zobnice sa zobi koje su se vješale o samar obično su bile crno-bijele, dok su zobnice koje su ljudi nosili prilikom čuvanja stoke ili nekog drugog rada, rađene ljepše i u različitim bojama. Torba *uprtnjača* se nosila na ramenima, a kao naramenice su služile uzice. Najčešće bi je nosile žene kada su odlazile na *pazar* u Imotski noseći u njoj luk, sir, mlijeko, maslo i ostale proizvode na prodaju.

Vrlo važan predmet pri obavljanju svakodnevnih poslova bilo je uže koje se također radilo od vune. Pomoću užeta bi se primjerice donosila drva, vezale *bale* sijena te zahvaćala voda sa *sjećem* iz bunara.

Osim vune, kao materijal za tkanje koristila se kostret, odnosno kozja dlaka. Uporaba kostreti je bila mnogo manje zastupljena od uporabe vune, a najčešće bi se od kostreti tkale kabanice koje su nosili čobani čuvajući stoku te *mutapi*, odnosno pokrivači za konje koji su se koristili kako se ne bi stopio teret koji se prenosio na konju. *Mutapom* su se također prekrivali konji kada bi bili znojni.¹⁰⁰⁴

Znanje o tkanju, pletenju i šivanju prenosilo se usmenim putem:

*Tetka Luca je bila 26. godište, ona nije imala mater i neko joj uzeo mašinu, ćaća valjda, on je radio i ona je bila samouka, sama je tkala i šivala, sve sama radila. I meni je sašila odijelo za vjenčanje. Žene bile nepismene, a sve znale izbrojit i izmirit kad bi tkale.*¹⁰⁰⁵

¹⁰⁰² Bajić, Svetlana: *Tekstilna radinost u Drežnici*, Glasnik Zemaljskog muzeja BiH u Sarajevu, Etnologija 38, Zemaljski muzej BiH, Sarajevo, 1983., str. 174.

¹⁰⁰³ Ana Širić.

¹⁰⁰⁴ Ivan Širić.

¹⁰⁰⁵ Blaga Leko.

U posuškoj su se ćilimari proizvodili tepisi od vune koji su se obično izvozili, a žene koje bile zaposlene u njoj, nerijetko bi usavršile svoje znanje u tkanju pa se pjevalo:

*Posla san Maru
u posušku ćilimaru.
Posuška je ćilimara
moju Maru školovala.*¹⁰⁰⁶

Napuštanjem stočarstva kao jednog od primarnih oblika privređivanja te dolaskom raznih tvorničkih materijala, običaji vezani uz izrađivanje odjevnih i drugih predmeta od vune gasili su se na posuškom području. Kod nekih starijih ženskih osoba u današnje je vrijeme prisutno pletenje čarapa od kupovne vune, takozvanih *papa*. Vuneni predmeti koji su nastajali u prošlosti mogu se danas najčešće pronaći kod starijih osoba koje ih čuvaju kao uspomenu na prošle dane.

¹⁰⁰⁶ Anđa Bakula.

17. Zaključak

Suvremeni zapisi primjera nematerijalne kulturne baštine te njihova analiza ukazuju na bogatu, ali nedostatno istraženu, tradicijsku kulturu posuškoga kraja. Zapisi su nastajali u različitim mjestima posuškoga kraja kako bi se dao što cjelovitiji uvid u život i kulturu stanovnika istraživanog područja. Samim time, pojavnost oblika nematerijalne kulturne baštine nije ograničena na određeni dio posuške općine, već obuhvaća različita naseljena i nenaseljena mjesta posuškoga kraja.

Nakon osvrta na povijesni pregled posuškoga kraja, dan je prikaz običaja kroz godinu koji prate tijek katoličkog kalendara. Običaji se promatraju i analiziraju kronološkim slijedom, započevši s razdobljem adventa. Neki običaji, poput proslave svete Barbare kao zaštitnice rudara u Cerovim Docima potpuno su iščeznuli. Drugi su se, poput darivanja na dan svetoga Nikole modificirali, dok su neki običaji prisutni kao novonastali, poput adventskog vijenca. Posebnu pozornost u razdoblju pripreve za Božić zauzima Badnje jutro, dan i noć koje se u posuškom kraju naziva Badnjakom ili Badnjicom, a *badnjakom* se naziva i drvo koje se navečer loži. U domovima u kojima postoji štednjak na drva, unošenje badnjaka u kuću često je prisutno u današnje vrijeme.

Božićni običaji imaju staru tradiciju kod svih kršćanskih naroda te sadržavaju elemente pretkršćanskih postanja. Tako se uz blagdan Božića veže divinacija o rođenju muškog ili ženskog djeteta te o plodnosti njiva prema izrasloj pšenici. Za božićnom večerom se prema ugašenim svijećama proricalo o tome tko će skoro umrijeti, a mlade djevojke su proricale o budućem ženiku. Običaj udaranja i ostavljanja badnjaka u *radno misto* na Novu godinu apotropijskog je i panspermijskog karaktera. Ciklus božićnih običaja završava blagdanom Sveta tri kralja kada se odlazi u crkvu na blagoslov soli i vode. Škropljenje njiva i grobova običaj je koji je iščeznuo, a zadržalo se škropljenje kuće i okućnice.

Proricanja o vremenu i plodnosti godine koja se vežu uz blagdan Svijećnice poznata su informantima srednjih i starijih godina, a mlađi stanovnici posuškoga kraja nisu upoznati s njima.

Dok su se u pokladno doba u prošlosti često susretale starije maskirane osobe prerusene u likove *dida*, *babe*, *mlade* i *mladoženje*, danas se djeca prerusavaju u svoje omiljene likove, a za njih se organiziraju i razne proslave u vrtićima i školama.

Korizmeni običaji sežu u daleku prošlost, međutim, sadržajno su oskudniji nego što je to slučaj s božićnim običajima. Korizmeno razdoblje trebalo je provesti bez slavlja, sijela ili

pjesme. Moglo se čuti jedino kantanje Gospinoga plača ili pjevanje drugih korizmenih pjesama. Vjernici u ovo vrijeme odlaze na svetu ispovijed, posebice tijekom prva tri dana Velikoga tjedna. Dani Velikoga tjedna pozivaju na još dublje razmišljanje o Isusovoj mucu, dok post i pokora doživljavaju svoj vrhunac u Svetome trodnevlju. Posušani se sjećaju, danas napuštenog, scenskog prikazivanja *Čuvanja Kristova groba u staroj crkvi*. Narodni običaj paljenja vatre na njivama na Veliki četvrtak kako bi se pepeo od izgorenih drva prosuo po zemlji na koju se na Veliki petak sije rasad također više nije prisutan. Osim sisanja rasada, na Veliki se petak smjelo raditi *o zemlji* jedino ukoliko bi se pomagalo drugima. Nastojalo se ne bučiti što se prenijelo i na današnje doba: televizija i radio se ne pojačavaju glasno, a ugostiteljski objekti su zatvoreni. Velika subota je također obilježena pripremama za sami blagdan Uskrsa. Pored starijeg običaja ukrašavanja jaja, u novije se vrijeme ukrašava uskrsno drvce. Navečer se odlazi na uskrsno bdijenje i blagoslov hrane koja će se blagovati na uskrsno jutro.

Nakon korizmeno-uskrasnih običaja, rad obrađuje ostale godišnje običaje koji se odnose na blagdane i spomendane koji zauzimaju mjesto u katoličkom kalendaru od dana svetoga Jure u travnju do Svih svetih i Dušnog dana u mjesecu studenom. Sveti Jure zaštitnik je župe u Viru, stoga njemu u čast vjernici na taj dan slave svetu misu nakon koje se održava seoska proslava. Uz dan svetoga Jure u Posušju se vežu običaji: ustajanje prije izlaska sunca, ukrašavanje kuća i staja, izvođenje ovaca u planinu, kićenje stoke vijencima, prva mužnja ovaca te škropljenje kao posebna zaštita od ugriza zmije. Štovanje blagdana Tijelova u Posušju očituje se u slavljenju svete mise na groblju Martića križ te tijelovskoj procesiji. Na spomendan svetoga Marka započinju blagoslovi polja, a vjeruje se ukoliko na ovaj dan padne malo kiše da će godina biti plodna. Posušani u čast svetome Anti hodočaste u Sutin u Rakitno te u Gornje Vinjane u Republiku Hrvatsku. Uz spomendan svetoga Ivana zabilježeni su običaji: paljenje *svitnjaka*, *gazanje* pepela, uzimanje vode s devet vrela i umivanje u *živoj vodi*. Svetkovina svetoga Ilije na poseban se način proslavljala i danas se proslavlja u Posušju na Ilijinom brdu. Nakon svete mise obitelji su se sastajale te zajedno užinale, nakon čega bi bila utrka konja te razne druge seoske igre. Iako je posuška župa posvećena Bezgrešnom začecu Blažene Djevice Marije, Posušani na poseban način štuju blagdan Velike Gospe. Nakon slavljenja svetih misa održava se proslava i šetnja ulicama grada. Na spomendan svetoga Roka vjernici hodočaste Katinu grebu u Rakitnu, a prema predaji su Turci Katu rastrgali konjima. Na blagdan Svih Svetih i Dušni dan Posušani se posebno sjećaju svojih pokojnika. Odlazi se na groblja na kojima se tijekom ova dva dana slave svete mise.

Stihovi molitvenih usmenih pjesama zapisanih na posuškom području pojavljuju se u zapisima molitvi kod Hrvata na drugim područjima Bosne i Hercegovine i Republike Hrvatske.

U samom se posuškom kraju očituju brojne varijacije i prepletanja stihova različitih molitvi. Navedeno svjedoči o dugoj tradiciji prenošenja molitvenih pjesama usmenim putem. U radu je prikazano četrdesetak zapisa molitvi uključujući njihove varijacije. Najstarija kazivačica rođena je 1922. godine te svjedoči kako i danas moli molitve koje su je njezini roditelji te stric i strina naučili. Stariji su *uspjeli* prenijeti neke od molitvi na mlađe generacije. Međutim, prenošenje narodnih molitvi usmenim putem u znatno je manjoj mjeri prisutno nego što je to bilo u prošlosti tako da mlađi naraštaji većinom ne poznaju stare molitvene pjesme koje su stariji pamtili i prenosili ih s koljena na koljeno.

Prema već postojećoj klasifikaciji, predaje su podijeljene u šest skupina: *povijesne predaje, etiološke predaje, eshatološke predaje, mitske (mitološke) predaje, demonske (demonološke) predaje i pričanja iz života*. Sadržaji predaja prepleću se, stoga bi se neke od njih mogle svrstati u više skupina. To se u radu posebice očituje kod povijesnih i etioloških predaja koje kazuju o osmanskoj vladavini, najzastupljenijoj tematici predaja u radu. Informanti se nerado zadržavaju na eshatološkim predajama koje govore o pojavljivanju ubijene tek rođene djece. Nasuprot tome, često se dotiču mitskih i demonoloških tema. Mitska bića zapisanih predaja uvijek su vile koje su opisivane kao lijepe djevojke. One se najčešće pojavljuju u bijelom dok samo jedna zapisana predaja na području Posušja kazuje kako se vila pojavljuje u crvenoj odjeći. Rijetko bi drugima činile zlo, a činile bi to ukoliko bi im se netko zamjerio otkrivši njihovu tajnu o fizičkom izgledu noge. Također, ljudi koje su vile otimala nisu smjeli kazivati gdje su bili jer bi u suprotnom uslijedila kazna koja je ponekad imala i smrtni ishod, a znale su se osvećivati i onima koji su ih prizivali. Prema predajama najčešće su se pojavljivale noću ili pred samu zoru, a staništa su im najčešće brda i planine ili područja oko izvora vode. Nasuprot vilama, bića demonoloških predaja okarakterizirana su kao zla koja uvijek na neki način ljudima nanose zlo. Demonološka bića koja se pojavljuju u zapisima predaja nastalih na posuškom području su: *vještice i more, vukodlak, đavao i zloguke ptice*. Za nestanak moći demonskih bića često se navodi motiv pojave zore i kukurijekanja prvih pijetlova. Također je zabilježeno vjerovanje kako činjenje znaka križa ili spomena Isusova imena poništava moć djelovanja demonoloških bića. Nerijetke su poučne priče o ubijanju staraca u hrvatskoj usmenoj književnosti. Takve se priče svrstavaju u pričanja iz života. Varijacije takvih predaja zabilježene su i na posuškom području. Nadalje, pričanja iz života u radu odnose se na: predaje koje objašnjavaju uzroke pokapanja mrtvaca nakon što prođu dvadeset i četiri sata od smrti, priču o odlasku na nadnicu u Dalmaciji, priču o junaku Sirovini iz Rakitna te priču o tri lovca u kojoj se pojavljuje motiv lijenosti koja biva kažnjena.

Temeljna ideja legendi *unošenja reda i harmonije u život te nagrađivanja dobra, a kažnjavanja zla*, snažno je prisutna u zapisima navedenim u radu. Osim legendi u kojima su sudionici Isus i sveti Petar, navode se legende o svetom Anti koji je kaznio jednog čovjeka zbog neodržavanja zavjeta, a drugog jer se narugao njegovom kipu. Oko nastanka Blidinjskog jezera u narodu su nastale različite legende, a u njima se pojavljuje *starozavjetni motiv Sodome i Gomore*.

Suvremeni svadbeni običaji su se u velikoj mjeri modificirali u odnosu na one koji su se održavali od sredine do kraja prošloga stoljeća. Dok su u prošlosti veliku ulogu pri određivanju tijeka svadbenih običaja imali roditelji mladenaca, u današnje vrijeme tu ulogu zauzimaju sami mladenci. Najčešće u suvremenim svadbama dolazi do prepletanja tradicijskih i novijih svadbenih običaja. Od tradicijskih su, uz preinake, najzastupljeniji: doček svatova kod kuće, škropljenje prilikom odlaska u crkvu, prebacivanje jabuke preko krova kuće, zdravice te darivanje mladenaca i uzdarje uzvanicima. Noviji su svadbeni običaji usvojeni putem raznih medija, a omiljeni su: proslava djevojačke i momačke večeri, prvi ples, rezanje torte te bacanje buketa.

Više je teorija o vremenu i mjestu nastanka gange, a pretpostavlja se kako se na posuškom području počela pjevati krajem 19. stoljeća. Stihovi gange nastajali su na temelju iskustava iz svakodnevnoga života, prenosili su se najčešće usmenim putem, a pjevali su se prilikom raznih slavlja, primjerice na dernećima, za vrijeme svadbenog slavlja i na sijelima. Iako rjeđe, danas se ganga također može čuti za vrijeme svadbenih veselja, zatim prilikom pojedinih slavlja poput proslave spomendana svetoga Ilije ili blagdana Velike Gospe. Petnaestak posuških *gangaša* sastaje se utorkom na određenom mjestu te pjevaju gangu. Hrvatsko-kulturno umjetničko društvo fra Petar Bakula iz Posušja također njeguje te nastoji očuvati tradiciju pjevanja gange.

Poslovice i zagonetke su najvećim dijelom prikupljene 2010. te u studenom 2019. godine. Prilikom postavljanja *zagonetljaja* Posušani su koristili izraz *Šta mi je to i to?* te su na taj način uspostavljali željenu komunikaciju u kojoj se od sugovornika očekuje *odgonetljaj* na postavljeni *zagonetljaj*. Odgovori na zagonetke u posuškom kraju najvećim se dijelom odnose na predmete koji su korišteni u životu i radu Posušana.

Osnovne grane privređivanja bile su stočarstvo i poljoprivreda. Neki su se Posušani bavili uzgojem i prodajom duhana. Znanje o zanatima nerijetko se prenosilo unutar obitelji, s koljena na koljeno. Od tradicijskih zanata ističu se: stolari, samardžije, bačvari, kovači, kamenoklesari i zidari. Budući da je na istraživanom području prevladavao uzgoj ovaca, tekstilne rukotvorine se najviše odnose na izradu predmeta od vune. Od nje su se izrađivali

muški i ženski odjevni predmeti poput džempera, hlača, muških *koparana*, ženskih *čermi* i *kecelja* te čarapi i *terluci*. Za pokrivače su služili *biljci* i od *biljaca* tanje tkane *imbulje*. Od vune su se također izrađivale *bilotorbe*, *arari*, *zobnice*, *uprtnjače* te uža. Tepisi od vune tkali su se u posuškoj ćilimari. Danas se vuneni predmeti koji su nastajali u prošlosti mogu najčešće pronaći kod starijih osoba.

Zapisi običaja, obreda, ophoda, molitvenih usmenih pjesama, predaja, legendi, gangi, mikrostruktura i privređivanja uvelike zrcale život i kulturu stanovnika posušškoga kraja te svjedoče o bogatstvu nematerijalne kulturne baštine istraživanog područja. Značajan prinos dali su informanti rođeni dvadesetih i tridesetih godina prošloga stoljeća. Neki od njih nisu više među živima. Mlađe generacije velikim dijelom nisu upoznate s navedenim primjerima što ukazuje na nepovratan gubitak dijela nematerijalne kulturne baštine posušškoga kraja koja je sastavni dio hrvatske kulturne baštine. Navedeno upozorava na nužnost prikupljanja podataka o tradicijskoj kulturi na istraživanom području kako bi se u što većoj mjeri uspjela sačuvati od zaborava.

Izvori

Vlastiti terenski zapisi

Popis kazivača:

1. Vida Bago (djev. Crnogorac), rođ. 1939., (zapisala Anđela Bago, rođ. 1998.), Posušje.
2. Slava Bago, rođ. 1932., (zapisala Marina Bago, rođ. 1998.), Posušje.
3. Frano Bakula, rođ. 1950., Posušje.
4. Anđa Bakula (djev. Bešlić), rođ. 1951., Posušje.
5. Janja Bakula, rođ. 1947., Posušje.
6. Ljubica Bakula (djev. Penava), rođ. 1928., Batin, Posušje.
7. Anđa Bakula, rođ. 1927., Batin, Posušje.
8. Anđa Bakula, rođ. 1931. (zapisala Mirna Bakula, rođ. 1998.), Posušje.
9. Dragica Barišić, rođ. 1932., Rakitno, Posušje.
10. Ivana Bašić (djev. Ramljak), rođ. 1984., Broćanac, Posušje.
11. Ivan Bešlić, rođ., 1938., Posušje.
12. Kata Bešlić (djev. Martić), 1931.-2019., Rastovača, Posušje.
13. Dragica Biško (djev. Bago), rođ. 1954., (zapisala Ivana Brkan, rođ. 1998.), Posušje.

14. Vinko Bonić, rođ. 1944., Rakitno, Posušje.
15. Lucija Bušić (djev. Miličević), rođ. 1937., (zapisala Andrijana Vukoja, rođ. 1998.), Rakitno, Posušje.
16. Danica Dumančić, rođ. 1935., Rakitno, Posušje.
17. Diana Dumančić, rođ. 1997., Rakitno, Posušje.
18. Marina Dumančić (djev. Suton), rođ. 1971., Rakitno, Posušje.
19. Marijana Galić (djev. Bešlić), rođ. 1983., Posušje.
20. Tomica Galić (djev. Topalušić), 1925.-2012., Vir, Posušje.
21. Iva Gavran (djev. Bešlić) rođ. 1954., Rastovača, Posušje.
22. Miljenko Grubešić, rođ. 1962., Čitluk, Posušje (zapisala Ivana Bašić, rođ. 1984.), Broćanac, Posušje.
23. Nada Jukić (djev. Bašić), rođ. 1963., Posušje.
24. Iva Jukić (djev. Martić), rođ. 1936., Posušje.
25. Milena Kovač (djev. Oreč), rođ. 1961., Tribistovo (zapis dostavila Ivana Kovač, rođ. 1998.), Posušje.
26. Branka Kraljević (djev. Bešlić), rođ. 1967., Posušje, nastanjena u Širokom Brijegu.
27. Blaga Leko (djev. Begić), rođ. 1946., Posušje.
28. Iva Marić (djev. Galić) 1926.-2016., Marića Doci, Posušje.
29. Matija Markota (djev. Rezo) rođ. 1948., Rakitno, Posušje.
30. Irena Menalo (djev. Marić), rođ. 1987., Posušje, nastanjena u Kanadi.
31. Anica Miličević, rođ. 1946., (zapise dostavila Ana Miličević, rođ. 1996.), Rakitno, Posušje.
32. Matija Naletilić (djev. Širić), rođ. 1939., Cerovi Doci, Posušje.
33. Marija Perko, rođ. 1979., Rakitno, Posušje.
34. Iva Penava (djev. Penava) rođ. 1922., Batin, Posušje.
35. Jure Rajič, rođ. 1930., (zapisao Ivan Rajič, rođ. 1998.), Posušje.
36. Stipe Ramljak, rođ. 1984., Čitluk, Posušje (zapisala Ivana Bašić, rođ. 1984.), nastanjena u Broćancu, Posušje.
37. Branko Ramljak, rođ. 1950. (zapisala Ivana Bašić, rođ. 1984.), nastanjena u Broćancu, Posušje.
38. Danijel Rezo, rođ. 1997., Rakitno, Posušje.
39. Danica Rezo, rođ. 1922., Rakitno, Posušje.
40. Iva Srebrović (djev. Perko), rođ. 1942., Rakitno, Posušje
41. Ivana Srebrović (djev. Martinović), rođ. 1978., Rakitno, Posušje.

42. Sofija Šarić, rođ. 1940., Rakitno, Posušje.
43. Zorka Šarić, rođ. 1933., Rakitno, Posušje.
44. Zorka Šarić, rođ. 1940., Rakitno, Posušje.
45. Rajko Šarić, rođ. 1960., Rakitno, Posušje
46. Iva Šarić, rođ. 1968., Rakitno, Posušje.
47. Ivan Širić, rođ. 1951., Posušje.
48. Frano Širić (1933.-2016.), Cerovi Doci, Posušje.
49. Ana Širić (djev. Bešlić), rođ. 1956., Posušje.
50. Dana Topić, rođ. 1958., Rakitno, Posušje.

Literatura

1. A. A.: *Čarolije, vještice i vukodlaci*, Obnovljeni život, 10 (5), Filozofsko teološki institut Družbe Isusove, Zagreb, 1929., str. 280-285.
2. Adam, Adolf: *Uvod u katoličku liturgiju*, hrvatsko izdanje uredio Benvin, Anton, (drugo izdanje), Hrvatski institut za liturgijski pastoral, Zadar, 1993.
3. Alaupović Gjeldum, Dinka: *Naše more i pučka predaja*, Ethnologica Dalmatica, 22 (1), Etnografski muzej, Split, 2014., str. 43-63.
4. Alilović, Ivan: *Hrvatski narodni običaji u Hercegovini*, Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, 1970.
5. Babić, Vanda; Kačić, Tea: *Bračke predaje u suvremenoj etnografiji*, Ethnologica Dalmatica, 22 (1), Etnografski muzej, Split, 2015., str. 97-109.
6. Babić, Vanda: *Božićni običaji u Zadru. (Arbanasi i Puntamika)*, 48 (3), Crkva u svijetu, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2013., str. 331-358.
7. Babić, Vanda; Danilović, Danijela: *Demonološki zapisi i oblici u Zborniku za narodni život i običaje južnih Slavena (I)*, Lingua Montegrina, 1 (11), Fakultet za crnogorski jezik i književnost, Cetinje, 2013., str. 251-299.
8. Babić, Vanda; Vekić, Denis: *Pretkršćanska vjerovanja u dolini Neretve*, Lingua Montegrina, 3 (5), 2010., str. 403-425.
9. Bajić, Svetlana: *Tekstilna radinost u Drežnici*, Glasnik Zemaljskog muzeja BiH u Sarajevu, Etnologija, 38, Zemaljski muzej BiH, Sarajevo, 1983., str. 163-180.

10. Barač, Ivana: *Veliki tjedan u crkveno-pučkoj baštini širokobriježskog kraja*, Croatica et Slavica Iadertina, 10 (2), Odjel za kroatistiku i slavistiku Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2014., str. 387-398.
11. Barišić, Nikola: *Posušje*, Glasnik Zemaljskog muzeja BiH u Sarajevu, knjiga 1-4, Zemaljski muzej BiH, Sarajevo, 1892., str. 275-277.
12. Bausinger, Hermann: *Der Adventskranz – ein uralter Brauch?*, Abschied von der Dorfidyllen?, Konrad Theiss Verlag, Stuttgart, 1982., str. 46-53.
13. Bausinger, Hermann: *Der Adventskranz – ein methodisches Beispiel*, Württembergisches Jahrbuch für Volkskunde 1970., Kohlhammer, 1971., str. 9-31.
14. Bayer, Vladimir: *Ugovor s đavlom: procesi protiv čarobnjaka u Europi, a napose u Hrvatskoj*, Zora, Zagreb, 1953.
15. Belaj, Marijana: *Tko je kriv za nevrjeme u Krasnu? (Etnološke crtice o pučkoj pobožnosti)*, Senjski zbornik, 32 (1), Gradski muzej Senj; Senjsko muzejsko društvo, Senj, 2005., str. 377-392.
16. Belaj, Marijana: *Sveci Juraj i Antun Padovanski u životu Krivopučana*, Senjski zbornik, 31 (1), Gradski muzej Senj; Senjsko muzejsko društvo, Senj, 2004., str. 143-157.
17. Belaj, Vitomir: *Hod kroz godinu*, Golden marketing, Zagreb, 2007.
18. Bieritz, Karl-Heinrich: *Crkvena godina: svetkovine, blagdani i spomendani u povijesti i danas* (prijevod Robert Vukoja), Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2010.
19. Birt, Danijela; Jurković, Jasmina; Keleman, Petra: *Život mladih, pripreme za brak i sklapanje braka na obroncima Senjskog bila*, Senjski zbornik, 30 (1), Gradski muzej Senj i Senjsko muzejsko društvo, Senj, 2003., str. 445-537.
20. *Biserje sv. Ante, Molitvenik sa svim pobožnostima sv. Anti i najpotrebnijim običnim pobožnostima*, (dvadeseto izdanje), Prof. zbor Franjevačke teologije, Sarajevo, 1966.
21. Borneuf, Anne-Florence: *Zajedničko zadovoljstvo i individualni trnci. Pjevati i slušati gangu (Pjevanje iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine)*, Motrišta, Matica hrvatska, Mostar, 2015., str. 107-118.
22. Bošković, Danijela; Dragić, Marko: *Hrvatska usmena književnost u suvremenim zapisima stolačkoga kraja*, Stolačko kulturno proljeće, 5, Matica hrvatska, Stolac, 2007., str. 145-161.
23. Bošković-Stulli, Maja: *Priče i pričanje*, Stoljeća hrvatske usmene proze, (drugo, dopunjeno, izdanje), Matica hrvatska, Zagreb, 2006.
24. Bošković-Stulli, Maja: *O usmenoj tradiciji i o životu*, (drugo prošireno izdanje), Konzor, Zagreb, 2002.

25. Bošković-Stulli, Maja: *Usmene pripovijetke i predaje*, Stoljeća hrvatske književnosti, Matica hrvatska, Zagreb, 1997.
26. Bošković-Stulli: *Usmene pripovijetke i predaje s otoka Brača*, Narodna umjetnost, 11/12 (1), Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb, 1975., str. 5-157.
27. Botica, Stipe: *Povijest hrvatske usmene književnosti*, Školska knjiga, Zagreb, 2013.
28. Botica, Stipe: *Hrvatska usmena književnost iz Bosne i Hercegovine u zapisima studenata kroatistike Pedagoškog fakulteta Sveučilišta u Mostaru*, Motrišta, 16, Matica hrvatska, Mostar, 2000., str. 101-124.
29. Botica, Stipe: *Lijepa naša baština: književno antropološke teme*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1998.
30. Botica, Stipe: *Biblija i hrvatska kulturna tradicija*, Vlastita naklada, Zagreb, 1995.
31. Botica, Stipe: *Hrvatska usmenoknjiževna čitanka*, Školska knjiga, Zagreb, 1995.
32. Braica, Silvio: *Božićni običaji*, Ethnologica Dalmatica, 13 (1), Etnografski muzej, Split, 2004., str. 5-26.
33. Brozović Rončević, Dunja: *Hidronimi s motivom vrelišta na povijesnom hrvatskom jezičnom području*, Folia onomastica Croatica, 6, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1997., str. 1-40.
34. Buble, Nikola: *Ganga u kontekstu svekolike autohtone folklorne glazbe Dalmatinske zagore i zapadne Hercegovine*, Imotski zbornik, 1, Matica hrvatska, Imotski, 1992., str. 143-164.
35. Buconjić, Nikola: *Život i običaji Hrvata katoličke vjere u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 1908.
36. Čapo Žmegač, Jasna: *Hrvatski uskrсни običaji*, Golden marketing, Zagreb, 1997.
37. Černelić, Milana: *Odabrane pojave iz svadbenih običaja bunjevačkih Hrvata kao izvor za proučavanje njihove etnogeneze*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1997.
38. Čiča, Zoran: *Vilenica i Vilenjak: sudbina jednog pretkršćanskog kulta u doba progona vještica*, Institut za etnologiju i folkloristiku, Biblioteka Nova etnografija, Zagreb, 2002.
39. Čubelić, Tvrtko: *Povijest i historija usmene narodne književnosti*, Vlastita naklada, Zagreb, 1988.
40. Čubelić, Tvrtko: *Klasifikacija narodnih pripovijedaka*, Narodna književnost (priredili dr. Đ. Buturović, dr. V. Palavestra), Sarajevo, 1974., 233-240.

41. Čulinović Konstantinović, Vesna: *Tradicija sklapanja braka otmicom u BiH*, Glasnik zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine, 48-49, Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1996., str. 145-169.
42. Dodig, Radoslav: *Etnička, konfesionalna i regionalna imena i nadimci u Hercegovini XV.-XIX. st.*, Hum i Hercegovina kroz prošlost, 1, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2011., str. 1-33.
43. Dodig, Radoslav: *Posuški kraj u prapovijesti i u rimsko doba*, Ljetopis posuški, Matica hrvatska, Posušje, 1998., str. 27-53.
44. Dragić, Marko: *Sveti Stjepan prvomučenik u hrvatskoj kulturnoj baštini*, Ethnologica Dalmatica, 27, Etnografski muzej, Split, 2020., str. 37-84.
45. Dragić, Marko: *Štovanje sv. Josipa u hrvatskoj crkveno-pučkoj baštini*, Nova prisutnost, 18 (1), Kršćanski akademski krug, Zagreb, 2020., str. 145-169.
46. Dragić, Marko; Dragić, Helena: *Sveti Ivan Krstitelj u hrvatskoj tradicijskoj baštini*, Croatica et Slavica Iadertina, 15 (1), Odjel za kroatistiku i slavistiku Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2019., str. 275-329.
47. Dragić, Marko: *Srećonosni gost u hrvatskoj kulturnoj baštini i europskom kontekstu*, Ethnologica Dalmatica, 26, Etnografski muzej, Split, 2019., str. 97-121.
48. Dragić, Marko: *Tijelovo u hrvatskoj katoličkoj crkveno-pučkoj kulturnoj baštini*, Crkva u svijetu, 54 (1), Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2019., str. 59-81.
49. Dragić, Marko: *Hrvatski tradicijski čestitarski ophodi, pohodi i običaji od Božića do Sveta tri kralja*, Croatica et Slavica Iadertina, 14 (1), Odjel za kroatistiku i slavistiku Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2018., str. 189-230.
50. Dragić, Marko: *Štovanje sv. Antuna Padovanskog u hrvatskoj crkveno-pučkoj baštini*, Ethnologica Dalmatica, 25 (1), Etnografski muzej, Split, 2018., str. 37-66.
51. Dragić, Marko: *Fakcija i fikcija o kugi u predajama Hrvata*, Zbornik radova sa znanstvenog skupa *Kuga u Makarskoj i primorju 1815.*, Gradski muzej, Makarska, 2017., str. 403-435.
52. Dragić, Marko: *Irudica u hrvatskome folkloru*, Croatica et Slavica Iadertina, 13 (1), Odjel za kroatistiku i slavistiku Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2017., str. 135-155.
53. Dragić, Marko: *Motivski svijet usmenih predaja u brotnjanskom kraju*, Suvremena pitanja, 12 (24), Matica hrvatska, Mostar, 2017., str. 89-114.
54. Dragić, Marko: *Starinski svadbeni običaji u stolačkom kraju*, Stolačko kulturno proljeće, 15, Matica hrvatska, Stolac, 2017., str. 219-243.

55. Dragić, Marko: *Suvremena etnografija vjerske usmene lirike u metkovskome kraju*, Hrvatski neretvanski zbornik, 9, Društvo Neretvana i prijatelja Neretve u Zagrebu, Zagreb, 2017.
56. Dragić, Marko: *Tradicijske priče iz Zagore*, Književni krug Split; Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2017.
57. Dragić, Marko: *Nematerijalna kulturna baština Hrvata u Bosni i Hercegovini*, Bosna franciscana, 45, Franjevačka teologija, Sarajevo, 2016., str. 266-314.
58. Dragić, Marko: *Povijesne i etiološke predaje o ljubuškom kraju*, Motrišta, 92, Matica hrvatska, Mostar, 2016., str. 25-61.
59. Dragić, Marko: *Predaje i legende Hrvata u jablaničkom kraju*, Suvremena pitanja, 11 (22), Matica hrvatska, Mostar, 2016., str. 67-87.
60. Dragić, Marko: *Sveti Marko Evanđelist u kršćanskoj kulturnoj baštini Hrvata*, Nova prisutnost, 14 (2), Kršćanski akademski krug, Zagreb, 2016., str. 259-281.
61. Dragić, Marko: *Hrvatski panspermijski običaji, ophodi, obredi i divinacije u europskom kontekstu*, Croatica et Slavica Iadertina, 11 (1), Odjel za kroatistiku i slavistiku Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2015., str. 149-179.
62. Dragić, Marko: *Kult sv. Barbare u kršćanskoj tradiciji Hrvata*, Nova prisutnost, 13 (2), Kršćanski akademski krug, Zagreb, 2015., str. 141-163.
63. Dragić, Marko: *Silvestrovo u hrvatskoj tradicijskoj kulturi*, Crkva u svijetu, 50 (2), Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2015., str. 303-323.
64. Dragić, Marko: *Badnje jutro i dan u hrvatskoj tradicijskoj kulturi*, Croatica et Slavica Iadertina, 10 (2), Odjel za kroatistiku i slavistiku Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2014., str. 399-435.
65. Dragić, Marko: *Ljubavne divinacije u kulturnoj baštini Hrvata, Bošnjaka, Srba i Poljaka*, Ethnologica Dalmatica, 21 (1), Etnografski muzej, Split, 2014., str. 103-123.
66. Dragić, Marko: *Metkovska pasionska baština*, Hrvatski neretvanski zbornik, 6, Društvo Neretvana i prijatelja Neretvana u Zagrebu, Zagreb, 2014., str. 229-247.
67. Dragić, Marko: *Priprava hrane i post na Badnjak*, Motrišta, 75-76, Matica hrvatska, Mostar, 2014., str. 31-49.
68. Dragić, Marko: *Sveti Nikola – biskup u hagiografskoj baštini Hrvata*, Ethnologica Dalmatica, 22 (1), Etnografski muzej, Split, 2014., str. 5-42.
69. Dragić, Marko: *Sveti Juraj u tradicijskoj baštini Hrvata*, Croatica et Slavica Iadertina, 9/1 (9), Odjel za kroatistiku i slavistiku Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2013., str. 269-319.

70. Dragić, Marko: *Stolačka katolička usmena lirika*, Stolačko kulturno proljeće, 12, Stolac, 2014., str. 125-178.
71. Dragić, Marko: *Badnje gobinjanje i kićenje u kulturnoj baštini Hrvata*, Bosna Franciscana, 39, Franjevačka teologija, Sarajevo, 2013., str. 63-75.
72. Dragić, Marko: *Dušni dan u hrvatskoj katoličkoj baštini*, Obnovljeni život, 68 (3), Filozofsko teološki institut Družbe Isusove, Zagreb, 2013., str. 417-426.
73. Dragić, Marko: *Mitski svijet Zagore u kontekstu europske mitologije*, Kultovi, mitovi i vjerovanja na prostoru Zagore, Kulturni sabor Zagore, Filozofski fakultet u Splitu – Odsjek za povijest i Veleučilište u Šibeniku, Split, 2013., str. 195–227.
74. Dragić, Marko: *Starozavjetni motiv Sodome i Gomore u Bakulinom Šematizmu i u suvremenom pripovijedanju u Hercegovini*, Zbornik o Petru Bakuli, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2013., str. 75-97.
75. Dragić, Marko: *Sveti Rok u tradicijskoj katoličkoj baštini Hrvata*, Nova prisutnost, 11 (2), Kršćanski akademski krug, Zagreb, 2013., str. 165-182.
76. Dragić, Marko: *Velike poklade u folkloristici Hrvata*, Croatica et Slavica Iadertina, 8/1 (8) Odjel za kroatistiku i slavistiku Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2012., str. 155-188.
77. Dragić, Marko: *Danak u krvi u romanu „Na Drini ćuprija“ i u suvremenom pripovijedanju*, HUM, Filozofski fakultet Sveučilišta u Mostaru, 8, Mostar, 2012., str. 123-140.
78. Dragić, Marko: *Sveta Bernardica u hrvatskoj usmenoj lirici*, Suvremena pitanja, 14, Matica hrvatska Mostar; Fakultet prirodoslovno-matematičkih i odgojnih znanosti, Mostar, 2012., str. 85-99.
79. Dragić, Marko: *Veliki petak u sakralnoj baštini bosansko-hercegovačkih Hrvata*, Pasijska baština, 8, Zagreb, 2012., str. 332-372.
80. Dragić, Marko: *Etiologija izreke „Šaptom Bosna poginu“*, Školski vjesnik, 60 (3), Filozofski fakultet, Split, 2011., str. 361-382.
81. Dragić, Marko: *Sveta Katarina Aleksandrijska u katoličkoj tradicijskoj baštini Hrvata*, HUM, 7, Filozofski fakultet Sveučilišta u Mostaru, Mostar, 2011., str. 260-287.
82. Dragić, Marko: *Badnja noć u folkloristici Hrvata*, Croatica et Slavica Iadertina, 6 (6), Odjel za kroatistiku i slavistiku Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2010., str. 229-264.
83. Dragić, Marko: *Duhovna baština Hrvata u šibenskom zaleđu*, Godišnjak Titius, 3, Filozofski fakultet u Splitu, Split, 2010., str. 123-174.
84. Dragić, Marko: *Sveta Lucija u katoličkoj sakralnoj i svjetovnoj baštini Hrvata*, Hercegovina, Filozofski fakultet Sveučilišta u Mostaru, 24, Mostar, 2010., str. 129-153.

85. Dragić, Marko: *Svijeća u kulturnoj baštini Hrvata*, Crkva u svijetu, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2010. 45 (4), str. 467–488.
86. Dragić, Marko: *Veliko trodnevlje u ramskoj pasionskoj baštini*, Hum, 6, Filozofski fakultet Sveučilišta u Mostaru, Mostar, 2010., str. 81-104.
87. Dragić, Marko: *Vareška crkveno-pučka baština*, Zbornik radova Kraljevske Sutjeske, Franjevački samostan Kraljeve Sutjeske; Kulturno povijesni institut Bosne Srebrne, Kraljeva Sutjeska – Sarajevo, 2010., str. 607-640.
88. Dragić, Marko: *Etno-filološki prinosi ramskoj crkveno-pučkoj tradicijskoj kulturi*, Rama – nekoć i danas, Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa Prozor-Rama, 18.-19. lipnja 2009, Matica hrvatska, Prozor-Rama, 2010., str. 263-307.
89. Dragić, Marko: *Čuvari Kristova groba u crkveno-pučkoj baštini Hrvata*, Ethnologica Dalmatica, 17 (1), Etnografski muzej, Split, 2009., str. 5-32.
90. Dragić, Marko: *Spasovo u hrvatskoj tradicijskoj baštini*, Crkva u svijetu, 44 (3), Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2009., str. 305-328.
91. Dragić, Marko: *Advent u liturgiji i narodnoj kulturi Hrvata*, Crkva u svijetu, 43 (3), Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 414-440.
92. Dragić, Marko: *Apotropejski obredi, običaji i ophodi u hrvatskoj tradicijskoj kulturi*, Croatica et Slavica Iadertina, 3 (3), Odjel za kroatistiku i slavistiku Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2007, str. 369-390.
93. Dragić, Marko: *Drvo badnjak u kršćanskoj tradicijskoj kulturi*, Crkva u svijetu, 43 (1), Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 67-91.
94. Dragić, Marko: *Etnografsko-filološki prinosi tradicijskoj kulturi drniškoga kraja*, Godišnjak Titius, 1 (1), Filozofski fakultet, Split, 2008., str. 167-205.
95. Dragić, Marko: *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008.
96. Dragić, Marko: *Sveto trodnevlje u duhovnoj baštini bosansko-hercegovačkih Hrvata*, Pasionka baština, 6, Zagreb, 2008., str. 212-249.
97. Dragić, Marko: *Motivski svijet suvremenih usmenih priča s Paga, Brača i Hvara*, Riječ, 14 (3), Hrvatsko filološko društvo, Rijeka, 2008., str. 207-228.
98. Dragić, Marko; Brać, Marija: *Etnokultura i usmena književnost Hrvata u stolačkom kraju*, Stolačko kulturno proljeće, 6, Matica hrvatska, Stolac, 2008., str. 247-278.
99. Dragić, Marko: *Sveta tri kralja u hrvatskoj tradiciji*, Crkva u svijetu, 42 (1), Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2007., str. 96-117.

100. Dragić, Marko: *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine, lirika, epika, retorika*, MH u Sarajevu, HKD Napredak, Sarajevo, 2006.
101. Dragić, Marko: *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine, proza, drama i mikrostrukture*, MH u Sarajevu, HKD Napredak Sarajevo, Sarajevo, 2005.
102. Dragić, Marko: *Književna i povijesna zbilja*, Hrvatsko kulturno društvo Napredak, Split, 2005.
103. Dragić, Marko: *Zbilja o harambaši Andrijici Šimiću u usmenoj i pučkoj epici*, Motrišta, 33, Matica hrvatska, Mostar, 2005., str. 99-113.
104. Dragić, Marko: *Književna zbilja i fikcija u etiološkim predajama o lokalitetima*, Motrišta, 30, Matica hrvatska, Mostar, 2004., str. 54-65.
105. Dragić, Marko: *Narodna vjerovanja o vrelima i interferencije u pisanoj književnosti*, Hrvatska misao, 30 (22), Matica hrvatska, Sarajevo, 2004., str. 136-146.
106. Dragić, Marko: *Hrvatske predaje i legende o starim grobljima u Bosni i Hercegovini*, Motrišta, 15, Matica hrvatska, Mostar, 2000., str. 41-51.
107. Dragić, Marko: *Od Kozigrada do Zvonigrada: hrvatske predaje i legende iz Bosne i Hercegovine (II)*, Mala nakladna kuća Sveti Jure; Zajednica izdanja ranjeni labud (ZIRAL), Baška Voda-Mostar-Zagreb, 2001.
108. Dragić, Marko: *Povijesne predaje o hercegu Stipanu Vukčiću Kosači*, Motrišta, 20, Mostar, 2001., str. 67-77.
109. Dragić, Marko: *Deset kamenih mačeva: hrvatske predaje i legende iz Bosne i Hercegovine*, (I), Mala nakladna kuća Sveti Jure, Baška Voda, 1999.
110. Dragić, Marko: *Predaje i legende o vodama u Bosni i Hercegovini*, Motrišta, 12, Matica hrvatska, Mostar, 1999., str. 34-42.
111. Dragić, Marko: *Grobovi hrvatskih mučenika i mučenica u Bosni i Hercegovini*, Mostariensia, 9, Sveučilište u Mostaru, Mostar, 1998., str. 81-96.
112. Dragić, Marko: *Hrvatske pučke, molitvene pjesme, korizmene i uskrсне*, Mostariensia, 8, Sveučilište u Mostaru, Mostar, 1998., str. 163-176.
113. Dragić, Marko: *Duša tilu besidila: hrvatske pučke molitvene pjesme iz Bosne i Hercegovine*, Mala nakladna kuća Sveti Jure, Baška Voda, 1997.
114. Dragić, Marko: *Zakopano zvono*, Mala nakladna kuća Sveti Jure, Baška Voda, 1996.
115. Dronjić, Matija; Šimunović, Rosana: *Fantastična bića lovinačkog kraja*, Senjski zbornik, 37 (1), Gradski muzej Senj; Senjsko muzejsko društvo, Senj, 2010., str. 297-322.

116. Dundović, Darko: *Duhan u Republici Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini kroz povijest uzgoja i krijumčarenja*, Policija i sigurnost, 28 (4), Ministarstvo unutarnjih poslova RH, Zagreb, 2019., str. 517-541.
117. Filipović-Fabijanić, Radmila: *Vjeronanje u kurativnu moć kulturnih grobova Srba i Hrvata u Bosni i Hercegovini*, Glasnik Zemaljskog muzeja BiH u Sarajevu, 33, Zemaljski muzej BiH, Sarajevo, 1978., str. 57-84.
118. Gavazzi, Milovan: *Godinu dana hrvatskih narodnih običaja I (od poklada do jeseni)*, Matica hrvatska, Zagreb, 1939.
119. Gavazzi, Milovan: *Godinu dana hrvatskih narodnih običaja II. (oko Božića)*, Matica hrvatska, Zagreb, 1939.
120. *Hercegovina prije sto godina ili topografsko-historijski šematizam Franjevačke kustodije i apostolskog vikarijata u Hercegovini za godinu Gospodnju 1867.* (Šematizam fra Petra Bakule), preveo dr. Vencel Kosir, Mostar, 1970.
121. Ilić, Žarko. *Nekadašnji korizmeni običaji u Hercegovini*, Pasijska baština, 3, Zagreb, 2003., str. 43-72.
122. Ilić, Žarko: *Naroda privreda Lištice i okoline*, Glasnik Zemaljskog muzeja BiH u Sarajevu, Etnologija, 14-15, Zemaljski muzej BiH, Sarajevo, 1969./70., str. 185-236.
123. Ivanišević, Frano: *Poljica, narodni život i običaji*, Reprint izdanja Jazu iz 1906. i neobjavljena građa, Književni krug Split, 1987.
124. Jolić, Robert: *Zarazne bolesti u Hercegovini u doba turske vladavine*, Hercegovina, 26 (1), Filozofski fakultet Sveučilišta u Mostaru, Mostar, 2015., str. 187-213.
125. Jolić, Robert: *Crkvene prilike u Posušju kroz stoljeća turske vladavine*, Ljetopis posuški, Matica hrvatska, Posušje, 1998., 91-123.
126. Jolić, Robert: *Položaj, nazivlje i prvi spomen posuških naselja*, Ljetopis posuški, Matica hrvatska, Posušje, 1998., str. 7-13.
127. Jolić, Robert: *Posuške župe u novije doba*, Ljetopis posuški, Matica hrvatska Posušje, Posušje, 1998., str. 167-270.
128. Jurilj, Zorica: *Korizma i Uskrs u Hercegovačkoj crkveno-pučkoj baštini*, Ethnologica Dalmatica, 25 (1), Etnografski muzej, Split, 2018., str. 5-35.
129. Juroš, Ivan: *O pjesmi Karamatić Šimice iliti o Šimici i Pjesma Karamatić Šimice*, Posuški zbornik, 1, Matica hrvatska, Posušje, 1996., str. 211-227.
130. Kajmaković, Radmila: *Božićni običaji*, Glasnik zemaljskog muzeja BiH u Sarajevu, Etnologija, 15-16, Sarajevo, 1961., str. 221-227.

131. Katalinić, Ante: *Najstarija hrvatska napisana molitva Mariji*, *Obnovljeni život*, 50 (5), Filozofsko teološki institut Družbe Isusove, Zagreb, 1995., str. 477-484.
132. Kekez, Josip: *Poslovice, zagonetke i govornički oblici*, Matica hrvatska, Zagreb, 1996.
133. Kekez, Josip: *Poslovice i njima srodni oblici*, Zavod za znanost o književnosti, Zagreb, 1984.
134. Kežić Azinović, Anita; Dragić, Marko: *Demonološke predaje Hrvata u Ljubuškom*, Hercegovina, 20, Filozofski fakultet Sveučilišta u Mostaru, Mostar, 2006., str. 63-88.
135. Klaić, Bratoljub: *Rječnik stranih riječi*, Školska knjiga, Zagreb, 2007.
136. Kraljević, Ante: *Izkonoslovlje riječi ganga*, *Susreti*, 8, Matica hrvatska, Grude, 2014., str. 224-234.
137. Kraljević, Ante: *Ričnik zapadnohercegovačkoga govora*, Matica hrvatska; Dan, Široki Brig-Zagreb, 2013.
138. Kraljević, Ante: *Ričina*, *Kršni zavičaj*, 18, Hercegovina, 1985., str. 42-48.
139. Kutleša, fra Silvestar: *Život i običaji u Imockoj krajini*, (drugo izdanje), Matica hrvatska, Imotski; HAZU - Zavod za znanstveni i umjetnički rad u Splitu, Imotski, 1997.
140. Kuvač-Levačić, Kornelija: *Mitski jezik u hrvatskoj fantastičnoj prozi*, doktorski rad, Sveučilište u Zadru, Zadar, 2006.
141. Marinović, Ivana: *Razine etioloških predaja u suvremenom pripovijedanju širokobriješkoga kraja*, *Bosna franciscana*, 48, Franjevačka teologija, Sarajevo, 2018., str. 295-318.
142. Marjanić, Suzana: *Zaštitna sredstva protiv more kao žensko-niktomorfno demonu*, *Treća*, 1 (2), Centar za ženske studije, Zagreb, 1999., str. 55-71.
143. Mijatović, Anđelko: *Ganga – neke osnovne značajke, vrijeme i prostor*, *Susreti*, 8, Matica hrvatska, Grude, 2014., str. 212-223.
144. Mijatović, Anđelko: *Narodne pjesme o Mijatu Tomiću*, *Zbornik Kačić*, Sinj; Sveta baština, Duvno, 1985.
145. Mijatović, Anđelko: *Ganga (pismice iz Hercegovine, Imotske krajine, od Duvna, Livna i Kupresa)*, *Naša ognjišta*, Duvno, 1973.
146. Miletić, Zdenka: *Jeka s hercegovačkog krša*, *Kršćanska sadašnjost*, Zagreb/Duvno, 1988.
147. Milićević, Josip: *Narodni običaji i vjerovanja u Sinjskoj krajini*, *Narodna umjetnost*, 5- 6 (1), Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb, 1967., str. 433-511.

148. Mirdita, Zef: *Vlasi, polinomičan narod*, Povijesni prilozi, 33, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2007., str. 250-269.
149. *Molitvenik fra Anđela Nuića*, (dvadeset prvo izdanje), Provincijalat hercegovačkih franjevac, Mostar, 1989.
150. Muraj, Aleksandra: *Obrisi svakidašnjeg života*, Etnografija: svagdan i blagdan hrvatskoga puka, Matica hrvatska, Zagreb, 1998., str. 23-150.
151. Mužić, Ivan: *Vlasi i starobalkanska pretkršćanska simbolika jelena na stećcima*, Starohrvatska prosvjeta, 3 (36), Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, 2009., str. 315-349.
152. Nosić, Milan: *Podrijetlo riječi ganga*, Motrišta, 18, Matica hrvatska, Mostar, 2000., str. 85-90.
153. Novosel, Domagoj: *Adventski i božićni običaji u Gračanima kraj Zagreba*, Kaj, 45 (222) / 4-5(317-318), Kajkavsko spravišće: Društvo za širenje i unapređivanje znanosti i umjetnosti, Zagreb, 2012., str. 89-100.
154. O' Connor, Patricia: *Terezija iz Lisieuxa, sv. (1873 – 1897)*, Suvremena katolička enciklopedija, M-Q (priredili: Glazier, Michael; K. Hellwigg, Monika), 2005., str. 220-225.
155. Opašić, Maja: *Prilog analizi paremiološkoga blaga fra Petra Bakule*, Zbornik o Petru Bakuli, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2013., str. 335-363.
156. Oreč, Frano; Šaravanja, Krešimir; Grbeša, Igor: *Graditeljska baština od kamena na području općine Posušje s posebnim obzirom na stanje od objekata od miljevine*, E-Zbornik: Elektronički zbornik radova građevinskog fakulteta, 8, Građevinski fakultet Sveučilišta u Mostaru, Mostar, 2013., str. 112-127.
157. Oreč, Jerko: *Stari ženidbeni običaji u posuškom kraju*, Posuški zbornik, 2, Matica hrvatska, Posušje, 2002., str. 29-46.
158. Oreč, Petar: *Ranokršćanska dvojna Crkva u Gracu kod Posušja* (poseban otisak), Glasnik zemaljskog muzeja BiH u Sarajevu, 37, Sarajevo, 1982., str. 54-85.
159. Palavestra, Vlajko: *Historijska usmena predanja iz Bosne i Hercegovine*, Buybook, Sarajevo; Most Art, Zemun, 2004.
160. Palavestra, Vlajko: *Porijeklo stanovništva Rakitna (Prilog historijskoj demografiji zapadne Hercegovine)*, Glasnik zemaljskog muzeja BiH u Sarajevu, Etnologija, 39, Sarajevo, 1984., str. 1-142.
161. Papić, Marija; Dragić, Marko: *Starinski svadbeni običaji u duvanjskom kraju*, Bosna franciscana, 24, Franjevačka teologija, Sarajevo, 2006., str. 136-174.

162. Pažin, Zvonko: *Milostinja, molitva, post. Liturgijski sadržaji Pepelnice kao početka korizme*, Bogoslovna smotra, 75 (2), Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2001., str. 211-827.
163. Petričušić, Ružica: *Stećci (s osobitim osvrtom na stećke u posuškom kraju)*, Ljetopis posuški, Matica hrvatska, Posušje, 1998., str. 55-87.
164. Petrović, Ankica: *Estetske kontraverze gange*, Susreti, 8, Matica hrvatska, Grude, 2014., str. 264-281.
165. Quinn, Joseph: *Došašće/Advent*, Suvremena katolička enciklopedija, A-E (priredili: Glazier, Michael; K. Hellwigg, Monika), 2005., str. 223.
166. Radoš, Denis: *Povijest nastanka Blidinjskog jezera (Bosna i Hercegovina)*, Geoadria, 22 (1), Hrvatsko geografsko društvo Zadar; Odjel za geografiju Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2017., str. 1-40.
167. Relja, Renata: *Suvremena etnografija kao integrativni metodološki pristup: teorijsko-metodološki doprinosi socio-kulturološkim istraživanjima*, Godišnjak Titius, 2 (2), Filozofski fakultet, Split, 2009., str. 119-134.
168. Rihtman-Auguštin, Dunja: *Knjiga o Božiću, Božić i božićni običaji u hrvatskoj narodnoj kulturi*, Golden marketing, Zagreb, 1995.
169. Rihtman-Auguštin, Dunja: *Božićni običaji i pučka pobožnost*, Etnološka tribina, 21 (14), Hrvatsko etnološko društvo i Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskog Fakulteta u Zagrebu, Zagreb, 1991., str. 9-15.
170. Roglić, Josip: *Polja zapadne Bosne i Hercegovine*, Zbornik radova III. kongresa geografa Jugoslavije, Geografsko društvo NR BiH, Sarajevo, 1954., str. 173-194.
171. Rudan, Evelina: *Vile s učke: žanr, kontekst, izvedba i nadnaravna bića predaja*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2016.
172. Rudan Kapec, Evelina: *Nadnaravna bića i pojave u predajama u Istri*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 2010.
173. Schneeweis, Edmund: *Vjervanija i običaji Srba i Hrvata* (s njemačkoga prevela Dubravka Hrastovec), Golden marketing - Tehnička knjiga, Zagreb, 2005.
174. Sunara, Nikola: *Interferencije usmene književnosti i tradicijske kulture u morlačkoj tetralogiji Ivana Aralice*, doktorski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2018.
175. Suton – Čavar, Željka; Dragić, Marko: *Starinske molitvene pjesme u Rujnu kod Širokog Brijega*, Motrišta, Matica hrvatska, Mostar, 2006., str. 47-58.

176. Suton, Jerko: *Vjerski život i običaji Zapadne Hercegovine*, Mostar (Umnožen rukopis. Primjerak se nalazi u Franjevačkoj knjižnici Mostar, inv. Br. 3912, sign. 39), 1968.
177. Šaravanja, Krešimir; Oreč, Frano; Kurtović, Azra: *Kratak prikaz hercegovačkih suhozida*, E-Zbornik: Elektronički zbornik radova građevinskog fakulteta, 8, Građevinski fakultet Sveučilišta u Mostaru, Mostar, 2018., str. 208-236.
178. Šešo, Luka: „Ja o tome znam, ali ne želim pričati“ *Tradicijska vjerovanja u nadnaravna bića u unutrašnjosti Dalmacije*, Narodna umjetnost, 47/2, 2010., str. 97-111.
179. Šešo, Luka: *Nadnaravna bića u kontekstu etnoloških istraživanja tradicijskih vjerovanja u dalmatinskom zaleđu danas*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet, Zagreb, 2010.
180. Šipić, Igor: *Kult svete Lucije u pomorski snažnim krajevima istočnoga Jadrana*, Senjski zbornik, 33 (1), Gradski muzej Senj; Senjsko muzejsko društvo, 2006., str. 105-131.
181. Škara, Danica: *Glas tradicije*, Ziral, Mostar-Zagreb, 1997.
182. Škara, Danica: *Uporaba pučke frazeologije u suvremenom jeziku (strategija prizivanja autoriteta tradicije)*, Govor 11 (1), Odjel za fonetiku Hrvatskoga filološkoga društva, Zagreb, 1996., str. 41-50.
183. Škrbić, Alempijević, Nevena: *Predstavljanje svadbe u hrvatskim pokladnim običajima*, Studia ethnologica Croatica, Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 19 (1), 2007., str. 199-220.
184. Škrbić Alempijević, Nevena: *Inverzija spolova u hrvatskim pokladnim i svadbenim običajima*, Narodna umjetnost, 43 (2), Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 2006., str. 41-65.
185. Škrbić, Nevena: *Život mladih, pripreme za brak i sklapanje braka u selima u okolici Novske*, Studia ethnologica Croatica, 12/13 (1), Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2001., str. 145-213.
186. Tomas, Katarina: *Vjerska usmena lirika grudskoga kraja*, Godišnjak, Matica hrvatska, Grude, 2007., str. 44-59.
187. Vego, Marko: *Bekija kroz vjekove (Područje općine Grude i Posušje)*, Narodni univerziteti Grude i Posušje, Sarajevo, 1964.

188. Vekić, Denis: *Mitske i demonološke predaje u usmenoknjiževnoj teoriji: poetička obilježja i žanrovske odrednice predaje*, Croatica et Slavica Iadertina, 12/1 (12), 2017., str. 199-230.
189. Vekić, Denis: *Poetika mitskih i demonoloških predaja donjoneeretvanskog kraja*, doktorski rad, Zagreb, 2016.
190. Vidović, Radovan: *Koine pomorskoga anemonimijskoga nazivlja (s posebnim obzirom na splitsko područje)*, Čakavska rič, 20 (1), Književni krug Split, Split, 1992., str. 53-75.
191. Vitez, Zorica: *Svadbeni običaji između globalnog i lokalnog*, Narodna umjetnost, 41 (2), Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb, 2004., str. 193-203.
192. Vitez, Zorica: *Hrvatski svadbeni običaji*, Golden marketing - Tehnička knjiga, Zagreb, 2003.
193. Vitez, Zorica: *Iskorak iz svakidašnjice*, Etnografija: svagdan i blagdan hrvatskoga puka, Matica hrvatska, Zagreb, 1998., str. 151-219.
194. Vladić-Krstić, Bratislava: *Tekstilna domaća radinost u okolini Lištice*, Glasnik Zemaljskog muzeja BiH u Sarajevu, Etnologija, 14-15, Zemaljski muzej BiH, Sarajevo, 1969./70., str. 271-283.
195. Vučić, Edita: *Kasnosrednjovjekovne nekropole stećaka Zapadne Hercegovine*, doktorski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2018.
196. Vukelić, Deniver: *Svjetovna suđenja i progon zbog čarobnjaštva i hereze te progoni vještica u Zagrebu i okolici tijekom ranog novog vijeka*, diplomski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2019.
197. Vuković, Ivana: *Tradicijska vjerovanja u nadnaravna bića i pojave na području Zagvozda*, Ethnologica Dalmatica, 20 (1), Etnografski muzej, Split, 2013., str. 5-37.
198. Vulić, Sanja: *O nekim pučkim imenima blagdana Nevine dječice*, Folia onomastica Croatica, 2, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1993., str. 99-107.
199. Zorić, Snježana: *Obred i običaj*, Zavod za istraživanje folklor, Zagreb, 1996.

Mrežni izvori:

1. Crnogorac, Sanja: *Djelo fra Grge Martića i njegovo vrijeme*.
<http://poskokonline.tripod.com/grgo.htmv> (pristupljeno 14. rujna 2019.).

2. *Ganga ima status nematerijalnog kulturnog dobra.* <https://uz-gangu-i-bukaru.com/content/ganga-ima-status-nematerijalnog-kulturnog-dobra>. (pristupljeno 20. siječnja 2020.).
3. *Gange iz Posušja.* <http://www.ganga.hr/index.php/glazbena-izdanja/item/350-gange-iz-posusja>. (pristupljeno 22. siječnja 2020.).
4. *Sveti Toma Apostol.* <https://www.medjugorje-info.com/it/svetac-dana/sveti-toma-apostol> (pristupljeno 8. travnja 2020.).
5. *Zemljopisi položaj i klima.* <https://www.opcina-posusje.ba/zemljopisni-polozaj-klima/> (pristupljeno 30. travnja. 2020.).
6. *Župa Sv. Ivana Krstitelja.* <https://www.rakitno.com/crkva/zupa-sv-ivana-krstitelja> (pristupljeno 14. studenoga 2019.).

Sažetak

U radu se navode i multidisciplinarno analiziraju suvremeni terenski zapisi primjera nematerijalne kulturne baštine posuškoga kraja. Zapisi su nastajali u vremenskom razdoblju od 2010. do 2020. godine na području posuške općine. Interpretacija se nadopunila korištenjem relevantne književno-teorijske literature.

U uvodnom dijelu rada izneseni su podatci o građi, metodologiji, ciljevima i hipotezama istraživanja.

Nakon uvodnoga dijela pružen je osvrt na povijesni pregled posuškoga kraja. Prvi pisani spomen posuškoga imena potječe iz 1378. godine u opisu *zbor*a kojeg je sazvala Margareta, udovica hrvatskog feudalca Ivana Nelipića iz Sinja, u čijem se vlasništvu nalazilo i Posušje. Pretpostavlja se da Posušje svoj naziv baštini po sušama koje su obilježile posuški kraj. Na život i kulturu Posušana dubok trag ostavilo je višestoljetno razdoblje osmanske vladavine. U to se vrijeme ističe snalažljivost svećenika i njihova pomoć koju su pružali narodu. Njihovo zalaganje za narod nastavilo se i kroz kasnija razdoblja, a danas je život Posušana također usko vezan uz vjeru i crkvu.

Multidisciplinarna analiza građe započinje poglavljem o običajima kroz godinu, razdobljem adventa. Na poseban se način u ovom razdoblju štiju spomendani svete Barbare, svetoga Nikole, blagdan Bezgrješnoga začetca Blažene Djevice Marije, spomendani svete Lucije i svetoga Tome. Uz dane Materica i Očića vezuje se običaj davanja *cine* pa su tako ovi dani poprimili nazive *Ženska* i *Muška cina*. Od novijih adventskih običaja ističe se adventski vijenac koji je sve češće prisutan u domovima Posušana. U razdoblju priprave za Božić, Badnjak je dan uz kojeg se veže ponajviše narodnih običaja. Vrhunac božićnih blagdana je sami Božić, a karakterizira ga: odlazak na svete mise, čestitanje, darivanje, molitva, božićno jelo i druženje s najbližima. Nakon Božića slijedi *Božićna osmina* u kojoj se slave blagdani svetaca: Stjepana prvomučenika i Ivana evanđelista, zatim Nevina dječica i spomendan svetoga Silvestra. Zadnji dan u Božićnoj osmini zauzima Nova godina. Blagdanom Sveta tri kralja završava božićno razdoblje i tada se sklanjaju svi božićni ukrasi.

Kršćanski blagdan Svijećnica slavi se četrdeset dana nakon Božića u spomen *Prikazanja Gospodinovog* u Hramu u Jeruzalemu. U narodu se naziva i Kalandora, a uz ovaj blagdan vežu se proricanja o vremenu i plodnosti godine.

Pokladni običaji maskiranja i maskirnih ophoda u prošlosti su zauzimali važno mjesto među odraslima u posuškom kraju. Tako su bili česti prizori *babe i dida*, *mlade i mladoženje*

koji imaju elemente folklornog kazališta. Ovakvi prizori nisu više prisutni u pokladnoj tradiciji istraživanog područja. U današnje se vrijeme najčešće djeca prerašavaju u ustaljene likove omiljenih junaka, princeza ili životinja. Obilazeći kuće, djeca kao poklon primaju novce i slatkiše te se za njih u vrtićima i školama organiziraju maskenbali.

Nakon poklada, danom Čiste srijede započinje korizmeno razdoblje pripreme za Uskrs. Ne održavaju se veselja ni svadbe, a žene su u prošlosti najčešće nosile crnu odjeću te nisu kratile kosu. Kazivači svjedoče kako se u prošlosti držalo više do posta, tako su se ljudi često suzdržavali od mesa i mliječnih proizvoda tijekom cijele korizme, a na Čistu srijedu, Blagovijest i Velike dane bi postili o kruhu i vodi. Uvod u Veliki tjedan nastupa blagdanom Cvjetnice ili Nedjeljom Muke Gospodnje, a Sveto trodnevlje započinje Velikim četvrtkom uz koji se veže prikazivanje *Čuvanja Kristova groba* koji se u posuškoj župi više ne održava. Na Veliki petak se očituje preduskrsni duh pomaganja drugima jer se osim sijanja rasada, nije smjelo raditi ništa *o zemlji*, osim ako je to bilo za potrebe siromašnih. Velika ili Bijela subota obilježena je spremanjem za sami blagdan Uskrsa. Navečer se odlazi na uskrsno bdijenje i blagoslov hrane. Blagdanom Uskrsa započinje novo, radosnije razdoblje za kršćane kada se slavi Isusova pobjeda nad smrću.

Ostali godišnji običaji odnose se na: spomendan svetoga Jure, spomendan svetoga Marka, Spasovo, blagdan Tijelova, spomendan svetoga Ante, spomendan svetoga Ivana Krstitelja, spomendan svetoga Ilije, blagdan Velike Gospe, spomendan svetoga Roka, blagdan Svih svetih i Dušnoga dana. Velik dio običaja i divinacija vezanih uz navedene blagdane i spomendane ne pripadaju *živoj tradiciji* posuškoga kraja.

Poglavlje o molitvenim usmenim pjesmama donosi analizu četrdesetak izvornih zapisa molitvenih pjesama i njihovih varijacija. Molitve su klasificirane na: jutarnje; općinske (zajedničke obiteljske i rodbinske) poslijepodnevne i večernje molitve, večernje (pred odlazak na spavanje); prigodne; molitve posvećene Blaženoj Djevici Mariji te svetačke molitve. Komparativnim pristupom utvrđeno je kako se stihovi izvorno zapisanih molitvenih pjesama u posuškom kraju pojavljuju u zapisima molitvi kod Hrvata na drugim područjima Bosne i Hercegovine. U samom Posušju dolazi do brojnih varijacija i prepletanja stihova različitih molitvi. To svjedoči o bogatoj, ali u današnje vrijeme znatno manje prisutnoj tradiciji prenošenja narodnih molitvi usmenim putem.

Motivski i tematski svijet predaja posuškoga kraja raznolik je i bogat. Polazeći od klasifikacije Marka Dragića, predaje su podijeljene na: *povijesne, etnološke, eshatološke, mitske, demonološke i pričanja iz života*. Osim tematike turske vladavine, informanti se najviše zadržavaju na mitskim i demonološkim temama. Sadržaji predaja prepleću se, stoga bi se neke

od njih mogle svrstati u više različitih skupina. Posebice je to u radu vidljivo kod povijesnih i etioloških predaja koje su velikim dijelom povezane s tematikom osmanske okupacije. Povijesne predaje u radu vezuju se uz stećke i spomenuto razdoblje osmanske okupacije. Zapisane etiološke predaje nastale su najvećim dijelom na povijesnoj razini te na temelju pričanja iz života. Eshatološke predaje kazuju o pojavljivanju ubijene tek rođene djece te odraslih osoba. Mitska bića posuških predaja su vile. Vile se u narodnim predajama karakteriziraju kao bića koja rijetko nanose zlo ljudima, a činile bi to ukoliko bi netko otkrio njihovu tajnu da imaju konjsko ili magareće kopito ili kozji papak. Također znale su se osvetiti onima koji bi otkrili drugima gdje su ih one vodile, a onima koji su ih prizivali izazivale su pomutnju razuma. Međutim, ukoliko bi im netko učinio uslugu, uvijek bi ga na neki način nagradile. Bića demonoloških predaja također posjeduju nadnaravne sposobnosti. Međutim, ona uvijek na neki način nanose ljudima zlo. U radu su ta bića: *vještice i more, vukodlak, đavao te zloguke ptice*. Pričanja iz života donose: poučnu priču o ubijanju oca, zatim predaje koje objašnjavaju uzroke pokapanja mrtvaca nakon što prođu dvadeset i četiri sata od smrti. Nadalje, navodi se priča o odlasku na nadnicu u Dalmaciju, priča o junaku Sirovini iz Rakitna te o tri lovca.

U legendama zapisanim na posuškom području glavni su sudionici Isus Krist i sv. Petar te sv. Ante. U radu se također navode legende o postanku Blidinjskoga jezera u kojima se ogleda *starozavjetni motiv Sodome i Gomore*.

U usporedbi s običajima koji su prethodili tradicijskom sklapanju braka, običaji koji prethode suvremenim svadbama znatno su reducirani. Kada je riječ o samom tijeku svadbenoga jutra, dana i večeri, najčešće dolazi do prepletanja tradicijskih i novijih svadbenih običaja. Tako su od tradicijskih, uz preinake, najzastupljeniji: doček svatova kod kuće, škropljenje prilikom odlaska u crkvu, prebacivanje jabuke preko krova kuće, zdravice te darivanje mladenaca i uzdarje uzvanicima. U suvremenim su svadbama najčešće prisutni, putem medija novije usvojeni običaji, prvi ples mladenaca, rezanje torte i bacanje buketa.

Ganga je način pjevanja koji je karakterističan za istraživano područje. Iako se u današnje vrijeme može čuti znatno rjeđe nego je to bio slučaj u prošlom stoljeću, smatra se neizostavnim dijelom kulturne tradicije u posuškom kraju. Navedeni primjeri gangi u radu su klasificirani prema glavnim motivima. Tako su prikazani zapisi gangi koje govore o gangi i pjevanju, nadalje, gange ljubavne tematike i ostale gange koje obuhvaćaju više različitih tema.

Poglavlje o mikrostrukturama odnosi se na poslovice i zagonetke. Poslovice su se često koristile kada bi se nekoga htjelo uputiti ili upozoriti na određeni način ponašanja dok su

zagonetke služile za zabavu i razvijanje načina razmišljanja. Rad donosi šezdeset zapisa poslovice te pedeset i dva zapisa zagonetki. Poslovice i zagonetke klasificirane su abecedno.

Pored osnovnih grana privređivanja stočarstva i poljoprivrede, Posušani su u prošlosti zarađivali za život uzgojem i prodajom duhana. Također, bavili su se tradicijskim zanatima i rukotvorinama. Obradom drva bavili su se stolari, samardžije i bačvari. Kovači su izrađivali, oštrili i popravljali predmete izrađene od željeza. Kamenoklesari i zidari su obrađivali kamen kojim su se gradile kuće, gospodarski objekti poput staja i mlinica, zatim bunari i čatrnje, *suvozidine*, a služio je također pri izradi nadgrobnih spomenika i križeva. Najčešća sirovina pri izradi tekstilnih rukotvorina bila je vuna. Napuštanjem stočarstva kao primarnog oblika privređivanja te dolaskom raznih tvorničkih materijala, običaji vezani uz izrađivanje odjevnih i drugih predmeta od vune gasili su se na posuškom području, a navedeni se vuneni predmeti danas najčešće mogu naći kod starijih osoba.

U zaključku rada iznesene su spoznaje o nematerijalnoj kulturnoj baštini posuškoga kraja koja je sastavni i važan dio hrvatske nematerijalne kulturne baštine.

Na kraju rada donosi se popis kazivača i literature.

Ključne riječi: nematerijalna kulturna baština, običaji kroz godinu, molitvene usmene pjesme, predaje, legende, svadbeni običaji, gänge, mikrostrukture, privređivanje, posuški kraj.

Summary

The paper presents and interprets contemporary field notes of intangible cultural heritage in the area of Posušje employing a multidisciplinary approach. The field notes were recorded from the beginning of 2010 until 2020. The interpretation is complemented by using relevant literary-theoretical literature.

Introduction explains the dissertation's structure, materials used, methodology, aim of research and hypotheses.

Introduction is followed by the chapter that deals with the historical and geographical characteristics of Posušje area. The first written mention of *Posušje* dates from 1378 in the description of the meeting convened by Margareta, the widow of the Croatian feudal lord Ivan Nelipić from Sinj, who owned Posušje. It is assumed that Posušje inherited its name from the droughts that marked the Posušje region. The long period of Ottoman rule left a deep mark on the life and the culture of the whole area. The help of the priests at the time of Ottoman rule

was crucial for whole Christian community. Their commitment to the community continued through later periods. Today's life of Posušje people is also closely connected to the religion and the church.

The multidisciplinary analysis begins with the chapter on customs throughout the year. In the period of Advent, inhabitants of Posušje worship the holidays of St. Barbara, St. Nicholas, the Immaculate Conception of the Blessed Virgin Mary, St. Lucy and St. Thomas in a special way. The days of *Materice* and *Očiči* are associated with giving *cina* so they took the names *Ženska* (Female) and *Muška* (Male) *cina*. Recently the custom of advent wreath is more and more existent in the homes. In the period of preparation for Christmas, Christmas Eve is the day with which most folk customs are associated. The day of Christmas is characterized by going to the Holy Masses, congratulating each other, exchanging presents, praying, eating Christmas meal and being with loved ones. Christmas is followed by the *Christmas Octave* (*Božićna osmina*), that celebrates the days of the saints: Stephen the First Martyr and John the Evangelist, then the Innocent Children and the St. Sylvester' Day. The New Year is the last day of the Christmas Octave. With the feast of the Holy Three Kings ends the Christmas period and then all Christmas decorations are removed.

Candlemas is celebrated forty days after the Christmas in memory of the *Presentation of Jesus Christ* in the Temple in Jerusalem. It is also called *Kalandora*. This holiday is associated with the divinations about the weather and fertility of the year.

Carnival customs took an important place in the past among adults. The scenes of *grandmother and grandfather* as well as the scenes of *bride and groom* that were seen very often in the past, are no longer present. These scenes have elements of folklore theatre. Nowadays, children disguise themselves as characters of their favourite heroes, princesses or animals. They go from house to house and receive money and sweets as gifts.

With the holiday of Ash Wednesday begins the period of Lent. In this period of preparation for the greatest Christian holiday there are no festivities or weddings. In the past women often wore black clothes and did not cut their hair. The narrators testify that people often abstained from eating meat and dairy products during the period of Lent, and on Holy Wednesday, Annunciation and *Holy Days* they would only drink water and eat bread. Palm Sunday presents the introduction to the Holy Week. The Paschal Triduum begins with the Holy Thursday which is associated with the presentation of *Keeping the Tomb of Christ*. This custom is no longer present in the parish of Posušje. The day of Holy Friday was marked as a day for helping people in need, and Holy Saturday is marked by the preparation for the Easter. In the evening people go to the Easter Vigil where the priest blesses the prepared food. Easter marks

the beginning of a new, happier period for Christians when Jesus's victory over death is celebrated.

Other customs throughout the year refer to the Feast of Saint George, the Feast of Saint Mark the Evangelist, the Ascension, the Feast of Corpus Christi, the Feast of Saint Anthony, the Feast of Saint John the Baptist, the Feast of Saint Elijah, The Assumption of Mary into Heaven, the Feast of Saint Rocco, All Saints' Day and All Souls' Day. A great number of customs and divinations related to mentioned feasts do not belong to *the living tradition* of the Posušje area.

The chapter on prayer oral songs brings an analysis of about forty originally recorded prayer songs and their variations. Prayers are classified into: morning prayers; community prayers (family and relatives) afternoon and evening prayers; evening (before going to sleep) prayers; commemorative prayers; prayers dedicated to the Blessed Virgin Mary and prayers dedicated to saints. A comparative approach shows that the verses of originally recorded prayer songs in Posušje appear in Croatian records of prayers in other areas of Bosnia and Herzegovina. There are numerous variations and interleaving of verses of different prayers on the studied area, which affirms the rich transmission of the oral folk prayers. The oral folk transmission of prayers is much less present nowadays.

The motif and thematic world of the traditions of the Posušje region is diverse and rich. Based on the classification of Marko Dragić, traditions are classified into: *historical, etiological, eschatological, mythical, demonological* and *stories from everyday life*. Besides the traditions associated to the Ottoman rule, the most common are mythical and demonological themes. The contents of the traditions intertwine, so some of them could be classified into several different groups. That can especially be seen with historical and etiological traditions that are largely related to the theme of the Ottoman occupation. The historical traditions in the paper are related to *stećci* and the mentioned period of Ottoman occupation. Etiological traditions mostly originated on the historical level and on the basis of stories from everyday life. Eschatological traditions refer to the appearance of murdered new-borns and adults. The only mythical beings of traditions recorded at the area of Posušje are fairies. In the folk tradition fairies are characterized as beings that rarely do harm to people. They would do so if someone discovered their secret that they have a horse, donkey or goat hoof. They would also revenge to those people who discover others where they took them. To those who invoke them, they caused insanity. However, if someone did a favour to them, they would have always given that person a reward. Demonological beings also possess supernatural abilities. However, they always harm people in some way. These creatures are: witches, *more*, werewolf, devil and *ominous birds*.

Stories from everyday life refer to: didactical stories about killing father, those that explain the causes of burying the dead after twenty-four hours have passed since death, the story about going to work in Dalmatia, story about the hero *Sirovina* from Rakitno and the story about three hunters.

Main characters of legends recorded in the area of Posušje are Jesus Christ, Saint Peter and Saint Anthony. The paper also presents and interprets legends about the origin of Blidinje Lake which reflect the *Old Testament motif of Sodom and Gomorrah*.

Compared to the customs that preceded the traditional wedding, the customs that precede contemporary weddings are significantly reduced. Considering wedding morning, day and evening, recently taken customs often overlap with the traditional ones. Therefore, in addition to frequently modified traditional customs such as welcoming wedding guests at home, aspersion, throwing an apple, toasting and giving presents, customs that have been adopted under the influence of various media such as the first wedding dance, cake-cutting and throwing the bridal bouquet appear in contemporary weddings.

Ganga is the way of singing that is characteristic for the researched region. Although it is much less present today than it was in the last century, ganga is still considered to be an important part of the cultural tradition of Posušje area. The examples of gangas are classified according to the main motifs: about *ganga* and singing, *ganga* of love themes and other *ganga* that cover several different themes.

The chapter on microstructures refers to proverbs and riddles. Proverbs were often used when one wanted to instruct or warn a certain way of behaving while riddles were used to entertain and to develop way of thinking. The paper presents sixty records of proverbs and fifty-two records of riddles classified alphabetically.

In addition to the cattle raising and agriculture, inhabitants of Posušje in the past earned for their living by growing and selling tobacco. They also practiced traditional crafts and handicrafts. Carpenters, saddlers and coopers were engaged in wood processing. Blacksmiths made, sharpened and repaired items made of iron and steel. Stonemasonry or stone craft refers to craft of shaping rock. People used rock to build houses, farm buildings, draw-wells, *drywells* but also gravestones and crosses. The most common raw material in the production of textile handicrafts was wool. With the abandonment of cattle raising as the primary form of economy and the arrival of various factory materials, customs related to the manufacture of clothing and other items of wool were extinguished at the area of Posušje. Today, these items can more often be seen by elderly who keep them as a memory of past days.

Conclusion of the dissertation presents the knowledge about the intangible cultural heritage of the area of Posušje, which is an integral and important part of the Croatian intangible cultural heritage.

The paper ends with Resources and References.

Key words: intangible cultural heritage, customs throughout the year, prayer oral songs, traditions, legends, wedding customs, *gange*, microstructures, economy, Posušje area.

Životopis

Josipa Kelava rođena je 5. rujna 1986. godine u Mostaru. Osnovnoškolsko obrazovanje i gimnaziju završila je u Posušju. Na Filozofskom fakultetu u Mostaru završila je studij hrvatskog jezika i književnosti i engleskog jezika i književnosti (2010.). Poslijediplomski doktorski studij *Jezici i kulture u kontaktu* na Filozofskom Fakultetu Sveučilišta u Mostaru upisala je 2010. godine te je 2013. obranila kvalifikacijski rad. Godine 2017. upisala je Poslijediplomski doktorski studij na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Splitu, modul *Književnost i kultura*.

Radila je kao učiteljica engleskog jezika u osnovnoj školi u Rakitnu (2010.-2012.), hrvatskog jezika u gimnaziji u Posušju (2012.-2014.), hrvatske nastave u Bavarskoj, SR Njemačkoj (2015.-2017.) i koordinatorica hrvatske nastave u Bavarskoj, SR Njemačkoj (2017.-2019.).

Popis objavljenih radova:

1. Kelava, Josipa: *Svadbeni običaji u posuškom kraju*, Croatica et Slavica Iadertina, 15 (2), Odjel za kroatistiku i slavistiku Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2019., str. 489-516.
2. Kelava, Josipa: *Etiološke predaje u posuškom kraju*, Bosna Franciscana, 51, Franjevačka teologija, Sarajevo, 2019., str. 169-191.
3. Kelava, Josipa: *Korizmeno-uskršni običaji u Posušju*, Bosna Franciscana, 50, Franjevačka teologija, Sarajevo, 2019., str. 263-292.
4. Kelava Josipa: *Božićno razdoblje u tradicijskoj baštini posuškoga kraja*, Croatica et Slavica Iadertina, 13 (1), Odjel za kroatistiku i slavistiku Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2017., str. 157-171.
5. Kelava, Josipa: *Mitske predaje posuškoga kraja*, Bosna Franciscana, 48, Franjevačka teologija, Sarajevo, 2018., str. 279-294.
6. Kelava Josipa: *Badnjica u kulturnoj baštini posuškoga kraja*, Ethnologica Dalmatica, 24 (1), Etnografski muzej, Split, 2017., str. 5-21.
7. Kelava Josipa: *Advent u tradicijskoj kulturi posuškoga kraja*, Motrišta, 92, Matica hrvatska, Mostar, 2016., str. 62-72.
8. Kelava, Josipa: *Suvremeni zapisi predaja o osmanskoj vladavini u posuškom kraju*, Bosna Franciscana, 47, Franjevačka teologija, Sarajevo, 2017., str. 285-305.

9. Širić, Josipa: *Motivski svijet demonoloških predaja u suvremenoj etnografiji posušškoga kraja*, *Croatica et Slavica Iadertina*, 10/2 (10), Odjel za kroatistiku i slavistiku Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2014., str. 387-398.

Izjava o pohrani doktorskog rada u Digitalni repozitorij Filozofskog fakulteta u Splitu

Doktorand/ica: Josepa Kelava

Naslov rada: Nematerijalna kulturna baština posušškoga kraja s posebnim obzirom na suvremenu etnografiju

Znanstveno područje: Humanističke znanosti

Znanstveno polje: Interdisciplinarne humanističke znanosti

Vrsta rada: Doktorska disertacija

Mentor/ica rada: prof. dr. sc. Marko Dragić
(ime i prezime, akad. stupanj i zvanje)

Komentor/ica rada:

(ime i prezime, akad. stupanj i zvanje)

Članovi povjerenstva: prof. dr. sc. Boris Škrvorc
(ime i prezime, akad. stupanj i zvanje)

doc. dr. sc. Ivana Odia
(ime i prezime, akad. stupanj i zvanje)

prof. dr. sc. Đuro Blažeka
(ime i prezime, akad. stupanj i zvanje)

(ime i prezime, akad. stupanj i zvanje)

(ime i prezime, akad. stupanj i zvanje)

Ovom izjavom potvrđujem da sam autor/autorica predanog doktorskog rada i da sadržaj njegove elektroničke inačice u potpunosti odgovara sadržaju obranjenog i nakon obrane uređenog rada. Slažem se da taj rad, koji će biti trajno pohranjen u Digitalnom repozitoriju Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Splitu i javno dostupnom repozitoriju Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu (u skladu s odredbama Zakona o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju, NN br. 123/03,198/03,105/04,174/04,02/07,46/07,45/09,63/11,94/13,139/13,101/14,60/15,131/17), bude:

- a) rad u otvorenom pristupu
 - b) rad dostupan studentima i djelatnicima FFST
 - c) široj javnosti, ali nakon proteka 6/12/24 mjeseci (zaokružite odgovarajući broj mjeseci).
- (zaokružite odgovarajuće)

U slučaju potrebe (dodatnog) ograničavanja pristupa Vašem ocjenskom radu, podnosi se obrazloženi zahtjev nadležnom tijelu u ustanovi.

Mjesto, nadnevak: Split, 30.06.2021.

Potpis studenta/studentice:

Josepa Kelava

SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

kojom ja Josipa Kelava, kao pristupnik/pristupnica za stjecanje zvanja doktora/doktorice znanosti u znanstvenom području Humanističkih znanosti, polje Interdisciplinarne humanističke znanosti, izjavljujem da je ovaj doktorski rad rezultat isključivo mogega vlastitoga rada, da se temelji na mojim istraživanjima i oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio dokorskog rada nije napisan na nedopušten način, odnosno da nije prepisan iz necitiranoga rada, pa tako ne krši ničija autorska prava. Također izjavljujem da nijedan dio ovoga dokorskog rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Split, 30. 06. 2021.

Potpis

Josipa Kelava